

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

230-233

BUDAPEST

2015

No.1-4.

HUNGARIA

Vol. LXI.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest), JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest) (*főszerkesztő - editor-in-chief*), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), ROMAN MEISSNER (Poznan), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD SEIDLER (Freiburg), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (*elnök - president*), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG - EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (*főszerkesztő – editor-in-chief*),
KATALIN KAPRONCZAY, LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR, BENEDEK VARGA (*szerkesztők – editors*)

Kiadja – Edited by

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I.Ph. Semmelweis nominata),
Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)

A folyóirat jelen száma az EGIS Nyrt., a Hungaropharma Zrt.
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010-3551

Felelős kiadó: Kapronczay Károly

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ARTICLES

KAPRONCZAY KATALIN: <i>Hat évtizede egy tudományterület szolgálatában: az Orvostörténeti Közlemények</i> – Six Decades in the Service of a Science: The Communicationes de Historia Artis Medicinae	5
VARGA BENEDEK: <i>Semmelweis emlékbeszéd halálának 150. évfordulóján</i> – Semmelweis. Memorial Speech on the 150. Anniversary of His Death	13
SEMMELWEIS, KARL Jun.: <i>Ignaz Philipp Semmelweis, Gedenken und Würdigung seiner Leistung in Österreich im 20. und 21. Jahrhundert</i> – Semmelweis Ignác emlékezete és méltatása Ausztriában, a 20. és a 21. században	19
KAPRONCZAY KATALIN: <i>Az antiszeptikus módszer térhódítása Itáliában. (Semmelweis, Bottini, Lister)</i> – The Conquest of Antiseptic Method in Italy (Semmelweis, Bottini, Lister)	29
VARJASSY PÉTER: <i>Semmelweis Ignác autográf hagyatéka</i> – Autograph Heritage of I.Ph. Semmelweis	43

KÖZLEMÉNYEK – COMMUNICATIONS

KAPRONCZAY KÁROLY: <i>Az állami egészségügy formái a balkáni országokban a 18-19. században</i> – The Ways of Health Policy in the Balkanic States during the 18-19. Centuries	57
KISS LÁSZLÓ: <i>A magyarországi himlő elleni oltóintézetek és az oltóanyaggal való ellátás története 1890-ig</i> – History of the Vaccination against Smallpox and of the Vaccine Support in Hungary up to 1890	69
ELEK, GÁBOR- MÜLLER, MIKLÓS: <i>Ervin Bauer and Cancer Research</i> – Bauer Ervin és a rákkutatás	87
PÉTER H.MÁRIA: <i>Müller Bernát gyógyszerész élete és munkássága</i> – Life and Work of Pharmacist Bernát Müller	107
SÓTONYI GERGELY: <i>A magyarok részvétele a genetika és a biotechnológia alapelveinek a kimunkálásában</i> – Participation of Hungarians in the Elaboration of Principles of Genetics and of Biotechnology	125
KAÁN MIKLÓS, IFJ.: <i>A fog és szájbetegségek gyógyítása állati és emberi testrészekből nyert orvosságokkal</i> – Healing Dental and Oral Problems by Remedies of Animal and of Human Origin	137

ADATTÁR – DOCUMENTS

SEMMELWEIS, KARL Jun.: <i>Regierungsrat Professor Karl Semmelweis (1906-1989), landeskundlicher Wissenschaftler Burgenlands und Semmelweis-Forscher</i> – Karl Semmelweis professzor, kormánytanácsos (1906-1989) Burgenland helytörténésze és Semmelweis-kutató	153
HORVÁTH FERENC: <i>Dr. Józsa Dániel (1795-1849)</i> – Dániel Józsa MD (1795-1849) ..	159
LABÁDI LAJOS: <i>150 éve született Károlyi Mór</i> – Mór Károlyi was Born 150 Years ago	171
DEBRÓDI, GÁBOR: <i>Ambulance Station in Constantinople</i> – Mentőállomás Konstantinápolyban	179

KRÓNIKA – CHRONICLE	183
---------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	199
----------------------------------	-----

HAT ÉVTIZEDE EGY TUDOMÁNYTERÜLET SZOLGÁLATÁBAN: AZ ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

KAPRONCZAY KATALIN

2015-ben emlékezünk meg folyóiratunk, az Orvostörténeti Közlemények alapításának hatvanadik évfordulójáról, a máig egyetlen, önálló, kizárólag a gyógyítás múltját feltáró publikációk hazai fórumáról.

Az indulás

Az 1951-ben alapított Országos Orvostörténeti Könyvtár megalakulásának körülményeiről, az állomány alakításáról, az értékes gyűjteményi egységekről, a könyvtár szervezésében, és működéséhez szervesen kapcsolódó tudományos társasági életről már többen megemlékeztek, értékelték jelentőségét. Az Orvostörténeti Könyvtár által alapított, szerkesztett tudományos folyóiratról, a ma Orvostörténeti Közlemények címmel megjelenő időszaki kiadványról azonban eddig összegző elemzés nem készült.

A könyvtár működésére vonatkozó hiteles dokumentumok, az adattár és levelezés alapján mondhatjuk, hogy a tudományos lap kiadásának gondolata csaknem egyidős a könyvtár alapításával. A kezdeti rendkívül szerény körülmények és nehézségek ellenére sem túlzás az állítás, hogy az első perctől fogva egyértelmű volt, hogy a könyvtár lényegesen többre hivatott, többirányú tevékenységet és feladatkört kíván betölteni, mint egy „egyszerű” könyvtár. A történeti gyűjtemény megalakulásának hírére ugyanis hamarosan a két világháború között tevékenykedő nagy orvostörténész-generáció jeles tagjai egymás után felkeresték a könyvtárat, önzetlen segítségükkel, ötleteikkel támogatták az alakuló intézményt. (Néhány név: *Elekes György* (1905-1977), 1938-tól a debreceni egyetemen az orvostörténelem rk. tanára, 1935-1944-ig orvostörténeti lapot szerkesztett. Az erdélyi születésű *Daday András* (1889-1973), a szegedi egyetemen oktatta az orvostörténelmet. *Herczegh Árpád* (1890-1957), 1931-ben lett az orvostörténelem magántanára a pesti egyetemen, 1924-1944-ig szerkesztette az Orvosi Hetilap orvostörténeti rovatát. stb.) Ők a tudománytörténetből ismert klasszikus társasági modell alapján javasolták megszervezni az intézményt. Vagyis a gyűjtemény-szervezést és gyűjtést a könyveken kívül ki akarták terjeszteni a tárgyi emlékekre is (múzeum alapítás gondolata), a tevékenység fontos elemeként tudományos előadások szervezését tervezték, amelyből logikusan következett a lapalapítás szándéka az elhangzott előadások minél szélesebb körben való ismertté tétele érdekében. Az első javaslattevő e tárgyban *Elekes György* volt, már 1951 őszén, vagyis alig fél évvel az alapítás után.

A terv megvalósítása az 1950-es évek első felében igen nehéz feladatnak bizonyult, hiszen mindehhez nemcsak anyagi háttér kellett, de a fenntartó, a felügyelő hatóságok, sőt a párt engedélye, egyetértése is. A nehézségeket fokozta az orvostörténelem művelésének tisztázatlan egyetemi és akadémiai megítélése, hiszen nem szerepelt az „akadémiai tudányszakok” között, sőt hiányzott az egyetemi oktatásból is. Az orvostörténeti előadások rendszeres megindulása után már határozott, a kutatói közösség által megfogalmazott kívánságként szorgal-

mázták a folyóirat megindítását, és ennek érdekében konkrét lépéseket is tettek. *Jáki Gyula* (1898-1958) – szegedi sebészprofesszor, a valamivel később megalakított Orvostörténeti Szakcsoport első elnöke – személyesen járt el több kiadónál és nyomdánál, hogy a kiadvány várható költségeit felmérje. Ezután *Palla Ákossal* – a könyvtár vezetőjével – közösen kérvényt nyújtottak be az Egészségügyi Minisztériumhoz a lapalapítás engedélyezése és az anyagi támogatás érdekében. A kérés sikerrel járt, a minisztérium engedélyezte a lapalapítást, vállalta a kiadás költségeit, és *Jáki Gyulát* nevezte ki a szerkesztőbizottság elnökévé. A szerkesztőbizottság tagja lett *Gortvay György*, *Daday András*, *Elekes György*, *Szodoray Lajos*, *Abádi Gyula*, *Némédi István* és *Hahn Géza*, a lap gyakorlati szerkesztésével *Palla Ákost* bízták meg. A szervezet fontos része volt a példányszám meghatározása, illetve a külföldi orvostörténeti intézetek, könyvtárak, kiadók címlistájának összeállítása, hiszen a tervbe vett külföldi terjesztéshez is hatósági engedély kellett. A szerkesztőbizottság összetétele miatt azonban hamarosan feszültségek keletkeztek, mégpedig ideológiai alapon támadták egymást a tagok, *Elekes György* a minisztériumi személyek és a párt embereinek jelenlétét kifogásolta, a másik oldal pedig a „reakciónak” titulált *Elekes* és *Daday* személyét nem tartotta kívánatosnak. Abban azonban megegyezésre jutottak, hogy a kiadvány elsősorban a Könyvtárban elhangzott, már a helyszínen megvitatott, és ennek megfelelően korrigált előadás-szövegeket közli, évente négy szám kiadását határozták el.

Hosszas szervezés és előmunkálatok után 1955 őszén megjelent *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica) címmel a lap első száma. A beköszöntőt az akkori egészségügyi miniszter, *Román József* írta, megerősítve a betervezett terveket: „*Az 1951-ben alapított Országos Orvostörténeti Könyvtárnak igen helyes és időszerű kezdeményezése volt, hogy az orvostörténelemmel foglalkozó kutatókat tömörítve, hónapról hónapra orvostörténeti előadások tartását rendszeresítette. Az egészségügyi kormányzat ... a félszázadik előadás megtartása után lehetővé tette, hogy ezek az előadások a nagy nyilvánosság előtt is ismertté válhassanak...*”

Az első szám közreadását megelőzően azonban újabb éles viták robbantak ki, mégpedig a folyóirat első tanulmányának kiválasztása miatt. *Elekes György* természetesnek vette, hogy az ő *Avicenna hatása Magyarországon* című tanulmánya lesz az induló folyóirat első közleménye, mivel a Könyvtárban elhangzott első előadást ő tartotta 1952. március 27-én, azonos címmel. A szerkesztőbizottság ugyan ígéretet tett erre vonatkozóan, de egyéb háttér indokokra hivatkozva mégis másként döntött, és *Jáki Gyula: Sebészvizsga a XVIII. században* c. írása – amely szintén elhangzott eladásként – került a kitüntetett helyre. A szerkesztőbizottság és *Elekes* közötti egyre kínosabb, személyeskedésektől sem mentes levelezés eredménye végül – minden békítő szándék ellenére is – az lett, hogy *Elekes* az elkövetkező években távol tartotta magát nem csak a laptól, de az intézettől, és az orvostörténeti társaságtól egyaránt. Mintegy két évtizeddel a sajnálatos „szakítás” után *Antall József* hívására ismét látogatta az Intézetet, az Orvostörténelmi Társaság üléseit, a Társaság 1975-ben Wespriemi emlékéremmel ismerte el korábbi értékes kutatásait, sok évtizedes érdemeit.

A folyóirat megindulásának idejét illetően – összehasonlítva a tekintélyes külföldi orvostörténeti lapok alapítási évével – nagyon jó „középmezőnyben” vagyunk. A 20. század első felében indultak és ma is megjelennek: *Sudhoffs Archiv* – 1908, *Bulletin of the History of Medicine* (Baltimore) – 1927, *Gesnerus* – 1943, *Journal of the History of Medicine* – 1946.

A század második felében alapítottak: *Acta Medicae Historia Patavina* (Padova) – 1953, megszűnt 1993-ban. *Orvostörténeti Közlemények* – 1955, ma is megjelenik. *Pagine di Storia della Medicina* (Roma) – 1957, megszűnt 1973-ban. *Rivista di Storia della Medicina* (Roma) – 1957, *Medicina e Historia* (spanyol) – 1964. *Clio Medica* – 1966. megszűnt: 1993. - *Medicina nei Secoli* – 1966. *Medizinhistorisches Journal* – 1966. A környező „szocialista blokkban” egyedül a lengyeleknek van orvostörténeti folyóirata, az 1924-ben indított *Archivum Historii Filozofii i Medycyny*, nagy késéssel, nehézségek árán ma is megjelenik.

Az Orvostörténeti Közlemények évtizedei

A szerkesztés tényleges munkáját a Könyvtár négy munkatársa végezte. A terveknek megfelelően évi négy szám jelent meg, a lap kereskedelmi forgalomba nem került. Nem csupán a magyar orvostörténeti kutatások hivatalos, nyomtatott fóruma lett, de az Orvostörténeti Könyvtár állománygyarapításának legfontosabb eszköze is, hiszen az egyre növekvő számú hazai és külföldi cserepartnertől értékes folyóiratokat és könyveket kaptak érte.

A könyvtár és a köré gyűlt kutatói kör aktivitását néhány számszerű adattal lehet alátámasztani. 1957. november 28-án hangzott el a 100. orvostörténeti előadás, amely alkalmat adott némi számvetésre, különös tekintettel a folyóírra is. A lap leköszölte az előadások jegyzékét, ennek alapján megállapítható, hogy azok jelentős része valóban nyomtatásban is megjelent. Természetesen számos előadás írásos változatát hiába keressük, feltehetően nem tudta a szerkesztőség megszerezni a kéziratokat (a fenti vitából eredően természetesen Elek György előadásai, de sajnálatosan hiányzanak Herczegh Árpád előadásai, és más „nagy” kutató bizonyára értékes adatokat tartalmazó előadása is.) Ez az összegzés kitér a folyóirat segítségével létesített kapcsolatokra, dokumentumcserére is. A külföldi cserepartnerség nem csupán az akkor engedélyezett szocialista blokkra terjedt ki. Könyvtárak: *National Library of Medicine* (Washington), *Bibliothèque Royale* (Brüsszel), *Karolinska Institute* könyvtára (Stockholm), *Wellcome Historical Medical Library* (London), *Institut für Gesch. der Med.* (Bécs), a római egyetemi könyvtár. Lapkiadók, szerkesztőségek: - *Journal of the History of Medicine* (New Haven), *Koroth* (Jerusalem), *Revue Internationale d'Acupuncture* (Párizs), *Revue d'Histoire de la Médecine Hébraïque* (Párizs) stb., a felsorolás kétségkívül tiszteletreméltó, különösképp, ha az 1957-es évszámot vesszük figyelembe.

Kezdetben zömmel magyar nyelvű írások jelentek meg, de minden tanulmányt német, orosz, angol és francia nyelvű összefoglalóval láttak el, majd fokozatosan helyet kaptak az idegen nyelvű közlemények is (német, francia, orosz). A fontosnak tartott írások gyakorta teljes terjedelemben több nyelven jelentek meg (magyar, német, francia angol, orosz). Az Orvostörténelmi Társaság előtt elhangzott előadások publikálásán túlmenően egyre bővült a tanulmányok köre és a szerzői gárda, a környező országok „engedélyezett” kutatóinak írásaival (felvidéki és erdélyi magyar orvostörténészek), de a 60-as évek második felének kötetiben már olvashatjuk a bécsi *Erna Lesky*, a heidelbergi *Erich Podach*, a lipcsei *Dieter Tutzke*, sőt a francia *Jean Charles Sournia* professzornak, a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság elnökének a tanulmányát is. A közlemények színvonalára minden tekintetben gondosan ügyelt a szerkesztőség, csak a korábban, más kiadványban még meg nem jelent írások kerülhettek közlésre, szigorú szakmai lektorálás után. Erre a szempontra ma is felhívjuk a szerzők figyelmét, a megjelenésnek ma is ez a feltétele.

A folyóirat felépítése (rovatai) fokozatosan gazdagodtak, bővültek. A kezdeti két fő rovat (*Tanulmányok* és *Adattár*) 1960-tól kiegészült a recenziós rovattal, hiszen a külföldi könyvkiadók feltétele az ingyenes támpéldány küldésével kapcsolatban kiadványaik rövid időn belüli ismertetése volt. Tartalmi-tematikai gazdagodást jelentett a *Supplementum* kötetek sorozatának megindítása 1962-ben, amelyre később még kitérünk.

1967-ben elhunyt Palla Ákos, a lap első szerkesztője, nevéhez, munkájához 43 kötet és 3 Supplementum szám szerkesztése kapcsolódott. Időközben létrejött, megnyílt Semmelweis szülőházában az orvostörténeti múzeum, majd a két intézmény egyesült Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár néven, így ez a tény is indokolta a kiadvány bizonyos mértékű formai és címbeli megújítását. A 44. kötettől *Orvostörténeti Közlemények* (*Communicationes Historia Artis Medicinae*) lett a címe, a rovatbeosztása nagyjából megmaradt, bővülést jelentett a *Krónika* rovat, amelyben az intézet és az 1965-ben megalakult Orvostörténelmi Társaság működésével kapcsolatos eseményekről, rendezvényekről, személyi hírekről tudósítottak. A lap főszerkesztője Antall József lett.

Tartalmi elemzés

Természetesen nem tudunk az összes fontos tanulmányról beszámolni, de a jeles múltbeli és kortárs szerzők munkáira, a fontos események, évfordulók, hazai és nemzetközi részvétellel szervezett konferenciák alkalmából közreadott írások mindenképpen érdemesek a mai kutatók figyelmére is.

Az első ilyen esemény az un. Apáthy - ankét megrendezése volt, *Apáthy István* születésének közelgő századik évfordulója kapcsán tarták fel sokáig vitatott idegéletteni kutatásainak jelentőségét. A neves kutatók részvételével megrendezett üléssel a könyvtár egyúttal fennállásának 10. évfordulóját is ünnepelte. (25. kötet, 1962.) *Semmelweis Ignác* betegségének, halála tényleges okának és körülményeinek tisztázása újból és újból a kutatói érdeklődés középpontjába került, nagy vitákat indukált, könyvek, tanulmányok megírására ösztönzött. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár, az Orvostörténelmi Társasággal több ilyen „nagy vita” megszervezésében játszott vezető szerepet, a vitaanyag közzétételének fóruma természetesen az Orvostörténeti Közlemények volt. Az első tematikus kötet e témában (55-56.köt. (1970)) a Semmelweis kutatók akkori nagy generációjának írásait tartalmazta. A kötet bevezetőjének megfogalmazása szerint un. szerkesztőségi fórumon adtak lehetőséget a vélemények ütköztetésére, *Zoltán Imre, Benedek István, Regöly-Mérei Gyula, Réti Endre, Fekete Sándor, Csillag István* és a szintén orvos unoka, *Lehoczky-Semmelweis Kálmán* nevét emelve ki a névsorból. 1973-ban egyre élénkebbé vált a hivatalos levélváltás Budapest és Bécs között Semmelweis kórlapjainak kiadása ügyében, hogy a hiteles dokumentumok alapján végre világos képet alkothassanak „a Semmelweis betegsége” témában. A terjedelmes, több éve zajló hivatalos levelezést teljes egészében a 66-68. kötet (1973.) tartalmazza. Úgy tűnt, hogy *Silló-Seidl György* külföldön élő magyar orvos színrelépése és az általa megszerzett, Intézetünknek ajándékozott Semmelweis dokumentumok szennzációja végre a kérdések megválaszolásához, és nyugvóponthoz vezetik a sok évtizedes találgatást, de – mint tudjuk – *Silló-Seidl* merész elmélete a viták tovább gyűrűzését eredményezte. A 83-84-es kötet, 1978-ban a hiteles kórdokumentumok elemzésére és megvitatására összehívott konferencia anyagát tartalmazza. Tematikus kötetek láttak napvilágot a nagyszombati orvosi kar ala-

pítésának nagyobb évfordulóit tiszteletére, 1971-ben (57-58. kötet) a 200. évforduló, majd 1994-ben a 225. évforduló alkalmából (147-148. kötet), az orvosképzés hazai és felvidéki magyar és szlovák kutatóinak írásait közölve.

A továbbiakban soroljunk fel néhány, a tudomány-, és orvostörténeti szempontból jelentős forráskiadást tartalmazó folyóiratszámot. Nagy sikere volt a 23. kötetnek (1962.), a példányokat rövid idő alatt „szétkapkodták”, mivel *Méliusz Juhász Péter: Herbarium-ának* teljes szövegét tartalmazza, valamint a nyelvész-irodalmár *Bán Imre*, a gyógyszerész *Halmai János*, és a botanikus *Natter-Nád Miksa* elemzése csatlakozik a műhöz. Az *Adattári* közlemények mindig a kutatók számára legértékesebb forrásanyagból merítettek, a levéltári dokumentumok, kiadatlan írásművek, levelezések szövegének közreadásával. Az erdélyi orvoslás múltjának kutatásához nyújt értékes adalékokat a 34., 35., 36. kötet (1965-ben), amelyekben *Fodor István* gyűjtésének eredményeként a 18-19. századi jelentős erdélyi orvosok szakmai leveleit adta közre a folyóirat. Nagy segítséget jelent a latinul nem tudó - nagy számú - kutatónak néhány kiemelkedő orvosi munka teljes szövegének magyar fordítása. *Sattler Jenő* a hippokratészi Corpus számos részletét lefordította: az időjárásról és az emberi szervezetre gyakorolt hatásáról, a szent betegségről (epilepszia), a kórjóslatokról, a női természetről és a női betegségekről, a magzatról és különféle szülészeti esetről. (33. és 37. kötetben, 1964-65). A magyarul közreadott *Hippokratész*-szövegek sorát 1975-ben (75-76-os szám) bővítette *Nagy Ferenc: A terméketlen nőkről* (De sterilibus) c. írás fordításával. A magyarországi gyógyvizekről szóló első összefoglaló mű megírása a 16. században tevékenykedő, sziléziai születésű *Georgius Wernher* nevéhez fűződik, a *De admirandis Hungariae aquis* (Magyarország csodálatos vizeiről) c. munka az 1549-es első, bázeli kinyomtatást követően többször is megjelent. Az Orvostörténeti Közlemények 29. kötetében (1963) *Erdősi Laura* fordításában megjelent a munka 1594-es kiadása magyarul is. *Weszprémi István: Tentamen de inculanda peste* (A pestisoltás szükségének vizsgálata) c. munkáját az antitoxikus terápia korai megfogalmazásának, felvetésének tekintik az orvostörténeti értékelések. *Vida Tivadar* fordításában, teljes terjedelmében olvashatjuk *Weszprémi* művét az OTK 75-76-os kötetében (1975). *Mátyus István* sokrétű életművének egyik területe az erdélyi gyógyvizek kutatása, elemzése. Kéziratok hagyatékának értékes darabja a Marosvásárhelyen őrzött *De aquis Rhadnensibus* (A radnai ásványvizekről) c. írás, amelynek első nyomtatott, magyar nyelvre is lefordított közreadása az OTK 1968-as, 45.sz. kötetében, *Spielmann József – Szőkefalvi-Nagy Zoltán – Soós József* szerzők jóvoltából történt meg. Semmelweis Ignác szakirodalmi munkásságának első darabja a *De vita plantarum* c. 1844-ben írott disszertációja. Semmelweis halálának centenáris évfordulóján a gyógyszerészek érdeklődését keltette fel a mű, mégpedig a gyógynövényekkel kapcsolatos megállapítások vonatkozásában. *Pelle Pál* fordította magyarra a latin nyelvű disszertációt, a szövegközlés az 55-56-os kötetben valósult meg, 1970-ben. Az orvosképzéshez, az önálló magyar orvosi kar történetéhez kapcsolódó levéltári dokumentumok primer magyar nyelvű közlése is megvalósult az OTK hasábjain. 1971-ben, az 57-59-es kötetben *Vehle Ferdinánd* 1848-ból származó, mindaddig kiadatlan tanulmányi tervezetét közölte a folyóirat. Hasonló forráskiadásnak számít az egyetem alapító okiratának magyar nyelvű közlése *Magyar László András* és *Szögi László* jóvoltából, a 147-148.-as kötetben, 1994-ben. Szintén az orvosi kar történetének kutatását segíti az az adattári közlemény, amely *Bolányi Imre* és *Palatkás Béla* nevéhez fűződik, akik az orvostudományi kar történetének legfontosabb adatait foglalták össze táblázatos formában az ala-

pítástól 1900-ig. (Megjelenés 1961-ben, a 21-22-es kötetben). Több alapvető bibliográfiát is közzé tett a folyóirat: - *Huszár György: Magyar fogászati bibliográfia* (1.köt. 1955). – és a *Bolányi-Palatkás szerzőpáros* által összeállított un. *nekrológ-bibliográfiát* érdemes kiemelni (az 1962 végéig elhunyt magyar orvosokról, gyógyszerészekről szóló megemlékezések többirányú visszakeresését teszi lehetővé), 1966-ban, a 40.kötetben jelent meg.

Fontos röviden megemlíteni a Supplementum-köteteket is, hiszen egy-egy témakört feldolgozó tematikus összeállításokról, illetve egy-egy szerző könyv-terjedelmű munkáinak megjelentetéséről van szó. 1962-ben jelent meg a Suppl. 1. kötet: *Varga Lajos* a magyar közegészségügy 19. századi történetéről szóló munkája, majd a Suppl. 2. szintén *Varga Lajos: Az Orsz. Közegészségügyi Tanács kiemelkedő orvos tagjainak munkásságát* tárta fel az adattár-jellegű összeállításban, mindkét mű nagydoktori disszertációjának „mellékterméke”. Az 1965-ben kiadott Suppl. 3. a magyarországi fertőző betegségek – különös tekintettel a pestisre - történetének tanulmányozásához nyújt értékes adalékokat. Az 1970-ben megjelent Suppl. 4. és az 1972-ben kiadott Suppl. 6. egy-egy kongresszus alkalmából jelent meg. Előbbi a XXII. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszusra (Bukarest-Constanza), utóbbi XXIII. londoni Nemzetközi Kongresszusra. A szándék mindkét összeállítással kapcsolatban egyértelmű: a magyar orvoslás történetének ismertté tétele nemzetközi fórumon, annál is inkább, mert a XXIV. kongresszus Bp.-en került megrendezésre. Egy-egy neves orvostörténészünk könyv-terjedelmű munkája, illetve tanulmánykötete jelent meg a Suppl. sorozatban: *Schultheisz Emil: Traditio renovata* (21.), *Mayer Kolos Ferenc: From Plato to Pope Paul* (17.) és *Birtalan Győző: Európai orvoslás az újkorban* (15-16) művei. A Supplementum kötetek sorába tartozik a két népi-gyógyászati kötet, a gyógyszerésztörténeti kötet, az Intézet részlegeit ismertető, több nyelven, és több ízben közreadott kötetek, valamint a folyóirat évfolyamainak tanulmányozásához nélkülözhetetlen, 40 évfolyam anyagát feldolgozó *Mutató-kötet*.

A jelen helyzet

Eddig 229 szám, és 21 (valójában 24) Supplementum kötet jelent meg. Az utóbbi években, pénzügyi okok miatt, sajnos csak évi egy-egy kötetet tudunk kiadni, mindössze 350 nyomtatott példányban. Lapunk – a tudományos szempontok mellett - változatlanul a könyvtár állománygyarapításának fontos bázisa: számos hazai és külföldi folyóiratot, tudományos intézmények egyéb kiadványát kapjuk érte cserébe, kiadóktól ingyenes támpéldányokat kérhetünk a folyóiratban megjelenő ismertetés fejében. 180 magyarországi és 120 külföldi partnernek postázzuk a megjelenő köteteket, a további 50 kötetből kerülnek ki a szerzői tiszteletpéldányok, illetve az állományba vételre és eladásra szántak. Bár a tendencia az internetes folyóiratok irányába mutat, mégis elmondhatjuk, hogy a hagyományos forma továbbra is keresett, népszerű e tudományterületen is. Nem csupán azért reklamálnak a cserepartnerek az esetleges késedelmes megjelenésért, hogy a cserepartnerség „üzleti” része fedve legyen, de a visszajelzések, reagálások is egyértelműen arra engednek következtetni (kongresszusi meghívások), hogy tartalmilag, ténylegesen figyelemmel kísérik a megjelenő köteteket. Emellett a könyvtár és a múzeum folyóiratainak zömét továbbra is a Közleményekért kapjuk cserébe, így a lap kiadására és postázására fordított költségek – amelyek kétharmadát egyébként külső támogatásokból fedezzük - egyértelműen megtérülnek..

A tájékoztatás korszerű követelményeinek megfelelően mára sikerült a teljes sorozatot digitalizálni és a világhálón elérhetővé tenni.

Abban a reményben zárom az Orvostörténeti Közlemények bemutatását, múlta visszatekintő krónikáját, hogy a nehézségek ellenére is életben tudjuk tartani az orvoslás történetének ezen értékes időszaki kiadványát.

KATALIN KAPRONCZAY, PhD

head librarian

kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Vor sechs Jahrzehnten – in 1955 – erschien der erste Band der Zeitschrift: *Communications de Historia Artis Medicinae*, der mit seiner ununterbrochenen, permanenten Erscheinung ein spezielles Wissenschaftsgebiet repräsentierte. Dieses Periodikum ist bis zum heutigen Tag das einzige heimische Forum, das auf Grund der Publikationen, ausgesprochen der Vergangenheit der Heilkunde gewidmet blieb.

Die Geschichte der Medizin und Pharmazie – als Hauptthemenkreis – bestimmt die Thematik des Sammelwerkes. Es charakterisiert eine Reichhaltigkeit des Inhaltes, einen Farbenreichtum, der bestrebt ist die Geschichte der Medizin im Zusammenhang mit der Wissenschaftsgeschichte, Gesellschaftswissenschaften bzw. deren Beziehungssystemen zu zeigen. Die Studien aus der heimischen und universalen Wissenschaftsgeschichte sind genauso auffindbar, wie Bearbeitungen in ungarischer Sprache, oder in großer Zahl verfassten fremdsprachigen Werken, wo die letzte Gruppe eine betonte Proportion ausmacht. Während der Jahrzehnte haben sich auch die Reihen der Themenkreise und Verfasser erweitert, es fanden hier auch solche Fachexperten eine Aufnahme mit ihren Bearbeitungen, die eine andere Richtung der Wissenschaften vertraten. Die Supplement-Bände verdienen eine besondere Aufmerksamkeit, nicht nur wegen ihrer thematischen Vielfalt, sondern weil mehrere dieser Exemplare, - die während der Jahrzehnte, den grundlegenden Bearbeitungen eines Buches nachkamen, - betont zum Nachdenken und Nachforschen drängen.

Diese Zeitschrift, die in den vergangenen Jahrzehnten Änderungen, moderne Bearbeitungen forderte, um aufrecht zu bleiben, behielt doch ihren ursprünglichen Aufbau, und ihre Teile, genauso bewahrte sie auch ihre wissenschaftliche Zielsetzung und behielt dadurch auch eine globale Anerkennung. Die ganze Reihe steht digitalisiert da, wie es die moderne Orientierung wünscht, und ist durch das Internet erreichbar. Obwohl die Tendenz auf die Internet-Erreichbarkeit der Fachzeitschriften hinweist, darf doch verlautbart werden, dass die traditionelle gedruckte Form auf diesem Wissenschaftsgebiet auch weiterhin gefragt und als populär zu betrachten ist.

SEMMELWEIS EMLÉKBESZÉD HALÁLÁNAK 150. ÉVFORDULÓJÁN¹

VARGA BENEDEK

150 évvel ezelőtt, 1865 augusztusának nyarán, pontosan azokban a napokban, amikor *Semmelweis* végtelen kínok közötti agonizálása egy bécsi tébolydában megkezdődött, akkor próbálkozott először egy ifjú skót orvos, *Joseph Lister*, az antiszeptikus sebkezeléssel. Lister - aki öt nyelven olvasott és három világnyelven írt könnyedén – a legrangosabb lapokban hamar publikálta eredményeit, s ahogy azok elterjedtek, alig 10 év alatt világszerre ünnepelt orvossá emelkedett. Sokáig hozzá kötötték az antiszepszis első alkalmazását. Sikeres, boldog és stabil életet mondhatott magáénak. Egy dúsgazdag világbirodalom állt mögötte, amelynek gazdagsága nem szerencséből fakadt, mint azt hajlamosak vagyunk feltételezni, hanem világos értékrendből, kiváló szervezettségből, társadalmi békéből és nem utolsósorban a szaktudás megbecsüléséből és sok-sok precíz munkából. Évszázadok óta óvott, nyílt szellemű tudományos világgal, a kutatás iránti elkötelezettséggel, a tehetség megbecsülésével és gondozásával teremtett lehetőséget felfedezésekre és azok gyors alkalmazására.

Mennyire más volt Semmelweis pályája! Az aktív élet, amely az 1848-as forradalom, Világos és a Kiegyezés közötti korszakra esett! A dinasztia és Magyarország beháborújára. A kilátástalanság másfél évtizedére. Semmelweis egy elmaradott kisvárosból - Budáról - érkezett Bécsbe. Furcsa – magyarországi – akcentussal beszélt németül. Franciául és angolul sokáig nem tudott. Bécsből hazatérve ugyan élete és pályája rendeződött, de a nemzetközi elismertséget csak 25 évvel halála után nyerte el. Mára viszont neve a közlemlekezetben messze felülmúlja Sir Joseph Listerét, mint egy olyan férfi neve, akinek élete és áldozatvállalása mindannyiunkhoz, sőt mindannyiunkról szól. Hogyan történt mindez?

Az orvostörténelem kutatásokkal és felfedezésekkel, a tudományos gondolkodás változásaival és érveléseivel foglalkozik. A tudósok és orvosok életének nehézségeire ritkán fordítunk figyelmet. A gyermekágyi láz kóroktanát és megelőzését 1847-ben felfedező Semmelweis Ignác élete azonban azóta az orvostörténelem fő kérdései közé tartozik, amióta 1865-ben egy bécsi elmegyógyintézetben drámai véget ért.

Miért van ez így? Kicsoda számunkra Semmelweis Ignác?

Semmelweis kapcsán egy olyan ember sorsát idézzük fel, aki rendíthetetlenül kiállt egy új megoldás mellett, és aki legjobb szándékai, és kiváló eredményei ellenére sem tudta meggyőzni nemzedékének orvostársadalmát igazáról. Kudarcos élet, ha úgy tetszik, mégis visszatekintve, mi a győzelmet látjuk benne.

Semmelweis munkássága kapcsán ez kettőség, azaz a *felfedezés ténye*, és a *felfedező sorsa* egyaránt a történeti emlékezet részét képezi. Ahhoz, hogy megértsük felfedezésének jelentőségét a 19. századi orvosi gondolkodás, a kórházak higiénés gyakorlata, a kialakulóban lévő

¹ Elhangzott a Semmelweis halálának 150. évfordulóján, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban tartott ünnepségen, 2015. augusztus 13-án.

modern nőgyógyászat változásait kell megértenünk. Az aszepszis és tágabban a bakteriológia apránként történő kialakulását.

A Semmelweisről alkotott értékelések változásai viszont újabb nézőpontokat kínálnak, amelyek részben a történelem szakterületén öltenek testet. Részben azonban a közlemékezetben tűnnek fel művészeti, irodalmi, filmművészeti és zenei alkotásokban.

S a közlemékezetben válik személyes sorsa többé, mint általában az orvostudomány történetének megannyi számottevő alakjáé. A laikus emlékezet számára alkotott Semmelweis-kép ugyanis nem az orvosi felfedezésre koncentrált, hanem a sorsával vívódó szakember drámaivá vált életére és küzdelmeire.

A világ által őrzött Semmelweis-kép messze túlmutat a medicina történetén. Túlmutat rajta, s ugyanakkor az elhivatott szakember modern karakterét egy 19. századi magyar orvos alakján keresztül formálta meg. A modern, elkötelezett orvos archetipikus ideálját rögzítette Semmelweis példájával. Semmelweis a mienk, nemcsak leghíresebb orvosunk, de egyik leghíresebb magyarunk is.

A 19. század elején a gyermekágyi láz magyarázata kapcsán sokféle elmélet uralkodott, jelezvén a teljes bizonytalanságot. A különböző elméletek abban azonosságot mutattak, hogy mindegyik több ok jelenlétével magyarázta a betegség kialakulását, és mindegyik pontatlan kóreltani tudásra támaszkodott. Mindegyik elmélet endogén okokat tételezett fel: az anyai szervezet diszfunkcióit, vagy az abban felhalmozódott káros anyagok jelenlétét okolta. Semmelweis előtt szinte minden magyarázat multifaktorális volt.

Semmelweis felfedezésének elutasítása több tényező függvénye volt, de alapvetően a tudományos paradigmaváltás nehézségét láthatjuk benne. A tudományos haladást ugyan gyakran úgy képzeljük, mint az evidens adatok folyamatos gyűjtését, azonban a tudománytörténet régi megállapítása, hogy a tudomány fejlődésében gondolkodási rendszerek változásait érhetjük tetten, s nem egyszerűen a sematikus bővülő ismeretek halmazával találkozunk. A bakteriológia elméletének kidolgozása igen hosszú folyamat volt, azonban a kiterjedt mikroszkopizálás, és a patológiai-anatómia szemlélet nélkül a fertőzésekkel következő megbetegedések biológiai mechanizmusa nyilvánvalóan nem volt megérthető.

Nyilvánvaló, hogy a felfedezés publikálásának meghökkentően megkésett mivolta jelentősen hozzájárult eredményeinek elutasításához vagy nehézkes elfogadásához. Az első ismertetések 1847-es őszi, bécsi előadásáról a klinikai eredményekre koncentráltak. Ezek jelentősek voltak ugyan, de hiányzott a meggyőző elméleti konstrukció. Sajnos ugyanez volt igaz a saját maga által írott későbbi tanulmányokra, az opus magnumra és a pamfletekre is.

Meglepő viszont, hogy ezek megjelenését követően már olyan régi barátok sem álltak ki mellette, mint *Karl von Rokitansky* vagy *Joseph Škoda* – már ők is jobbnak látták, ha inkább hallgatnak.

A gyermekágyi láz kóroktani megközelítésének gyakorlati és elméleti előnyei ugyanis egyelőre nem nyújtottak elegendő biztosítékot a teljes orvosi gondolkodási rendszer elutasítására. Mindez csak akkor következett be, amikor későbbi kutatások igazolták, hogy Semmelweis új megközelítése hasonló eredménnyel jár, ha különböző betegségek megelőzésére alkalmazzák.

S az elutasítás problémája lényegében ebben rejlik. Nem annyira a kortársak vaskalaposágában, vagy konzervativizmusában. Ez igaz ugyan az 1840-es évek végére, azonban a fő mű megjelenésekor Semmelweis régi barátai és pártfogói: *Rokitansky* és *Škoda* már a bécsi

egyetem befolyásos alakjai lettek. Ők voltak azok, akik a modern kísérleti, kóroktani vagy éppen a patológiai, és hisztológiai szemléletet tökélyre vitték. Ám ők is hallgattak. Hallgatásuk oka talányosnak tűnik, de mégsem az.

Egészen addig, amíg Louis Pasteur eredményei nem jelentek meg, és amíg Robert Koch fel nem állította a fertőzések bekövetkezésének posztulátumait, az orvosi gondolkodás képtelen volt átfogó elméleti koncepciót kidolgozni a betegségek kialakulásáért felelős kórokozók és fertőző tényezők biológiai mechanizmusának pontos magyarázatára. A régi rendszerben Semmelweis felfedezése értelmezhetetlen volt, az új, bakteriológiai rendszert pedig nem ő fogalmazta meg.

Semmelweis munkássága ugyanakkor soha nem az orvosi teória terén folyt, hanem a klinikumban dolgozó orvosként egy alapvető problémát akart megoldani, s mindezt tökéletes éleslátással és korát legalább negyedszázaddal megelőzve el is végezte. Ez világszerte több millió megmengethető áldozatot jelentett.

Lényegében innen, ebből a diszkrepanciából fakad a mitikus Semmelweis alak genezise. A meg nem értett és elutasított orvos képéé, amely már a 19. század végén feltűnt az orvostörténeti emlékezetben, majd a 20. század első felére megannyi művészeti ágban vált általánossá.

Gyakran elsiklunk felette, hogy Semmelweis alakjának hányféle interpretációjával találkozunk a közemlékezetben, s hogy ezek konstans állapotot tükröznek-e, vagy időtől, helytől függően mutatnak-e változásokat? Továbbá, hogy mit jelentett, illetve jelent Magyarország, a magyar orvosi kultúra számára munkássága? Semmelweis kultusza az 1880-as évek közepétől épült fel apránként Magyarországon és hamar nemzetközivé vált. A nemzetközi közönség számára az előfutári mivolt, ami honfitársai körében érthető büszkeséget keltett és kelt, nem nagyon lehetett szempont: a nemzetközi elismertség esetében más tényezőket kell találnunk.

Az 1880 körüli magyar szempontok könnyen megérthetők: az ország egészségügyi rendszereinek színvonala 67-et követően soha nem látott ütemben emelkedett. Az orvosképzés alapvetően megújult, és közelítette a korszakban élenjáró osztrák, vagy német szintet. Az orvosi-közegészségügyi kutatások a világ élvonalához csatlakoztak. Ebben a helyzetben célszerűnek tűnt egy olyan magyar orvos alakjának felmutatása, aki méltón reprezentálja a magyar orvostársadalom tudását és eredményeit, s akinek munkássága a korszak legjelentősebb elméleti újításaihoz volt köthető. Semmelweis alakja szinte magától kínálkozott erre a szerepre. Mindez nem jelenti, hogy munkássága valóban ne lett volna megdöbbentően újszerű a század derekán, vagy, hogy eredményei ne beszéltek volna önmagukért. Mégis, 1865 (halálának éve) és 1885 között nem látjuk a szándékot, hogy nevét a nemzetközi medicina köztudatába minél jobban beemeljék.

Pedig a bakteriológiai paradigmaváltás már 1880 előtt befejeződött. Csak az 1885-ös *Budapesti Nemzetközi Demográfiai és Higiéniai Kongresszus* követően látjuk, hogy a budapesti egyetem orvoskara fellépett Semmelweis emlékezetének megteremtése érdekében. A kongresszus sikere nyitotta meg a lehetőséget, hogy nemzetközileg is minél jobban beemeljék a köztudatba a kimagasló tanár emlékét, akit mint a *par excellence* magyar orvost szerepeltethettek a világ előtt.

Hangsúlyozom, hogy bármennyire is tervezett és akaratlagos kultuszépítésről beszélünk mindez nem lett volna lehetséges, ha az alap, a felfedezés súlya nem teremtetett volna lehetőséget a hírnévre. Ha Semmelweis nem érdemelte volna meg a kultikussá váló emlékezetet.

A történeti emlékezet nemzetközi dimenzióiban ugyanis a végső soron önmagát feláldozó orvos alakja hordozott erőteljes és releváns üzenetet. A 19-20. század fordulóján születik meg az új típusú orvos alakja. Ez az új típus, nemcsak Magyarországon, hanem – ahogy akkoriban nevezték – szerte a művelt, vagy civilizált világban az elhivatott, betegeiért élő, s értük akár önmagát feláldozni is kész orvos alakja lett. Éles ellentétben állt ez a korábbi korszakok sikeres és híres orvosainak típusával, akik szellemi nagyságukat, kifinomultságukat, vagy éppen anyagi, társadalmi sikereiket hangsúlyozták.

A nemzetközi emlékezetben a legfeltűnőbb az önfeláldozás motívuma, ahogyan halálának okát is a küzdelmekben felőrlődő személyiség drámájában találták meg. Ez megfigyelhető a regényes életrajzokban csakúgy, mint a róla készült eddigi kilenc játékfilmben, két drámában, és két operában.

Az önfeláldozás motívumát a tények bizonyos csoportja alátámasztja: hiszen az aszeptikus szülésvezetés bajnoka végeredményben maga is szepsziszben halt meg, hátborzongató körülmények között. A kérdés azonban az, hogy Semmelweis 1851-es hazatelepülését követően folyamatosan arra törekedett-e, hogy akár élete árán is elfogadtassa felfedezését? Ez viszont csak utolsó éveire igaz. A 19. század végének erőteljes konstrukciója, hogy Semmelweis élete utolsó éveit visszavetítse egész életére.

Semmelweis egészségét a mai kutatás szerint nem a folyamatos harcok örölték fel, hanem az 1840-es években szerzett megfertőződése fejlődött *tercier syphilis*ig, amely azután *paralízis progressivában* konkludált és 1865 nyarán mindenképpen halálát okozta volna. Az 1850-es évek tevékeny és sikeres működése után, 1862-63-tól, egyidejűleg azzal, ahogy tudományos vitákba vágott, indult meg fizikai és lelki állapotának romlása. A tudományos polémiaiak önmagukban nem indokolták mentális összeomlását, amely a 150 évvel ezelőtti nyárra következett be.

Az utókor emlékezete számára azonban a kettő összekapcsolása elengedhetetlen lett ahhoz, hogy Semmelweis életének drámaiságát hangsúlyozni tudják, ahhoz hogy az önfeláldozó orvos alakja a maga teljes tragikumában tűnjön elő.

A 20. század végére Semmelweis nem csak az orvosi emlékezet, hanem a művészetek közismert alakjává is vált. A korábbi, jellemző festmények és szobrok mellett már filmek, drámák és operák is felidézik az anyák megmentőjének alakját. A művek pusztaszáma is jelzi népszerűségét – mindez pedig arra utal, hogy személye egy korszakalkotó felfedezésnél többet jelképez.

Az olvasókra és a nézőkre maig mély hatást gyakorol élettörténetének drámai olvasata. Az alkotásokban megjelenített képek pályájának kezdetétől sugallják az elkerülhetetlenül a pusztulás felé vezető utat. Elkerülhetetlenül, hiszen hiába harcol az elismerésért, a vaskalapos orvosi *establishment* ellenállásán visszatérően kudarcot vall. Egy tehetséges szakember lenyűgöző életútját jelenítik meg, egy szakemberét, aki saját életét áldozta azért, hogy másokét megmenthesse.

Semmelweis Ignác így vált ikonikus, sőt mitikus alakká. Sorsa olyan jelkép, amely messze túlmutat saját *valódi* sorsán, sőt az orvosi emlékezetben is. Mindannyiunk képviselőjévé vált. Az emlékezet sajátos dimenziójába emelkedett, amely ugyan nem nélkülözi a történeti alapokat, azonban mégis konstruált történetet teremt. Nem a történeti hűséghez való ragaszkodás motiválja, hanem a kortársaknak, a jelennek szóló releváns üzenet megfogalmazása.

A 21. századra Semmelweis a modern orvos és az önfeláldozó, ám kudarcra ítélt szakember jelképévé vált. Minden hivatásáért áldozatot hozó, a hatalmasságoknak kiszolgáltatott szakember képviselője lett. A meg nem alkuvó tudás és a küzdelemé a tudás elfogadtatásáért az emberiség javára.

A nyilvánvaló automatikus elutasítása okozta tragédiáját – ahogy a publicisztikákban megfogalmazzák. „Majdhogynem lehetetlen az ember elválasztása azoktól a mítoszoktól, amelyek Semmelweis halála óta, az elmúlt század alatt keletkeztek. De talán ez nem is akkora baj.” - ahogy egy amerikai orvos fogalmazott tavaly a *Lancet* hasábjain.

S azt hiszem végeredményben ez a Semmelweisre való nemzetközi emlékezés lényege. Az UNESCO 2013-as döntése, amellyel Semmelweis felfedezését a Világörökség listára felvette, nem az emlékezetkultusz generálását jelzi, hanem Semmelweis tudományos jelentőségének, és egyben máig tartó globális *kulturális* hatásának elismerését.

Hiszen bármennyire rétegzett, bármennyire összetett a róla alkotott kép, bármennyire is torzításokkal teli, kétségtelen, hogy végül is Semmelweis Ignác Fülöp jelentősége és alakja a világon mindenhol ismert lett, s ha a világ által őrzött róla alkotott történetileg nem is a legpontosabb, de eleven és tekintélyt parancsoló.

Azonban nekünk magyaroknak van egy másik és – azt hiszem – titkos Semmelweis képünk is. Olyan kép ez, amely azért a miénk, mert mindannyian sorsunkra ismerünk benne, akik hátránnyal indulva, ellenszélben, elutasítások között is kitartunk valami fontos igazság mellett, amely végül elnyeri a világ elismerését. Az eltökéltség, a csend, a várakozás és a konokság képe ez. Az ismerős, a számunkra legismerősebb sors képe, amelyet egyikünk még versbe is szedett.

*„Így állva, várva vagyok egészen magyar.
Vagyok egy ágbán szabadulás, béklyó,
Protestáló hit s küldetéses vétő:
Eb ura fákó, Ugocsa non coronat.”*

BENEDEK VARGA, MA
general director

Semmelweis Museum, Library and Archives
for the History of Medicine
H-1013 Budapest, Apród u. 1-3. HUNGARY
vargabenedek@semmelweis.museum.hu

SUMMARY

Two questions emerge as regards Semmelweis's reception and public memory: 1. How and why could turn Semmelweis into an emblematic representative of 19th-20th century science and medicine? 2. What sort of values and ideals does the fate of Semmelweis rep-

resent for us? Author calls our attention to the fact, that in Semmelweis' case, not only his discoveries and thought proved to be of abiding value, but during the last 120 years also his fate inspired a number of scientific, popular, non fictional and fictional analysis all over the world. Semmelweis, as a mythic representative of the modern „scientist” still owes a peculiar place in the common memory. His manipulated and partly intentionally coined story – based however on empirical facts - even today represents a relevant message and plays an important role in the making of the myth of modern physician. Author however emphasizes, that Semmelweis myth represent a somewhat different message for the international public and for the Hungarian one.

IGNAZ PHILIPP SEMMELWEIS, GEDENKEN UND WÜRDIGUNG SEINER LEISTUNG DURCH DIE ENTDECKUNG DER URSACHEN DES KINDBETTFIEBERS IN ÖSTERREICH IM 20. UND 21. JAHRHUNDERT.

KARL SEMMELWEIS JUN.

Bei der feierlichen Enthüllung des schönen Semmelweis-Denkmal von *Alajos Strobl* in Budapest am 30. September 1906 nahm auch eine größere Delegation von Ärzten aus Wien teil, an der Spitze Hofrat Prof. *Rudolf Chrobak* als Vertreter der medizinischen Fakultät der Universität Wien und Hofrat Prof. *Friedrich Schauta* der Chef des *Allgemeinen Krankenhauses Wien*. Hofrat Schauta erwähnte in seiner Festrede, dass bei der Eröffnung eines neuen Klinikzubaues „*Semmelweis ein würdiges Denkmal auch auf Wiener Boden errichtet wird*“. Sodann wurde 1908 vor der *Geburtshilflichen Klinik der Wiener Universität* in der Spitalgasse 23 ein Denkmal von Semmelweis enthüllt, welches von *Theodor Charlemont* geschaffen worden ist. Dieses Denkmal besteht aus einem Marmorobelisk mit einem Bronzerelief, welches den Kopf von Semmelweis zeigt, mit den Jahreszahlen 1818 und 1865. Darunter eine Abbildung einer Mutter mit Kind mit aufgehender Sonne.

Auch von einer unerwarteten Seite wurde Semmelweis in Erinnerung gebracht, die *Neue Freie Presse* in Wien hat in der Ausgabe vom 22. November 1903 mit Fortsetzungen eine Novelle mit dem Titel „Semmelweis“, eine österreichische Geschichte von *Alfred Freiherr v. Berger* veröffentlicht. Später wurde diese Novelle 1904 in Buchform herausgebracht. Das Leben und Leiden von Semmelweis wurde in einer freien romanhaften Weise dargestellt. Die *Neue Freie Presse* brachte in ihrer Ausgabe vom 6. Jänner 1904 eine Notiz, zu der genannten Serie: „*Ein hiesiger angesehener Arzt teilt uns als gewesener Schüler des Professors Semmelweis folgende Daten mit, welche das von Baron Alfred Berger in unserem Blatte entworfene Bild des Wesens und Wirkens dieses seltenen Mannes zu vervollständigen geeignet sind: Ausser seinem Fachwissen besaß Semmelweis auch umfassende universelle Bildung. Als Lehrer wurde Professor Semmelweis von seinen Schülern hochgeschätzt. Sein Charakter war wohl mehr heitere Natur und seine Vorträge würzte er stets mit humoristischen Aperçus. Aber wenn er auf das Thema des Kindbettfiebers zu sprechen kam, was oft der Fall war, ging eine sichtliche Veränderung in seinem Wesen vor; er wurde sehr ernst, die Sprache hastig, so dass die Sätze sich überstürzten, und wenn er, was in solchen Fällen immer geschah, seiner Gegner in Wien, Prag und Würzburg Erwähnung tat, fing seine Stimme zu vibrieren an, und die Augen füllten sich mit Tränen; ...*“

1918 fanden in Wien Ehrungen von Semmelweis statt. Der Wiener Medizinhistoriker *Isidor Fischer* hielt am 11. Juli 1918 vor der Wiener geburtshilflich-gynäkologischen Gesellschaft einen Vortrag mit dem Titel: *Von Semmelweis zur modernen Asepsis*. Der Vortrag schloss: „*Wie so mancher Märtyrer auf dem Gebiete der Geistes- und Naturwissenschaften ist Semmelweis aber nur des Nachruhmes teilhaftig geworden, ein Schicksal, das stets jenen widerfahren ist und widerfahren wird, welche den Ideen ihrer Zeit weit vorangeeilt sind*“.¹

¹ Wiener Medizinische Wochenschrift, 1918. Nr. 26.

Prof. Dr. Max Neuburger, Medizinhistoriker und Gründer des *Instituts für Geschichte der Medizin in Wien*, schreibt in seinen Betrachtungen: *Zum 100. Geburtstag Ignaz Philipp Semmelweis* in der *Wiener Medizinischen Wochenschrift* vom 29.6.1918, Nr. 26 über Semmelweis: „So gehört Semmelweis wahrhaft zu jenen wenigen, deren Verdienst immer strahlender aufglänzt, immer fruchtbringender in Erscheinung tritt – zu jenen wenigen die noch im Tode wachsen. Er, der die Märtyrerkrone des wissenschaftlichen Forschers trug, Geringschätzung, Spott, Verfolgung erfuhr; bis sein heroisches, vom Sturm der Leidenschaft gepeitschtes Leben ausklang“.²

Dozent Dr. Isidor Fischer schreibt in seinem Artikel, *Die jüngere Wiener geburtshilflich-gynäkologische Schule*, der in der *Wiener Medizinischen Wochenschrift* vom 30.5.1925, Nr. 22/1925, veröffentlicht wurde, folgendes. „Freilich, im Jahre 1847, als hier, wie Semmelweis sich ausdrückte, die „puerperale Sonne“ aufgegangen war, hatte Wien die günstige Gelegenheit verpasst, der ruhmvolle Ausgangspunkt für die Verbreitung einer Heilslehre zu werden, die es vermocht hätte, hunderttausende von Frauen, die noch als Opfer fallen mussten, vor Tod und Siechtum zu bewahren. Aber da hatte nicht einmal das „nemo propheta in patria“ gegolten, denn auch im Auslande hatte die Lehre von Semmelweis keinen Widerhall gefunden“.

Der gleiche Autor hat auch in der *Wiener Medizinischen Wochenschrift* vom 4. Juni 1927, Nr. 23/1927, einen weiteren ausführlichen Artikel über Semmelweis veröffentlicht.

Der Redakteur der *Wiener Medizinischen Wochenschrift*, Obermedizinalrat Dr. A. Kornfeld, hat in der Nr. 6 vom 7. Februar 1931 dieser Zeitschrift einen Artikel über Semmelweis veröffentlicht, in welchem er ausführt: „Die Berliner Medizinische Gesellschaft hat sich und das Andenken des einstigen Wiener „Sekundärarztes“ der Frauenklinik im Allgemeinen Krankenhaus, Ignaz Philipp Semmelweis, dadurch besonders geehrt, dass sie den Maler Manfred Prager (Berlin) beauftragte, ein Ölgemälde des genialen Arztes zu schaffen“. Das Gemälde wurde in die Galerie im Langenbeck-Virchowhaus in Berlin aufgenommen.

Die *Wiener Medizinische Wochenschrift* vom 14. April 1934, Nr. 16, bringt eine Besprechung von Dozent Dr. Isidor Fischer über die Uraufführung des Schauspiels in acht Bildern *Doktor Semmelweis* von Hans Rehfish am 28. März d. J. im *Deutschen Volkstheater* in Wien. Der Autor führt unter anderem an: „Daß die Gestalt des verkannten und vertriebenen Arztes den Dramatiker Rehfish anzog, der Semmelweis so in die Reihe der Helden und Märtyrer eintreten lässt, welche die Schaubühne verewigen will, verdient unseren Dank“.

Am 12. Jänner 1944 wurde die neue Semmelweis-Frauenklinik der Stadt Wien mit einer Feier eröffnet. Im Garten der Klinik wurde zu Beginn der Feier eine Semmelweis-Büste von Rudolf Schmidt enthüllt. Vom Bürgermeister wurde ein kurzes Lebensbild des „Retters der Mütter“ Ignaz Philipp Semmelweis, des Mannes, dessen Lebensaufgabe darin bestand, das Kindbettfieber zu bekämpfen, gezeichnet. Aus Anlass des Festtages wurde eine „Ignaz-Semmelweis-Gedenkmedaille“ an einige Persönlichkeiten, die sich um das Zustandekommen der

² Wiener Medizinische Wochenschrift, Nr. 26 aus 1918.

Klinik besonders verdient gemacht hatten, überreicht. Die 117mm große Medaille aus einer dunklen Metalllegierung wurde vom Bildhauer und Medailleur *Rudolf Schmidt* entworfen.

Zum hundertsten Jahrestag der Entdeckung der Ursache des Kindbettfiebers gab es 1947 in der ganzen Welt, so auch in Österreich, zahlreiche Gedenkveranstaltungen. Die Zeitung *Burgenländische Freiheit* vom 23. Juni 1947, Nr. 25, berichtet hierüber:

„Oesterreich ehrt Semmelweis“

„Die Hundert-Jahr-Feier der großen Tat des Arztes Ignaz Philipp Semmelweis, der im Mai 1847 in Wien die Ursachen des gefürchteten Kindbettfiebers und die Wege zu seiner Verhinderung entdeckte, hat in Österreich zu mehrfachen Ehrungen Anlaß gegeben. Eisenstadt, die eigentliche Heimat der Familie Semmelweis, ist vorangegangen. Hier wurde vom 16. bis 31. Mai 1947 der schöne Sonderpoststempel gebraucht, mit dem Text: '1847 — Ignaz Philipp Semmelweis — der Retter der Mütter — 1947'. Die *Ravag* (szt. Bezeichnung des österreichischen Rundfunks) brachte am 30. Mai unter dem Titel 'Die große Tat' eine Übertragung aus dem Wiener Volksbildungshaus Margareten, die Semmelweis und die Bedeutung seines Wirkens zum Gegenstand hatte... Die Wiener klinische Wochenschrift bringt eine Semmelweis-Sondernummer heraus. Im Sender Rot-Weiß-Rot hielt am 11. Juni der burgenländische Landespressereferent Dr. Zimmermann einen Vortrag 'In Memoriam Ignaz Philipp Semmelweis', wobei er die Verbindung des großen Arztes mit dem Burgenland betonte. Nichtsdestoweniger ist Semmelweis als Burgenländer natürlich auch Österreicher; und es sind in mehreren Städten der anderen Bundesländer Straßen nach ihm benannt, so auch in Wien. Man darf erwarten, daß die Briefmarkenserien des Jahres 1948 in einer Reihe 'Große Österreicher' auch eine Semmelweis-Marke bringen werden, nachdem dies heuer nicht mehr möglich war“.

Am 6. Juni 1947 hielt in Wien der Vorstand der Semmelweis-Klinik, Prof. Dr. *Hans Heidler*, in der Sitzung der Gesellschaft der Ärzte eine Festrede über Ignaz Philipp Semmelweis,

in welcher er abschließend feststellte: „Die Mehrzahl seiner Zeitgenossen hatte die Lehre von den tierisch-organischen zersetzten Stoffen nicht ernst genommen. Semmelweis konnte nicht, wie sein Freund Markusovszky mit Recht in seiner Polemik gegen Breisky im Jahre 1863 ausführte, zeigen, was jener organische Stoff sei, welcher die Infektion vermittelt und wie er sich in histologischer und chemischer Beziehung verhält. Es musste erst, 20 Jahre nach der Entdeckung der Aetiologie des Puerperalfiebers, die bakteriologische Ära der Medizin kommen, es mussten Pasteur und Koch ihre Forschungsergebnisse verbreiten, damit endlich dieser zersetzte tierisch-organische Stoff seine endgültige Klärung finden und der ominöse Ausdruck durch 'pathogene Mikroorganismen' ersetzt werden konnte. Was heute selbstverständlich erscheint, war damals ein Rätsel, dessen Lösung nur dem Scharfblick dieses genialen Mannes gelingen konnte, der keinen Forscherehrgeiz hatte, nicht als Gelehrter hervortreten wollte, sondern nur beeindruckt war durch das Leiden und Sterben der vielen Wöchnerinnen, den das Mitleid fasste mit den kranken Menschen und der als echter Arzt helfen und heilen wollte. Vor einem Jahrhundert ist in Wien, wie Semmelweis selbst in einem Brief schrieb, die puerperale Sonne aufgegangen. Das Licht kann nicht verlöschen und wird mit einem ewigen Glorienschein das Haupt jenes Mannes umstrahlen, auf dessen Geburtshaus in Budapest die Worte stehen: 'Dem Retter der Mütter!... Nichtsdestoweniger ist Semmelweis als Burgenländer natürlich auch Österreicher; und es sind in mehreren Städten der anderen Bundesländer Straßen nach ihm benannt, so auch in Wien. Man darf erwarten, daß die Briefmarkenserien des Jahres 1948 in einer Reihe 'Große Österreicher' auch eine Semmelweis-Marke bringen werden, nachdem dies heuer nicht mehr möglich war“.

Nachdem der Vater von Ignaz Philipp Semmelweis aus Eisenstadt stammte, wurde am 13. Juli 1947 auch von der *Burgenländischen Landesregierung* eine Semmelweis-Ehrung in Eisenstadt veranstaltet. Im Rahmen dieser Veranstaltung hielt Universitätsprofessor Dr. Leopold Schönbauer, Vorstand der *I. Chirurgischen Universitätsklinik Wien*, den Festvortrag. Dr. Schönbauer, der weit über Wien hinaus bekannt war, hat 1944 und in 2. Auflage 1947 das Buch *Das medizinische Wien, Geschichte – Werden – Würdigung*, herausgebracht, in welchem Ignaz Philipp Semmelweis im Kapitel Geburtshilfe und Gynäkologie 29 Seiten gewidmet sind.

Das *Allgemeine Krankenhaus Wien* gab an M. Schachinger den Auftrag zur Herstellung eines Ölgemäldes nach einem Photo, dieses Bild wurde 1950 fertiggestellt und im AKH / Allgemeines Krankenhaus/ aufgehängt.

Auf Vorschlag der Universität Wien erklärte die UNESCO das Jahr 1965, das Jahr der hundertsten Wiederkehr des Todestages von Semmelweis, zum Semmelweis-Gedenkjahr. Aus diesem Anlass fanden zahlreiche Gedenkveranstaltungen für Semmelweis, weltweit und insbesondere in Wien und Budapest statt. Vom *Collegium Hungaricum in Wien* wurde eine Gedächtnisausstellung gestaltet.

Von der Österreichischen Post wurde anlässlich des 100. Todestags von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis am 13. August 1965 eine Sonderpostmarke herausgebracht. Der Begleittext wurde von Dr. Erna Lesky, Direktorin des *Institutes für Geschichte der Medizin* in Wien verfasst.

In allen bedeutenden Pressemedien in Österreichs wurden Artikel zum Gedenken an den 100. Todestag von Semmelweis veröffentlicht, z.B. in der Zeitung *Die Presse* vom 14./15. Aug. 1965 ein Artikel von Univ. Prof. Dr. *Erna Lesky*. Im Bgld. Volksblatt vom 3.7.1965 wurde über eine würdige Semmelweis-Gedenkfeier der Ärztekammer f. d. Burgenland am 26.6.1965 berichtet, an der der Landeshauptmann und die weiteren Mitglieder der Bgld. Landesregierung, der Diözesanbischof und Vertreter des öffentlichen Lebens teilnahmen. Als Ehrengäste wurden auch mehrere in Eisenstadt lebende Angehörige der Familie Semmelweis herzlich willkommen geheißen, nämlich Landesoberamtsrat Karl Semmelweis, Regierungskommissär Dr. *Karl Semmelweis* und Fleischhauermeister *Anton Semmelweis*.

In den *Burgenländischen Heimatblättern* Heft 3-4, 1965, erschien ein Artikel von *Karl Semmelweis*, Landesbibliothek, über die Entdeckung von Ignaz Philipp Semmelweis, seine Herkunft und Abstammung, wobei auch die erstmalige Nennung des Namens Semmelweis im Jahre 1570 in einem Bergregisterbuch der Grafschaft Forchtenstein bekannt gemacht worden ist.

Die Wiener Universität ehrte Semmelweis 1967 durch eine am 4. April 1967 stattgefundene Gedenkfeier mit anschließender Enthüllung eines Semmelweis-Denkmals im Arkadenhof der Universität. Das vom Bildhauer *Alfred Hrdlicka* gestaltete Wandrelief zeigt Semmelweis leider, wie nicht nur die bei der Denkmalenthüllung anwesenden Verwandten des Geehrten, sondern auch zahlreiche Festgäste mit Betroffenheit feststellten, in entstellender Weise.

Im Bild (2003): Dr. iur. Karl, Dr. med. Christoph und Mag. iur. Philipp Semmelweis.

Der Kampf des Arztes Semmelweis war das Thema eines dramatischen Gedichtes von *Walter Gustav Picard*, das 1973 im Europäischen Verlag Wien veröffentlicht wurde. Der Dichter erläutert eingangs: „In dieser Dichtung wird versucht in freier Gestaltung, angelehnt an die geschichtlichen Tatsachen, den verzweifelden Kampf nachzuempfinden, den *IGNAZ PHILIPP SEMMELWEIS* in hoher ärztlicher Berufsauffassung gegen das Gespenst des Kindbettfiebers und eine verständnisfeindliche Umwelt führte.“

In den Monaten Juni bis September 1978 fand im Wiener Rathaus anlässlich des 160. Geburtstages von Semmelweis eine Ausstellung unter dem Titel: *Semmelweis in Wien* statt. Die Ausstellung zeigte in Dokumenten, Bildern und Zeugnissen nicht nur die Lern- und Lehrjahre, sondern auch die Tragik seines letzten Lebensabschnittes.

Das Institut für Münz- und Medaillenkunst, Wien/München brachte 1978 eine Serie von 7 Medaillen *Helfer der Menschheit* heraus, darunter eine Medaille mit der Abbildung von Semmelweis. Die Medaillen sind in Silber 40mm und in Gold 26mm groß und wurden in Feinsilber und Feingold hergestellt.

Eine Bronze-Büste von Semmelweis von *Milan Jankovic*, wurde 1999 im Prominenten - Park in Gols, Bgld errichtet.

“Der Ärzteverein *SEMMELWEIS Orvosegyesület*“ mit dem Sitz in 1010 Wien, Laurenzberg 5/1/9, veranstaltete am 10. August 2005 eine Gedenkfeier anlässlich des 140. Todestags von Semmelweis in der Semmelweis-Frauenklinik, 1180 Wien, Bastiengasse 36-38, mit Kranzniederlegung vor dem Semmelweis- Denkmal.

Von der Münze Österreich wurde im Rahmen der Serie „GROSSE MEDIZINER ÖSTERREICHS“ am 30. Jänner 2008 als 2. Münze die 50 EURO Goldmünze „IGNAZ PHILIPP SEMMELEWEIS“ herausgegeben. Die Goldmünze ist gesetzliches Zahlungsmittel, 22 mm., 10 Gramm, Feinheit: 986 AU.

Vorders.: Brustbild nach rechts, Äskulapstab re., darüber Wertangabe 50 EURO und Ausgabejahr 2008, ober dem Brustbild IGNAZ PHILIPP SEMMELEWEIS; links seitlich Geburts- und Todesjahr 1818 – 1865.

Rücks.: Bild des Allgemeinen Krankenhauses Wien, rechts in einem ovalen Feld ist ein Arzt und ein Student beim Händewaschen zu sehen. Links seitlich Schriftzug: ALLGEMEINES KRANKENHAUS WIEN.

Anlässlich der Herausgabe der Goldmünze wurde vom Burgenländischen Kabelfernsehen am 7. Februar 2008 ein Interview mit Dr. Karl Semmelweis über die Entdeckung der Ursachen des Kindbettfiebers gesendet.

Dr. Ignaz Philipp Semmelweis verbrachte während seines Studiums und später als Assistenzarzt am AKH /Allgemeines Krakenhaus/ in Wien zahlreiche Tage im Haus seiner Angehörigen in Eisenstadt. Baron *Alfred von Berger*, der diese Besuche in seiner 1903 erschienenen *Novelle Semmelweis und andere Geschichten* erwähnt, bezieht sich auf diesbezügliche Hinweise von Freunden und Bekannten von Semmelweis. Das Geburtshaus von *Joseph Semmelweis*, dem Vater von Ignaz Philipp, stand in Eisenstadt in der Rochusstraße Nr. 20. Es wurde um 1960 von fremden Nachbesitzern abgerissen und durch einen Neubau ersetzt. Nachdem in Eisenstadt nur eine kleine Gasse an Semmelweis erinnert, wurde von der Familie Semmelweis der Entschluss gefasst, eine Gedenktafel für ihren Vorfahren herzustellen. Der Gesamtentwurf wurde von Dr. *Karl Semmelweis* erstellt, nach der künstlerischen Herstellung des Reliefmodells durch Dr. *Hans Ackerbauer* erfolgte der Guss des Reliefs an der Höheren Technischen Bundeslehranstalt Eisenstadt, Abteilung Werkstofftechnik, durch Dipl.-Päd. *Karl Mally*. Die Oberflächenbehandlung wurde von Abteilungsvorstand Dipl.-Ing. *Renate Schober* durchgeführt. Die Gedenktafel in der Größe von 62 X 43 cm wurde am 16.12.2010 am Haus von Frau *Erika Galos*, Enkelin von *Franz Anton Michael Semmelweis*, in Eisenstadt, Joseph Haydngasse Nr. 39, montiert.

Im März 2013 wurde die „*Dr. Ignaz Semmelweis Gesellschaft*“ mit Sitz in 1010 Wien, Börsegasse 7/4, gegründet, welche sich als offene Plattform versteht, die innovative Kräfte innerhalb der Gesundheitsberufe – vor allem solche mit präventiven Charakter – fördert.

Die Öffentlichkeit soll über Risiken und Maßnahmen zur Vermeidung von Infektionskrankheiten, aber auch über sonstige Gesundheitsrisiken, informiert werden.

Vom Österreichischen Rundfunk-Fernsehen, Landesstudio Burgenland, wird voraussichtlich im Juni 2015 eine Gedenksendung anlässlich des 150. Todestages von Dr. *Ignaz Philipp Semmelweis* gesendet werden, in welcher neben Bildbeiträgen auch ein Interview mit Facharzt Oberarzt Dr. *Christoph Semmelweis*, Krankenhaus der Barmherzigen Brüder in Eisenstadt, gebracht wird.

Autor:

Hofrat Dr. Karl Semmelweis, * 30.5.1939, absolvierte das Studium der Rechts und Staatswissenschaften an der Universität Wien und trat nach einer Gerichtspraxis am Bezirksgericht Eisenstadt und Militärdienst seinen Dienst 1.4.1964 beim Landesschulrat für Burgenland in Eisenstadt an (Legfelső Oktatási Hatóság Burgenlandban). 1975 wurde er zum Landesschulratsdirektor (Főigazgató) ernannt und übte diese Funktion 24 Jahre bis zu seiner Pensionierung am 1.9.1999 aus. Für seine erfolgreiche Tätigkeit wurde ihm das „Grosse Ehrenzeichen für die Verdienste um das Bundesland Burgenland“ verliehen.

ÖSSZEFOGLALÁS

Miképp őrzi és ápolja Semmelweis Ignác emlékét az az Ausztria, ahol a nagy felismerés született, amely a felfedezés negatív szakmai fogadtatásának és az életút tragikus végállomásának helyszíne? Erre ad választ a közlemény, a mintegy száz év alatt született Semmelweis-emlékek adatszerű összegyűjtésével. Az emlékek, emlékezések műfaja igen változatos: könyvek, tanulmányok, szobrok, plakettek, festmények, emlékbélyeg, emlékpénz kibocsátása. Természetesen az emlékülések, ünnepi rendezvények sora is méltó „az anyák megmentőjéhez”, a munkássága és személye iránt tanúsított elismerés és tisztelet kifejezésére, emléke ébrentartására.

Semmelweis Ignác életútjának és a Semmelweis-család történetének kutatásában természetesen nagy szerepet vállalt a burgenlandi illetőségű idősebb Karl Semmelweis(1906-1989) és jelen írás szerzője, ifjabb Karl Semmelweis.

Ifjabb Karl Semmelweis 1939 május 30-án született. A bécsi egyetemen jogi és állam-tudományi tanulmányokat folytatott, itt vette kézhez diplomáját. Kezdetben az eisenstadti kerületi bíróságon tevékenykedett, majd a burgenlandi Legfelsőbb Oktatási Hatósághoz került, 1975-ben nevezték ki főigazgatóvá. Ebben a tisztségben dolgozott 24 éven át, egészen 1999. szeptember elsejéi nyugdíjazásáig. Eredményes munkássága elismeréseként a Burgenland szolgálataért alapított érdemrend nagy keresztjével tüntették ki.

AZ ANTISZEPTIKUS MÓDSZER TÉRHÓDÍTÁSA ITÁLIÁBAN. (SEMMELWEIS, BOTTINI, LISTER)

KAPRONCZAY KATALIN

A fertőzés, számos következményével együtt, évszázadok hosszú során át a sebészet és a sebészek legádázabb ellensége volt. A sebkezelés mindennapi gyakorlata folyamán – zömmel empirikus tapasztalatok alapján – már a nagy ókori mesterek is megették mindent a sebfertőzések elkerülése érdekében. A feladat megoldását azonban sok körülmény gátolta, mindenekelőtt a fertőződés okára, mibenlétére vonatkozó ismeretek hiányosságai.

Manninger Vilmos a következőképp fogalmazta meg a felfedezés, a megoldás megvalósításának folyamatát: „Az antisepsis kérdéseinek megoldása az a hegyorom, mely felé öntudatlanul törekedtek a múlt idők nagy orvosai. A hegycsúcs elérésének két útja van. Az egyik meredek sziklákon, de egyenest vezet a célhoz. Ez az elmélet útja. Kalandos ez út, meg-meg szakad a gondolat csapongásainak mély szakadékaival. A másik út menedékes, nagy kerülőkön törekszik az igazság felé. Ez a tapasztalás, az empiria útja. Utóbbin halad az emberiség nagy része. Csak onnan, a hol e két út összetalálkozik, lehet feljutni kétség nélküli bizonyossággal az igazság magaslatára.”¹ A kérdés tehát, hogy a következőkben említett három orvos-kutató melyik úton járt, míg a probléma vélt, vagy valós megoldásához eljutott, melyiküket illeti meg az elsőbbség dicsősége a „felfedezés” történetében. A három név: *Semmelweis Ignác*, *Joseph Lister* és az olasz *Enrico Bottini*, utóbbi 1866-ban - vagyis egy évvel korábban, mint Lister – hozta nyilvánossága a karbolsavas sebfertőtlenítéssel elért eredményeit. Vajon miért siklott el közömbösen a nemzetközi orvostársadalom, sőt saját honfitársai is, Bottini több éves gyakorlati tapasztalatai, kétségtelen sikerei mellett, és csak sok évtizeddel később érdemelte ki az orvostörténészekből az őt megillető helyet, vagyis az egymástól elszigetelten kidolgozott módszer kronologikus sorrendjében Semmelweis és Lister között.

Enrico Bottini (1835-1903) a torinói egyetemen szerezte meg orvosi oklevelét 1860-ban. Ezután Londonban és Párizsban töltött tanulmányútja során sebészeti tudását gazdagította, elsődlegesen a nőgyógyászati és urológiai műtéti technika vonatkozásában. 1864-65-ben kinevezték a paviai egyetem sebészeti-anatómia tanárává, majd Novaraban, az *Ospedale Maggiore della Carità* sebész főorvosa és a szüléset vezetője lett, 1877-ben a paviai egyetem sebészeti anatómia tanszékének professzorságát érte el. Az 1859-1866 közötti években a lombardiai haderő seborvosaként is tevékenykedett. 1887-1890-ig a paviai választókerület parlamenti küldöttje volt, 1891-ben szenátorrá választották. Gyakorló sebészként már viszonylag fiatalon kiváló képességeivel, merész és újszerű műtéti megoldásaival vált híressé. Érdeklődéssel tanulmányozta a bakteriológia egyre ígéretesebb eredményeit, mindenekelőtt *Agostino Bassi* (1773-1856)² és *Louis Pasteur* (1822-1895) munkáit. Mindennapi tevékeny-

¹ Manninger Vilmos: *Az antiszeptikus és aseptikus orvoslásmódok története*. Budapest, Pesti Lloyd -Társulat könyvnyomdája, 1903. 45. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 89. kötet)

² Bassi, Agostino mikroszkopikus vizsgálatai a mikroorganizmusokra, a különféle megbetegedéseket elidéző parazitákra irányultak. 1844-ben közreadott *Del contagio in generale* (A fertőzésekről általában) c. munkáját sokan a modern bakteriológia alapjának tekintik, amelyet Pasteur fejlesztett tovább és tökéletesített.

sége során természetesen szembesült a „néma ellenséggel”, a sebfertőződéssel. Néhány éves kutatás és klinikai alkalmazás eredményeként dolgozta ki a karbolsavas sebfertőtlenítés módszerét, összegző tanulmánya³ közreadásával egy évvel megelőzte az antiszeptikus sebkezelés felfedezőjeként elismert Joseph Lister (1827-1912) ez irányú közleményének megjelenését.

A tanulmány bevezető részében leírta, hogy miképp kezdte el kutatásait éppen a karbolsavval. Miután 1834-ben *Friedlieb Ferdinand Runge* (1793-1867) német vegyész kimutatta a fenolt a szénkátrányban, majd 1840-ben *Laurent* tiszta állapotban is előállította, az ipar nagy érdeklődéssel fordult az anyag felé. Egy idő után az orvoslás, szűkebb értelemben a gyógyszerészet is kutatni kezdte az anyagot. A fenol erősen mérgező, roncsoló hatása hamarosan nyilvánvalóvá vált, az hogy külsőleg, a bőrrel érintkezve vagy szembe kerülve maró hatású, lenyelve vagy belélegezve mérgező. Később bebizonyosodott, hogy ha felszívódik kábultságot, vesebántalmakat, légzés- és szívbénulást okozhat. Az erősen maró hatás miatt feltételezték a fertőtlenítésre, baktériumok elpusztítására való alkalmazhatóságot.

A Bottini által nagyra becsült *Pavesi* professzor 1862-ben részt vett a Londonban megrendezett ötödik Világkiállításon, ahonnan egy kis üvegce se karbolsavat hozott. Megbízta Bottinit, hogy kutassa ki, vajon a sebészeti gyakorlatban alkalmas-e a gangrénás sebek fertőtlenítésére. Bottini gyakorlati kísérleteit széleskörű elméleti kutatások előzték meg. Tanulmányában többek között hivatkozott *Frederick Crace Calvert*,⁴ angol vegyész 1861-ben közzétett felhívására, amelyben a párizsi tudományos akadémiának javaslatot tett a karbolsav hatásának alaposabb elemzésére, és a fertőtlenítőszerként való használat érdekében finomított változat előállítására. Bottininak ösztönzést adott *Jules Lemaire* 1863-ban közreadott több mint négyszáz oldalas munkája is, amely mondhatni teljes összefoglalása mindannak, amit a karbolsavról akkor tudni lehetett.⁵ A vegyész eszközeivel bebizonyította Pasteur vitalisztikus erjedési elméletét, és a miazmákat is újszerű szemlélettel vizsgálta. A karbolsavról megállapította: hogy minden szerves anyagot megsemmisít, hogy kis mennyisége is minden erjedést meg tud állítani, és hogy a miazmákat is előli. Utóbbi azzal vált bizonyossá számára, hogy ha a vaccináció helyét karbolsavval lemosta, a pustula-képződés elmaradt, hasonló eljárással a gennyesedés is megszüntethető volt. Az elemző vegyészeti leírást a lehetséges felhasználási területek ismertetése követte, amelyben az orvoslás is szerepelt. A gyógyászati alkalmazást elsősorban a külső jegyekkel megnyilvánuló betegségek kezelésére javallta *Lemaire*: ekcéma, pemphigus, ozaena, gingitis, blenorrhagia, nekrozisok, anthrax, stb. esetén. Nem riadt vissza a megfelelő hígítással és más összetevőkkel kiegészített karbolsavas (fenolos) keverékek belsőleg való használatától sem, például a bélférgesség különféle formáiban, krónikus hasmenés esetén. Állatgyógyászati szerként is ajánlotta. A kötet végén a párizsi gyógyszerésztestület jóváhagyásával összeállított re-

³ Bottini, Enrico: Dell' acido fenico nella chirurgia pratica. *Annali Universali di Medicina*, CXCVIII, 1866, 585-636.

⁴ Calvert, Frederick Crace (1819-1873), a manchesteri Royal Institut tiszteletbeli tagja, később a londoni Royal School of Medicine and Surgery tanára. 1866-tól kereskedelmi forgalomba hozta a karbolsav fertőtlenítésre alkalmas változatát.

⁵ Lemaire, Jules: *De l'acide phénique, de son action sur les vegetaux, les animaux, les ferments, les venins, les virus, les miasmes et de ses applications a l'industrie, a l'hygiene aux sciences anatomiques et a la therapeutique*. Paris, Librairie de Germer-Ballière, 1863.

cepteket is közölt. A karbolsavat Lemaire sosem használta hígítás nélkül, és általában csak néhány cseppnyit alkalmazott.⁶

Úgy tűnik tehát, hogy Bottini számára a feladat a már ismertek kiegészítése, a további kutatás és a tényleges sebészeti-műtéti alkalmazás kidolgozása volt, amelyben a mikroszkópos vizsgálódásai során látottak segítettek. Tanulmányában szemléletesen leírta, ahogyan a műszer nagyításában látta a baktériumok és vibriók nyüzsgő milliárdjait a gennyedt vérések körül, amint szaporodnak a *penicillium glaucum* buján tenyésző spóráival egyetemben. Ezen élősködő törzsek örvénylő mozgással felfalják az élő alkotóelemeket, mindeközben a gyulladt, gennyes sejtek szaporodását elősegítik. A karbolsav azonban gyorsan elpusztította az élősködőket, megállította a gennyképződést, csökkentve a gyulladást. A kísérletek során lehetősége nyílt a gennyedési folyamat létrejöttének, majd a karbolsav hatásának megfigyelésére. Mindez a többszöri ismétlés során is azonos eredménnyel zárult, bizonyítva Bottini számára a karbolsav ilyen célra való alkalmasságát. Bottini az 1863 és 1866 közötti években több mint 600 (egészen pontosan 680) operált betegnél alkalmazta a karbolsavas sebfertőtlenítést. A karbolsavat nem használta ő sem hígítatlanul, általában az esetek súlyosságától, milyenségétől függően hígított, olajos keveréket alkalmazott. Rendkívül tüzetes műtéti esetleírásokkal támasztja alá a karbolsav sebfertőtlenítőként való használatának eredményességét. A hasi és mellkasi sebészet valamennyi lehetséges területén sikeresnek bizonyult az eljárás, a mindkét nembeli és legkülönbözőbb életkorú betegek között gyomor-, bél-, urológiai-, és nőgyógyászati megbetegedésekkel operáltak egyaránt voltak, számos igen súlyos daganatos esetet is leírt, természetesen nem hiányoztak a nyelöcső műtétek, hiszen Bottini később nagy elismerést szerzett a laryng-operációi újszerű sebészeti technikájával. Bottini ezután a karbolsavas műtéti fertőtlenítést bevezette klinikáján, annak ellenére, hogy közleménye nem keltette fel kortársai – sem honfitársai, sem külhoni kollégái - érdeklődését, nem keltett visszhangot szakmai körökben.

1867-ben jelent meg a *Lancet* c. folyóirat hasábjain Joseph Lister (1827-1912) cikke,⁷ amely kétéves tapasztalatait összegezte. Pasteur kutatásaira támaszkodva kívánta a sebek gennyedését, elfertőződését elhárítani, erre a célra ő is karbolsavat alkalmazott. A sebeket fertőtlenítőszerrel átitatott kötéssel fedte le. A közleményben tíz - elsősorban baleseti sérülésre visszavezethető - esetet ismertetett, kilenc teljes gyógyulással végződött, csak egy betegnél volt szükség a sérült végtag amputálására. Az első időszakban Lister hígítás nélküli karbolsavat használt, később a 3%-os oldatot tartotta a leginkább megfelelőnek. A levegő fertőtlenítésére karbolsavas sprayt használt. Antiszeptikus eljárásán 1865-től dolgozott, a leírt esetek száma jóval alatta maradt a Bottini által közöltekkel. A sebészek azonban mégis Lister írására figyeltek fel, és nevét hamarosan az antiszeptikus módszer felfedezőjeként emlegették Európa szerte, Olaszországban éppúgy, mint Magyarországon, elhallgatva mind Semmelweis, mind Bottini nevét, eredményeit. Az okot Bottini esetében arra vezették vissza

⁶ Lemaire, Jules (ca.1828 - ?) tagja volt a párizsi Société des Sciences medicales-nak, a Société Médico Chirurgical-nak, a Société d'Emulation pour les sciences pharmaceutique-nek. A 20. század fordulóján személyével és a sebészeti antiszeptikus kérdésében kifejtett kutatásával foglalkoztak. Id.: Kelly, Howard A.: The first to recognize the true nature of wound infection and inflammation and the firsts to use carbolic acid in medicine and surgery. *JAMA*. XXXVI (1901) 16:1083-1088.

⁷ Lister, Joseph: On a new method of treating compound fracture, abscess etc. with observations in the conditions of suppuration. *The Lancet*, 90. (1867) 326, 387, 507.; 2, 95. folytatása: On the antiseptic principle in the practice of surgery. *The Lancet*, 91 (1867) 353.

a történeti elemzések, hogy Bottini egy „provinciális” lapban tette közzé cikkét – már amennyire egy akkor éppen ötven éve megjelenő tudományos folyóiratot ilyen jelzővel minősíteni lehet, hacsak nem olasz nyelve miatt –, míg Lister az angol nyelvű és valóban sokak által olvasott *Lancet*-ben.

Lister tudományos elismerése, európai „diadalútja” valóban elgondolkodtató elemeket tartalmaz, Semmelweis és Bottini kutatásainak és személyének elhallgatásával kapcsolatban döbbenetesen hasonló események játszódtak le.

1879, az V. *Nemzetközi Orvosi Kongresszus* Amszterdamban, amely alkalmat adott Lister nemzetközi szintű dicsőítésére, sok olasz orvos részvételével, akik egyetlen szóval sem említették honfitársuk nevét és az antiszeptikus módszer kidolgozásában elért eredményeit. Lister ünnepléséről fennkölt szavakkal számoltak be a kortársak. A kongresszus résztvevői felállva, kitörő és szünni nem akaró tapssal, lelkesen üdvözölték a belépő Listert, a pillanatot az orvoslás történetének feledhetetlen perceként írták le a szemtanúk. Ezt követően az üléselnök – *Franciscus Cornelis Donders* (1818-1889) holland anatómus, élettanász, szemész – a következő szavakkal köszöntötte: „*Lister professor, nem csupán csodálatunkat nyilvánítjuk ki Önnek, de saját és nemzetünk háliját is.*”⁸

A következő dátum 1890, a helyszín Berlin, az esemény a *X. Nemzetközi Orvosi Kongresszus*, Lister nemzetközi megdicsőülésének újabb állomása. A kongresszust megnyitó ünnepi ülés – elnök *Rudolph Virchow* (1821-1902) – első szónokaként Joseph Lister szólalt meg, előadása természetesen a sebészeti antiszeptiszis aktuális kérdéseinek összefoglalása volt.⁹ Az előadásban Pasteur, *Mecsnikov*¹⁰ és *Koch*¹¹ nevét és munkáinak forrásként való felhasználását említette, de sem Lemaire, sem Semmelweis, sem Bottini neve nem hangzott el. Az anyagok laboratóriumi vizsgálatában a londoni *Royal Pharmaceutical Society* egyik tagja, *Dunstan* professzor volt segítségére.

Az olasz delegátus vezetője *Guido Baccelli* (1830-1916) volt, a római egyetem küldötteként.¹² A küldöttség egyik legtekintélyesebb tagjaként többször is felszólalt, rövidebb beszédeit szokásához híven latinul mondta el,¹³ tudományos előadását a maláriáról tartotta.¹⁴ Bottini későbbi méltatói az ő szemére vetették, hogy egyetlen szóval sem említette honfitársa nevét, munkásságát, pedig a sebészeti, vagy a bakteriológiával foglalkozó szekciók előadásai alkalmat adtak volna a hozzászólásra. Mindez annál is kínosabb és – Bottinira nézve sértően negligáló – volt, hiszen ő is részt vett a kongresszuson, a kongresszusi regisztráció szerint a paviai egyetem képviselőjében, és a paviai kerület parlamentáris küldötteként. Előadását az urológiai sebészet témakörében tartotta.¹⁵

⁸ Goodle, R.J.: *Lord Lister*. London, Mac Millan and Co., 1918. 513. idézi: Timio, Mario – Gentili, Sergio: Bottini e Lister: Protagonisti della scoperta della antisepsi chirurgica. *Medicina nei Secoli*. 18 (1981) no.3. 289-305.

⁹ Lister, Joseph: The present position of antiseptic surgery. *Verhandlungen des X. Internationalen Medicinischen Congresses. Berlin, 4-9. August 1890*. Berlin, Hirschwald, 1891. Bd. 1. 28-35.

¹⁰ Mecsnikov, Ilja Iljics (1845-1916) orosz biológus, Nobel díjas (1908).

¹¹ Koch, Robert (1843-1910) német bakteriológus

¹² Baccelliről bővebben ld.: Kapronczay Katalin: Reneszánsz tudós személyiség a 19. századi Itáliában. *Guido Baccelli* (1832-1916). *Orvosi Hetilap*, 137 (1996) 42, 2321-2322.

¹³ *Verhandlungen* ... Bd. I. 19-20.

¹⁴ Baccelli, Guido: Sur les infections paludéennes. *Verhandlungen*... Bd. 2. Fünfte Antheilung. 138-147.

¹⁵ Bottini, Enrico: Ueber radicale Behandlung der auf Hypertrophie der Prostata beruhenden Ischurie. *Verhandlungen*... Bd. 2. Specieller Theil. 90-95.

Említettük az analógiát a Semmelweis - Lister prioritási kérdéssel, Semmelweis „elhallgatásával” kapcsolatban. Elegendő, ha Lister 1883-as bécsi és budapesti látogatására emlékeztetünk. Azt még megértjük, hogy Rokitansky nem hozta szóba volt kollégáját. A magyarországi ünnepség, amelynek során diadalmenetben végigvezették a magyar orvosképzés és gyógyítás legfontosabb helyszínein, találkozott a magyar orvostársadalom vezető egyéniségeivel, szintén a nélkül zajlott le, hogy akár egyetlen szóval is megemlégtették volna Semmelweis munkásságát. Két vezető szakfolyóiratunk részletesen beszámolt a programról, az üdvözlő beszédekről, a nagy lelkesedésről.¹⁶ A történeteket *Jendrassik Lóránd*, a jeles orvos-dinasztia huszadik századi leszármazottja, nem kevés éllel így kommentálta: „*Az embe-riség rajta töltötte ki háláját.*”¹⁷

Bottini természetesen csatlódott volt a módszerét és személyét érintő közöny miatt. 1887-ben a következőképp foglalta össze a történeteket: „...*végül is a legszörnyűbb és legfondorlatosabb fegyver fojtott meg: az érdektelenség.*”¹⁸ Bottini azonban szerencsésebb életutat járt végig, sikeresebb karriert épített fel, mint a mi Semmelweisünk. Eredményes sebészeti tevékenységének alappillére nem csupán bravúros manuális képessége, a merész megoldásoktól sem visszariadó tehetsége, hanem a műtéti komplikációk elhárítása az általa kidolgozott antiszeptikus módszerrel. Nevéhez fűződnek a teljes állkapocs és nyelőcső resectiók, elsőként végezte a vena cava superior és inferior műtéteket, hasonlóképpen a hysterectomya vaginalis. Új műszerrel és új technikával operálta az urológiai betegeket, kidolgozta a thermogalvanicus prostata - műtét módját, a műszert és a módszert a szülészeti és nőgyógyászat területén is alkalmazták.¹⁹ Sokan karrierje csúcsának tekintik a szenátorrá választását, amely tisztséget az orvoslás ügyének támogatása érdekében töltött be, feladata az egyetemek fejlesztése, az orvosképzés ügyének támogatása volt, mindezt hasonló lelkesedéssel és lelkiismeretességgel látta el, mint gyakorló sebészi munkáját.

A nemzetközi szakirodalomban az 1880-as években jelentek meg az első hiteles megemlékezések Semmelweisről. A hallgatást *Alfred Hegar* 1882-ben írott műve törte meg,²⁰ kiemelkedett még *Heinrich Fritsch* 1884-ben kiadott elemző munkája.²¹ Az angolok mindvégig hűvös eleganciával igyekeztek magukat távol tartani a Lister-Semmelweis prioritási vitától. Kivételt csak *Charles Henry Felix Routh* (1822-1909) jelentett, aki még a megbélyegző ha-zaárul elnevezést is vállalva, nyíltan hangoztatta, hogy „...*a feltaláló mártírkoszorúját Semmelweis viselte, Lister pedig csak e nagy igazság napfényében sütkérezhetik.*” A franciák is igen elképesztően viselkedtek. Annak ellenére, hogy a francia szaklapok már az 1840-es évek végén beszámoltak a felfedezésről, egy 1870-es években készült statisztika szerint a kórházak, klinikák szülészeti osztályain még mindig igen magas százalékos arányt mutatott a gyermekágyi lázban elhunytak száma, szemben a csupán bábák által vezetett szülésekkel,

¹⁶ Lister tanár Budapesten. *Orvosi Hetilap*, 27 (1883) 40.sz. 1063-1064. hasáb. – Különfélék. *Gyógyászat*, 23 (1883) 39.sz. 678.

¹⁷ Jendrassik Lóránd: Semmelweis és Lister teljesítményei egy mai élettan-kutató megvilágításában. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 25 (1962) 90-120.

¹⁸ Idézi: Timio, Mario: *Lister, fondatore della moderna chirurgia*. Brescia, La Scuola Ed., 1981. 30-31.

¹⁹ Bossi, Luigi Maria: L' apparecchio termo-galvanico Bottini nel campo ostetrico e ginecologico. *Comunicazione al Congresso Ostetrico e Ginecologico di Torino*. 1898.

²⁰ Hegar, Alfred: *Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Lehre, zugleich ein Beitrag zur Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten*. Freiburg/Tübingen, Akademie, 1882.

²¹ Fritsch, Heinrich: *Pathologie und Therapie des Wochenbettes*. Stuttgart, 1884.

amelyeknél ez a szám elenyésző volt. Következésképp nem alkalmazták a semmelweisi óvó rendszabályokat.²² Néhány évtizeddel később, sőt még a századfordulón is honfitársukat, *Eti-enne Tarniert* (1828-1897) tekintették az anyák megmentőjének és ezt dicsőítve állítottak neki szobrot 1905-ben. Azt azonban hozzá kell fűzni, hogy a 20. század első évtizedeiben már egyre több tisztelője és elismerője volt Semmelweisnek a francia orvosok körében is.²³

Olaszországban is több évtizedes hallgatás követte Semmelweis felfedezését. Arról nem tudunk, hogy voltak-e Semmelweisnek kapcsolatai a kollégákkal, vagy esetleg a kortársak közül bárki is reagált volna a semmelweisi tanokra. A szakirodalom tanúsága szerint az olaszoknál 1875 után terjedt el a gyakorlatban az eljárás. Azok a szülészek, nőgyógyászok, akik az 1880-as évektől Semmelweis lelkes követőivé váltak, már egy következő generáció képviselői voltak, a nagy felfedezés idején születtek, vagy még nem is éltek.

A 19. század utolsó évtizedében Olaszországnak modern szülészete és nőgyógyászata volt, mind a gyógyítás, mind a szakorvos- és bábaképzés vonatkozásában. A nagy hagyományokkal rendelkező olasz felsőoktatásban előkelő helyet foglalt el az orvosképzés. Az 1859-ben életbe léptetett un. Casati-törvénynek köszönhetően jelentős fejlődésnek indult a középszintű oktatás is, többek között a bábaképzés. A kissé bonyolult oktatási rendszer keretében összesen 20 orvosi fakultáson folyt az oktatás, a 27 bábaképző intézet nagyobb hányada közvetlenül valamely egyetemi karhoz, illetve egyetemi klinikához kapcsolódott, de néhány önálló intézmény is létezett, például az un. királyi szülész-nőképzők. Az egyetemi klinikák és bábaképzők egyenletes területi elosztásban voltak megtalálhatók az országban. Egy századfordulón készült statisztika szerint a leglátogatottabbak a déli országrész bábaképezdái voltak, példaként Nápolyban 331 hallgatót tartottak számon, míg Milánóban csupán 141-et.²⁴

E rövid kitérőt csupán annak bizonyítására tettük, hogy milyen fontos szerepe és szakmai tekintélye volt az egyetemi klinikáknak és az idekapcsolódó képzésnek a korabeli Itáliában. Azok a szülészek, akik őszinte tisztelői voltak Semmelweis életművének, valamennyien az ország különböző városaiban működő egyetemi klinikákon dolgoztak, részt vettek az oktatásban, következésképpen a hallgatókkal is megismertették Semmelweis nevét, munkásságát.

Michele Carlo Frari (1819-1894), *Giovanni Inverardi* (1854-1899), *Alessandro Cuzzi* (1850-1895), *Ernesto Pestalozza* (1860-1934), *Luigi Maria Bossi* (1859-1919) és a leglelkesebb követő *Arturo Guzzoni degli Ancarani* (1858-1927) nevét kell kiemelni.

A dalmáciai Michele Carlo Frari (1813-1896) Padovában végezte orvosi tanulmányait, és abban az időben kezdett oktatni Padovában, amikor Semmelweis doktrínái szélesebb körben ismertté váltak. Szülészeti-nőgyógyászati gyakorlatában, publikációiban és az egyetemi katedrán egyaránt a legújabb eljárások és felfedezések követője volt, az anesztézia és az aszeptika területén is. *Loris Premuda* kutatásai szerint Semmelweis tanait is ismerte, alkalmazta és oktatta.²⁵

Giovanni Inverardi paviai egyetemi tanulmányai befejeztével szinte berobbant az olasz tudományos életbe, a szülészeti-nőgyógyászat területén már huszonévesen nevet szerzett ma-

²² Liebmann Mór: Néhány adat a gyermekágyi lázjárvány elleni óvintézkedésekhez. *Orvosi Hetilap*, 18 (1874) 28. sz. 536-538. hasábjai.

²³ Gortvay György – Zoltán Imre: *Semmelweis élete és munkássága*. Bp., 1966. 240–244, 268–270.

²⁴ Guzzoni degli Ancarani, Arturo: *L'Italia ostetrica*. Catania, Di Mattei, et Co., 1902.

²⁵ Premuda, Loris: *Personaggi e vicende dell'ostetricia e della ginecologia nello studio Padova*, Padova, La Garangola, 1958. 79-80.

gának. Új műtéti megoldásokat alkalmazott, tanított, megszámlálhatatlan tudományos publikációt jelentetett meg a vezető szakmai lapokban, illetve önálló kiadványként. 1877-től a torinói egyetemen tanított, 1884-ben átvette a velencei bábaképző vezetését, majd a messinai egyetem szülészeti tanszékére nevezték ki professzornak, a tanszék vezetőjeként. Az 1880-as évek második felében a cataniai, később a padovai egyetemi professzorság következett, végül az 1890-es években a firenzei szülészeti és nőgyógyászati intézet vezetését és a bábaképzés korszerű átszervezését és irányítását vállalta el. Gyakorló szülész- és nőgyógyásként ismerkedett meg az antiszepszis kérdésével, tüzetesen tanulmányozta Semmelweis Ignác gyermekági láz kóroktanára vonatkozó könyvét, a halálos fertőzés létrejöttének okát, a megelőző rendszabályok elvét és gyakorlatát. Azonosult a semmelweisi doktrínával, annak követője és szenvedélyes hirdetője lett, ez irányú írásait a *Rivista di ostetricia e ginecologia* című folyóirat hasábjain közölte le. A folyóirat szerkesztésében Domenico Tibone és Alessandro Cuzzi társaságában vett részt, akik hasonlóképp Semmelweis lelkes követői voltak. Inverardi a fertőtlenítéshez egy újabb anyagot használt, a timol-savat, amely alapvetően növényi származék. A kakukkfű illóolajában található nagyobb mennyiségben, de sok más illóolaj is tartalmaz timolt, amely fehér kristályos anyag, kellemes aromával és erős antiszeptikus tulajdonságokkal. Ezt ismerte fel Inverardi és a többi – zömmel erős roncsoló hatású – szerrel szemben ezért tartotta alkalmasabbnak a fertőtlenítésre.²⁶

Alessandro Cuzzi (1849-1895) a torinói egyetem orvosi karán szerezte diplomáját 1873-ban. A parmai, majd a torinói egyetem szülészeti klinikáján lett tanársegéd az 1873-74. években Giovanni Calderini (1841- 1916), és Domenico Tibone (1833-1903) mellett. 1874-79-ig a milánói bábaképzőben oktatott D. Chiara mellett, 1877-ben a torinói egyetem magántanára, majd egy évig a novarai bábaképző igazgató-professzora volt, 1879-ben visszatért Milanóba. Az elkövetkező években is gyakorta változott munkavégzésének, oktatói tevékenységének és hétköznapi életének helyszíne: Catania, Sassari, Genova, Modena, majd ismét Milano, és Catania, életének és pályafutásának utolsó éveit Paviában töltötte oktatói és klinikai vezetői minőségben. Sebészeti pályafutása igen ígéretesen indult, de 1879-ben egy rejtélyes betegség támadta meg a jobb kezét (sorvadás, időnkénti bénulás, mozgásbeli és érzékelési problémák, fájdalom és gyengeség), amelyet sem a hazai, sem a külhoni orvosok nem tudtak meggyógyítani, legfeljebb átmeneti javulást értek el. Nyugtalan vándorlása, egyik helyről a másikra való költözése is ezzel magyarázható. 1879-ben Paviában halt meg, 1899-ben az egyetem nagy előadó termében emléktáblát avattak tiszteletére az olasz szülész- és nőgyógyász társaság 6. kongresszusa alkalmából.

Kiváló klinikus orvos volt, tudása a patológiai szemléleten nyugodott, látásmódját a kor-szak orvostudományi fejlődésének legújabb eredményei, új műtéti megoldások, új műszerek, új elméletek egyaránt befolyásolták. Rendkívül termékeny szakírói tevékenységet fejtett ki, nyilvánvalóan manuális korlátainak ellensúlyozására is: az 1870-es évek végétől megszámlálhatatlan kisebb-nagyobb terjedelmű írása jelent meg a vezető olasz orvosi folyóiratokban, témájukat illetően a szülészeti-nőgyógyászati szinte minden területét feltáróan. Publikációinak egy kisebb csoportja a gyermekági lázzal, a fertőzés megelőzésének lehetőségeivel, az antiszeptikus módszerekkel foglalkozott, mindazokkal a fertőtlenítő megoldásokkal, amelyek akkoriban egyre jobban terjedtek és egyre többeket foglalkoztattak. Nagy tudásának és tekin-

²⁶ Inverardi, Giovanni: L' acido timico nei processi puerperali febbrili. *Annali di ostetricia e ginecologia*. 1882.

télyének eredményeként a szülészek-nőgyógyászok szellemi vezetője lett: az ország legismertebb és legkiválóbb klinikusai és egyetemi tanárai tartoztak ehhez a körhöz, híressé vált tanítványok kerültek ki keze alól, akik újabb generációkat neveltek ki szellemisége tovább vivőiként.

Ernesto Pestalozza (1860-1934) szülészeti-nőgyógyászati pályafutását a firenzei bábaképző oktatójaként kezdte, a leghosszabb időt – rövid megszakítással – a római egyetem szülészeti klinikáján és az egyetem professzori katedráján töltötte, néhány évig a rektori tisztséget is ellátta. Az Olasz Királyság parlamenti szenátoraként politikusi képességeit is kibontakoztatta. Semmelweis életműve és személye iránti tiszteletét nem csupán a mindennapi műtéti aseptikus eljárás alkalmazásával fejezte ki, de az 1906. évi, Budapesten megrendezett Semmelweis ünnepségek egyik résztvevőjeként, szónokaként is. A párizsi nemzetközi kongresszuson a gyermekágyi láz kóroktanáról, a felfedezés körülményeiről tartott előadást.²⁷

Luigi Maria Bossi (1859-1919) a novarai bábaképző igazgatója, később egy genovai klinika vezetője volt, nevéhez fűződik egy szülészeti tágitó műszer megtervezése, megalkotása. A 21. országgyűlési ciklusban – az olasz szocialista párt küldöttjeként – képviselő volt. A fentiekben körvonalazott szülész-nőgyógyász szellemi körhöz tartozóan Semmelweis tanainak követője, hirdetője lett.²⁸ Milánóban halt meg meglehetősen furcsa körülmények között, ugyanis egyik páciensének férje meggyilkolta.

Arturo Guzzoni degli Ancarani – a legelkötelezettebb Semmelweis követő – Reggio Emiliában született, a modenai egyetemen szerezte meg orvosdoktori oklevelét és hamarosan Pugliában, az egyetemi klinikán megkezdte sebészti tevékenységét. Az 1883-89 közötti években Cuzzi asszisztense lett, amely meghatározó volt szemléletére és műtő-orvosi ismereteinek gyarapodására egyaránt.

Guzzoni számos egyetemi klinikán dolgozott és tanított, többek között Padovában, Novarában, Cagliariában, Messinában, Sienában, Modenában, Páviában. Alessandro Cuzzi tanítványaként hallott először a gyermekágyi láz kóroktanának felfedezéséről, Semmelweisről. Messinai elődje, Giovanni Inverardi professzor szintén alaposan tanulmányozta Semmelweis munkásságát és a gyakorlatban alkalmazta antiszeptikus eljárását. Guzzoni is érdeklődést tanúsított az orvostörténelmi kutatások iránt, több szülészeti- és nőgyógyászati-történelmi műve látott napvilágot. 1886-ban magántanári disszertációja téziseiként írta meg Semmelweisről szóló munkáját, amelynek első nyomtatott változata a *Gazzetta degli Ospedali* c. lapban jelent meg,²⁹ majd 1906-ban önálló kiadványként is közreadta, a budapesti Semmelweis szobor avatása és a kapcsolódó ünnepségek tiszteletére.³⁰

„Az orvostörténelemben vannak felfedezések, amelyeket homály fed és vannak emberek, akiknek dicsőségére és tiszteletére az idő sokáig árnyékot borít. Ma is van egy olyan felfedező, akit igazságtalanul és túlságosan régen elfeledtek: Semmelweis Ignác Fülöp... Ki hallotta ezt a nevet az iskolában? Hányan vannak közülünk, akik talán először hallják említeni? Ő az az ember, akinek az orvosok és betegek egyaránt le vannak kötelezve, akit a tudomány megújítójának, az emberiség jótévőjének nevezhetünk, Semmelweis.” – kezdte írását Guzzoni.³¹

²⁷ Pestalozza, Ernesto: Sull' eziologia e natura della infezione puerperale. *Relazione al Congresso Internazionale di Parigi*. 1900.

²⁸ Bossi, Luigi Maria: Sulla profilassi ginecologica. *Rassegna di ostetricia e ginecologia*. 1902.

²⁹ *Gazzetta degli Ospedali* 1886. nr. 83-84-85.

³⁰ Guzzoni degli Ancarani, Arturo: *Pro Semmelweis*. Seconda edizione. Messina, G. Toscano, 1906. 24.

³¹ Guzzoni degli Ancarani: i.m. 5-6.

Ezután számba vette mindazokat a Semmelweis kortársakat és az 1860-1880 között munkálkodó tudósokat, akik szülészettörténeti vagy aszepszis-elméleti könyveikben egyetlen szóval sem említették Semmelweist és korszakos felfedezését. Több példát hozott fel arra is, amikor téves összefüggéseket állapítottak meg a felfedezéssel kapcsolatban. Az olasz szakirodalom elemzése során hasonló eredményre jutott: a legjelentősebb összefoglaló kiadványokban nem szerepelt Semmelweis neve, senki sem fordította le az *Aetiologiát* olaszra. Az első méltó és valóságos Semmelweis megemlékezést Emilio Fasola (? - 1892) firenzei professzor 1883-as közleményében találta Guzzoni.³² A félreismerésre és félremagyarázásra is talált példát az olasz szaksajtóban. Heinrich Fritsch (1844-1915) könyvének 1884-es megjelenése után a *Gazzetta degli Ospedali* 1886-os évfolyamában egy ismeretlen – magát csak monogramjával jelző – szerző a semmelweisi felfedezés lényegét elferdítette. Semmelweis érdemét mindössze a kézmosásban és a műszerek fertőtlenítésében jelölte meg.

A több évtizedes elhallgatás, majd a félreértések és félremagyarázások késztették Guzzonit arra, hogy Semmelweis tanait a maguk teljességében ismertesse, és minden fórumot felhasználjon annak érdekében, hogy igazságot szolgáltasson a tudománytörténet-írásban Semmelweisnek a méltatlan mellőzés és a feledés évtizedei után.

„*Tiszteletet Semmelweisnek*”- írta szenvedéllyel Guzzoni, majd így folytatta: „*A harc, amelyet az élőkért vívott, folytatódott halála után is, de ma már talán befejeződött, hiszen már megkapja fáradozásaiért az őt megillető – bár késői elismerést ... Fontos, hogy a hallgatók megismerjék Semmelweis nevét, annak a nevét, aki a tudomány apostola, a szülészeti világot fényűgára és az emberiség igazi jótévője volt.*”³³ Elmondta, hogy nincs olyan ünnepi alkalom a klinikán, illetve a bábaképző életében, amikor ne hangzana el Semmelweis neve.

A Semmelweisről szóló írás második kiadásában büszkén számolt be Guzzoni arról, hogy Cagliari-ban a klinika fertőtlenítő terme – az ő javaslatára – Semmelweis nevét viseli és a klinika udvarán Semmelweis mellszobra áll. Messinában a bábaképző egyik előadótermét nevezték el Semmelweisről, az egyetem aulájában pedig el van helyezve Semmelweis portréja.³⁴

1892-ben a magyar orvosi kar és a Budapesti Királyi Orvosegyesület felhívására létrehozott nemzetközi bizottság azt a célt tűzte ki, hogy méltó emléket állítsanak Semmelweisnek. Köztéri szobor állítása, nemzetközi Semmelweis ösztöndíj, Semmelweis földi maradványainak méltó módon való eltemetése, szülőházának emléktáblával való megjelölése, műveinek magyar- és németnyelvű kiadása szerepelt a feladatok között, mindehhez az anyagi alapot nemzetközi gyűjtés útján kívánták biztosítani. A nemzetközi bizottságban négy olasz tag tevékenykedett, az eddig elmondottak alapján csupa ismerős: Luigi Maria Bossi (Genova), Giovanni Calderini (Parma), Ercole Federico Fabbri (Modena) és Guzzoni degli Ancarani, aki ekkor éppen Messinában dolgozott.

A mintegy 18 éves szervező munka végeredményeként csupán a szobor és az emléktábla állítása vált valóra. A nagyszabású szobor- és emléktábla-avató ünnepségsorozatra 1906 szeptemberében került sor. A népes olasz delegációban Guzzoni több egyetem és tudományos

³² Fasola, Ernesto: Del brivido consecutivo alle irrigazioni intrauterine nei processi puerperali. *Annali di ostetricia, ginecologia e pediatria*. 5 (1883) 238. - Contributo alla microbiologia lochiale. *Annali di ostetricia, ginecologia e pediatria*. 7 (1885) 262-263.

³³ Guzzoni degli Ancarani.; i.m. 8.

³⁴ E közlés még megtalálható: Guzzoni degli Ancarani: Arturo: *L'Italia ostetrica*. Catania, Di Mattei, 1902. 41.,95.

társaság megbízásából volt jelen, ami természetes volt, hiszen – ahogyan a cagliari egyetem rektora megfogalmazta – köztudomású volt Olaszországban, hogy Guzzoni „...*nagy bámulója Semmelweisnek, s ... több ízben adott nyilvánosan kifejezést ama nagy szellem iránti tiszteletének.*”³⁵ Guzzoni erre az ünnepi alkalomra önálló kis kötetként ismét megjelentette Semmelweisről szóló írását, a budapesti orvosi kar professzorainak, a szoboravatató bizottságnak és „*a gyermekágyi láz zseniális prófétájának*” ajánlva.

Az olasz vendégek közül Pestalozza professzor emelkedett először szólásra, a beszámoló szerint „*gyönyörűen csengő olasz nyelven*” mondta el köszöntőjét.

„*Olaszország ... egyetemein Semmelweis nevével kezdődik meg az antiszepezsiz óriási jelentőségű tanának taglalását. A kortársak meg nem érdemelt közönyét, mely életének kínja, a lángelméjű apostol gonosz szelleme volt, ma általános tisztelet váltotta fel.... Nem emlékszem tudományos munkára, amelynek olvasása mélyebb hatást gyakorolt volna reám, mint az, amelyben ő egy apostol igaz lelkesedésével ismertette a gyermekágyi láz aetiológiájára vonatkozó kutatásait.*”³⁶

Guzzoni – kissé meglepő módon – latinul mondta el beszédét, aminek okát így magyarázta: „*... legnagyobb sajnálatomra nem tudok magyarul, a német szó pedig Budapesten egy olasz szájából, úgy hiszem, nem lenne helyén való.*” Rövid beszédében háláját fejezte ki az ünnep rendezőinek, akik azáltal, hogy szobrot emeltek Semmelweisnek, az egész világ adósságát rótták le.³⁷

A harmadik szónok – Bossi – Semmelweis magyarságát hangsúlyozta ki, amiért külön köszönet illeti meg, hiszen akkor is – és sajnos később is – többen elkövették azt a hibát, hogy osztráknak vagy németnek nevezték Semmelweist. „*Kötelességszerű hódolatunk szól annak, akinek oly nagyok érdemei, hogy joggal mondható az egész világ érdemes férfiaknak, jogos visszahódítást pedig azért ünneplünk, mert ez alkalommal visszahódítjuk őt a hős Magyarország számára.*”³⁸

Az ünnepség befejező aktusaként vörös gránit emléktáblát lepleztek le Semmelweis Ignác Apród utcai szülőházának bejárata felett. Ezen a helyszínen már kevesebben jelentek meg a külföldi vendégek közül, az olasz küldöttség azonban elzarándokolt a kis tabáni épülethez.

Egy ünnepélyes alkalomkor természetes kötelesség, hogy a felszólalók a dicséret hangján emlékezzenek, az ünnepelt munkásságából az erényeket emeljék ki, azokat hangoztassák. Az udvarias szavak, szóvirágok, az olaszos temperamentummal és hevülettel előadott szónoklatok háttéréből az őszinte tisztelet sejlett elő, hiszen ők valamennyien ténylegesen kutatták és népszerűsítették Semmelweis életművét. A magyar nép iránti rokonszenv, a történelmi kapcsolatokban gyökeredző tisztánlátás érződött Bossi professzor szavaiban, amikor így összegezte Semmelweis munkásságát:

„*Egy új sebészeti korszak megteremtésénél tanúsított büszkesége, állhatatossága és félreismertsége teljesen megfelel a szép és hősi magyar nép büszkeségének, állhatatosságának és félreismertségének szellemi, politikai és társadalmi téren.*”³⁹

³⁵ Dirner Gusztáv (szerk.): *Nemzetközi Semmelweis-emlék Budapesten*. Bp., Semmelweis Emlék Végrehajtó Bizottság, 1909. 83.

³⁶ u.o. 82-83.

³⁷ u.o. 83-84.

³⁸ u.o. 271-272.

³⁹ u.o. 264.

Semmelweis életműve, felfedezése és személye – bár több évtizedes késéssel - kétségtelenül elnyerte az olasz orvostársadalom megbecsülését, tiszteletét. Mindez napjainkra sem homályosult el, amit bizonyít a szülészet-nőgyógyászat témájában megjelenő számtalan közlemény, elhangzott előadás, amelyek történeti bevezetője nem képzelhető el Semmelweis nevének említése nélkül.

De mi történt a honfitárs, Bottini elhallgatott, figyelemre sem méltatott közleményével, a felfedezés prioritásának kétségtelen tényével?

Az első tekintélyes orvostörténeti összefoglaló munka, amely őt megilletően szól Bottiniről, az általa alkalmazott antiszeptikus eljárásról, 1927-ben jelent meg.⁴⁰ *Arturo Castiglioni* tényekkel, évszámokkal alátámasztva bizonyítja a sorrendet: Semmelweis, Bottini, Lister. *Giovanni Arcieri* egy évtized múltával teljes kötetet szánt Bottini életművének,⁴¹ amely olyan nagy feltűnést keltett, hogy későbbi kiadása is napvilágot látott.⁴² A huszadik század második felének egyik legkiemelkedőbb orvostörténésze, *Adalberto Pazzini* hasonlóképp értékeli az antiszeptikus módszer kidolgozóinak munkásságát, első helyen Semmelweis Ignácot, másodikként Bottinit, harmadikként Listert és kutatásaik lényegét körvonalazva.⁴³

Az antiszeptikus módszer kidolgozása körüli valamennyi problémát elemezte 1981-ben a *Medicina nei Secoli* hasábjain a Timio – Gentili szerzőpáros, különös hangsúlyt helyezve a felfedezés kronologikus sorrendjére, első helyen Semmelweis Ignác, majd Enrico Bottini, végül Joseph Lister módszerének, felfedezésük lényegének leírásával. Ezzel mintegy ismételtlen elégtételt szolgáltattak sokáig mellőzött tudós honfitársuknak.⁴⁴

KATALIN KAPRONCZAY, PhD

head librarian

kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu

⁴⁰ Castiglioni, Arturo: *Storia della medicina*. Milano, Unitas, 1927. 715-723.

⁴¹ Arcieri, Giovanni P.: *Enrico Bottini and Joseph Lister in the method of antiseptics. Pioneers of antiseptic era*. Alcmeone, 1939.

⁴² Arcieri, G.P.: *Enrico Bottini and Joseph Lister in the method of antiseptics*. H.n. 1967.

⁴³ Pazzini, Adalberto: *Storia dell'arte sanitaria dalle origini a oggi*. Roma, Minerva Medica, 1974. 1566-1567.

⁴⁴ Timio, Mario – Gentili, Sergio: Bottini e Lister: Protagonisti della scoperta dell'antisepsi chirurgica. *Medicina nei Secoli*, 18 (1981) no. 3. 289-305.

IRODALOM

BACCELLI, Guido: Sur les infections paludiémes. *Verhandlungen des X. Internationalen Medicinischen Congresses*. Berlin, 4-9. August 1890. Berlin, Hirschwald, 1891. Bd. 2. Fünfte Abtheilung. 138-147.

BOTTINI, Enrico: Dell' acido fenico nella chirurgia pratica. *Annali Universali di Medicina*, 98 (1866) 585-636.

BOTTINI, Enrico: Ueber radicale Behandlung der auf Hypertrophie der Prostata beruhenden Ischurie. *Verhandlungen des X. Internationalen Medicinischen Congresses*. Berlin, 4-9. August 1890. Berlin, Hirschwald, 1891. Bd. 2. Specieller Theil. 90-95.

BRUNN-FAHRNI, Ruth: Die Listerische Wundbehandlung in der zeitgenössischen Chirurgie. *Ciba Zeitschrift*, 1949, 10 (119) 4389-4390.

BRUNN-FAHRNI, Ruth: Joseph Lister antiseptische Wundbehandlung. *Ciba Zeitschrift*, 10 (1949) 119, 4383-4388.

CASTIGLONI, Arturo: *Storia della medicina*. Milano, Unitas, 1927. 715-723.

DIRNER Gusztáv (szerk.): *Nemzetközi Semmelweis-emlék Budapest*. Bp., Semmelweis Emlék Végrehajtó Bizottság, 1909

GORTVAY György - ZOLTÁN Imre: *Semmelweis élete és munkássága*. Bp., 1966.

GUITARD, Eugene-Humbert: Le centenaire de l'antisepsie chirurgicale par l'acide phenique. *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, 54 (1966) nr. 190. 226-228.

GUZZONI DEGLI ANCARANI, Arturo: *Pro Semmelweis*. Seconda edizione. Messina, G. Toscano, 1906.

GUZZONI DEGLI ANCARANI, Arturo: *L'Italia ostetrica*. Catania, Di Mattei, et Co., 1902.

JENDRASSIK Lóránd: Semmelweis és Lister teljesítményei egy mai élettan-kutató megvilágításában. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 25 (1962) 90-120.

Különfélék. *Gyógyászat*, 23 (1883) 39.sz. 678.

LEMAIRE, Jules: *De l'acide phénique, de son action sur les vegetaux, les animaux, les ferments, les venins, les virus, les miasmes et de ses applications a l'industrie, a l'hygiene aux sciences anatomiques et a la therapeutique*. Paris, Libraire de Germer-Ballière, 1863. 436

LIEBMANN Mór: Néhány adat a gyermekágyi lázjárvány elleni óvintézkedésekhez. *Orvosi Hetilap*, 18 (1874) 28. sz. 536-538.

LISTER, Joseph: On a new method of treating compound fracture, abscess etc. with observations int he conditions of suppuration. *The Lancet*, 90 (1867) 326, 387, 507. vol. 2, 95. folytatása: Onv the antiseptic principle in the practice of surgery. *The Lancet*, 91 (1867) 353.

LISTER, Joseph: The present position of antiseptic surgery. *Verhandlungen des X. Internationalen Medicinischen Congresses*. Berlin, 4-9. August 1890. Berlin, Hirschwald, 1891. Bd. 1. 28-35.

Lister tanár Budapest. *Orvosi Hetilap*, 27 (1883) 40.sz. 1063-1064.

MANNINGER Vilmos: *Az antisepticus és asepticus orvoslásmódok története*. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat könyvnyomdája, 1903. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 89. kötet).

PAZZINI, Adalberto: *Storia dell'arte sanitaria dalle origini a oggi*. Roma, Minerva Medica, 1974. 1566-1567.

PIERRO, Francesco: *Un medico martire della bonta' Ignazio Filippo Semmelweis 1818-1865*. Cirie, Capella, 1965.

PREMUDA, Loris: *Personaggi e vicende dell' ostetricia de della ginecologia nello studio Padova*. Padova, La Garangola, 1958.

TIMIO, Mario - GENTILI, Sergio: Bottini e Lister: Protagonisti della scoperta della antiseptici chirurgica. *Medicina nei Secoli*. 18 (1981) no.3. 289-305.

RIASSUNTO

Una delle peggiori nemiche della chirurgia era l'infezione. Prima della metà dell'Ottocento la teoria dei germi aveva già diversi sostenitori, ma la dimostrazione dell'esistenza e della natura dei microrganismi fu possibile però solo dopo le scoperte della chimica. I medici non erano ancora a conoscenza dei meccanismi dell'infezione che sarebbero stati chiariti definitivamente dalla *teoria microbica* giunta a maturazione nella seconda metà dell'Ottocento. Louis Pasteur (1822-1895) chiari il problema, descrivendo nel 1858 i microrganismi della fermentazione. Venne così abbattuta definitivamente la teoria della generazione spontanea e si aprì lo studio dei germi, responsabili delle infezioni.

Tra i pionieri della moderna ginecologia ad ostetricia era l'ungherese Ignazio Filippo Semmelweis (1818-1865), il quale fu il primo a riconoscere la causa della mortalità puerperale che fino a quell'epoca segnava cifre altissime. Già prima del 1850, osservando gli andamenti di morbidità della febbre puerperale, che era uno dei flagelli più gravi dell'ostetricia ospedaliera, e dei tassi di mortalità in due differenti reparti dell'*Allgemeines Krankenhaus* di Vienna, valutando fattori che non erano stati presi in considerazione, come l'organizzazione del lavoro degli allievi con i turni in sala parto immediatamente successivi a quelli effettuati in sala di autopsie. Semmelweis aveva dato il rivoluzionario suggerimento di lavarsi le mani con acqua clorata prima di accingersi ad operare. Questo semplice consiglio riduceva il rischio delle febbri, ma la sua proposta sembrò troppo provocatoria ed incontrò la netta avversione degli ambienti sanitari. La raccomandazione cadde nel vuoto e la medicina non riuscì a trarne vantaggio. Il coraggioso propugnatore dell'antisepsi nell'ostetricia, al quale si deve l'inizio di un'era nuova non solo nella storia di questa disciplina, ma in quella della civiltà.

La pubblicazione ha seguito il processo del riconoscimento della dottrina e del metodo antisettico di Semmelweis in Italia agli ultimi decenni del 19. secolo, ed enorme rispetto della figura di Semmelweis, che anche nella nostra epoca incrollatamente è vivente.

Dopo l'ammaestramento di Pasteur, non fu difficile il passo successivo della medicina. Joseph Lister (1827-1912) è riconosciuta la priorità nel trattamento antisettico delle ferite. Usava acido fenico in soluzione acquosa al 5% per la disinfezione della cute e in soluzione oleosa per la medicazione delle ferite e trattava con la stessa sostanza tutto lo strumentario e tutto quanto poteva venire a contatto, diretto e indiretto, col campo operatorio, senza escludere le mani del chirurgo e l'aria atmosferica, che sottoponeva ad irradiazione continua mediante uno spruzzatore. I primi tentativi furono eseguiti nel 1865 e il metodo fu reso noto nel 1867.

Ma anche in Italia, Enrico Bottini (1835-1903), chirurgo primario a Novara e poi professore a Pavia, aveva pubblicato fino dal 1866 i risultati di sue analoghe esperienze. La sua

pubblicazione dell'azione dell'acido fenico nella chirurgia pratica (in *Annali universali di medicina*, [1866]), opera nella quale dimostra di aver già chiaramente intuito il concetto dell'antisepsi con soluzioni di acido fenico (da lui usate nelle ferite infette allo scopo di distruggere i "microfiti" che pullulano sulle lesioni), e di averne compresa, applicando le scoperte di Agostino Bassi e di Louis Pasteur, tutta l'importanza nell'applicazione pratica prima ancora che nel mondo si diffondesse il metodo listeriano.

La storia della sua scoperta, come la storia della scienza, è costituita da errori, dubbi, ripensamenti. Il tutto però sempre all'insegna del problema dell'antisepsi. Ma se al di là del suo carattere e della notorietà ci fosse stato lo zampino del mondo accademico del suo tempo ad involuppare la sua opera. La storia sta facendo giustizia di tale assurdo boicottaggio per ridare a Bottini, tutti i suoi meriti ed il suo lustro. Nella storia ufficiale Lister riconobbe il vanto di portare la palma del vincitore, non vanno dimenticati coloro che precedettero nello stesso campo.

SEMMELWEIS IGNÁC AUTOGRÁF HAGYATÉKA

VARJASSY PÉTER

Semmelweis Ignác 47 éves korában, 1865. augusztus 13-án hunyt el a Bécs melletti, *Mildner* főorvos vezette *Niederösterreichische Landes-Irrenanstalt*-ban. Az őt méltán megillető elismerést nagy késéssel, évtizedekkel halála után kaphatta meg. Hamvainak első újrateemetése 1891-ben történt meg. Ekkor hozták haza földi maradványait a felszámolt schmelzi temetőből, és azokat a budapesti Kerepesi-temetőben, a Walthier-család sírboltjában, korábban elhunyt három gyermekének nyughelyén helyezték el. Ezt követően kezdődött el csak hazánkban életművének újraértékelése és újrafelfedezése. Addigra már azonban sajátkezü írásos hagyatéka jószerivel elkallódott – tőle származó kézirat, levél, okmány, bejegyzés, ill. autográf aláírás alig-alig maradt fenn.

A Semmelweis kéziratos hagyatékával foglalkozó első összefoglaló tanulmányt *Antall József, R. Harkó Viola és Vida Tivadar* 1968-ban publikálták, *Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai* címmel. Ez az *Orvostörténeti Közlemények* ünnepi, Semmelweis-kötetében jelent meg – abban az esztendőben volt Semmelweis Ignác születésének 150. évfordulója.

Ebben az évben is Semmelweis emlékévet ünnepelünk, ezúttal halálának 150. évfordulóját. Az ünnep értékét növeli, hogy ezt az évfordulót az UNESCO Általános Konferenciája is ünneplésre méltónak találta és nemzetközi szintre emelte.

Az emlékév lehetőséget kínált arra, hogy újra áttekintsük Semmelweis kéziratos hagyatékát – ismét az *Orvostörténeti Közleményekben*.

Az 1968 óta eltelt 47 esztendő során több értekezés is megjelent, amelyek Semmelweistől származó, addig még nem ismert kéziratos dokumentumokat közöltek. Mindezek mellett az utóbbi két esztendőben két, eddig még ismeretlen Semmelweis-levél és egy autográf aláírása is felbukkant.

Közleményünkben ezeket a Semmelweis autográf dokumentumokat kívánjuk összegezni és keletkezésük időrendjében felsorolni. Ugyanakkor ismertetjük a még nem publikált kéziratokat is.

I. Új Semmelweis autográf dokumentumok

1. Az elsőként ismertetett levelet Semmelweis 1854-ben írta, a pesti Szent Rókus-kórház szülész főorvosaként. Egy, az intézményében szült nő, *Pelesmann Anna* kapcsán adott hivatalos szakvéleményt az asszony általa megbecsült életkoráról. Ma már nem tudható, mi állhatott az eset hátterében, milyen ok(ok) miatt hazudta magát a szülő nő 19 évesnek, a valóságosnál sokkal fiatalabbnak.

2014 februárjában, egy németországi árverésen (Pforzheim) bukkant fel ez az egy oldalnyi, 380 x 240 mm méretű levél. Néhány hónappal később pedig egy koppenhágai antikvárium kínálatában jelent meg, részletes leírással, az alább közölt fotóval is jól dokumentáltan. A magántulajdonban lévő Semmelweis-levél a dolgozat megírásakor is még eladó – a levélért 42000 \$-t kérnek.

ceffo

Arztliche Zeugnis:

Ich bezeuge bey dieser Gelegenheit öffentlich, daß die Anna Gelsmann, welche am 9. October 1854 L. 7237 N 30 als Gebärende in H. St. Rochus Entsch. aufgenommen wurde, und sich als 19. Jahre alt angab, als Jugendfreund Zwangsbefehl Gebärhelferlicher Operationen durch Geburtshilfe gelernt habe, selbst über 30 Jahre alt - aber zu dieser Zeit, mit der angegebenen Person identisch und selbst erkannt wurde.

Gegeben am 24. December 1854

Dr. Philipp Semmelweis
Med. Doctor & Primar-
Gebärh. u. St. Rochus.

1. ábra. Az 1854-es Semmelweis level

Semmelweis Ignác fenti levelét Dörnyei Sándor olvasta és fordította le, akárcsak a következő 1857-es Semmelweis kéziratot is. Segítségét és a dolgotat megírásához adott tanácsait ezúttal is hálásan köszönöm.

A levél betű szerinti szövege:

ex offio

Ärztliches Zeugnis:

Gefertiger bestäthiget hiermit ämtlich, dass die Anna Pelesmann, welche den 9 October 1854 N 7237 IN 30 als Gebärende in das St Rochus Spital aufgenommen wurde, und sich als 19 Jahre alt ausgab, als Gegenstand zweyfacher geburthilfflicher Operationen durch Gefertigten genau beobachtet, jedenfalls über 30 Lebens-Jahre zählen musste, mithin ihre Angabe schon damals als falsch erkannt wurde.

Pesth der 24 December 1854

*Ig. Philipp Semmelweis
Med Doctor & Primar
Geburtsarzt zu St Rochus*

A levél magyar fordítása:

Hivatalból

Orvosi igazolás:

Alulírott hivatalosan igazolja, hogy Pelesmann Anna, aki 1854. október 9-én 7237 sz. IN 30 alatt szülönőként került felvételre a Szt. Rókus Kórházban, s aki magát 19 évesnek mondta, alulírott a kétszeri szülészeti műtétel tárgyaként pontosan megfigyelte, mindenképpen 30. életévnél többet kellett számlálnia, így állítása már akkor hamisnak bizonyult.

Pest, 1854. december 24.

*Semmelweis Ignác Fülöp
orvosdoktor és szülész
főorvos a Szt. Rókus Kórházban*

2. A második levél egy „Protocol”, azaz jegyzőkönyv. Pesten, az egyetem orvosi karának egyik bizottsági ülésén íródott. A jászberényi bíróság 1857. július 2-i megkeresésére készült, egy csecsemőgyilkossági ügyben vádolt asszony ügyében. A bizottság Rupp, Diescher és Semmelweis professzorokból állott, közös véleményüket Semmelweis Ignác jegyezte le – ő volt a legfiatalabb egyetemi tanár a bizottságban. Maga a levél nincsen datálva, a megkeresés alapján 1857 júliusában vagy augusztusában készülhetett. Ebben az időben az orvoskaron rendszeresek voltak az orvos-törvényszéki esetekre adandó, hivatalos szakvéleményezések. Ahogyan Győry Tibor írta: „Az orvoscari tanácstestület nemcsak a szorosan vett tanítói kötelezettségeinek tett eleget. Régóta vette igénybe tudását és készségét a kormányzat más téren

is... nagy elfoglaltságot jelentettek pl. nemkülönben az orvostörvényszéki esetek felett adandó véleményezések, melyek már 1862-ben annyira felhalmozódtak, hogy a tanárokat voltaképpen hivatásukban is már-már akadályozták...”¹

A jászberényi bíróság megkeresése együtt maradt fenn a fent említett Semmelweis-kézirattal, mindkettő magántulajdonban van.

A törvényszéki eset jobb megértése miatt az alábbiakban közreadjuk a szakvéleményt kérő bírósági szöveget is. A levélben – valószínűleg az orvosi bizottság egyik tagja (talán maga Semmelweis?) – ceruzával aláhúzva emelte ki a bíróság kérdését. Ezt az átírában is jeleztük.

A megkeresés teljes szövege:

*1742 Jász-Berényi Cs. Kir. Mtörvyszék mint v. Bíróság
857bf.*

*A Cs. Kir. Egyetem
N-Tekint. tud. Orvosi Karának!
Pesten*

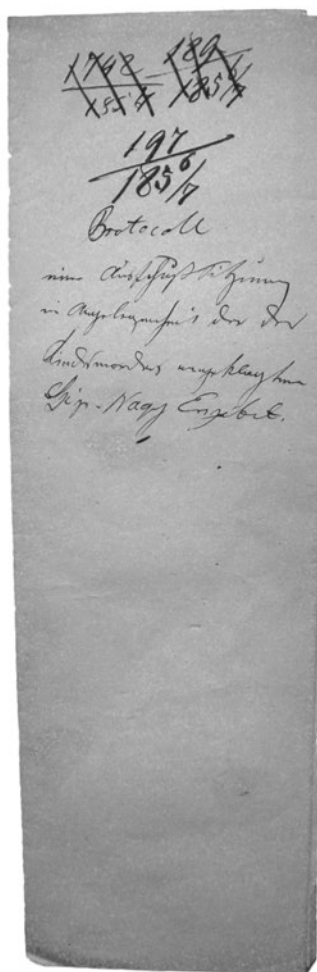
Gyermek gyilkossággal vádolt Szép-Nagy Erzsébet, apáti lakosnő elleni bünyügyi iratokat azon hivatalos megkeresés mellett van szerencsém áttenni, hogy miután vádlott nő által szült és elsikkasztott gyermek élve, vagy halva születése felett, az iratokhoz csatolt Suhajda Teréz, továbbá Czimmermann Erzsébet és Hatzl Antal szakértők véleményeik egymástól eltérnek, s ezen utóbbi két szakértő véleménye vádlottnő azon önbevallomásán, hogy kukoricza kapáláskor esvén teherbe, – s így idő előtt szült – állapítatik, azon körülmény iránt: valjon lehetséges e / mint ezt vádlottnő állítja / hogy a terhesnő terhességét észre ne vegye, s baját csupán a havi tisztulás kimaradásának tulajdonítsa, véleményt adni s azt // mielőbb ide megküldeni méltóztatnék.

Jász-Berény, 857: július 2.

*Szabó
vizsgálóbíró*

Az orvoskar által megfogalmazott válaszlevél mérete 31,4 cm x 41,9 cm, hosszában félbehajtott. Felzetén, ill. a belsejében mintegy egy és még egy negyed oldalon olvasható Semmelweis Ignác jellegzetes kézírása.

¹ Györy Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770-1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudománytörténete III. kötet*, Budapest, 1936, Kir. M. Egyetemi Nyomda, 563.

2. ábra. Az 1857. évi levél felzete. A beírt ügyiratszámok más kéztől vannak, a felső sorban lévő számok ferdén kihúzva (javítás). Az alatta lévő öt sor Semmelweis kézírása

A felzet betű szerinti szövege a hosszában félbehajtott irat külső oldalán olvasható:

1742 189
1857 1856/7

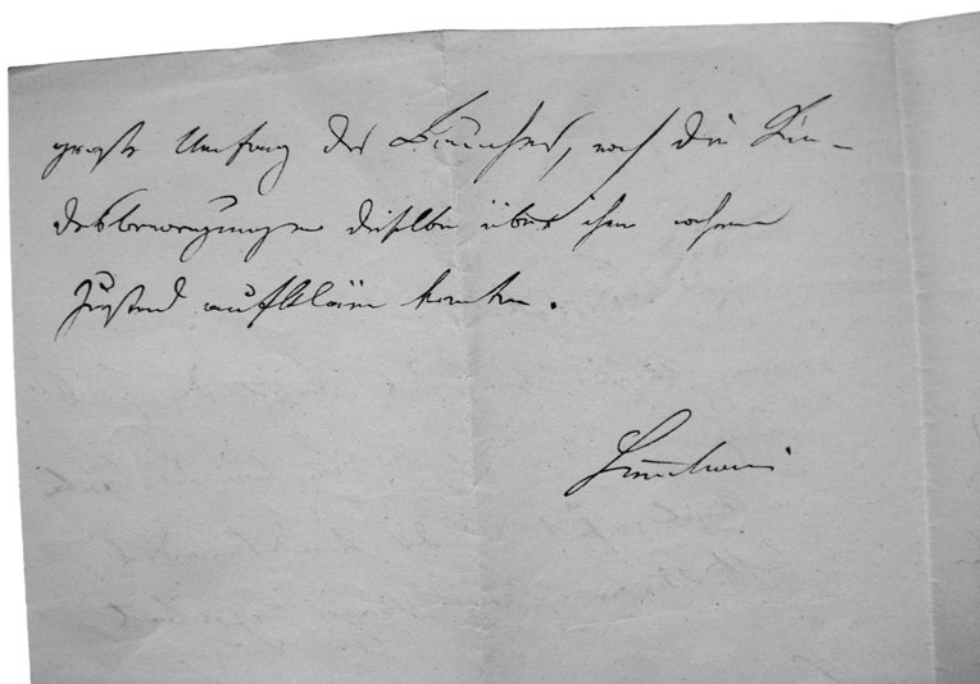
197/1856/7

Protocoll
einer Ausschusssitzung
in Angelegenheit der des
Kindesmord angeklagten
Szép Nagy Erzsébet.

Protokoll
 einer Aussprache über die Angelegenheit des
 Herrn in Leipzig des B. Schuchardt und Sacher
 in Angelegenheit des des Landesmanns
 Christoph von Leipzig-Nagel Erzieher

Am den Landtagspraktik zu Leipzig
 gehaltenen Sitzung, ob es möglich ist, sich die
 des Landesmanns Christoph von Leipzig-Nagel
 Erzieher in Anbetracht der über ihn erhobenen
 Verdächtigungen, und seine Befreiung über den Ausblei-
 ben der monatlichen Einzahlung sehr zu beschä-
 men; wird diese beantragt als dass
 in so weit als möglich was von der Einzahlung
 auf dem den Fund der Fund der
 Monatsverpflichtung, mitgeteilt werden.

3. ábra. Az 1857. évi levél szövege. A szöveg a hosszában félbehajtott lap teljes belső oldalán olvasható

4. ábra. Az 1857. évi levél szövegének második része a fólió hátoldalán folytatódik

A Semmelweis-levél teljes, betű szerinti szövege:

Protokol

einer Ausschusssitzung unter Vorsitz des H. P. Rupp in Beisitze der P. Semmelweis und Diescher in Angelegenheit der das Kindesmordes beschuldigten Szép-Nagy Erzsébet

An von dem Komitatsgericht zu Jász-Berényi gestellten Frage, ob es möglich ist das die des Kindesmordes beschuldigte Szép-Nagy Erzsébet in Unkenntnis war über ihren schwangeren Zustande, und ihre Beschande blos dem Ausbleiben der monatlichen Reinigung habe zuschreiben können, wird dahin beantwortet, da die sum so leichter möglich war, weil die Schwangerschaft nach kaum das Ende des fünften Monathes erreicht hatte, mithin weder der // grosse Umfang des Bauches, noch die Kindesbewegungen dieselben über ihren wahren Zustand aufklären konnte.

Semmelweis

A levél magyar fordításban:

Jegyzőkönyv

a Rupp professzor úr elnöklétével és Semmelweis, valamint Diescher professzor ülnökségével a gyermekgyilkossággal vádolt Szép-Nagy Erzsébet ügyében tartott bizottsági ülésről

A jászberényi megyei bíróság által feltett kérdésre, vajon lehetséges-e, hogy a gyermekgyilkossággal vádolt Szép-Nagy Erzsébet nem volt tudatában terhes állapotának és a havi tisztulása kimaradását csak szégyenének tulajdonította, a válasz az, hogy ez annál könnyebben lehetett így, mert a terhesség alig érte el az ötödik hónap végét, így sem a // has nagyobb terjedelme, sem a gyermek mozgása nem világosíthatta fel valódi állapotáról.

Semmelweis

A pesti orvostudományi bizottságnak a bíróság fenti kérdésére adott válasza megfelelt a 19. századi orvosi ismereteknek. Grósz Lajos például, az 1858-ban megjelent Törvényszéki orvostanában ezt írta: „Vannak oly esetek, melyekben a vádlott azt állítja, hogy viselősségéről tudomása nem volt. – Ennek lehetőségét tagadni nem lehet, s azon állítás, hogy tudatlanság csak először szülőknél hihető, alaptalan, minthogy elégszer előfordult, hogy férjnél levő nők, kiknek viselősségök eltiukolására semmi okuk nem volt, állapotukat meg nem ösmerték; e tekintetben a kérdés alatt álló egyénnek szellemi művelődését, lelki tehetségeit s a mellékkörülményeket kell figyelemmel kísérni.”²

A Semmelweis által is véleményezett csecsemőgyilkossági eset még részlegesen meglévő adatok mellett is figyelemre méltó. A jászberényi bíróság megkeresésének iktatószáma alapján azonban sikerült felkutatni és megtalálni Szép-Nagy Erzsébet büntetőügyének az illetékes megyei levéltárban fennmaradt eredeti iratait, így teljesebb áttekintésünk lehet erről a törvényszéki ügyről.

Az iratok felkutatását a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár végezte, készségességüket és segítségüket hálásan köszönöm. A per iratanyagából fennmaradt 13 oldalnyi anyagot Dr. Cseh Géza főlevéltáros úr küldte meg szkennelt másolatban.³

A per levéltári dokumentumaiból, ill. a pesti egyetem orvoskarával történt levélváltásból megismerhetjük a bűnügy lényeges adatait. „Szép-Nagy Erzsébet apáti hajadon” 1856-ban „kukoricza kapáláskor esvén teherbe ... idő előtt szült”. A „nevezett nő, kinek testén szülési jelek észleltettek, m. é.(= 1856.) October 17-én egy magzatot szült ugyan, – mind azon által a' kérdéses magzatnak élve, vagy halva lett elszülése ... a' vizsgálat folyamában ki nem derült”. Ugyanis a „való színűen halva született magzat annak anyja által a' szülés után rögtön elásatott, s a leg szorgossabb nyomozások daczára fel nem találtatott volna”. „Mert ha bár is Suhajda Teréz bábának véleménye a' Czimmermann Erzsébet és Haczl Antal szakértők

² Grósz Lajos: Törvényszéki orvostan különös tekintettel a büntető törvénykönyvre. Jogtudósok, államügyészek, ítélőbírák, orvosok és sebészek számára írta ..., Nagyvárad, 1858, Hollósy Lajos, 161.

³ Az iratok levéltári jelzete: MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. IV. 153-g. Jászkun Kerület Törvényszékének iratai, Fenyítő Törvényszék iratai A. 1857/75.

részéről a' gyermeknek elve, vagy halva lett elszülésére nézve lényegileg is egymástól eltérne, – miután mind azon által a' Pesti Cs. Kir. egyetemi orvosi tanári testületnek e' részbeni véleménye fent nevezett Czimmermann Erzsébet és Hacsl Antal szakértők véleményével össze hangzásban látszatik lenni, szükség kép azon körülményt kell következtetni, mikép Szép Nagy Erzsébet a' gyermeknek mozgását nem érezve, valamint terhességét csupán a' havi tisztulás kimaradásának tulajdonítván ötödik hónapjában egy időtlen, s életét az anya méhen kívül folytatni képtelen magzatot szült légyen”.

Mivel a halott magzat nem került elő és annak élve születése sem volt bizonyítható, „*miért is a' további e' részbeni vizsgálattal gyermek gyilkossági bűn tény állásnak hiányában felhagyandó*”. „*A' Jberényi Cs. Kir. Megyei Törvényszék ... 1858. Esz. Január 29: 4901. sz. alatt meghozott határozatában a csecsemőgyilkosság vádja alól jogerősen felmentette Szép-Nagy Erzsébetet: „vádlott, és fogva lévő Szép Nagy Erzsébet azonnal szabad lábra helyeztessék*”. Noha főbenjáró bűn elkövetése alól felmentették, de egyúttal kisebb súlyú törvényteleniségekkel, mulasztások vétségével megvádolták, mivel „*Szép Nagy Erzsébet az időtlen szüléséről jelentést tenni, valamint az állítólag holt gyermeket a' btk. 339. §-ban felsorolt felsőbbbségi személyeknek előmutatni elmulasztván miután ezen mulasztás az idézett törvényszakasza alá esvén élet biztonsága elleni kihágási tényállást tartalmazna: a' vizsgálati iratok további eljárás végett az illetékes cs. kir. járás bírósághoz átszármazandók*.” Utóbbi eljárásról azonban nincsen további adatunk.

3. Semmelweis Ignác autográf aláírásából is nagyon kevés maradt fenn, indokolt ezért minden idetartozó adatot összegyűjteni és ismertetni. Két sajátkezű névbejegyzése olvasható a pesti illetőségű „*D. Tihamér Balogh*” egyetemi leckeönyvében. Balogh Tihamér *Almási Balogh Pál* fia volt. A medicinát tanuló ifjú az 1858/59. esztendő tavaszi szemeszterében hallgatta az „*obstetricia theoretica*” tantárgyat, amelyet „*Prof. Semmelweis*” tartott. Az óraadó professzorok többnyire rövid bejegyzést szoktak írni az index *Adnotata* rovatába, értékelve a hallgató estleges szorgalmát. Érdekes, Semmelweis a nevén kívül nem írt be semmit az indexbe.

5. ábra. A magántulajdonban lévő egyetemi leckekönyv hivatkozott oldala, Semmelweis aláírásaival

II. Semmelweis Ignác kézirásos hagyatékának összegzése

Amint már említettük, *Antall József, R. Harkó Viola és Vida Tivadar* 1968-ban publikálták az első jelentős összegzést Semmelweis kézirásos hagyatékáról. Azóta több munka is közölt addig még nem ismert Semmelweis kézirásos dokumentumokat. Mindezeket a forrásértékű közleményeket az alábbiakban foglaljuk össze:

- *Lesky, Erna: I. Ph. Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule. Böhlau, Wien, 1964.* (a továbbiakban: EL-1)

- *Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. Comm de Hist Artis Med. 46–47, (1968), 185–267.* (a továbbiakban: A-H-V)

- *Daday András: Egy ismeretlen Semmelweis-kézirat. Comm de Hist Artis Med. 46–47 (1968), 269–276.* (a továbbiakban: DA)

- *Csanád Vilmos – Némethy Ferenc: Semmelweis széljegyzetei a «Neue Zeitschrift für Geburtskunde» c. folyóirat köteteiben. Comm. Hist. Art. Med., 1977 (81), 123-133.* (a továbbiakban: Cs-N)

- *Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének pathológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és a palaeopathológiai vizsgálat alapján. Comm. Hist. Art. Med., 55-56 (1970), 44, 60. p.* (a továbbiakban: RMGY)

- *Lesky, Erna: Semmelweis Ignácra vonatkozó iratok a bécsi egyetemi levéltárból. Comm. Hist. Art. Med., 66-68 (1973), 213-264.* (a továbbiakban: EL-2)

- *Csillag István: Adat Semmelweis kritikus napjáról, 1865. július 13-ról. Comm. Hist. Art. Med., 1978 (83-84), 217-220.* (a továbbiakban: CsI)

Az eddig ismert, Semmelweishez köthető dokumentumok között van olyan, amelyet bizonyosan nem Semmelweis írt. Ilyen „*Semmelweis Ignác gyermekkori verse nagyapjához, Müller Fülöphöz és nagyanyjához, Müllerné Anderlin Mária Teréziához*” – Antall és mtsai ezt jelezték is tanulmányukban: „*hiszen 1825-ben csak 7 esztendő volt, ez pedig felnőtt kéz művének látszik, mégpedig anyjének, ahogyan sajátkezű aláírásán végrendelete alatt látjuk*”. (A-H-V, 190-192.)

Semmelweis összegyűjtött autográf hagyatékának nagyobbik része eredeti formájában maradt fenn, egy levelének csak fotokópiája áll rendelkezésünkre. Két dokumentumot csak hivatalos másolatban ismerünk, és emellett van négy olyan Semmelweis levél is, amelyek egykori meglétéről mindössze hivatalos és hitelesnek tekinthető hivatkozások tanúskodnak. Indokolt, hogy ezeket külön jelezzük – kisebb betűméretet is használva – dolgozatunkban.

Külön ismertetjük Semmelweis Ignác általunk ismert sajátkezű aláírásait.

Minden egyes tételnél a forrásokat külön megneveztük.

Semmelweis Ignác ismert kéziratainak időrendi felsorolása:

1. *Semmelweis Ignác kérvénye a bécsi Allgemeines Krankenhaus I. sz. szülészeti klinikájának megüresült asszisztensi állására — Bécs, 1846. február 5. — Német nyelven írott szöveg.* (EL-1, 37.)

A kérvény Bécsben „in Abschrift” - azaz másolatban van meg, így nem ismert, hogy a teljes kézirat vagy csak az aláírás volt autográf.

2. *Semmelweis külföldi tanulmányút engedélyezésére benyújtott kérvénye az alsóausztiai tartományi kormányhoz — Bécs, 1846. december (?) . — Német nyelven írott szöveg.* (EL-2, 226-228.)

Semmelweis Ignác legfelsőbb helyen szignált kérvényére csak a hivatalos válasz maradt fenn. Lehet, hogy az illetékes levéltárban még lappang. Nem ismert, hogy eredetileg az egész kérvény vagy csak annak aláírása volt-e Semmelweis Ignácé.

3. *Semmelweis Ignác bizonyítványa Markusovszky Lajosnak — Bécs, 1847. július 27. — Német nyelven írott szöveg.* (A-H-V, 193-195.)

4. *Semmelweis Ignác levele Markusovszky Lajoshoz. H. és é. n. (1847. aug. — 1848. március?) — Német nyelven írott szöveg.* (A-H-V, 191-201.)

5. *Semmelweis Ignác kérvénye asszisztensi alkalmaztatása idejének meghosszabbításáért — Bécs, 1848. december 1. — Német nyelven írott szöveg.* (EL-1, 36-37, ill. EL-2, 228-229.)

A kérvény meglétére nincs adat, így nem ismert, hogy a hivatkozásból ismert kérvény egészében autográf Semmelweis kézirat volt-e, vagy csak az aláírás volt az övé. Lehetséges, az okmány az illetékes levéltárban még lappang.

6. *Semmelweis panaszlevele az asszisztensi állásából történt elbocsátása miatt — Bécs, 1849. március 10. körül. — Német nyelven írott szöveg.* (EL-1, 50. ill. EL-2, 247-248.)

Csak hivatkozásból ismert. Elveszett vagy az illetékes levéltárban még lappang. Nem tudjuk, hogy az eredeti „Beschwerdegeseuch” egészében autográf Semmelweis kézirat volt-e, vagy csak az aláírás volt Semmelweisé. Von Helfert államtitkár feljegyzései Semmelweis benyújtott kérelme és panasza alapján készültek.

7. *Semmelweis első habilitációs kérvénye — Bécs, 1850. február 9. — Német nyelven írott szöveg.* (EL-1, 63-64. ill. EL-2, 254-256.)

A fennmaradt szöveg az eredeti folyamodvány másolata („Erhalten als Abschrift”). Nem ismert, hogy eredetileg egészében autográf Semmelweis kézirat volt-e, vagy csak az aláírás volt az övé.

8. *Semmelweis levele Markusovszky Lajoshoz — Bécs, 1850. június 24. — Német nyelven írott szöveg.* (A-H-V, 202-213.)

9. *Semmelweis Ignác levele egy kollégájához — H. és é. n., 1850-1865 között. — Latin nyelven írott szöveg.* (A-H-V, 213-215.)

Semmelweis levelének eredeti példánya megvolt a Budapesti Királyi Orvosegyesület gyűjteményében, Korbuly György közölte is hiteles fotókópiáját. A levél a második világháborúban vagy az Orvosegyesület feloszlása körüli időben eltűnt.

10. *Semmelweis hivatalos levele hatósági megkeresésre — Pest, 1854. december 24. — Német nyelven írott szöveg.* (jelen dolgozatban közölve)

11. *Semmelweis lapszéli bejegyzései könyvtára könyveiben (a Busch-Ritgen-Siebold által Berlinben kiadott Neue Zeitschrift für Geburtkunde 1841/10., 1847/23. és 1851/31. köteteiben) — Pest, 1855. — Magyar nyelven írott szövegek.* (A-H-V, 216-225.)

12. Semmelweis Ignác újabb széljegyzetei a Busch-Ritgen-Siebold által Berlinben kiadott *Neue Zeitschrift für Geburtskunde* 1837., 1838., 1842., 1845. és 1848. évi köteteiben — Pest, 1855. ősze. — Vegyesen magyar, német és latin nyelven írott szövegek. (Cs-N, 123-133.)

13. Semmelweis Ignác szakvéleménye bűnügyben — Pest, 1855-1860? december hónapjában) — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 226-228.)

14. Semmelweis havi jelentése az óráit látogató hallgatóiról — Pest, 1857. január 1. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 228-230.)

15. Semmelweis jelentése az Orvostudományi Tanári Karnak a bábaképzés tárgyában — Pest, 1857. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 230-232.)

16. Semmelweis által írott orvostudományi bizottsági szakvélemény — Pest, 1857. július vagy augusztus. — Német nyelven írott szöveg. (jelen dolgozatban közölve)

17. Semmelweis által írott, a pesti egyetem orvostudományi bizottsági ülésének jegyzőkönyve — Pest, 1857. november 20. — Német nyelven írott szöveg, lejegyzője „mint legfiatalabb, Semmelweis” volt. (DA, 269-276.)

18. Semmelweis havi jelentése hallgatóiról — Pest, 1857. december. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 232-234.)

19. Semmelweis költségvetése a Pesti Egyetem Orvosi Karának klinikái számára — Pest, 1857—1865 között írható — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 234-237.)

20. Semmelweis havi jelentése a hallgatókról — Pest, 1858. január 19. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 237-238.)

21. Semmelweis kérelme az Egyetemi Tanácshoz számlakiegyenlítés tárgyában — Pest, 1858. dec. 14. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 239-243.)

22. Semmelweis igazoló jelentése az orvosi tanári kar részére a budai Helytartótanács megkeresésére — Pest, 1859. dec. — Német nyelven írott szöveg. (A-H-V, 243-244.)

23. Semmelweis levele a Magyar Tudományos Akadémiához — Pest, beérkezett 1860. november 27-én. — Magyar nyelven írott szöveg. (A-H-V, 244-249.)

24. Semmelweis levele Maizner Jánoshoz — Pest, 1861.(?) (A-H-V, 249-250.)

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának 1906. október 13-án tartott XVII. szakülésén felvett jegyzőkönyv említ egy, a puerperalis lázzal kapcsolatos, a kolozsvári szülőintézethez címzett Semmelweis-levelet — de ennek a rövid ismertetésen kívül nincsen későbbi levéltári nyoma. Lehet, hogy még lappang valahol.

25. Semmelweis feljegyzései az Orvostudományi Könyvtár naplójában — Pest, 1861-1864 között — Magyar nyelven írott szöveg. (A-H-V, 250-252.)

26. Semmelweis jegyzete, melyet az orvostudományi könyvtár katalógusához írt — Pest, 1861-1864 között. — Német nyelven írott szöveg. (RMGY, 44, 60.)

27. Semmelweis Ignác szakvéleménye a zalaegerszegi Megyei Törvényszék megkeresésére — Pest, 1861-1865 között „f. év május 8-án kelt.” — Magyar nyelven írott szöveg. (A-H-V, 253-256.)

28. Semmelweis Ignác levele Ch. H. F. Routh-hoz — Pest, 1861. május 22. — Angol nyelven írott szöveg. (A-H-V, 256-260.)

29. Semmelweis levele a Helytartó Tanácshoz — Pest, 1862. március 31. — Magyar nyelven írott szöveg. (A-H-V, 261-265.)

Semmelweis Ignác autográf aláírásai

1. *Semmelweis második magántanári kérvénye végén autográf aláírása és titulussainak német nyelven írott felsorolása* („Ig. Ph. Semmelweis / Dr. der Medicin & Chirurgie / Magister der Geburtshilfe / Mitglied der medicin. Facultät / der Gesellschaft der Aerzte / und emeritirte Assistenten (sic!) der / I. Gebärklinik zu Wien, / Mitglied der Gesellschaft für / Geburtshilfe zu Berlin.”) - („Unterschrift und Beifügung der Titel eigenhändig”) — Bécs, 1850. május 9. (EL-1, 70. és 6. tábla, ill. A-H-V, 266.)

2. *Kérvény a Rókus-kórházi szülészorvosi állásért* — Pest, 1850. november 19. - „Dr. Semelweis Ignatc”. A felzeten: „Die Beilagen richtig zurückerhalten. Pest den 11/10. Dr. Semelweis.” (A-H-V, 266.)

3. *Nyilatkozat a Rókus-kórház szülészeti osztályáról.* — Pest, 1851. május 3. „Dr I Semelweis”. (A-H-V, 266.)

4. *Kérelem erkölcsi bizonyítványért.* — Pest, 1852. február 11. „Dr Semelweis h. Primararzt in S. Rochus”. (A-H-V, 266.)

5. *Boncolási jegyzőkönyv a Rókus-kórházban végzett boncolásról. (Boncolási jegyzőkönyv, 368. lap)* — Pest, 1853. október 15. „Dr. Ignatz Semelweis Korházi Szülész”. (A-H-V, 266.)

6. *Hivatali eskü a pesti egyetemi tanszék elfoglalása alkalmával.* — Buda, 1855. augusztus 27. „Ofen den 27 August 1855 Ignatz Semelweis Professor der Geburtshilfe”. (A-H-V, 266.)

7. *Megkeresés kiadás engedélyezése végett* — Pest, 1856. január 25. „D Semelweis k. k. Prof. der Geburtshilfe” (A-H-V, 266.)

8. *Szabadságolási kérelem Erzsébet főhercegnő szülésének levezetése végett* — Pest, 1856. április 21. „Dr Semelweis k. k. o. ö. Professor der Geburtshilfe”. (A-H-V, 267.)

9. *Új orvosi eszközök beszerzésének indokolása* — Pest, 1856. április 24. „Dr Semelweis k. k. o. ö. Professor der Geburtshilfe”. (A-H-V, 266.)

10. *Semmelweis két aláírása egyetemi indexben* — Pest, 1858/59. tanév tavaszi szemesztere. „Semmelweis” (jelen dolgozatban közölve)

11. *Orvosi eszközökre nézve megejtett orvostári bizottsági vizsgálat jegyzőkönyve* — Pest, 1859. augusztus 8. „Ignatz Semelweis Prof & Oeconomischer Praefect”. (A-H-V, 266.)

12. *Kérelem az 1859/60-as tanévi kiadások kifizetése tárgyában* — Pest, 1859. december 12. „Semelweis Prof & Oeconomischer Praefect” (A-H-V, 266.)

13. *Nyilatkozat a Helytartótanács leiratának egyik kifejezéséről* — Pest, 1859. „Semelweis Prof & Oeconomischer Praefect”. (A-H-V, 266.)

14. *Óralátogatási és magaviseleti igazolás egyetemi hallgató részére (Töredék vége)* — 1864. július 6. „Semmelweis szülészeti tanár” (A-H-V, 266.)

15. *Emlékalbum. „Nagyságos Balassa János Egyetemi Tanár és Királyi Tanácsos Urnak hódoló tisztelettel”. (Az album átadására az a személyi harc adott okot, amely egyfelől az Orvosi Hetilap, másfelől a Gyógyászat között kibontakozott. Az aláíró orvosok sorában Semmelweisen kívül megtaláljuk Markusovszkyt, Lumniczert, Hirschlert, Korányi Frigyes stb.) „Semmelweis”* — Pest, 1865. (A-H-V, 266.)

16. *Semmelweis aláírása egy hallgatója részére kiadott egyetemi igazoláson* — Pest, 1865. július 13. (CSI, 217-220.)

Összegezve megállapíthatjuk, jelenleg 29 Semmelweis kéziratról és 16 autográf aláírásáról van tudomásunk. Reméljük, ez az összegyűjtött anyag segíteni fogja a további Semmelweis kutatásokat. Tudjuk, bizonyára nem teljes a fenti lista, de reményeink szerint idővel gyarapodni fog. Csak csatlakozni tudunk *Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar* 47 évvel ezelőtti véleményéhez: „*Meggyőződésünk szerint még mindig előbukkanhatnak Semmelweis-kéziratok külföldön és Magyarországon egyaránt. Bizonyára találhatóak még a levéltárakban, egykori működési helyeinek (Bécs, Budapest) irattári anyagában, de a külföldre küldött levelek egykori címzettjeinek leszármazottainál vagy éppen magángyűjtőknél is.*” (A-H-V, 186.)

PÉTER VARJASSY, MD
family physician
varjassy@gmail.com

SUMMARY

We know only rather few samples of Semmelweis's handwriting and therefore it is important to carefully preserve those we have. The first collection of his manuscripts was published by Antall et al in 1968. During the following 47 years only rather few further samples of his handwriting have been published. Our present collection completes the former list with two previously unknown letters and with an earlier unpublished document signed by Semmelweis.

The first document is a certificate written by Semmelweis in 1854 regarding the age of a woman who delivered her child at Szent Rókus Hospital in Pest. The second document includes a request from the Court of Justice towards the Medical Faculty's of the University of Pest regarding the body's opinion in a case of infanticide. The third document is a registration book of a student at the University of Medicine signed by Semmelweis in 1859.

Present work attempts to list all of Semmelweis's handwritings known at this moment. The list includes 29 documents written by Semmelweis and further 16 documents signed by him.

KÖZLEMÉNYEK

AZ ÁLLAMI EGÉSZSÉGÜGY FORMÁI A BALKÁNI ORSZÁGOKBAN A 18-19. SZÁZADBAN

KAPRONCZAY KÁROLY

A Balkán-félsziget északi, középső és nyugati vidékén élő délszláv és más népek (románok, görögök, albánok) története, gazdasága, vallása és műveltsége lassan másfél évezred óta rendkívül színes, magán hordozza az ellentmondásokat, amelyek ma is jellemzik a Balkán e térségét. Napjainkban is élesen kirajzolódnak a katolikus, a pravoszláv és muszlim kultúra gyökerei, amelyek meghatározták a különböző itt élő népek nemzeti önérzetét, okai lettek a lakosság etnikai ellentéteinek, viharos összecsapásainak. Valamennyi itt élő nép saját történelemmel rendelkezik, amelyben mégis közös, hogy majd fél évezredet török uralom alatt éltek, amely alól nem egyszerre, hanem fokozatosan, majd kétszáz év során szabadultak fel. A török uralom szétzúzta az egyes államok hivatalos igazgatási rendszerét, az adott területen élőket gazdaságilag kihasználta, bár a leigázott népeket – a felkeléseket és nyílt ellenállásokat nem számítva – nem semmisítette meg. Az is természetes volt, hogy közömbösséget tanúsított a keresztény vallásokkal szemben, és bár minden eszközzel segítette az iszlám jelenlétét, soha senkit nem kényszerített ahhoz való csatlakozásához. Az iszlám hatalom és a keresztény lakosság egymástól elkülönült világot jelentett, a két kultúra között senki nem igyekezett összekötő hidat emelni. Az egyre világosabbá vált, hogy a hatalmas területet birtokló, három kontinensre kiterjedő Oszmán Birodalom a 17-18. század fordulóján már nehezen kormányozható „lomha állam” lett, amelyből hiányoztak azok a gazdasági és társadalmi ösztönző erők, amelyek Európát felemelték és folyamatosan megújították. A „török veszély” valóban mindig katonai túlerőt jelentett, amely a meghódított területeket úgy kebelezte be, hogy folyamatosan felélte és elsilányította. Az Oszmán Birodalom gyengülése elsőnek a peremvidékeken mutatkozott meg, amikor a meghódított egykori országok népei lázadoznak, európai segítséggel (vagy a nélkül) a nemzeti önállóságért harcot indítottak. Számukra a fejlődés példája az európai modell lett. Az Oszmán Birodalom hanyatlását a hatalmas távolságok is sietették, amely a központi hatalom „centrifugális” erejét egyre inkább centripetálissá alakították át, hatalmas területek (például Egyiptom) szinte csak formálissá tették viszonyukat Isztambullal. Ez a sors várt az Oszmán Birodalom európai részeire is.

Az Oszmán Birodalom gazdasági lemaradása egyre látványosabbá vált, elsősorban azokon a határterületeken, amelyek közvetlenebbül érintkeztek európai országokkal. A 17-18. században, a kisebb népek nemzeti öntudatra ébredésének időszakában, Nyugat-Európában a polgárság szervezett küzdelmet indított a hatalom megszerzéséért, míg Európa középső és keleti országaiban az abszolút hatalommal rendelkező uralkodók – éppen a hatalom megtartása érdekében – jelentős reformokat hajtottak végre. Mindez hatással volt az Oszmán Birodalom európai területein élő nemzeteire is. Ezeknek a népeknek nemhogy fejlett polgárságuk, de a nemzeti mozgalmakban meghatározó szerepet játszó erős nemességük sem

volt. A balkáni népek nemessége elpusztult, helyét az egyház, a gazdag kereskedők, városi iparosok és egy kis létszámú, főleg tanítókból álló értelmiség próbálta kitölteni. Ezek a mozgalmak gyakran spontán jellegűek és alkalmoszerűek voltak.

A Balkánon sajátosan alakultak a helyi öngazgatási formák: a román fejedelmek – az Isztambulnak fizetett hatalmas adók fejében – látszólag megtartották hatalmukat, de jelentős létszámú török katonaság tartózkodott az országban, a fejedelmet bármikor elsöpörte a szultáni akarat. Ugyancsak divattá vált, hogy Isztambul a román fejedelmi címet pénzért árulta a gazdag román és görög kereskedők között. A délszlávoknál és a bolgároknál teljesen felszámolták a régi államigazgatási formákat, a török közigazgatási struktúrát építették ki, hasonló, mint a magyar hódoltsági vidékeken. Ezekben az országokban jelentős a környezeti pusztulás, a települések arculata semmivel sem volt külön, mint bármelyik keleti városé. A Balkánon a 18-19 században sorra lángoltak fel felkelések és a nagy törökellenes európai háborúhoz kapcsolódó függetlenségi harcok. Ennek következtében az Oszmán Birodalom európai részén csak részben független délszláv fejedelemségek születtek, amelyeknek további nem titkolt céljuk a teljes önállóság kivívása, a nemzet teljes egyesítése és az Európához történő felzárkózás lett. Ez nemcsak a nemzeti akarattól függött, hanem módot adott a nagyhatalmaknak – elsősorban Oroszország, Ausztria-Magyarország és más európai hatalomnak – a gazdasági és pénzügyi segítség címén történő beavatkozására. Az iparosodás teljes hiánya, az állami infrastruktúrák (oktatási és közigazgatási formák, a közlekedés, stb.) megszervezése olyan gondot jelentett, amit külső segítség nélkül lehetetlen volt megvalósítani. Természetesen voltak külföldi modellek, amelyek átvételére terveket dolgozott ki a szülőföldjükre hazatért, a külhoni egyetemeken kiképzett hazai értelmiség.¹

A török uralom alól több szakaszban felszabadult délszláv népek – a nemzeti hagyományokat megőrizve – modern berendezésű államszervezetet akartak, bár ennek kialakításában nagy szerepet játszottak a szomszédos hatalmak. Jelentős hatással Oroszország volt, az alkalmoszerű katonai segítség mellett a pánszláv összetartozás elvét gyakorolva valóban hatalmas szellemi és gazdasági segítséget nyújtott. Ekkor teremtődött meg Oroszország mindenkorai tekintélye a Balkánon, bár az államberendezés kiépítésében inkább német és francia minták játszottak döntő szerepet. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a modern orosz államszervezet kialakításában Nagy Péter cár orosz-német formákat vett alapul. A balkáni délszláv népek közül a szlovénok és a horvátok teljesen betagozódtak a Monarchiába, ők e nemzetújító mozgalmaktól távol tartották magukat, de a 19. század végén sok követőre talált a jugoszláv mozgalom.²

A Balkánon egységesnek mondható, hogy a jelentős szakemberhiány pótlására elsőnek az orvosképzés megszervezésére összpontosítottak, mindenekelőtt a sebészképzésre, amely hároméves képzésben nagyobb létszámokat tudott a hatósági és a betegellátási feladatokra biztosítani. Utóbbit a hadseregre bízták és a katonaeorvosokat a polgári lakosság ellátására is kötelezték. E fejlődés vonatkozásában a román fejedelemségek nemcsak az elsőséget jelentették, hanem mintául is szolgáltak a többi önállóságra lépő balkáni országnak.

¹ *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak.* Szerk. Krausz Tamás. Bp. Nagyvilág, 1999.

² Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása.* Bp. Akadémiai Kiadó, 1992.

Diószegi István: *A Ferenc-józsefi-kor nagyhatalmi politikája.* Bp. Kossuth, 1987.

Matúz József: *Az Oszmán Birodalom története.* Bp. Akadémiai Kiadó, 1990.

Az egységes román közegészségügy kialakulása

A század közepén jelentős változások következtek be Közép-Európa életében. Az 1848/49. évi forradalmak és szabadságharcok fontos szerepet játszottak a térség új politikai arculatának kialakulásában. A szabadságharcok ugyan elbuktak, de megroppantak az addigi erőviszonyok: a Habsburg Monarchia meggyengült, a megerősödött Oroszország a krími háborúban vereséget mért Törökországra, amely kénytelen volt visszaszorulni a Balkánon, majd egy újabb háborús vereség után (1877-1878) csak a végleges megszüntetés következhetett. A Balkánon új államok alakultak, de a nagyhatalmak által megrajzolt határok újabb területi és hatalmi torzalkodásokhoz vezettek. A krími háború után vált lehetővé a két román fejedelemség egyesülése (1859), azonban a teljes függetlenség csak egy újabb balkáni háború után vált lehetségessé. Ez nyitott utat a gazdasági fejlődésnek, az oktatás korszerűsítéséhez, az egységes államszervezet – ezen belül a közegészségügy, orvospképzés, orvosi közigazgatás, stb. – felépítésére. A román közegészségügyre is Közép-Európa alapvető ellentmondása, a városok és a vidék ellátottságának színvonalkülönbsége jellemezte. A közegészségügyi törvényalkotás folyamata, az igazgatási rendszer kiépítése és az infrastruktúra kiszélesítése szinte azonos volt a környező államok törekvéseivel.

A román orvospképzés kezdete a hadseregen belül formálódott ki: a katonakórházakban – orvosi irányítással – két-három éves oktatási rendben katonao orvosokat képeztek, az itt végzetek nemcsak a hadsereget, hanem a polgári lakosságot is kötelesek voltak ellátni. Előbb Craiován (1830), később Bukarestben (1842) volt a Katonakórházban képzés, az utóbbi helyen *Nicolae Kretzulescu* (1812-1900) dolgozta ki a tanrendet, az intézmény hivatalos neve *Kissebészeti Iskola* (*Scoala de chirurgie cea mica*) volt. A Párizsban végzett Kretzulescu a képzés idejét két évben határozta meg, de a nagy szakemberhiány miatt – felsőbb utasításra – a vidékre kerülő sebészek már az első év végén oklevelet kaphattak. A képzést elősegítő Kretzulescu anatómiai atlaszt adott ki. Éppen a képzési idő és a másodéves hallgatók kötelező gyakorlatával kapcsolatban kirombant szakmai vita miatt Kretzulescu lemondott, helyét *Dimitrie Vartiai* orvosdoktor és *Franz Tissdörfer* seborvos vette át, de az állandósuló ellentétek miatt néhány év múlva ez a sebészképző intézet megszűnt. 1835-ben a Bukaresti Szülészeti Kórházban kétéves bábaképzés indult, amelynek vezetője *Iosif Sporer* orvosdoktor volt, akinek tollából korszerű bábakönyvek kerültek ki.

Kretzulescu lemondása után *Ioan Cuza* havasalföldi fejedelem tanácsadója lett, támogatta *Carol Davila* egyetem, és tudományos akadémia alapítására irányuló terveit, az orvosi és gyógyszerészeti igazgatás reformtervezetét, amely egységbe foglalta volna a két román fejedelemség egészségügyi közigazgatását is. Itt kell megjegyezni, hogy a még önálló Moldvában néhány évi késés után Isziban - a *Szent György Intézetben* - is sebész és bábaképzés indult, amelyet Bécsben végzett orvosok irányítottak. Ez az intézet és képzési formája a bukaresti intézet mása volt, *Nicolae Neguru* (1832-1884) vezetése alatt. Ennek a korszaknak legnagyobb egyénisége a francia származású *Carol Davila* (1828-1884) volt, aki 1853-ban állt a havasalföldi román fejedelem szolgálatába, javaslatai alapján reformálják meg a katonao orvosképzést, tesz ki le az orvospképzés alapjait, Támogatója a már miniszteri rangban lévő Kretzulescu volt, akinek segítségével megindult a négyéves sebésziskola, a legjobb erőkből megszervezték az orvostanári kart, létrehozták az anatómiai múzeumot, a könyvtárat, román nyelvű tankönyvek sorát adták ki.

1857-ben újabb fordulat következett: Davila javaslatára az intézmény felveszi a *Nemzeti Orvosi és Gyógyszerészeti Iskola* nevet, amely nemcsak az első román nyelvű orvosi és gyógyszerészeti felsőoktatási intézmény lett, hanem egyesítette a polgári és katonai szakemberképzést is. A tanulmányi idő öt év lett, amelyet három év kórházi gyakorlat egészített ki. A katonai személyek tisztí ranggal a hadsereghez kerültek, a polgári orvosok a városi és vidéki egészségügyben helyezkedtek el. Ez vonatkozott az állatorvosokra is, akik ebben az intézményben tanultak. Francia típusi intézmény volt, ahol a végzetek nem kaphattak doktori címet, viszont az itt végzetek – különbözőeti vizsgák letétele után – olasz és francia egyetemeken fejezhették be tanulmányaikat, itt nyerhették el a doktori címet. Ezt a lehetőséget használta ki Davila, amikor a tehetséges végzősöket párizsi, torinói és montpellieri ösztöndíjjal külföldre küldte. Ezen a főiskolán sok erdélyi, moldvai, bánsági, máramarosi és bolgár fiatal tanult, a *Legfelsőbb Oktatási Tanács* a *Nemzeti Orvosi Iskolát* egyetemi rangra emelte, amelynek átszervezése 1870-ben fejeződött be. A folyamat elhúzódt, mert az idősebb román orvosi nemzedék és a külföldet megjárt ifjabbak között mély ellentét keletkezett: az idősebbek maguknak követelték az összes tanári tisztséget, mielőtt a fiatalok hazatértek volna. Csak hosszabb alkudozás után, 1869. november 22-én nyílt meg a bukaresti egyetem, zömében fiatal professzorokkal. Moldvában 1860-ban rendelték el az orvosi kar felállítását, de hivatali nemtörődomség miatt csak jóval később, 1879-ben indulhatott meg az egyetemi szintű orvosképzés. Ebbe a folyamatba illeszkedik a kolozsvári, 1772-ben szervezett *Orvossebészeti Intézet* egyetemi karrá történő átalakítása (1872), ahol az erdélyi román orvosnemzedékek sora nevelődött.

A két fejedelemség egyesítése után nemcsak az ország egységes kormányzati rendszerének megszervezése lett a cél, hanem az egész kiépített rendszert az európai normák szerint kellett modernizálni. Ezt a munkát Davila, mint országos főorvos és a hadsereg főinspektora irányította, aki az ország Egészségügyi Bizottságának is elnöke lett. Ő vonta össze a két országrész polgári és katonai egészségügyi rendszerét, helyettese *Jacob Felix*, jeles közegészségügyi szakember volt. Az erősen agrárjellegű ország egészségügyi helyzete rossz volt, főleg vidéken, ahol Európa nyugati országaiban már nem dúló járványok pusztítottak. A helyzet javítására országos és helyi közegészségügyi tanácsokat és hivatalokat szerveztek, öt nagy egységre osztották fel az országot. Ezek nemcsak a maguk területén hoztak preventív intézkedéseket, hanem országos méretű - több szintű - fejlesztési terveket is javasolhattak. Ekkor az ország vidéki területén 200 egyetemet végzett orvosdoktor, 130 „Davila-iskolát” végzett orvos-sebész és gyógyszerész tevékenykedett, az egész országban 1015 orvosi végzettséggel rendelkező állt állami szolgálatban.

1874-ben Davila összekülönbözött *Mihail Kogalniceanu* miniszterelnökkel és lemondott tisztségéről. Hivatali ideje alatt (1869-1874) az átalakítást szolgáló rendelkezések és törvények sora született meg: kidolgozták a kórházfejlesztési terveket, az orvosi igazgatás alsó és felső formáinak rendszerét. Ennek egyik formája a kerületi orvosi intézmény lett, amely pozíciókat a legtöbb helyen a Davila-iskola végzettjei foglalták el, akik ingyenes orvosi ellátást nyújtottak a szegényeknek, a gyermekeknek és a magányos öregeknek. Ez vonatkozott a gyógyszerellátásra, a védőoltások beadására, a települések – utcák, vágóhidak, kereskedelmi egységek – tisztaságának ellenőrzésére is. Ezzel egyidőben szorgalmazták az alapvető orvosi felvilágosítási megszervezését, a román gyógyszerkönyv kiadását (1872).

1874-ben a román parlament elfogadta az egészségügyi törvényt, amely sokban hasonlított a magyar közegészségügyi törvényhez. A román egészségügyi rendszer legfőbb szervezete az *Egészségügyi Főtanács* lett, amely véleményezési, kezdeményezési és tiltakozási joggal élhetett. 1898-ban a román közegészségügyi törvényben korszerűsítették a járványügyet, 1910-ben módosították az egészségügyi törvényt, ekkor nagyobb szerepet kapott a megelőzés, megerősítették annak igazgatási feltételeit, fejlesztették terápiás intézményeit, a járványügyi állomásokat, stb. 1901-ben Románia területén 1254 egyetemet végzett orvosdoktor működött, a lakosság átlagéletkora 30 év volt, a gyermekhalandóság 50 %-os volt, ezen belül 60 %-ot tett ki az 5 év alatti gyermekek elhalálozási aránya. Aránytalan volt az orvosok területi elosztási aránya: 5 millió vidéki lakosra mindössze 129 orvos jutott. 1912-ben elfogadták a betegbiztosítási törvényt, amely szerint a befizetett járulék után nyugdíj, betegség esetén évi 16 hét táppénz, szülés esetén 6 hét táppénz járt, ami indokolt esetben újabb 6 héttel meghosszabbítható volt.³

Hosszú török uralom után lassú megújulás: a bolgár egészségügy

Bulgária 1395-96-ban végleg vereséget szenvedett a török hódítóktól. 484 évig tartó török uralom vette kezdetét. A török időkben rommá váltak a fényes paloták, kipusztult a bolgár nemesség. Hosszú időnek kellett eltelni, amíg a bolgár nép felocsúdott. A török hadsereg már távolabbi régiók meghódításával volt elfoglalva, nem sokat törődött a bolgár területtel. Legfeljebb arra vigyáztak, nehogy a járványok dúlta vidékeken hosszabban időzzenek. A török uralom elől menekülve a bolgárok jelentős számban hagyták el hazájukat és a környező országokban telepedtek le. A Duna mentén – a török birodalom határáról északra – több helyen ilyen bolgár telepkek jöttek létre, de jelentős bolgár emigráció alakult ki Oroszországban, a Fekete-tenger északi partjainál. Az emigráció nemcsak gazdasági erejét növelte, hanem kinevelte saját értelmiségét is. Éppen ezért nem rendkívüli, hogy az emigráció fiataljai megjelentek a környező, majd a távoli országok egyetemén. A 18. században megindult bolgár nemzeti mozgalomban is több bolgár orvos és sebész vett részt, a törökök ellen harcoló orosz hadseregekben a bolgár önkéntesek saját egészségügyi szervezettel rendelkeztek. A 19 század közepén már számos bolgár orvos és gyógyszerész végzett orosz, török, örmény, német, francia, osztrák, magyar, olasz egyetemeken. Ezek egy része visszatért bolgár területekre, gyakorló orvosként, illetve a török uralom alól felszabadult Bukarestben olyan szakmai formákat (társaság, folyóirat és könyvkiadót, stb.)/szerveznek, amelyek a később felszabadult Bulgáriában az orvosi közélet alapjai lettek. Érdekesen alakult a bukaresti bolgár orvos-kolónia sorsa: többen a román orvosképzés kiválóságai lettek, mások hazatértek és bekapcsolódtak a formálódó – igaz a török megszállók által kezdeményezett - egészségügybe. 1837-ben *Mahmud szultán* parancsára Sumenben katonai kórházat szerveztek, majd 1865-ben egy

³ Kapronczay Károly: *Közép-Kelet- Európa orvosi múltja*. Bp. Keszthelyi Nyomda, 2013.

Spielmann József: *Az orvostudomány története*. Marosvásárhely, Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet 1980.

Orient Gyula: *Az erdélyi és bánati gyógyszerészet története*. Kolozsvár, Minerva, 1926.

Izsák Sámuel: *A magyar-román orvosi kapcsolatok múltjából*. Bukarest, Editura Medicala, 1957.

Izsák Sámuel: *Nicolae Kreutzulescu iniciatorul invatamintului medical Românesc*. Bukarest, Societatea pentru Raspindirea Steintei si Culturii, 1957.

másik szultáni parancsra Ruszében és Velikó Trnavában két országos kórházat alapítottak, ezután 1868-ban Várnában is. Valójában ez a négy - 300-300 ágygal rendelkező - kórház adta később a felszabadult Bulgária kórházügyének alapjait, amit az 1880-as években 7 katonai és 8 polgári kórházzal egészítettek ki. Ezekből öt országos kórház alakult, amely rendszert kiegészített két pravoszláv és egy katolikus kórház is, igaz ezek csupán 20-30 ágyas gyógyintézetek voltak. Ezen kórházak polgári orvosai szinte mind bolgárok voltak.

Az 1877-1878-as orosz-török háború idején az orosz cári hadsereggel szövetségben több bolgár orvos is szolgált, akik többségükben a romániai, az oroszországi és más országokban élő bolgár kolóniákból származtak, orvosi okleveleiket a környező országok egyetemén szerezték. Létszámuk 150 fő volt, munkájukat a bulgáriai „török” kórházak bolgár orvosai és betegápolói is segítették. A hadműveletekben résztvevő orosz hadsereg katona-egészségügyi szolgálatában – talán túlzott a szám – 2000 orosz orvos dolgozott, a harcok alatt mintegy 300 katonai kórházat szerveztek, közöttük több olyan „helyőrségi kórházat”, amelyeket középületekben helyeztek el. A békekötések után kivonuló orosz hadsereg az orosz helyőrségi kórházakat – felszerelésükkel együtt - a bolgár hadseregnek adta át. Ez volt az a hét bolgár katonai kórház (Szviscevsz, Tnovó, Gabrovo, Russze, Pleven, Vidin és Plovdiv), amelyek az 1880-as évek elején a bolgár kórházügy pillérei lettek. A függetlenné vált Bulgária egészségügyi rendszerének első főorvosa, *Dimitr Mollov* (1845-1915) volt, aki 1879. november 11-én kiadta *Bulgária ideiglenes orvosi és közegészségügyi jogszabályzatát*, amely a helyi igazgatási hivatalokba tisztii orvosokat vezényelt, akik felügyelték a területen levő kórházakat, patikákat, megszervezték a körorvosi szolgálatot. A jogszabály kötelezővé tette a bábák jelenlétét a szüléseknél, az egészségügyben működőktől szakmai képesítést kívánt, megtiltotta a kuruzslást, a vándorszemészek működését, stb. Mollov rendelkezéseit kézzel írtával látta el *Dondikov-Korszakov herceg*, a megszálló orosz hadsereg főparancsnoka. A rendelet megjelenése után gyors ütemben épült ki a bolgár közegészségügyi rendszer szervezete, az orvos-igazgatás lentről felfelé épülő hivatalai, felügyeleti formái. Ezzel egyidőben megszervezték a területi alapon a körorvosi/hatósági orvosi rendszert, a betegellátás intézményrendszerét stb. A szervezés irányítója Mollov volt, aki a dél oroszországi bolgár emigráció tagjaként orosz egyetemen végzett, kiváló sebész hírnévnek örvendett. Az ideiglenes bolgár kormányban egészségügyi miniszter lett, a *Bolgár Vöröskereszt* megalapítója volt (1878) továbbá a *Bolgár Orvosi Társaságnak* (1879). Mollov a bolgár egészségügyi rendszer kiépítésénél - a helyi lehetőségek mellett – orosz és német mintákat vett figyelembe, ideiglenes utasításai is ezt tükrözik.

Bulgária választott fejedelme 1881-től a német *Batemberg herceg* lett, aki az új közegészségügyi törvény kidolgozásával az ugyancsak német eredetű *Ivan Vasziljevics Grim* (1841-1907) – eredetileg Johann Grimm – tábornokot bízta meg. Grim 1882-ben betérjesztette és elfogadtatta az *Országos Orvosi Törvényt*, majd az elfogadott törvényt fejezetenként is megszavaztatta, amely tulajdonképpen a német és az osztrák hasonló (1874) törvények hasonmása lett. Így foglalták egységbe a közegészségügyi, járványügyi, kórházi, orvosi igazgatási, orvosképzési stb. fejezeteket. Az ország költségvetésébe beiktatták a közegészségügyi kiadásokat, az infrastruktúra építésének támogatását. A legnagyobb gond az ellátó rendszer teljes hiánya volt, legfeljebb a hadseregben volt katonaorvosi ellátó szervezet, amelynek munkatársait külföldi szakemberek alkalmazásával oldottak meg. A bulgáriai kínzó orvoshiányon nehezen lehetett segíteni, mivel az ország szegény volt, nem volt lehetőség nagyobb létszámú

külföldi orvos szerződtetésére. Az sem jelentett megoldást, hogy a katonaorvosokat kötelezték a polgári lakosság ellátására is, illetve meghatározott ideig engedélyezték több orosz katonaorvos visszatartását. Ez utóbbi azonban csak csekély létszám volt, kizárólag a bulgáriai orvos és szakemberképzés felgyorsításával lehetett eredményt elérni. A gondot fokozta, hogy az 1885. évi bolgár-török háború után a bolgár fejedelemséghez visszakerült Rumélia, amely a Dél-Bulgária és a Fekete-tenger partvidékét jelentette. Az egészségügyi helyzet itt sem volt jobb, csupán annyival, hogy még 1879-ben a *Bolgár Vöröskereszt* Szlivenben és Jambolban kórházat szervezett. Így az 1885. évi hadműveletek a katona-egészségügyi ellátás vonatkozásban a Bolgár Vöröskereszt tűzkeresztségének is számítottak.

A bolgár egészségügyi kormányzat az 1880-as évek második felében orosz, ukrán, grúz és örmény orvosokat, felcsereket, kórházi nővéreket és bábákat hívott meg, ezek munkájára építette fel a kórházi ellátást, rájuk bízta a kijelölt intézményekben a középkáderképzést. 1885-ben Szófiában megindult az orvoseképzés, egyelőre a *Sándor cár Kórházban*, egyetemi rendszerben, évfolyamonként 230-240 hallgatóval. Ez lett később a szófiai tudományegyetem orvosi karának a magja. A kórházat 30 betegágygal szervezték, az *Orvosi Iskola* megindulása (1885) után a betegágyak száma 500-ra emelkedett. Az egyes betegosztályok töltötték be a klinikák szerepét, az elméleti tanszékek és intézetek számára új épületet emeltek. 1879-ben a Plovdivban, Veliko-Trnavában alapított felcsereképzőt is orvosi iskolává szervezték, 1885-ben már három helyen folyt orvoseképzés. Ezzel egyidőben sebész-, baba-, és gyógyszerészképzés is indult. A gondot – ma úgy neveznénk akkreditációt – a más külföldi egyetemen szerzett orvosi diplomával való egyen jogúsítás jelentette, hiszen az itt nem járt együtt a doktori cím megszerzésével. A képzés eredményességét mutatja, hogy Bulgáriában 1878-ban 71 orvos, 1 fogorvos, 10 gyógyszerész működött, míg 1903-ban 559 orvos, 27 fogorvos, 214 gyógyszerész, 2136 gyógyszervegyész, 573 sebész és 131 baba volt. Az orvosok közül 79 a városokban, a többiek falvakban működtek. Bulgáriában 3849 falu volt ellátatlan, azért a sebészek többségét is ide osztották be. Éppen ezért alakították ki a körorvosi rendszert, ahol egy-egy orvoshoz vagy sebészhez 15-20 falu is tartozott, mindez az utánpótlás nevelését sürgette.

A bolgár kormányzat a 19. század utolsó két évtizedében a törvények és rendeletek sorát alkotta meg a közegészségügyi helyzet javítása érdekében. Az országnak közel félévezredes lemaradást kellett pótolni. Az országban hatalmas volt a járványveszély, aggasztó volt a tuberkulózis terjedése, az elhaltak között 50 %-os volt ezek aránya. A kolera elhárítása érdekében szigorú rendszabályokat vezettek be, javították az ivóvíz ellátást, védtek az ázott és fűt kutakat, országos tervet dolgoztak ki a vezetékes ivóvíz ellátásra, a városok és nagyobb települések szennyvíz és csatornahálózatának kiépítésére. 1887-ben törvényileg szabályozták a vidéki körorvosi hálózat létesítését, tevékenységét és feladatainak megállapítását. Ezzel párhuzamban kellett felépíteni a gyógyszerári hálózatot, de legelőször a hazai gyógyszerészképzést kellett megszervezni Ennek érdekében engedélyezték a gyógyszerészképzést a plovdivi, a várnai, a szófiai és a trnovói orvosi iskolákban, országos költségvetési pénzekből támogatták a gyógyszerárak szervezését, gyógyszerkészítő laboratóriumok kialakítását. Ebben a vonatkozásban Bulgária eltért a török uralom alól felszabadult szomszédos országoktól, mivel itt nem léteztek céhek, a bolgár településeken nem működtek gyógyszerárak, amely másutt a céhes rendszerű gyógyszerészképzés alapja volt. A török „gyógyszerészi kultúra” más jellegű volt, hiszen az orvos maga készítette el a gyógyszereket, illet erre kiképzett

segédje látta el ezt a feladatot. Ez a felépítés semmiképpen nem hasonlított a közép európai gyakorlathoz. Valóban alapjaiban kellett ezt a szakterületet megteremteni.

1899-ben kiadták az első bolgár gyógyszerkönyvet, 1892-ben megalakult a *Bolgár Gyógyszerészeti Társaság*, bár itt is ki kell emelni, hogy a gyógyszerészek társasági élete csak követte az orvostársadalom hasonló törekvéseit. 1883-ban a várnai *Bolgár Orvosi Társaság* felvetette az egységes országos orvosi társaság gondolatát, amely szervező munka 1899-ig tartott. Gondot jelentett, hogy a területi jellegű orvosi társaságok nem akarták feladni függetlenségüket, illetve az egységes orvosi társaságon belül is őrizni kívánták „kiváltságait”. 1900-ban a szófiai Orvostársaság a fővárosban összehívta valamennyi bolgár orvosi társaságot, ahol hosszas tárgyalások (alkudozások) után megalakult a *Bolgár Orvosszövetség*, amelyen belül a helyi társaságok megtartották autonómiájukat. A második országos gyűlésen (1902) elfogadták a tizenkét tagtársaság alapszabályzatait. Az ezt követő, évente megtartott országos gyűléseken megtárgyalták a megvalósítandó országos közegészségügyi programokat, véleményezték a kormány tervezeit, illetve javaslatot tettek az ország vezetésének.

A lassú fejlődést megtörték a Balkán-háborúk eseményei, majd az első világháborúba történt bekapcsolódás gondoljai. Természetesen ekkor a katonaegészségügy került előtérbe, a háború végén – a súlyos vereségek mellett – gazdasági gondokkal is meg kellett küzdeni. Ekkor sikerült a négy bolgár orvosi iskolát egyetemi rangra emelni, Szófia, Plovdiv, Várna és Tnovó orvosképzése megkapta a doktoravatási jogot. Emellett jelentős összegeket áldoztak a betegségmegelőzésre és az intézményrendszer fejlesztésére.⁴

A délszláv államok sajátos fejlődése

A délszláv nemzetek közül talán a legsajátosabb történelmi múltja a szerbeknek van. A nagy török támadások elsősorban a keleti keresztény szerb királyságot érték, lassan elvesztve területeiket – hasonlóan a bolgárokhoz – betagozódtak az Oszmán Birodalomba. Ez legmarkánsabban Boszniában játszódtott le, ahol a lakosság jelentős része felvette az iszlámvallást is. A szerb vidékekről a 15. századtól jelentékeny tömegek menekültek a magyar királyság területére, jelentős létszámban telepedtek le a Duna-mentén és a déli területeken. A menekült szerbek végleg elvesztették reményüket a hazatérésre, tartósan megtelepedtek, megkezdték saját szerb egyházuk megszervezését, amely nemcsak a nemzeti mozgalmak irányítója lett, hanem innen került ki a szerb értelmiség legjava is.

Az ismétlődő török támadások miatt nagy létszámú katolikus horvát lakosság húzódott fel a Dunántúl nyugati megyéibe, egy etnikailag jól elkülönült „félholdszerű” település-sávot képeztek. Ez a horvát lakosság könnyen illeszkedett a magyar társadalomba, nem vívott vallási küzdelmet – mint az ortodox szerb egyház – a római katolikus papsággal szemben. Ellentétes képet mutatott a nemzeti öntudat ébredésének időszakában a horvát és a szerb magatartás formálódása: a Monarchia területén élő szerb értelmiség nemzeti öntudatát a vallás, tudását részben az egyházuk által fenntartott alap és középfokú iskolák adták, míg felsőfokú képzettségét a magyar és a bécsi egyetem. Ez volt tapasztalható a horvátoknál is, értelmiségük Bécsben, Grazban és Pesten szerezte oklevelét. Figyelemre méltó, hogy 1701-1800 kö-

4 Aposztolov, Miladin: *Istotrija na medicinata*. Szófia, Medicina, 1984.

Dzsakov, Sz T: *Istotrija na medicinata*. Szófia, 1932.

Kratka bolgarszka enciklopedija. Szófia, 1964-1967.

zött a bécsi és a magyar egyetemen 34 szerb, 25 szlovén és 249 horvát nemzetiségű – ennek vallották magukat – hallgató kapott orvosi diplomát. A délvideki szerbeknél a falusi beteggondozás és esetleges orvosi ellátás a pravoszláv kolostorokkal kapcsolatos, ezen a vidéken legalább 50 ilyen pravoszláv kolostor működött. A török időkből fennmaradt adókönyvek szerint ezek a kolostorok rendszeresen fizettek adót, ezzel biztosították nyugalmukat. Ilyen volt a bodoni (1478), továbbá Kuzdin, Hodos, Bezdin (1539), Hopovo, Besorovo, Rakovac, Kuvezdin kolostora, hogy csak a legjelentősebbeket említsük, amelyek szoros kapcsolatot tartottak egymással is. A kolostori iratok sok orvosi vonatkozással rendelkeznek, olyan kéziratokat, recepteket őriztek, amelyeket egy másik kolostortól kaptak. A törökök az elnéptelenedett vidékekre – a gyér számú őslakosok mellé – igyekeztek szerbeket telepíteni, akiknek megengedtek több kolostor felépítését, főleg a Fruska Gora vidéken. Számuk a 17. század végén elérte a negyvenet. Ezek a kolostorok látták el a környező falvak betegeit is.

A 17. század végén, illetve a 18. század elején, a magyar királysághoz tartozó és a török uralom alól felszabadult délvideken megváltozott az itt élő szerbség élete: a Monarchia – a kormányzati rendszer kiépítésével párhuzamban – egységes közegészségügyi igazgatási rendszert vezetett be. Lassan javult a járványhelyzet, növekedett az orvosok, sebészek és bábák száma. A délvideki szerb orvosok okleveleiket Pesten, Bécsben és részben Grázban szerezték, későbbi szakirodalmi tevékenységük csak részben kötődött végső tanulmányaik városaihoz. A szerb nyelvű orvosi könyvkiadás központja Újvidék lett, bár Pest továbbra is megmaradt a szerb nyelvű orvosi könyvkiadás fontos székhelyének.

A független Szerbia közegészségügye

A több mint négyszáz esztendős török elnyomás alól a teljes felszabadulás folyamata közel száz esztendeig tartott: 1829. évi drinápolyi békében a szultán elismerte a szerbek önálló fejedelemségi jogát, az országnak nemzeti önkormányzatot adott súlyos adók mellett. A szerbek sokat vártak Ausztriától, ezért is álltak melléjük az 1848/49. évi magyar szabadságharc idején, de szolgálataikért nem kaptak semmit. Bécs nem szerette volna a teljes szerb önállóságot, bár a krími háború alatt és után Szerbia függetlenségét támogatta. Az 1878. évi berlini békével Szerbia önálló és független állam lett, de Bosznia és Hercegovina megszállásával feszültté vált a Monarchia és Szerbia viszonya. Az elkövetkezendő három évtizedben – belső politikai küzdelmek, a szomszédokkal vívott háborúkban – teremtődött meg a szerb királyság, és nyerte vissza teljes szabadságát. Az önállóság felé vezető úton a szerb fejedelemség a 19. század elejétől kezdve fokozatosan építette ki saját igazgatási, oktatási és honvédelmi rendszerét, az önálló közegészségügyét, amelynek megalkotásában igen fontos szerepet játszott a Délvidék és a magyar korona területén formálódott szerb orvosi kultúra, a hazafias érzelmű szerb orvostársadalom. Még 1805-ben, Belgrádban szervezték meg a török uralom alatt élő szerbek legfontosabb oktatási intézményét, a *Nagy Iskolát*, amely a később (1905) felállított belgrádi egyetem alapja lett. A Nagy Iskolának, az alapképzésre épülve bölcséleti és természettudományi kar is volt, amit 1837-ben jogi és orvosi karral egészítettek ki, az utóbbit *Orvosi Iskolaként* is emlegették. Az Orvosi Iskola hároméves sebész-szülész-mesteri képzést adott, továbbá megindították az egyéves bábaképzést is. Elsősorban polgári szakembereket képeztek, gyakorló kórház a városi kórház lett. Ezt a képzési formát a törökök engedélyezték. A szerb fejedelemség a 19. század közepén a közegészségügyi állapotokat

javító intézkedéseket hozott: kötelezték a városokat/településeket orvos tartásra, vizsgázott bábák alkalmazására, gyógyszerárak létesítésére, a közterek és utcák tisztán tartására. A fejedelmi udvar mellett működött egy orvosi hivatal, amelynek vezetője az udvari főorvos volt. Feladatköre szinte azonos volt a Monarchia közigazgatásában működött hasonló tisztviselő felelősségi körével. Ez vonatkozott a járványok idején meghozandó intézkedésekre is, amelyek végrehajtásában igénybe vehette a hadsereget. Az önálló Szerb Fejedelemség megalakulása után valóban gyors ütemben folyt a közigazgatás, az oktatás és az egészségügy megszervezése. Amíg például a bolgár állam megszervezésében nagy szerepet játszott Oroszországnak, addig a szerbek mindent önállóan valósítottak meg. A századfordulón megalakult a belgrádi egyetem, emellett húsz magas színvonalú gimnáziummal, egy műszaki főiskolával, három tanító-, és két tanárképzővel, 23 kereskedelmi és ipari munkásképzővel, öt felsőbb leányképzővel, katonai akadémiával, görög keleti papi szemináriummal és 1296 elemi iskolával rendelkezett. Ennek ellenére az analfabéták aránya 90 % volt, ami az akkori Európában az egyik legnagyobbnak számított.

A szerb hadsereg fejlett egészségügyi szervezettel rendelkezett, szakállománya (katonaorvosok, felcserek, segédszemélyzet) főleg külföldről állt. Hat helyőrségi kórháza szükség esetén a polgári lakosság rendelkezésére is állt, az egyes alakulatok katonaorvosai a polgári lakosságot is ellátták. Az ország egészségügyi helyzete lassan javult, 1910-ben a szerb királyság mindössze 24 ezer betegágygal rendelkezett, amely 68 kórház között oszlott meg. Ezek többsége 30 – 40 ágyas kis kórház volt. Az önállóság teljes visszanyerése után több külföldön működő jeles szerb orvos visszatért Szerbiába, ezek többsége az egyetemen és az orvos- egészségügyi képző iskolákban tanított, klinikákon gyógyított.

Horvátország

A délszláv térségben legnagyobb orvosi múlttal Horvátország rendelkezik, amely az első világháború végéig egy közös államban élt Magyarországgal. A két terület gazdasági, kulturális és oktatási fejlődése sokban azonos vonásokat mutat. A legnagyobb, legrégebbi orvosi kultúrára Zágráb tekint vissza, ahol a zágrábi püspökség 1453-ban megalapította az 50 ágyas *Szent Erzsébet kórházat*, de a ferencesek és a bencések is foglalkoztak betegápolással. A horvátok lakta területen a legnépszerűbb szerzetesrend a ferencesek voltak, akik számos helyen tartottak fenn betegházakat, gyógynövénykerteket, sőt patikákat is működtettek. Zágrábban 1796-ban felépült az 500 ágyas városi kórház, amely 1931-ben – városrendezés miatt – lebontásra került. A horvát bánságban már a 19. század elején szétválasztották a betegápoló kórházat a szegényháztól, osztályrendszerű (betegségek szerint elkülönített) intézménnyé tették. 1804-ben Zágrábban megnyitották az irgalmasok 100 ágyas kórházát, amely a város férfi betegei, a ferences nővérek betegháza a női betegek számára állt rendelkezésre.

A zágrábi önálló orvosképzés kezdetét a helyőrségi kórházban folyó katona sebészi (felcser) képzés jelentette, bár a horvát orvosok elsősorban Grázban és Bécsben tanultak, majd a magyar orvosi kar megnyitása (1769) után jelentős számban tanultak Magyarországon is. A zágrábi egyetem tulajdonképpen magját a jezsuita iskola jelentette, amelynek kapuit 1606-ban nyitották meg. Ezt a jezsuita kollégiumot 1622-ben teológiai, 1662-ben filozófiai, és 1674-ben jogi karral egészítették ki. A zágrábi püspök közbenjárására Mária Terézia 1769-ben Királyi egyetemmé alakította át. Orvosi kart nem szerveztek, bár a bölcséleti karon folyt

természettudományos képzés, sőt külföldi orvosi tanulmányokra is felkészítettek jelöltek. Az orvosi kar megnyitására csak 1867-ben kerülhetett sor.

Horvátország második egyetemét Fiumében szervezték meg 1885-ben, a volt horvát kolégium épületében, amelynek orvosi kara nem volt, de az egyetem része volt a tengerészeti kórházban működött hároméves hajó-orvosi tanfolyam is.

A Magyarországgal perszónálunióban levő *Horváth Királyság* területén érvényben volt a magyar jogalkotás összes rendelkezése, így az 1770. évi Cordon sanitatis, annak módosítása, valamint az 1876. évi magyar közegészségügyi törvényt – bizonyos helyi sajátosságokhoz igazítva – a horvát Sabor is törvényei sorába iktatta. A horvát régió merőben más képet mutatott, mint a formálódó délszláv államok, és mércéül szolgált az első világháború után megalakult jugoszláv királyság orvosi ügyeinek rendezésében.⁵

KÁROLY KAPRONCZAY, PhD, DSc
editor-in-chief

Communicationes de Historia Artis Medicinae
orvostortenet@t-online.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Der aufgeklärte Absolutismus hat im Jahrhundert innerhalb seiner Regierungsreformen das allgemeine Gesundheitswesen – darinnen die Ärzteausbildung, Krankenpflege, die medizinische Verwaltung – zu seiner wichtigsten staatlichen Aufgabe gehoben. Nacheinander kamen solche landesgültigen (und reichsbedingten) Gesetze zustande, die dieses Fachgebiet regelten, und eine Verwaltungsfunktion ins Leben riefen, die bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts aufrecht erhalten blieb. Das preußische, russische und österreichische Modell wirkte nicht nur wechselseitig auf einander, sondern auch auf die benachbarten Staaten. Das bezog sich auf die, in der ersten Hälfte des Jahrhunderts frei gewordenen Balkanstaaten, die – wollten sie ihre Selbständigkeit behaupten, und auf den Weg der europäischen Entwicklung treten, – eine enorme Rückständigkeit zu bewältigen hatten.

Die rumänischen Fürstentümer haben vor allem die Gesetze und das System des Gesundheitswesens der Habsburger Monarchie zu Grunde genommen, die größte Aufgabe bedeutete doch auch weiterhin, dass sie den Ansprüchen der weitläufig personenreichen Ärzteausbildung, dem alltäglichen Leben angemessen war.

In den südslawischen Staaten war man verschiedener Meinung: Kroatien – als ein Teil Österreich-Ungarns – sprach das Recht auf die Organisation des Gesundheitswesens des Balkans aus. Die von den Serben bewohnten Gebiete haben nur zum Teil die österreichisch-ungarische gesundheitliche Einrichtung anerkannt, anstatt blickten sie auf die russische gesundheitliche Institutionsordnung und wollten dieser Folge leisten. Eine Rolle spielte dabei, dass

5 Balla Ferenc: *Bácska és Bánát egészségügye*. Szabadka, Fórum, 1990.

Balla Ferenc: *Orvosok több hazában*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 1993.

Mitrovic, Vladimir: *Berberi, lekari, hirurzi i stomatolozi u stednjeum Banatu*. Pancevo, 1973.

Stanojevic, Vlada: *Istorija medicine*. Beograd-Zagreb, 1965.

Tartalja, H.: *Povjesni pregled rozvitka ljekarstva*. Zagreb, 1955.

im Jahrhundert bei der Befreiung des Balkans vom türkischen Joch, Russland eine bestimmende Rolle zugefallen war. Dasselbe ist auch im Fall Bulgariens zu gewahr nehmen, denn sein erster Gesundheitsdienst hat im Wesentlichen vollkommen nach den ins Land gerufenen russischen Ärzten und Chirurgen seine Formulierung erhalten. Das Gesetz ihres allgemeinen Gesundheitswesens des Jahres 1876 ist aber auf Grund der ungarischen Regelung mit Hilfe von ungrischen Fachexperten fertig gestellt worden. Das griechische Königreich nahm erstens die preußischen Gesetze in Betracht, obwohl die preußischen und österreichisch-ungarischen allgemeinen Gesetze des Gesundheitswesens nur in Details voneinander abwichen. Die Verwaltungssysteme waren doch einfacher auszubauen, als die Organisation der Arzteausbildung von hohem Niveau, das zur Folge hatte, dass die Mehrheit der Ärzte dieser Region auch weiterhin an den nahen Wiener, Budapester, Grazer, Odessaer, Moskauer und Kiewer Universitäten ihr Diplom erwarben. Für die Chirurgen mit niedrigerem Ausbildungsgrad, waren die heimischen militärischen und bürgerlichen Institutionen zuständig.

A MAGYARORSZÁGI HIMLŐ ELLENI OLTÓINTÉZETEK ÉS AZ OLTÓANYAGGAL VALÓ ELLÁTÁS TÖRTÉNETE 1890-IG

KISS LÁSZLÓ

A himlő elleni védőoltás történetén vörös fonálként húzódik végig a megfelelő oltóanyag biztosításának, elérhetőségének kérdése. A védőoltás történelmileg első formájában, az emberi (humán) nyirokkal történő *varioláció* idején az oltáshoz szükséges nyirok bármely, aktuálisan valódi himlőben szenvedő beteg himlőhólyagjából beszerezhető volt. Gyökeresen megváltozott a helyzet a Jenner által bevezetett tehénhimlő oltásával (*vakcináció*), hiszen az oltáshoz szükséges „matériát” kezdetben csak Jennertől ill. követőitől lehetett beszerezni. A vakcináció prágai úttörője, dr. Karel Bauer (? – 1823) 1799 novemberében az írországi Dublinból a tehénhimlőnyirkot lenszövetbe áztatva és velinpapírba (velin: finom permagén-szerű vékony papír) csomagolva kapta meg. A következő év februárjában ezzel a „matériával” tett oltási kísérlete nem járt sikerrel¹. Az első sikeres prágai oltást, 1800 októberében elvégző dr. Ján Mayer (1750-1807) előbb Brémából kapott gypapotfonalakba áztatott oltóanyagot, majd Bécsből Jean de Carrotól. Ez utóbbi libatoll szárát használta a nyirok tárolására (a szár nyitott végét pecsétviasszal lezárva). Az első nyilvános (hivatalos) prágai oltást is idegenből, Frankfurtból kapott oltóanyag tette lehetővé. Erre a prágai lelencházban került sor 1801. május 2-án – az oltást dr. Karel Fiedler, a prágai Általános Kórház másodsebésze vitte véghez. A sikeren felbuzdulva, már május 20-án hirdetés jelent meg *A cseh vándor (Der böhmische Wanderer)* című hetilapban, mely szerint hétfőnként, 8 órakor bárki viheti gyermekét az Általános Kórházba, ahol dr. Fiedler ingyen beoltja őket. A hirdetésből az is kiderül, hogy Fiedler megtanítja az érdeklődő kollégákat az oltás technikájára ill. a helybélieknek ingyen ad oltóanyagot is. Vidékre is küld, 12 krajcár postadíj ellenében. Így jött létre az Általános Kórházban az első prágai oltóintézet, amely 1801 július első feléig 250, az év végéig 451 gyermeket oltott be². Az sem volt ritkaság, hogy éppen az oltani akarás járult hozzá egy gyermekkorház megnyitásához. Ez történt Brünnben (Brno, Csehország), Morvaország fővárosában. Egy olasz származású brünni orvos, Ernst Carl Rincolini (1785-1867) és kollégája Franz Claviger (? – 1833) seborvos 1809-ben magán gyermekkorházat nyitottak, ahol nemcsak a tehénhimlőoltást végezték, hanem az oltóanyagot is állandóan frissen tarthatták a kórház ápoltságain. Kórházuk működéséről Jenner is tudomást szerzett, 1814-ben ugyanis az említett két himlőoltó levélben köszöntötte 65. születésnapján Jennert. Megírták Jennernek, hogy Brünnben már évek óta ünnepséget tartanak a „*vakcina felfedezésének emlékére*” egy olyan réten, melynek közepén Jenner morva grafitból kifaragott életnagyságú szobra áll. A levél érdekes „magyar vonatkozása”: Morvaországot úgy mutatja be, mint Németország legkeletibb részét, melyen a történelem folyamán háborúk söpörtek végig – így pl. 444-ben a „*vad hunok Attila vezetésével*”³. Jenner válasza nem ismert, szobra pedig a 19. század 60-as éveiben eltűnt...

¹ Rozsivalová, 25

² Rozsivalová, 26.

³ Tinková, 2012, 218, 315

Azért tárgyaltuk ilyen részletesen a csehországi eseményeket, mert valószínűleg hasonló forgatókönyv szerint jöttek létre az oltóintézetek a Habsburgok más örökös tartományaiban, így Magyarországon is. Sajnos, a magyar orvostörténetírás mindeddig nem foglalkozott érdemben a magyar *Központi Oltóintézet* történetével, ezért kénytelenek vagyunk a korabeli lapokban feltalálható mozaikokból összerakni az oltóanyaggal való ellátás magyarországi történiáját.

A magyarországi orvosok is elsősorban Bécsből, Jean de Carrotól, Jenner eurázsiai profétájától⁴ kaptak oltóanyagot. De Carro viszont a Londonból küldött, „*matériával átítatott fonál*” segítségével oltotta be saját gyermekét 1799. május 10-én. Az oltással szerzett tapasztalatairól francia nyelven kiadott, de rövidesen németre is lefordított könyvében számol be⁵. E könyvében említi, hogy a soproni *Pellegrini* és *Hell* doktorok is tőle kértek/kaptak oltóanyagot – ma őket tekintjük a magyarországi himlőoltás úttörőinek⁶. A magyar orvosok azonban hamarosan anyanyelvükön is kérhettek oltóanyagot Bécsből. Az akkoriban Bécsben működő *Sándorffi József* (1767-1824) orvosdoktor munkatársa volt a bécsi magyar újságnak, az orvoskolléga *Decsy Sámuel* szerkesztette *Magyar Kurirnak*, a himlőoltás lelkes propagálójának. A laphoz érkező, himlőoltással kapcsolatos leveleket többnyire Sándorffi válaszolta meg. 1801. október 27-én a lap 30. számában ezt írja Sándorffi: „*Sok érdemes Orvosok, Seborvosok... bé oltandó matériáért hozzám leveleikben folyamodtanak... matériával felkészített lántsátskákat küldöttem is le nagy számmal...tanácsosabb egyszerre két vagy három személyre való matériát is vitetni... Egy személynek a két karján való bé oltására kívántatik két Plank-féle lántsátska*”. Egy korábbi, 30. számban azt írta, hogy de Carro feltalált egy „*kis lántsát (lantzeola)*”, melyet Plank készít „*ezüstből meg aranyozva*” s ezen a lándzsán könnyen lehet küldeni oltóanyagot. Tanácsot adott Sándorffi az oltóanyag fenntartásának módjára is: javasolja, hogy a Bécsből kapott matériát oltsák át egy egészséges tehén tőgyébe s arról oltsanak tovább. Ez a matéria ugyanis „*legkisebbet sem fog az Angliai tehén himlő mérgétől különbözni, minthogy Angliában sintsen a mienktől különböző teste s természete*...”⁷. A gyakorlatban azonban inkább az ún. karról karra módszer valósult meg, azaz a beoltott és megfogant tehénhimlő hólyagjaiból vették a „*matériát*” a következő gyermek beoltásához. Valószínűleg így tartották „*frissen*” az oltóanyagot Prágában is, kihasználva a lelencház adta lehetőséget.

Bécsben tanulta meg az oltást és szerzett hozzá oltóanyagot *Oesterreicher József*, „*Füredi Physicus és több tudós Társaságoknak tagja*”. 1802. május 2-án, Bécsben keltezett „*hirdetés*”-ében arról értesítette a *Magyar Kurir* olvasóit, hogy május 20. napján „*el fogja a tehén himlővel való bé-oltást kezdeni*”. „*....Azok a szülők, akik vagy abban a kerületben, vagy azon kívül lakoznak, azon magzatjaikat, akik még ekkorig nem himlőztek, a Füredi Orvosló helyre küldjék el...*”. Biztosítja a szülőket, hogy „*a bé oltásnak módját... magának esmertetessé tette, és elegendő bé oltandó matériát szerzett*”. *Ingyen olt, sőt „amennyiben a környüállások kívánni fogják, ottan a szegények számokra felállítatott Institutumban, ingyen fognak orvosoltatni és tápláltatni.*”⁸

⁴ Kiss 2010, 66-72

⁵ Jean de Carro: *Beobachtungen und Erfahrungen über die Impfung de Kuhpocke*, Wien, 1801.

⁶ Kiss 1997, 225

⁷ Magyar Kurir, 1802, 27. sz., 16

E bizonytalan és magánkezdeményezéseken alapuló beszerzési módon kívánt változtatni a védhimlőoltás hatósági megszervezésének kezdetén Schraud Ferenc országorvos (proto-medikus)⁸. Ajánlására a Helytartótanács 1804. március 13-án rendeletet adott ki, mely az „óvhimlő oltonyozását az egész országban bevezette” és az oltóanyag gyűjtésére hat oltó-főállomást szervezett Buda, Pest, Kassa, Gyula, Pozsony és Zágráb (Horvátország) székhellyel⁹. Sajnos, a szakirodalomban nem találtunk további, pontosító adatot az „oltó-főállomásokról”: milyen volt felszereltségük, személyzetük, meddig működtek stb. Csupán feltételezzük, hogy azért esett e hat városa a döntés, mivel ezen a helyeken már 1801-ben megindult az oltás és valószínűleg a lelkes helyi oltóknak köszönhetően sikerült is frissen tartani az oltóanyagot. Ezen feltevésünket Gyula esetében igazoltnak látjuk egy korabeli tudósítás alapján.

A tudósítás a *Beyträge zur Geschichte der Schutzpocken in Ungern*, azaz *Adalékok a védhimlő történetéhez Magyarországon* című sorozat 7. darabjaként jelent meg a Schedius Lajos szerkesztette *Zeitschrift*-ben, 1802-ben. Az 1802. július 4-én, Gyulán keltezett *A tehénhimlő terjesztésének története Békés megyében* című 10 oldalas munka szerzője Rigler Zsigmond, Békés vármegye „fizikusa” (főorvosa) volt.¹⁰ A Vas megyei Rohoncra származó Rigler 1778-ban végzett az akkor már Budán működő magyar orvosi karon az *összenőtt porzós növények felosztásáról* írt disszertációjával.¹¹ 1779-től volt a megye másodfőorvosa, majd 1786-tól főorvosa 1811. október 28-án bekövetkezett haláláig.¹² Az 1795. évi himlőjárvány idején kezdett oltani – ekkor persze még csak a varioláció, azaz az emberi himlőnyirokkal való oltás állt a rendelkezésére. 1801 őszén újabb járvány tört ki. Ezért 1802 januárjában Pestre és Budára utazott, ahol egyrészt megtanulta a Jenner-féle oltás módját, másrészt oltóanyagot szerzett. 1802. január 24-én tért vissza Gyulára és még aznap beoltotta Juhász István református prédikátor három gyermekét. Miután az oltás megfogant, a 9. napon újabb 12 gyermeket oltott be. Később ő adott oltóanyagot a szomszédos Bihar és Arad megye számára, sőt még a távoli Heves megye is hozzá küldte egy seborvosát négy beoltásra váró gyermekkel.¹³ Nem véletlenül esett tehát Riglerre a protomedikus választása az oltó-főállomások szervezésekor.

Hasonló érdem alapján eshetett a választás Kassára, ahol Bene tanúsága szerint 1801 októberében „Herr Doktor Wirkner” és Lehotzky seborvos kezdte el az oltást és Bene cikkének megjelenéséig az oltottak száma meghaladta a 400-at.¹⁴ Sajnos Wirknerről az életrajzi lexikonokban nincs önálló szócikk. A szlovák életrajzi szótár (*Slovenský biografický slovník*, VI. kötet, 376) fia, az 1802. augusztus 21-én, Kassán született Wirkner Lajos apropóján említi apja nevét: „Wirkner István orvos”. Az Abaúj és Torna megyék központjának számító Kassa orvosi történetét Molnár jelentette meg 1944-ben. Ő ezt írja Wirknerről: „1812-ben Wirkner (Wirkner) István Abaúj megye physicusa, de a „Magyarországi orvosrend névsora” 1840-ben a magánorvosok között sorolja fel. Született Alsó-Pólyán Sopron megyében, 1775-ben, orvosdoktori oklevelet kapott Pesten 1798/99-ben. Végrendelete kelt 1854-ben”.¹⁵

⁸ Kiss 2014

⁹ Gortvay, 14

¹⁰ Rigler 76

¹¹ Dörnyei 2001, 133-134

¹² Dörnyei Sándor archontológiai gyűjteménye – Békés megye (kézirat)

¹³ Rigler 79

¹⁴ Bene 1802, 371

¹⁵ Molnár, 140

A pozsonyi oltóházzal kapcsolatban sem sikerült pontosító adathoz jutnunk. A pozsonyi himlőoltás apostola, az első, 1801. július 18-i nyilvános védőoltás szervezője, a modern közegészségtan egyik megalapítója,¹⁶ *Husztý Zakariás Teofil* (1754-1803), még az oltóházak felállítása előtt elhunyt. Ő lehetett volna a legalkalmasabb a pozsonyi intézet működtetésére, hiszen már 1801-ben több felvidéki orvosnak – pl. a löcsei *Schrattner Dánielnek* – küldött oltóanyagot¹⁷. Nagy kár, hogy Husztý életművének – s ezen belül a himlőoltással kapcsolatos pozsonyi történeteknek – legjobb ismerője, *Duka Zólyomi Norbert*, csak a Husztý haláláig, vagyis az 1803-ig terjedő időszak históriájával foglalkozott kitűnő monográfiájában.¹⁸

A magyar „oltó ház” ötletét egyébként már 1802 elején felvetette a himlőoltás lelkes apostola, *Kováts Mihály* (1762-1851) doktor. 1802-ben lefordította egy német szerző egészségnevelő könyvét és a fordítást meg bővítette „a tehénkilisekről való tanítással”. Ő is említi Carro-nak, a magyar orvosoknak megküldött oltóanyaggal szerzett érdemeit, majd oltóintézeteket mutat be: „*Ez a Londoni Községes tehén-kilist óltó ház 1799-ben 2-dik Decemberben állítatott fel, és fejévé lett a Yorki Hertzeg*¹⁹... *Ez a Londoni óltó ház már most nagy virágzásban van, és méltó volna, ha ennek formája a mi kegyes Hazánkijai-is valami olyan óltó házat állítanának fel.*”²⁰ A pozsonyi *Pressburger Zeitung* 1802. okt. 8-án megjelent 79. száma pedig mellékletként közölte a lebergi²¹ oltóintézet (Impfungsinhalt) által kidolgozott és ingyenesen osztogatott, 20 pontból álló „oktatást”.²²

Egyedül a pesti „oltó-főállomás” történetéhez találtunk bőségesebb korabeli anyagot – feltételezve, persze, hogy a Bossányi-féle „intézet” azonos lehetett a pesti oltó-főállomással. *Bossányi András* (1746-1825) a Nyitra megyei Kerencsen (ma: Krnáč, Szlovákia) született és a pesti karon 1797-ben szerzett orvosi oklevelet. 1806-ban került a pesti Rókus Kórház élére. Nem tudjuk, hol működött 1797 és 1806 között, Duka Zólyomi is csupán annyit ír, hogy „*más megyék területén*” számos oltást végzett.²³ Tehát oltási tapasztalatokkal felvértezve szervezte meg a Rókus Kórház kebelében működő oltó „állomást”. E kezdetekről az 1808-ban kiadott *Községes Népoktatás a természetes ember-himlőnek tulajdonságairól és a mentő- vagy tehénhimlőnek jeles hasznáról*... című nyolc oldalas munkájának utolsó két fejezetében olvashatunk:

„... bizonyos tanult, és nagy érdemű Férjfiak egy társaságba lépni, és a beoltást közönségesen magokra vállalni magokban eltökélették – hogy végtére ezen tárgyat is elérhessük, hogy ezután mind az igazi beoltandó év (nyirok KL) feltalálathasson mind pediglen maga a beoltatás mindenkor a szükséges vigyázattal véghezvitethessen.

Ezen társaságnak összevgyűlése tartatik a Pest-Városi Sz. Rókusnál lévő Egység szerzete házában. Oda fordulhatnak tehát mind azok, kik a gyermekeken teendő beoltást óhajtják. Minden héten ki vagynak rendelve bizonyos napok, és órák, melyekben a beoltás a társaság

¹⁶ Duka Zólyomi 1973

¹⁷ Duka Zólyomi 1983, 53

¹⁸ Duka Zólyomi, 1972, 99-104

¹⁹ A yorki herceg angol hercegi cím, melyet az angol uralkodó másodszülött fia szokott viselni. A szövegben szereplő yorki herceg III. György másodszülöttje, Frigyes (1763-1827) volt (*Pallas Nagy Lexikona*, 16. Kötet, 1094)

²⁰ Kováts 1802, 40-41

²¹ Lemberg – a régi magyaroknál Ilyvó – Galicia fővárosa, majd Lengyelország első felosztása óta, tehát 1802-ben is, Ausztria birtoka. Ma: Lvov (Ukrajna).

²² *Unterricht über die Einimpfung, den Verlauf und die Behandlung der Schutzpocken*

²³ Duka Zólyomi, 1983, 52.

tagjai által az említett vigyázással véghezvitetik. – A szegény szülők bizvást megjelenhetnek, és ebben a jótéteményben ingyen részesülhetnek. A vidéki Városok, helységek, és egész Ország Orvosai, kiknek a mentő-himlő-évre szükségeek volna, azt ezen társaságtól megszerezhetik”.²⁴

Az említett munka egyik lábjegyzetében is fontos adat rejlik: „Magam is 1795 és 96ik eszt., midőn tudniillik még a mentő himlő esméretlen volt előttünk, sok személyekbe beoltottam az ember-himlőt. Ugyan ezt tselekedték akkorba b.e. Stáhly Professor Úr, nemkülönbén Molitor Ferenc Úr Cs. Kir. Tanácsos, és hadi Orvos”. Mivel Bossányi az 1796/97. isk. évben végzett a pesti karon, már medikusként oltott, variolizált! A „b”(oldogult) „e”(lhunyt) Stáhly György (1755-1802) 1784-től a sebészet és szülészet tanára volt a pesti karon és így „hivatalból” is érdeklőnie kellett a seborvosi feladatok közé sorolt oltás iránt. 1801. júniusában pedig Stáhly volt az első Pesten, aki a varioláció mellett már a vakcinációt is kipróbálta.²⁵ Molitor kilétéről nem sikerült adatot találnunk.

Az idézett részből kiderült: Pesten, a városi kórház mellett himlőoltással foglalkozó „társaság” működik – sajnos tagjainak névsora egyelőre ismeretlen. Ugyanezen társaságtól „himlő-év”, azaz a nyirok, „matéria” is beszerezhető. Jogos tehát a feltételezés, hogy e Bossányi vezette társaság lehetett a pesti oltó-főállomás „személyzete”. Ezen feltételezésünket megerősíti a *Hazai és Külföldi Tudósítások* című pesti lap 1810. május 23-i 41. számában közölt felhívás:

„Pesten a városi Tanácsnak gondoskodása által a Kórházban vagy Ispitályban Tehénhimlőt beojtó intézet is állítatott a Sz. Rochusról nevezetett épületben. Ezen intézetet az Ispitálybéli Fő Orvos és Kormányozó Nagy Bossányi Bossányi András Ur igazgatja... már május elejétől fogva ingyen folytatja szombaton és vasárnap reggel 7 órától fogva 9 óráig, délután 2-4-ig a beoltás foglalatosságát. Azért minden Atyák és Anyák ezennel meghívattatnak, hogy ezen jól alkalmatossággal gyermekeikbe a védőhimlőt beoltassák. Az említett nagy lelkű Director Ur a szegényebb Anyáknak, kik a beojtatás által mulatnának, kész egy egy forintot ajándékozni. Minthogy ezen intézetben az ojtás rendszerént folytatik, tehát a távulabb lévő Orvosok mindenkor friss ojtó materiát kaphatnak, mellyel a Directio, melly Protocollum szerént vezeti munkáit, nagy készséggel fog szolgálni.”

Szinte napra pontosan, egy év múlva, 1811. május 18-án, az említett lap 40. száma ismét fontos adatokat közöl Bossányi-féle intézetről.

Előbb említi Bossányi himlőoltást propagáló oktatásait, majd így folytatja: „Mind ezen munkái által, mind pedig azon készsége által sokat használt tisztelt Bossányi Ur, hogy a Sz. Rochusnál Beojtó Intézetet állított, mellyből minden felé ojtani való Lanczétákat, fonalakat, és övegeket küldhessen, melyek friss nedvvel meg vannak illetve. A múlt esztendőben ilyen megmártott szerszámokat 224-et küldött az Országba szerte.”

Nem kevésbé érdekes a tudósítás befejezése sem, mely szerint 1801-től 1811 májusáig 12 524 személyt oltattak be mentőhimlővel, ezen belül 1810-ben 760-at, 1809-ben 405-öt,²⁶ 1808-ban 1015-öt. S hogy a mentőhimlő hasznát számokkal is erősítsék, ugyanezen cikkben olvasható, hogy 1811 januárjától áprilisig 62 gyermek halt meg Pesten himlőben – egyikük

²⁴ Bossányi, 1808, 7-8.

²⁵ Kiss, 1997, 225.

²⁶ Az 1809-es visszaesés oka az lehetett, hogy seborvosok többsége a Napóleon elleni (utolsó) nemesi felkelésben (insurrekcióban) vett részt és így nem lehetett ideje oltani.

sem volt oltva. A beoltottak közül viszont egy sem! Még szomorúbb a 1811. év áprilisának statisztikája: egyetlen hónap alatt 97 gyermek – 32 „már jól felserdült” – lett a himlő áldozata Pesten. „Így pusztul a gondatlanság miatt az emberi nemzet” – sóhajt fel a tudósítás (ismertlen) szerzője.

A most idézett tudósítás megjelent a kor ismert lapjának, a *Vereinigte Ofner und Pesther Zeitung*nak melléklapjában, a *Gemeinnützige Blätter* 20. számában is. A német szöveg azonban kiegészült az alábbi fontos közléssel: Bossányi több kísérletet is tett. Feloldotta a himlőpörk/himlővar porát és azt ugyanolyan hatásosnak találta oltáskor, mint a friss (folyékony) vakcinát (Vaccine). Így ezzel is szolgálhat az említett intézet az orvosoknak.

Fontos adatra leltünk a Bossányi által évente kiadott, a kórház betegforgalmi adatait közlétező egyik jelentésben is. *Hollán* szerint a jelentések 1806-tól 1824-ig németül jelentek meg, 1809-től a fentebb említett budai és pesti német lap hasábjain is.²⁷ Orvostörténetírásunk nagy őrege, dr. *Dörnyei Sándor* hívta fel a figyelmemet az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatvány-tárára, ahol sikerült megtalálnunk az említett jelentés egyik magyar nyelvű példányát.

Az *Orvosi Relatio Pesti Civilis Szent Rochus nevezetű Orvosló, és Kórház részéről 1810/11dik Esztendőre* című jelentés I. része az „Orvosló-Házban” azaz Ispitályban (Nosocomium) 1810. November 1-jétől 1811. Október 31-ig terjedő időszakban ápoltak (betegek és terhesek) táblázatát közli. A II. rész a Kór-Házban²⁸ azaz a Ptochotrophium-ban (Siechenhaus)²⁹ ápoltt „örög és tovább élelmek keresésére alkalmatlan személyek” táblázatát tartalmazza. Témánk szempontjából a III. rész a legfontosabb. Ebből idézünk:

„Még az is érdemes továbbá ezen Institutumnak hasznos Rendeléséhez számítani, hogy mind az itten született, mind pediglen, ide táplálásra hoztatott, úgy külső főképpen szegényebb rendű embereknek gyermekei minden ki telhető szorgalommal mentő himlővel bé oltatnak, és az bé oltáshoz meg kívántató jó féle mentő himlő matériaja az távul lévő Várme-gyekben, és Városokban himlő Oltó Orvosoknak adatik, és küldetik.”

E szóbeli közlést kiegészíti három számbeli adat: a tárgyalt időszakban 302 oltás történt „ezen Institutumban,” 996 az intézeten kívül, de annak „matériájával” – összesen tehát 1298 – valamint kiosztott 500 darab oltóanyag „Lántzetáskakon, és Varatskákon (Crusta) czérnán.”

Hollán kórház történetében felrója Bossányinak, hogy a kórház ügyei iránt nem túl nagy érdeklődést tanúsított, figyelmét elsősorban a védő-himlőoltás kötötte le.³⁰ Királyi tanácsosként, a kórházigazgatói, ill. Pest város orvosának funkcióját haláláig ellátva, 72 éves korában hunyt el, 1826. július 14-én. Halálának hírét a *Tudományos Gyűjtemény* is közölte (III. kötet, 126.o.). A rövid hírben nem esik szó az oltóintézetről ill. Bossányinak a védő-himlő oltás terén tett fáradozásairól. S arról sem, hogy ő „vetette meg” a Rókus kórház könyvtárának alapjait is.³¹

Valószínű, hogy ekkor, tehát 1826-ban már nem működött a Rókus-beli oltóintézet. Fela-datát az orvosi karon 1824-ben, a *Gebhardt Ferenc* (1791-1869) által alapított/alakított véd-

²⁷ Hollán, 34.

²⁸ Látható, hogy a mai „kórház” szavunk „kór-ház” formában mást jelentett a reformkor előtti időkben.

²⁹ A német siechen jelentése: betegeskedik, sínylődik, senyved

³⁰ Hollán 36.

³¹ *Gyógyászat*, 1862, 218.

himlőoltó-intézet – később *Központi Oltóintézet* – vette át.³² Gebhardt 1823-ban nevezték ki professzornak. Kinevezéséről és emlékezetes székfoglalójáról a *Hazai s Külföldi Tudósítások* című lap a címloldalán ad hírt 1824. január 10-i számában:

„Minekutánna Ő Tsász. Kir. Felsége Tekintetes és Tudós Gebhard (sic!) Ferencz Urat, az Orvosi Tudománynak Doktorát, és a Magyar Királyi Universitas Karának tagját, a Seborvoslást Tanulók számára az Orvosi Tanúságok Professorává kegyelmesen kinevezte: ezen Tudós Férfit, aki különben is magának jeles tudománya, és szerentsés Orvosi gyakorlása által a városban szép hírt érdemlett, ma reggel 10 órakor lépett be rendszerént való Professorságába, s ezt az Universitas Előljáróinak, Tanítóinak, és számos Uri Vendégeknek jelenlétében derék Magyar beköszöntő beszéddel kezdette, mellyel isméretes Tudományának, és jeles tanító tehetségének újabb bizonyosságát adta.”

Az 1815-ben Pesten diplomát szerzett Gebhardt-tal kapcsolatban orvostörténetírásunk megírta, hogy ő volt az első, aki tanári székfoglalóját magyar nyelven tartotta. Jelzi az esemény fontosságát, hogy a beszéd teljes szövege azonnal megjelent a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain³³ és különnyomatként is. Az idézett tudósításban is szereplő, mai fülnek szokatlan hangzó tárgy pedig a belgyógyászat volt, melyet külön adtak elő az orvostanhallgatóknak – *Bene Ferenc* – és külön a sebészhallgatóknak: ezen előadások professzora lett Gebhardt. A latinul csak gyengén vagy egyáltalán nem tudó seborvos hallgatói számára hamarosan tankönyvet írt: *Útmutatás az orvosi gyakorlásra vagy bevezetés a beteg ágya mellett való orvosi tanításra* (1827) és *A különös orvosi nyavalya és gyógyítástudomány alapvonatai* (1828-1838) címmel. E könyveknek (is) köszönhetően az 1830-ban munkáját végre megkezdő *Magyar Tudós Társaság* (az 1825-ben *Széchenyi István* által életre hívott Akadémia) rendes taggá nevezte ki. Tudomásunk szerint akadémiai tagként egy tudományos előadást tartott, két részre tagolva: 1851. február 15-én és 1852. február 9-én. A „*mathematikai és természettudományok osztálya részére*” tartott, témánk szempontjából is jelentős előadásának címe: *Az ember- és tehénhimlőről.*” Az előadás teljes szövege megjelent – két részben – a *Magyar Akadémiai Értesítő* hasábjain.

Itt és most, természetesen csak előadásának, témánk szempontjából fontos részeit említjük. Már előadása kezdetén megjegyzi, hogy 32 év óta – azaz 1819-től – foglalatostodik védhimlőoltással, 27 éve óta (1824-től) pedig tanárként adja elő „*e tárgyról a szükségeseket elméletileg és gyakorlatilag.*” Majd így folytatja:

„... azóta (értsd 1824-től) nyári havakban magam tanítványimmal oltó-intézetet alakítottam, múlt évben pedig (1850-ben) Magyarország teljhatalmú csász. biztos báró Geringer³⁴ úr ő kegyelmessége, az ideiglenes központi oltó-intézet igazgatását – mellynek czélja fris oltóanyagot, mind nyáron, mind télen fentartani és a megyék, s városok főorvosait, ezek kérésére ingyen, és szükség esetében díjmentes posta útján ellátni – reám bízni méltóztatott...”³⁵

Fentebb utaltunk rá, hogy Gebhardt magyar nyelvű tanszékfoglalójával, majd magyar nyelvű könyveivel tiszteletet vívott ki magának. Közismert, hogy több professzort a ma-

³² Győry 363.

³³ Gebhardt Ferenc: A tapasztalási Orvosi Tudománynak méltóságáról, és a kezdő Orvosnak az orvosi gyakorlásra való vezérléséről, *Tudományos Gyűjtemény*, 1824, VIII. kötet, 3-16.

³⁴ Az erdélyi szász Karl Geringer bárót (1806-1889) Bécs 1849. július 2-án nevezi ki Magyarország teljhatalmú polgári biztosává.

³⁵ Gebhardt 1851, 40.

gyar szabadságharc melletti kiállása miatt állásából felfüggesztettek. Gebhardt tanártársát, a seborvosoknak elméleti orvostant előadó *Bugát Pált*, a forradalmi kormány országos főorvosát pedig véglegesen megfosztották egyetemi tanári állásától és nyugdíjától is.³⁶ Hogyan lehetséges tehát – merül fel a kérdés a figyelmes Olvasóban -, hogy Gebhardt már 1850-ben a császári biztos bizalmát élvezzi? Csak úgy, hogy Gebhardt távol tartotta magát az „eseményektől” ill. 1849 augusztusában, amikor Haynau bevonul Pestre, „*az orosz segédlettel talpa alá gyűrt magyar forradalom szülővárosába*,” Gebhardt is ott van – az orvosi karról egyedül - a „*hódolatukat nyilvánítók*” közt.³⁷ Így maradhatott meg tehát professzori állásában és kaphatott megbízást egy országos intézet irányítására.

Térjünk vissza azonban előadása szövegéhez, melyből további értékes adatok csemegézhetők ki az 1852 előtti oltóanyag-termelésről. Sajnos, Gebhardt egy szót sem veszteget elődjére, Bossányira ill. annak intézetére. Így nem tudjuk, hogyan történt a stafétabot átadása, hogyan került át az oltóintézet a Rókus Kórházból Gebhardt felügyelete alá? Intézetet írtunk ismételtén, tudatosítva, hogy valószínűleg egy virtuális intézetről lehet csak szó, amely a nyári hónapok – a tanítási szünet idején – „*alakított ki*” Gebhardtból és tanítványaiból. Nem tudjuk, hol oltottak? Gebhardt ugyan azt mondja egy helyütt: „*nem ritkán alkalmam volt a reám bízott kórodában himlőkéket észlelni*”.³⁸ A himlőkét, a védőoltás-által módosított és szelíd lefolyású himlőt – ezért himlőke - gyakran valódi himlőnek vélték. „*Igen gyakran a már elhunyt Vindisch dr. úr; tőle oltás után kifejlett valóságos emberhimlősöknek tartott betegeihez vezetett, de soha egyiknél sem találtam valóságos himlőt*” – állítja Gebhardt. Az említett *Vindisch/Windisch Lipót* Bossányi utóda volt a Rókus-Kórház igazgatói székében és Gebhardtot, az orvosi kar tudós professzorát konzultációba hívta meg a Rókus Kórház sebészetére. Vagyis a Rókus, a városi kórház nem lehetett a Gebhardtra bízott kóroda. Az orvosi kar ugyan ismételtén kérte a gyakorlati oktatás áthelyezését a városi kórházba, de ezt Pest városának tanácsa makacsul ellenezte. Így a medikusok és seborvosok gyakorlati képzése az egyetemhez tartozó „*klinikán*” zajlott, ahol előbb 9, majd később 13 ágy képezte a „*sebészi kórodát*” a Hatvani-utca régi orvostári épületében.³⁹ Ilyen kis ágylétszámú sebészen nehezen képzelhető el egy berendezett oltóintézet működése. A korábbi szakirodalomban sincs fogódzó az intézet helyére: „*Az egyetemen még 1824-ben létesült Gebhardt Ferenc sebészprofesszor... vezetése alatt a Központi Oltóintézet*”⁴⁰ – közli lakonikusan a magyar oltóanyag-termelés történetét közreadó Zboray. A himlőoltás magyar történetéből egyébként gazdag és hiteles forrásanyagot felvonultató Gortvay is csak ennyit ír: „*Gebhardt Ferenc... vezetése alatt 1824-ben Védhimlő Intézet létesült Pesten*”.⁴¹ Gebhardttól nem, de egy korabeli újságból megtudtuk, hol is folyt az oltás? A *Budapesti Hírlap* 1855. május 16-i számában, a *Napi hírek és események* rovatban jelent meg az alábbi közlemény:

„*Pest, május 16. Miután a testvérvárosokban a valóságos emberi himlők jelenleg nem ritkán mutatkoznak, figyelmeztetnek a szülők, tanítók és mesteremberek, oltatlan gyermekeik, növendékeik és inasok érdekében, a cs. k. központi orsz. Óvhimlőoltonyozó intézetben (belvá-*

³⁶ Gortvay, 235

³⁷ Spira 663.

³⁸ Gebhardt 1851, 55

³⁹ Kovács, 550

⁴⁰ Zboray 164

⁴¹ Gortvay 1950, 679.

ros, ujvilág u. 2. sz. alatt az egyetem orvosi kara épületében földszint⁴²) egész évben minden vasárnap és csütörtökön délután 2-3 órákor és a kerületi városi főorvosoknál – kiknek lakásai táblákkal vannak jegyezve – vasárnap délutáni 3-4 órákor ingyen oltatik.⁴³

Gebhardt nemcsak oltott, hanem kísérleteket is végzett. Ezekről jómaga így szólt a többször említett előadásában:

„Én több ízben és jelesen 1829-ben több mint 15 tanítványomon, kinek nagyobb része 30 éves volt, s annál fogva már 25 év előtt is oltva voltak, legnagyobb vigyázattal és pontossággal oltási ismétléseket vittem végbe, de ezek után vagy a himlőnek semmi nyoma, vagy pár nap múlva elszáradt álvédhimlő (vaccinosis) jelent meg. – Midőn 1846-ban Stáhly Ignác⁴⁴ országos főorvos hivatalos meghagyásából oltási ismétléseket tettem, azoknak hasonló eredményök volt...”⁴⁵ Az „oltási ismétlések” mellett ún. visszaoltási kísérleteket is végzett. Ezeknek célja „az emberi szervezeteken többszöri átjárása után elgyengült védhimlőnek tisztítása és felfrissítése” volt tehenbe való visszaoltással. Az első ilyen kísérletet Gebhardt még 1843-ban tette a pesti „barmász-intézetben”, siker nélkül. Újabb kísérletsorozatra 1850-ben került sor, amikor „felsőbb parancs következtében a megye és városok főorvosainak valamint nekem is meghagyott, hogy tehenhimlő-visszaoltásokban kísérletek tétessenek”. Gebhardt Zlamál Vilmos⁴⁶ tanár úrral együttműködve tett eleget a felszólításnak, de ezúttal is sikertelenül. A kísérleteket 1851-ben a teheneket sújtó keleti marhavész miatt abba kellett hagynia, de ígéri hallgatóságának, hogy „kedvezőbb körülmények között a kísérleteket ismétlendem.”⁴⁷

A visszaoltási kísérletek mellett számos helyen történt kísérlet az eredeti tehenhimlő felkutatására és annak matériájával való oltásra. 1841-ben Stájerországban találtak tehenhimlőben szenvedő tehenet. A himlőhólyagaiból nyert nyirkot Gebhardt is megkapta. E nyirok „szaporíttatván, abból a megyei főorvosoknak is küldetett oltóanyag”.⁴⁸ Hasonló eset ismétlődik 1850-ben. A kismartoni kerületben lévő Fehéregyház⁴⁹ mezőváros közelében, egy urasági major tehenészetében két tehen „tölgyén” is hólyagokat fedeztek fel. Az odahívott Dancsek-Dajka⁵⁰ kismartoni főorvos ezt tehenhimlőnek diagnosztizálta és saját kezűleg „csőbe” vett belőle nyirkot, amit eljuttatott Geringer báróhoz. Geringer a nyirkot Gebhardtnak adta át. A folytatásról így tudósította hallgatóságát Gebhardt:

„Én ezzel az anyaggal... folytatom az oltásokat most már a 75-ig generációig, ezt küldöm szét a főorvos és oltóorvos uraknak, evvel láttam el mult évben (1851) a Vojvodinát és Szerbiát⁵¹ is... Hogy pedig a régiebb bécsi oltóintézetből kapott... anyaggal fel ne cseréltessek,

⁴² Az azóta lebontott, volt jezsuita kolostor földszintjének alaprajzát és benne az intézetek elhelyezkedését 1867 körül közli Högyes Millenniumi Emlékkönyve (1896) a 361. oldalon – nem tesz említést oltóintézettről

⁴³ Ez úton is köszönöm dr. Dörnyei Sándornak, aki ezt a hirdetést megtalálta és önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

⁴⁴ Stáhly Ignác (1787-1849), György fia

⁴⁵ Gebhardt 1851, 50.

⁴⁶ Zlamál Vilmos (1803-1886), a pesti állatorvostani intézet („barmász intézet”) igazgatója, az orvosi karon az állatorvostan professzora

⁴⁷ Gebhardt 1852, 32.

⁴⁸ Gebhardt 1852, 33

⁴⁹ Fertőfehéregyház (Donnerskirchen)

⁵⁰ Dancsek/Dantsek-Dayka/Dajka József (1806-1882), 1842-ben Bécsben szerzett oklevelet. „1852-ben Fertőfehéregyházán vakcinát termel” (Dörnyei, 2010, 63).

⁵¹ 1848-49 után az osztrák neoabszolutizmus Bács-Bodrog, Temes, Krassó megyékből és Szerém vármegye két kerületéből külön, Bécsből igazgatott közigazgatási egységet szervezett „Temesi Bánság és Szerb Vajdaság” néven (Magyar Történelmi Fogalomtár. II. kötet, Gondolat, Bp., 1989, 229).

most a rendes oltásokat csak ezen magyar oltóanyaggal viszem végbe, s ezt használom hivatalos szállításokra... óhajtánám, hogy honunk más orvosai is főképpen ott, hol majorságok vannak, e tárgyra némi figyelmet fordítanának”.⁵²

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy Gebhardt „óhajtását” negyedszázad elteltével törvény támogatja majd: a belügyminisztérium 1875-ben elrendeli, hogy „a himlőoltóanyag felfrissítése céljából a tisztiorvosok és járásorvosok... kiszállásaikon tudakozódjanak himlős tehenek után”. Az így oltóanyag nyerésére felajánlott tehén után 5 forintot fizettek a tehén gazdájának.⁵³

Annak ellenére, hogy Gebhardt „intézete” az egész ország területét volt hivatva oltóanyaggal ellátni, még fennállása harmadik évtizedében is akadtak, kik jobban bíztak a bécsi vakcinában. Nyitra vármegye főorvosa, *Biatzóvszky János* a megyéjében 1846-ban „jó foganattal béoltott” 7669 személy számára 3 forintért Bécsből hozatott oltóanyagot.⁵⁴ Volt egyéb kezdeményezés is: a kor kalandos életű, sok mindennel próbálkozó orvosa, *Ivanovics András* 1838-ban a juhhimlőt ajánlja oltásra a nehezen beszerezhető tehénhimlő helyett.⁵⁵ *Taussig J.H.*, Sáros megye kerületi seborvosa a Pozsonyban megjelenő *Hírnök* 1840. március 5-i, 19. számában „Figyelmeztetést” tett közzé. Ebből idézünk: „alulírt... (külföldön tett utazása során)... oltóanyagot a berlini középonti oltóbiztosságtól hajszálcsövekben és csoni tűkben nem csekély mennyiségben kapni szerencsés volt, s azt a lehető legjobb móddal szaporítani is igyekezni fog... ő ezen tiszta oltóanyagból minden megkeresésre ingyen és örömmel fog egy-egy részt átengedni.”

Gebhardt nem részletezte, hogy mi módon szállította az oltóanyagot nagy távolságokra (Vojvodina, Szerbia!), sem azt, megérkezte után hogyan kellett azt tárolni. Ezért érdemes beleolvasnunk *Reichard János*, temesvári (ma: Timisoara, Románia) főorvosnak az egyetlen orvosi lap, az *Orvosi Társaság* hasábjain megjelent írásába. Leszögezi, hogy az oltás sikere nagymértékben azon múlik, hogyan nyerik, szállítják és tárolják az „anyagot”:

„A nyerendő anyagnak legcélszerűbb időpontja a 6-7-dik nap oltás után, midőn az érett himlőnyirok még tiszta, s nem gennyes. A nyert friss folyó állapotban lévő anyag hajszálcsövecskékben így fönntartandó, hogy ezek az anyagnak beszívása után mind a két végeken a láng által megolvastván, léghatlanul záratnak el, higanyba lemerítetnek, s kút vagy más sötét s hűvös helyen főlakasztván, a lég, világ s meleg hatása ellen oltalmazzatik.... – A fönntartás tekintetében más módok közt e szokás divatozik, miszerint egy tollszár, melynek hegye vagy czérnafonal, melly egész terjedésben himlőnyirkkal megáztatott, több hónapok alatt fönntartatik, anélkül, hogy a fönnehlített ártalmas befolyások ellen elegendőképen oltalmazzatnék...”⁵⁶

A Reichard által szorgalmazott „hajszálcsövecskés” módszer pontos leírását már egy évtizeddel korábban közölte Pest város tiszteletbeli főorvosa, *Magda Károly*. Magda „hajscövecskének” nevezi és megolvastott spanyolviasszal zárja le.⁵⁷ 1840-ben Magda újra visszatér

⁵² Gebhardt 1852, 33-43

⁵³ Zboray 165

⁵⁴ Simon 305

⁵⁵ Gortvay 1950, 679

⁵⁶ Reichard 82

⁵⁷ Doctor Magda: Új mód, mikép kelljen a tehenhimlőanyagot (vaccina) folyó állapotban minél több ideig tartani anélkül, hogy ereje elveszne. *Orvosi Társaság*, 1839, Új folyam. III. félév 340-341.

a témához – melyre az éppen zajló „jókorá terjedésű himlőjárvány” is ösztönzi – és bemutatja az oltótokocska/himlőtokocska (Impfetni) nevű találmányát. Ez 10 részből áll és tartalmaz az oltógerelytől kezdve, a himlőanyag szedésre alkalmas üvegecskéken át a spanyolviaszig minden szükséges dolgot. Részletesen és szakszerűen leírja a himlőanyag vételének, üvegebe töltésének, raktározásának, ill. az anyag beoltásának módját. Saját, két utóbbi év alatt végzett 900 oltására hivatkozva felhívja a figyelmet az oltóanyag „ellenségeire” – pl. nem jó, ha azt idegen nedvességekkel, gyógyszerekkel vegyítik, árt neki a világosság, „különösen meleggel és villannyal (*electricitas*) párosulva” stb. Tárolásra a legfeljebb 10-15 Reaumur⁵⁸ mérsékletű helyet ajánlja. Végül azt közli, hogy az „oltótokocska” pesti lakásán: Kalap utca 169 első emeletén „10 forintért pengő pénzben” megvásárolható.⁵⁹ Magda kezdeményezésének kedvező fogadtatását bizonyítja az orvosi karon két évvel később született disszertáció,⁶⁰ melynek szerzője, Novák Sándor⁶¹ ezt írja a hatósági orvos feladatai közé tartozó oltásról:

„Honunkban az oltás rendetlensége s hasznavehetetlenségét egy részről ugyan azon hanyagságnak, melyet az ügy iránt hatósági orvos személyzetünk tanúsít, de más részről bizony csakugyan az alkalmazott anyag rossz létének tulajdoníthatni... Üdv és pártolás D. Magda urnak, ki némileg igyekszik segíteni a bajunkon, valódi a friss téhenvédhimlő anyaggal ügyekezvén szolgálni a hazának: hála neki az emberiség nevében!”⁶²

Elgondolkodtató, hogy Novák egy szóval sem tesz említést az oltóanyagnak Gebhardtól való beszerzési lehetőségéről. Ez is valószínűsíti azon feltevésünket, hogy Gebhardt-féle „oltó-intézet” csak a nyári hónapokban állt össze és az oltásokat elsősorban seborvos tanítványai s nem a orvosok végezték.

Gebhardt 78 éves korában, 1869. október 27-én hunyt el. A *Vasárnapi Újság* 44. számában megjelent rövid hír szerint: „...élte végén ugyan már keveset dolgozott, de 1825-1830-ig terjedő munkássága akkori viszonyaink között figyelmet érdemel”.⁶³ Valószínű, hogy az 1850-es évek végétől vesekő-betegségben szenvedett. 1860. június 12-én nyugdíjaztatását kérte.⁶⁴ Döntésében közre játszott az Októberi Diplomához vezető közhangulat is: a solferinói vereség után Bécs visszaállította a magyar alkotmányt, a vármegyei hatóságokat, a magyar hivatali és tanítási nyelvet.⁶⁵ Igaz nem hosszú időre: „a magyar éra” csak egy évig tartott és következett a „provizórium”.

Gebhardt kihátrálásával vezető nélkül maradt a Központi Oltóintézet is. A következő pár év történetét ismét csak mozaikkockákból tudjuk kirakni. Az 1861-ben indult *Gyógyászat* c. hetilap 280. oldalán találtunk rá egy nyúl farknyi hírre: „Poór m.(agán) tanító ideiglenesen magára vállalván a közepi ojtó-intézet kezelését... lemondott az orvoskari könyvtárnokságról”. Poór döntése nem meglepő, hiszen az 1858/59-es tanévben „bőr- és bujakórtanból”

⁵⁸ René de Réaumur (1683-1757) francia természetbúvár, az általa szerkesztett hőmérőnek zéruspontja a víz fagypontja, 80-as pontja pedig a víz forráspontja.

⁵⁹ Magda 1840, 283.

⁶⁰ Dörnyei Sándor 2001, 72-73.

⁶¹ Novák Sándor Ágoston (1816-1885), 1844-től Pakson, azaz Gebhardt szülőfalujában lett községi orvos

⁶² Novák Sándor Ágoston, 28-29.

⁶³ A híradás – tévesen – Győrt jelzi születési helyét – Gebhardt Pakson született. Pár évvel ezelőtt még állt a szülőháza.

⁶⁴ Győry, 536.

⁶⁵ Gortvay 247

szerzett magántanári címet⁶⁶ és a himlőbetegeket az idő tájt még a börosztályon - korabeli nevén a „kütegosztályon” - helyezték el. A pesti Rókus-kórház akkoriban létesített kütegosztályát pedig ő vezette.⁶⁷ Valószínűleg e kettős funkciónak köszönhető, hogy 1861 decemberében tagja lett egy bizottságnak, amely a budai Vízivárosi majoros gazdák tehenei közt grasszáló járványt volt hivatva kivizsgálni. Poór mint az „országos közepi ojtintézet (!) igazgatója”, a bizottság többi tagjaival egyetértésben a „*kórjelekben a tehénhimlőt (vac-cina)*” ismerte fel. Poór szedett a tehenek „*túlérrett és száradozó himlőiből kevés nyirkot, s kísérletet tett vele. Az eredményt közleni fogja*” – fejeződik be a szerző neve nélkül közölt híradás a Poór szerkesztette *Gyógyászat* 1077. oldalán. Nem sikerült e közlés nyomára bukkannunk - talán meg sem írta Poór, hiszen három hónap múlva lemondott az „ojtintézet” igazgatói posztjáról is. A stafétabotot ismét *Semmelweis Ignác*nak (1818-1865) adta át. Győry kartörténete szerint Semmelweis 1861-ben nemcsak a kari könyvtárnoki tiszteet vállalta el, hanem „*1862 márciusában átvette a központi védhimlőoltóintézet igazgatását*” is.⁶⁸ A pontosítást ismét a korabeli *Gyógyászat* teszi lehetővé. 1862. március 15-én megjelent 15. száma a *Vegyesek* rovatban közli (247-248. o.): „*Az országos középonti ojtintézet (!) igazgatóságáról Poor tr. mint a közkórházi kütegosztály elsőorvosa lemondott, ellenjavallva lévén a védhimlő-oltás annak, ki a ragályos himlő-betegek gyógyításával foglalkozik. Az országos középonti ojtintézet további igazgatását Semmelweis (!) tr., érdemes egyetemi r. tanár – az ojtás kezelését pedig Patrubby Gergely tr. ügyfelünk (ki a himlő- és ojtástanból magántanítói jogot kért egyetemünkön) voltak szívesek magokra vállalni. – T. Ügytársaink tehát, kiknek ojtanyagra szükségök van s azt az orsz. Középp. Ojtintézettől kívánják nyerni, forduljanak ezentul Patrubby Ignác tr. Úrhoz (Pest, Váci utca 7. sz.) ebbeli kérelmökkel*”. Néhány héttel később, az április 12-i 15. szám már gyakorlati tudnivalókat közöl a *Gyógyászat* olvasóival: „*Az országos középonti védhimlőoltóintézet igazgatósága részéről ezennel köz tudomásra hozatik, hogy véd-tehénhimlő-beoltások f. évi ápril hó 13-tól kezdve, minden héten kétszer, u.m., vasárnap és csütörtökön az orvosi egyetem ujjvilágutcai épületében délutáni 3 órakor fognak végeztenni. A felnőttek újra beoltása (revaccinatio) szintén ekkor eszközöltetik*”. A lap 327. oldalán megjelent közleményt Semmelweis, mint igazgató és *Patrubby* mint ojtó-orvos írta alá. Sokáig nem tudtuk, meddig állt a ma legnagyobb magyar orvosnak tekintett, s a gyermekágyi láz megelőzhetőségének bizonyításával „az anyák megmentője” címet kiérdemelt Semmelweis az oltóintézet élén. Az egyik legismertebb Semmelweis-kutató, Benedek István azt állította, hogy „*1850-től a védhimlőintézet Központi Oltóintézet néven működött, s néhány éven át Semmelweis volt a vezetője*”.⁶⁹ Nos ezt, a korabeli forrással alá nem támasztott közlést korrigálnunk kell: évekről nem, csupán hónapokról lehetett szó, hiszen 1863. március 30-tól már *Patrubby Gergely* a Központi Oltóintézet igazgatója.

Az előzményekről: a már említett *Gyógyászat*, azaz „*Az orvostudomány hazai és külföldi fejlődésének, különösen a gyógygyakorlatnak közlönye*” 1862. április huszonhatodikán kezd közölni egy pesti gyakorló orvos, *Patrubby Gergely* „orvos-sebész tudor” a védtehénhimlő-oltás közegészségi és gyógytani értékéről írt háromrészes dolgozatát. A dolgozat fontos

⁶⁶ Győry 797.

⁶⁷ Kapronczay 1997, 2945

⁶⁸ Győry 521.

⁶⁹ Benedek, 181.

forrása a himlőoltás európai és magyarországi történetének, témánk szempontjából azonban most csak a szerkesztő – a már említett Poór Imre – lábjegyzetét idézzük: „Ezen avatott cikk alapján kérte Patrubány G. tr. Ügyfelünk a magyar egyetemi magántanárságot”.⁷⁰ Meg is kapta, amint azt Győry kartörténetének „az orvosi kar magántanárai 1850 óta” című függeléke bizonyítja: „1861/62. Patrubány Gergely, himlőoltástan”.⁷¹

A további fejleményekről maga Patrubány tudósít egy 1868-ban a m. kir. Belügyminisztériumhoz benyújtott felterjesztésében. A felterjesztés megjelent az *Orvosi Hetilap - Közegészségügy és törvényszéki orvostan* c. mellékletében 1868. március 8-án.⁷² A bevezetőből kiderül, hogy Patrubány már 1862-től az „oltási ügy kezelője”, majd „a nagyméltóságú magyar királyi helytartótanács 1863-dik évi martius 30-án 2398-dik szám alatt kelt kegyes intézkedése folytán a központi oltó-intézet igazgatójává nevezetett ki”. Kideríthető továbbá, hogy az „oltásokat az orvosi egyetem épületében évenként april hónaptól kezdve szeptember végéig hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön végzem”. Az oltás karról karra történik. „Az intézet szükségletei számára alkalmasot egyéniségekből az üde nyirk (himlőmag) szedése” is e napokon zajlik. Patrubány szerint a Központi Oltóintézetnek hármas célja van: 1. a nyilvános és ingyenes oltás (újraoltás) a főváros területén, 2. az orvos- és sebésztanulók itt gyakorolják az oltást és 3. folyamatosan jó minőségű üde védhimlőnyirkot biztosít a megyei és városi oltások számára „himlőmagszakadás vagy elfajzás” esetében. Patrubány igazgató felterjesztésében részletesen tervezetet dolgoz ki az Intézet munkájának szervezését, személyzetét, költségvetését illetően is.

Patrubány szavait hitelesíti a *Gyógyászat* 1862. december 13-án megjelenő 50. számában egy kurta hír: „Simmelweis (!) egyetemi tanár Patrubány Gergely tr. magántanár javára lemondott az országi ideigl. oltóintézet igazgatóságáról”.⁷³ Sajnos, Patrubány – tudomásunk szerint – sehol sem tett írásbeli említést elődje tevékenységéről.⁷⁴

Patrubány Gergely 1873-ig állt a Központi Oltóintézet élén. Ekkor Budapest tiszti főorvosává választották (1879-ben és 1885-ben újra választották őt) az akkor már országgyűlési képviselőként is ismert doktort.⁷⁵ Ezzel a Központi Oltóintézet sorsa is megpecsételődött: „A budapesti központi védhimlőoltó-intézet mint ilyen tulajdonképpen megszüntetett, de teendőivel 1874. nov. 1-től kezdve Bókai János vezetése alatt levő pesti szegénygyermekkorház bízott meg (belügyminiszteri rendelet 1874. 41.679. szám).⁷⁶ A tulajdonképpeni munkát azonban Wittman Lázár (1846-1887) végezte, aki 1876/77-ben magántanári címet szerzett védhimlőoltásból.⁷⁷ Már 1874-ben megjelentette *A Bókai tanár felügyelete alatt álló országos védhimlő-oltó intézet első évi működése alatt tett tapasztalatokat*. Sajnos 1885-ben „súlyos agybetegség lepte meg”, ezt Bécsben próbálta gyógyíttatni – ott is hunyt el 1887. szept. 19-én – rövid nekrológja a *Vasárnapi Újság* 39. számában jelent meg, (654.o.). Utóda Hainiss Géza (1857-1926) lett, aki 1885-ben végzett a pesti orvosi karon, majd ugyanott tíz

⁷⁰ Patrubány 1862

⁷¹ Győry 797.

⁷² Patrubány 1868, 1.

⁷³ *Gyógyászat*, 1862. 2. évf. 50.sz. 1032.

⁷⁴ Kiss 2015, 160

⁷⁵ Kapronczay 1970, 230

⁷⁶ Szontágh 1895, 213

⁷⁷ Győry, 798

év múlva magántanári címet szerzett „védhimlőoltásból.”⁷⁸ 1895-ben „orvosok és orvostan-hallgatók számára” kiadta *A védhimlőoltás (vaccinatio) kézikönyvét*.

Hainiss a Schöpf-Merei alapította pesti szegénygyermekkórházban dolgozott. Abban a kórházban, amely 1885 elején felvette a *Stefánia Gyermekkórház* nevet, és amelyre újabb belügyminiszteri rendelet „*ruházza a himlőnyirok fenntartását és díjtalan kiosztását.*”⁷⁹ A rendelet gyakorlati megvalósítása azonban még sokáig „botladozik.” Egy év elteltével ugyanis a *Gyógyászat* c. folyóirat *A himlőoltó nyirk beszerzésének kérdése* című – szerző nélkül – megjelentetett írásában azt állítja, hogy „*a jó és bölcs és szigorú*” rendeletek ellenére „*oly hely, ahonnan az oltásra szükséges megbízható anyagot hatósági és magánorvosok beszerezhetnék, nincsen*”... „*Vagy igen*” – folytatja kritikáját a magát meg nem nevező szerző – „*a Stefánia kórház szállít nyáron humanizált, télen borjűnyírkot, de ez utóbbit maga is Bécsből szerzi be és küld ki az országból érte 1500-2000 forintot. Már két ízben terjesztett fel ugyanezen intézet indítványt és tervezetet egy himlőnyirk-intézet felállítására iránt, de ennek elintézése még mindig késik.*”⁸⁰ Ráadásul – állítja a *Gyógyászat* jól értesült szerzője – a belügyminisztérium által, a himlőnyirk „elárusításával” megbízott tisztviselő – látva, hogy „*az anyag igen kapós*” – egy forintról 1 frt 50 krajcárra emelte az egy személy beoltására is alig elegendő oltóanyag árát. A *Gyógyászat* egy „*állami oltónyirk-termelő intézet felállításá*”-ban látja a megoldást, amely „*egészséges concurrentiát*” teremtené a magántermelőkkel szemben is. 1886-ban ugyanis az egész Európán végigsöprő himlőjárvány az ország több orvosát himlőoltóanyag-termelésre ösztönözte. Közülük leghíresebb az előbb a nagykunsági Túrkevén majd, Budán működő *Pécsi Dani* dr. (1855-1927) által 1886-ban alapított intézet volt. Oltóintézete jellemzően magyar „sikertörténet”: Pécsit „*közegészségügyi kihágás miatt – engedély nélkül hozván gyógyanyagot forgalomba – elítélték*”. A büntetés végrehajtását azonban felfüggesztették, sőt Pécsi igazi erkölcsi rehabilitációban részesült: az ő oltóanyagát vette igénybe *Tisza Kálmán* miniszterelnök-belügyminiszter is egész családja számára.⁸¹ A többi oltóintézet felsorolása *Zboray* tanulmányában megtalálható.⁸² A Szolnok-Doboka megyei Oláhláposbányán (ma: Tirgu Lapus, Románia), *Intze Béla* által működtetett oltóintézet története külön dolgozatot kíván. Azonban sem *Zboray*, sem az általunk látott szakirodalom nem tesz említést egy felvidéki kezdeményezésről – dr. *Kreichel* intézetéről.

Kreichel András 1828. október 26-án született Löcsén. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte – medikusként lett 1848 márciusában az „akadémiai légio” tagja, majd szeptemberben barátaival Pestre jött. Előbb önkéntes a Zrínyi szabadsapatban, később az ebből alakuló 35. Zrínyi honvédszászlóaljban. Katonai pályafutását a felső-magyarországi (IX.) hadtestnél századosként (kapitányként) fejezte be.⁸³ Bécs bosszúja őt sem kerülhette el: Bécsbe való visszatérése után közlegényként sorozták be őt és alakulatával előbb Prágában, majd Pilsenben szolgált. Egy magas beosztású tiszt azonban hamar felismerte *Kreichel* közlegény nem mindennapi képességét, nyelvtudását és gyermekei nevelőjévé fogadta. Így térhetett visz-

⁷⁸ Győry, 1936, 799

⁷⁹ Zboray, 165

⁸⁰ *Gyógyászat*, 1886, 783

⁸¹ „*Meghalt id. dr. Pécsi Dani*” – nekrológ a *Gyógyászatban*, 1927, 508.

⁸² Zboray, 166

⁸³ Bona, 1988, 349.

szá Bécsbe, egyetemi tanulmányaihoz másfél éves kihagyás után.⁸⁴ 1855-ben orvosdoktori, 1856-ban sebészdoktori és szülésmesteri címet szerzett. 1857-ben visszatért a Szepességbe és Merényben (Wagendrüssel, 1948 óta: Nálepkovo, Szlovákia) telepedett le városi orvosként. Weber szerint 1873-ban itt „Magyarország első és egyetlen oltóintézetét”⁸⁵ hozta létre, amely Kreichel 1889-ben bekövetkezett haláláig működött. Sajnos, pillanatnyilag nem áll több adat rendelkezésünkre ezen intézet tevékenységéről.

⁸⁴ Weber, 320

⁸⁵ „das erste und damals einzige in Ungarn bestehenden Impfintitut” Weber, 320

IRODALOM

BENE Fr.: Geschichte der Verbreitung der Kuhpocke von Pesth nach verschiedenen Gegenden Ungerns. *Zeitschrift von und für Ungern*, 1802, I. Band, 3. Heft, 370.

BENEDEK István: *Semmelweis és kora*. Budapest, Gondolat, 1967.

BOSSÁNYI András: *Közönséges Nép-oktatás a természetes ember-himlőnek tulajdonságairól, és a mentő- vagy tehén-himlőnek jeles hasznáról, melyet közre bocsátott Nagy-Bossányi Bossányi András Pesten a Szt. Rókusnál lévő Befogadóháznak Igazgatója, és ezen Sz.K. Városnak első rendes orvosa*. (Pest, 1808).

DÖRNYEI Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849*. Második kötet. Budapest, Borda Antikvárium, 2001.

DÖRNYEI Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. Harmadik kötet. Zebegény, Borda Antikvárium, 2010.

DUKA ZÓLYOMI/, Norbert: Z.G. Huszty, Mitbegründer der modernen Sozialhygiene. Bratislava, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1972.

DUKA ZÓLYOMI Norbert: Huszty Zakariás Teofil, a modern közegészségtan egyik megalapítója. *Orvosi Hetilap*, 1973, 114, 10. 573-576

DUKA ZÓLYOMI Norbert: Fejezetek a himlőoltás történetéből. In: *Új Minden Gyűjtemény* 2, Pozsony, Madách Kiadó, 1983.

GEBHARDT Ferenc: Az ember- és tehénhimlőről. *Magyar Academiai Értesítő*, 1851, 40-57, 1852, 27-48.

GORTVAY György: A himlőoltás magyar története. Orvostörténelmi tanulmány. *Népegészségügy*, 1950, 12. szám, 673-682.

GORTVAY György: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. Kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953.

GYÖRY Tibor: Az Orvostudományi Kar története 1770-1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története III. Kötet. Budapest, Pázmány Péter-Tudományegyetem, 1936.

HOLLÁN Henrik: Adatok és szemelvények a szent Rókus kórház és fiókjainak alapításának és fejlődésének történetéből, Budapest, Medicina 1967.

KAPRONCZAY Károly: Patrubány Gergely (1830-1891). *Orvosi Hetilap* 1970, 121 4, 229-230.

KAPRONCZAY Katalin: Poór Imre (1823-1897) emlékezete. *Orvosi Hetilap*, 1997, 138, 46, 2944-2946.

KISS László: Ki volt a magyar Jenner? *Orvosi Hetilap*, 1997, 138, 4, 224-225.

KISS László: Jenner eurázsiai prófétája: Jean de Carro In: uő: *Az orvostudomány felvidéki történetéből*. (Sajtó alá rendezte: Gazda István). Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2010.

KISS László: A védhimlőoltás hatósági megszervezése Magyarországon a 19. század első felében – a megyék viszonyulása a közegészségügyi kérdések megoldásához a vakcináció tükrében. *Comm. de Hist. Artis Med.* 226-229, (2014), 109-125

KISS László: Semmelweis és Jenner – szülészstanár a budapesti Oltóintézet élén. *Orvosi Hetilap*, 2015, 156, 4. 158-160.

- KOVÁCS József: Első sebklinika in: Högyes Endre (szerk.): *Millenniumi Emlékkönyv a budapesti kir. Tud. Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, Athenaeum, 1896, 550-559.
- KOVÁTS Mihály: Struve Keresztély Ágoston *A gyenge élet meghosszabbításának és a gyógythatatlan nyavalyák huzásának a mestersége*. Pest, Trattner, 1802.
- MAGDA Károly: Milyen lehet a gyermeket anélkül biztosan beoltani, hogy másikkhoz vitenének? – s micsoda módon lehet az oltóanyagot folyó alakban szedni, és későbbi használatra eltenni? *Orvosi Tár*, 1840, Új folyamat, 4. félév, 18. szám, 273-283.
- MOLNÁR Béla: *Kassa orvosi története*. Kassa, Wiko, 1944.
- NOVÁK Sándor Ágoston: *A helyhatósági rendes orvos viszonyai s kötelességei*. Pest, Beimel, 1842.
- OESTERREICHER József: Másodszori Híradás. *Magyar Kurir*, 1802. május 21-i, 41. szám, 638-640.
- PATRUBÁNY Gergely: A védtehenhimlő-ojtás közegészségi és gyógytani értéke. *Gyógyászat*, 1862, 2., 17-19. 345-348, 369-372, 385-388.
- PATRUBÁNY Gerő (sic!): Felterjesztése a m. K. belügyminisztériumhoz a „központi oltó-intézet rendezése tárgyában”. Közegészségügy és törvényszéki orvostan 1. Szám, melléklet az *Orvosi Hetilap* 10. Számához, 1868, 1-6.
- REICHARD János: Észrevételek a himlőoltás iránt. *Orvosi Tár*, 1848, II. Kötet, 6. Szám, 81-84.
- RIGLER Sigmund: Geschichte der Verbreitung der Kuhpocken in der Békésér Gespanschaft. In: *Zeitschrift von und für Ungern*, II. Band, Pest, 1802, 76-86.
- ROZSÍVALOVÁ, E.: Začátky očkování chrániček proti neštovicím u nás. *Časopis lékařů českých*. 1954, 1. sz., 25-27.
- SIMON Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686-1848). Budapest, Semmelweis Kiadó, 2013.
- SPIRA György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 1998.
- SZONTÁGH Félix: Himlőoltás/Himlőoltó-intézet In: *Pallas Nagy Lexikona* IX. Kötet, Budapest, 1895.
- TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná Mefitis. Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvěcenských Čechách*. Argo, 2012
- WEBER, Samuel: *Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des 19. Jahrhunderts*. Igló, 1901, 318-321.
- ZBORAY Bertalan: Adatok a magyar oltóanyagtermelés történetéhez. *Orvostörténeti Közlemények*, 36. (1965), 161-178.

LÁSZLÓ KISS, MD, CSc. Dr. habil
physician
930 08 Čilizská Radvaň 284 SLOVAKIA

SUMMARY

One of the preconditions for the spread of vaccination against pox diseases was making vaccination available. The first vaccinations were carried out using original cowpox lymph sent by Jenner. For further vaccinations the vaccine was extracted from the blisters of those who had been successfully inoculated. In order to provide vaccine continuously six vaccine centres were set up in 1804 in the following cities: Pest, Buda, Kassa, Gyula, Pozsony and Zágráb (Croatia). Detailed information is available only about the centre in Pest which operated in Rókus Hospital under the leadership of the hospital director András Bossányi. Besides regular vaccination they also provided vaccine for the countryside. From 1824 the vaccine was relocated to the medical faculty of the university in Pest and Ferenc Gebhardt, an instructor of surgeons, became its head. The centre operated in the building of the medical faculty and vaccinations were given on Thursdays and Sundays. After the retirement of Gebhardt in 1860, the centre was taken over by the dermatologist Ferenc Poor for a short time, then by Ignác Semmelweis. From 1863 Gergely Patrubány was responsible for managing the centre. In 1874 the central vaccine institution moved to the Hospital for Poor Children in Pest where it was led first by Lázár Wittman, then by Géza Hainiss. In the 1880s private institutions appeared, the best known were Dani Pécsi's centre in Pest and Béla Intze's one in Tirgu Lapus (Romania). Between 1873 and 1889 András Kreichel ran a vaccine centre in Nálepkovo (Slovakia).

ERVIN BAUER AND CANCER RESEARCH

GÁBOR ELEK — MIKLÓS MÜLLER

Introduction

'Based on my experiments, facts and considerations, I regard the problem of cancer solved. The surface tension of the serum provides us a measurable parameter, the value of which determines the origin and growth potential of cancer' (Bauer 1923a 374). This is an astonishing statement since the 'problem' of cancer is not yet solved even today. What did Bauer mean by these words that seem empty boasting to us.

According to Russian science historians, Ervin (Erwin) Bauer (Эрвин Симонович Бауер) is one of the founders of theoretical biology (*Токин 1963, Tokin 1965, Шноль 2001*). This is not recognised in Western literature, because Bauer's main monograph, *Theoretical Biology* (Теоретическая Биология, *Бауэр 1935*) was published only in Russian and remained unknown outside the USSR. Even there it became soon prohibited and removed from circulation because Bauer became a nonperson as victim of Stalinism in 1937 (see *Müller 2005*).

In this article we wish to present Bauer's theory of cancer in a historical perspective and to show him a genuine pioneer of theoretical biology.

Cell division at the beginning of 20th century: theories and experiments

Surface tension was regarded the major factor determining the shape and size of cells at that time. Osmotic pressure acts from the inside. It is counteracted by surface tension that forces the plasma droplet to assume minimal size, take up a spherical shape. Growth was assumed to be limited by the surface area that already interferes with uptake of nutrients and elimination of waste products (*Hartman 1953 445*). The protoplasmic mass, determining the metabolic rate, increases as the *cube* of cell radius, while the surface, where exchange of substances with the environment occurs, only as its *square* -- the volume of a sphere is $(4/3) r^3 \pi$, but its surface is $4 r^2 \pi$. This disturbs the equilibrium of the balancing forces and cell division ensues (*Przibram 1922 3, 12, 17-20, 25-26*). The sum of the *surface areas* of the two *spherical* daughter cells is, however, larger than that of a spherical mother cell by $1.12 \pi r^2$. This is the *surface excess* gained in cell division (*Rashevsky 1960 227*). *Rashevsky* created a mathematical model of cell with a centrally placed single metabolic centre and estimated the maximum possible cell radius (see *Bertalanffy 1942 42-45; Rashevsky 1960 149-157*). The surface excess means at the same time *surface tension surplus* (that is *surface energy surplus*) as well, compared to the maternal cell.

Cellular division was studied on the largest animal cells, fertilized eggs, as tissue culture had not been an established method yet. Division could be elicited by the most diverse means: by mechanical means (parthenogenesis), by manipulation of the salt concentration of the surrounding water (marine invertebrates, see *Loeb 1906 98-105, 234-244*), by radiation (*Gurwitsch*, see *Bertalanffy 1932 233-236*), by necrohormones (substances from damaged

cells), etc. Sometimes conclusions were drawn even from inanimate models (disjunction of oil-chloroform drops in the presence of soda crystals) (Spek, see Bertalanffy 1932 229; Herčík 1934 187-189). Numerous methods (staining, microscopic birefringence, microdissection by micromanipulator, deformation and sedimentation during centrifugation, swelling) indicated that density, viscosity and permeability of the cell membrane are periodically altered as division progresses. Such changes manifested as anisotropic shrinkage in solutions of various salt concentration, etc. (see Heilbrunn 1928 35-53), involving only a segment of the cell surface (Spek 1924). The plane of the cell division is the equatorial one; perpendicular to that is the polar plane. According to Spek cell division was initiated by the equatorial relaxation (swelling theory) but Heilbrunn saw polar condensation playing this role (gelification theory, Heilbrunn 1928 255-297; see Bertalanffy 1932 230-232, 287). The cell membrane was assumed to be a *lipid* pellicle, therefore lipid solvents and fatty acids were also used to start or influence division (Loeb 1906 245; Heilbrunn 1928 202-214). Such toxic agents could not be present continuously in all phases of the division; after short exposure they had to be washed out from the cell suspension. Esters of fatty acids were less toxic (Heilbrunn 1928 246-247). Since these were surface active materials, the question of the role of surface tension in cell division was raised.

It is remarkable that the role of nucleus in cell division was not appreciated yet. Although already Boveri knew of the constant relation between chromatin and cytoplasm in the cell, the nucleus was supposed to be only an organelle of oxidation (see Loeb 1906 36, 100-101). „Little is known for certain about „the role of the nucleus in the life of the cell“ (Krüger 1926)’ (quotes Bertalanffy 1932 214). Colloidal biology explained the important phenomena of cell-life by the activity of the cytoplasm (see Elek 2014). Contemporary biological theories sought the cause of cell division in some kind of short periodical stress (crisis) between the material requirement and its fulfilment that disturbs the cell’s otherwise regular resting state (the *equilibrium*, Loeb 1906 101). „The protoplasm... represents a complex system of equilibrium states. These are secured in a marvellous way against changes in external conditions. After conditions change, they lead to the next, equally characteristic and plasma specific equilibrium state’ (Spek 1928). The successor cell was thought to begin its life at a minimum level of energy. This level increases in the course of its life because more and more energy is necessary to maintain this equilibrium. The fundamental idea behind all cell division theories was that during division energy is liberated, therefore it is a *spontaneous* process (Rashevsky 1960 181, 244). In consequence, the young new cell begins its life at an energy level, that is lower than where the old cell ended its life. The surface energy *surplus* of the successor cells (see above) was thought to be spontaneously absorbed in the stress of the cell division.

Theories and treatment of cancer at the beginning of 20th century

A number of agents were known even then to cause cancer: cell free filtrates of tumours in chickens (Rous 1911), chemicals: painting the skin with coal tar (Yamagiva and Ichikawa 1914), aniline dyes (bladder cancer), physical factors: radiant energy, etc. The role of some bacteria (*Bacillus tumefaciens*: Blumenthal) and parasites (*Spiroptera neoplastica*: Fibiger, etc.) could not be excluded as carcinogenic agents at that time (see Baló 1962 230, 233-234, 237; Borst 1923 653-670), an assumption later proved to be erroneous. The definitive diagno-

sis of the malignant growth was based at that time on morphology, the unusual variability of cellular and tissue structures. Although *Borst* noted that the nucleo-plasmatic ratio is shifted in favour of nucleus in cancer cells, leading histologists of the twenties of the last century stressed the lack of any absolutely specific feature of the microscopic picture of the cancer cell. The specificity of cancer is biological: a cancer cell is an irreversibly altered abnormal cell, the growth of which exceeds, and is uncoordinated with, that of normal cells of the organism (*Borst* 1923 655; *Lubarsch* 1922).

Many concepts have been proposed to explain this irreversible alteration. According to *Boveri* chromosomal abnormalities were the basis of carcinogenesis; most malignancies, however, did not show chromosome breaks, mitotic aberrations or other deviations. *Cohnheim* originated carcinomas from dystopic embryonic cells but his theory left the essence of the malignant transformation open. *Ribbert* stated that undifferentiated juvenile cells escaping from the control of the organism during regeneration started the malignant process. The 'chronic irritation' theory seemed the most comprehensive one: it attempted to elucidate the various types of chemical carcinogenesis. In a broader sense of this concept even the regeneration theory or the effect of parasites could be grouped here (see *Baló* 1962 229, 237; *Borst* 1923 656-659, 667-680).

The therapy of course could not be causal, although in large sanitary establishments special hospital wards were organised for cancer patients. These also included research centres (for example in the Charité of Berlin under the leadership of *Blumenthal*, see *Winan* 1993 340-341). In addition to surgery the main approach of cancer treatment was the so-called non-specific therapy (*Weichardt* 1925), i.e. the parenteral administration of materials foreign to the body, most often proteins, bacteria, tissue homogenates. Therefore another name of such treatment was protein therapy. Its non-specific nature differentiated this method from immunotherapy. Treatment required great experience because the doses were not established. The *Arndt-Schulz* golden rule was the guiding principle: '*small stimuli fan the vital activity, medium ones promote it, strong ones are inhibitory and the strongest ones eliminate it*' (*Handovsky* 1925). The purpose of the therapy was to augment the self-curative power of the organism. *Fichera*, later director of the Milan Oncological Institute, used normal human tissue homogenate for cancer therapy from 1910 (see *Baló* 1962 243). He established in animal experiments that lymphoid organs (lymph nodes, spleen, bone marrow) were more curative than other tissues. Their effect developed immediately but it was not long lasting, nor was it preventive or specific. It did not have the characteristics of immunity (*Fichera* 1914a). The therapy of *Blumenthal* was virtually similar; at the same time he tried to explain the small benign influences by immunological notions. He used the suspensions of *homologous* tumours for therapy (squamous-cell carcinoma homogenate for keratinised cancer, adenocarcinoma homogenate for glandular malignancies, etc., see *Blumenthal* 1914b). He was annoyed that he gained a reputation as a "non-specific" therapist.

The mechanism of non-specific therapy was not fully understood (*Weichardt* 1924). Clinical observations indicated that certain chronic inflammations might favourably influence the process of the cancer disease (*Schmidt, R.* 1910). Although the concept of the reticuloendothelial system (RES) already has been outlined (*Aschoff* 1924 108-111), its defensive role in the organism was not yet experimentally proved; therefore an interpretation of the non-specific therapy acceptable today was not yet possible. *Fichera* was conscious of the difference

to immunity but he called his procedure simply as ‘tissue chemotherapy’ or ‘reparation of the carcinogenic disturbance of the organs’. The Italian and German specialists started a desperate, vicious and hopeless debate (*Blumenthal 1914a; Fichera 1914b*). Since the system of tissue (histocompatibility) antigens (see *Elek 1966; Schmidt, H. 1955* 932-935, 938-941, 951-955) was at that time unknown, the controversy seems meaningless today in its scientific aspects – but certainly not in its personal aspects (see below).

Bauer’s principle, a theoretical model of cell division and cancer therapy

Bauer and his wife, *Stephanie Szilárd*, left Hungary, probably late 1919 (*Müller 2005*). After a brief period in Göttingen, they moved to Prague in 1920. Bauer started his experimental research on cell division and cancer here, in the Institute of General Biology and Experimental Morphology of the Charles University directed by *Vladislav Růžička* (*Rýdl 1958*).

Bauer carried out his cell division experiments on eggs of the roundworm, *Ascaris*¹. The choice of this model was not fortunate (see later) but the results were completely up to his expectations. Bauer used an ester of butyric acid (tributyryn) to decrease the surface tension of the incubation medium and observed accelerated cell division (see above).

Table A. Application of Bauer’s non-equilibrium principle to modelling of cell division.

			Bauer’s ideas	Comments
1	The necessity of	the Bauer’s principle	The main insight of Bauer is the realization that, even if we are materialists, the fundamental principles of chemistry and physics are by themselves insufficient to explain the mechanism and course of biological phenomena (<i>Баязп 2002</i> 163-164). Clear understanding cannot be achieved by aimless repetitions of measurements and observations. They are of use only if they are able to verify or reject a defined <u>previous idea</u> about the mechanism (<i>Bauer 1923a</i>).	It is possible for example that overcoming the insufficiency of the cell surface in relation to metabolism is in the background of cell division. However, this biological <u>necessity by itself</u> cannot explain the <u>cause</u> (mechanism) of the cell division. To know the cause we need a previous theoretical model, which should correspond to the fundamentals of contemporary biology.
2	Opinions about		According to Bauer the first fundamental law of biology is his non-equilibrium principle. In his words ‘ <i>all living organisms are characterized by being a system that is not in equilibrium in its environment and is so organised that it transforms the sources and forms of energy taken up from its environment into such state that acts against the establishment of equilibrium in the given environment</i> ’ (<i>Bauer 1920</i> 10, 12-13).	Bauer’s principle was considered a trivial feature of living organisms (<i>Винберг 1984</i>). Man-made governing devices may use the energy of their surrounding to maintain their non- equilibrium state (oscillators, etc). The <u>inversion</u> of Bauer’s principle (<i>all systems which are not in equilibrium ... and transform ... in such state ... are living organisms</i>) is not valid. Bauer’s principle therefore cannot be a fundamental tenet of biology.

¹ Bauer did not specify the species used. *Завадовский (1926)* assumes it was *A. lumbricoides*.

			Bauer's ideas	Comments
3	The value of	the Bauer's principle	Bauer's principle is true for cell division as well. Cell division should be the consequence of the cell's own work performance. Division cannot be regarded as incapacity for work because of insufficiency of the cell surface. The surface energy excess of the two daughter cells is derived from the mother cell's work. This surplus energy cannot be spontaneously released by the stress of cell division. Therefore the daughter cells begin their life at a higher level of surface energy than where the mother cell ends its (<i>Bauer 1924</i>).	Cell division is indeed an energy intensive process (the cytoplasm is divided by the action of a contractile actin-myosin ring; mitotic spindle and centrosomes are moved by tubulin molecules, both processes are ATP dependent, <i>Lodish et al. 2000</i> 505, 785). Bauer's principle led thus to a productive working theory in the controversial question of the cell division. Hence this principle may be regarded rather as a fruitful <u>way</u> of the <u>modelling</u> in <u>theoretical biology</u> instead of a fundamental principle of biology.
4	The limits of		Bauer's principle does not specify the facts of work performance. These have to be <u>deduced</u> from the current <u>model</u> . Bauer's model just stated that the dividing cell performs work against the surface tension of its surrounding liquid (lymph, extracellular space, etc.). This is a humoral approach to physiology.	In theoretical biology only of such models are allowed, the validity of which can be experimentally tested. After testing, the model should be discussed or acknowledged and, if necessary, modified or rejected. Bauer himself considered these outcomes (<i>Bauer 1923a</i>).

Wherein lies the value of Bauer's contribution? Primarily in the thoughts of his conclusions. Bauer's train of thoughts is summarised in Table A, left column. Current views can be seen in the right column of the table as criticism – giving a historical perspective. Bauer reached quite different conclusion from the observed acceleration of the cell division than *Spek*, *Rashevsky* or *Heilbrunn*. According to Bauer, a *discharge* of energy differences can produce phenomena resembling cell division only in *nonliving* systems. In his opinion local viscosity alterations, upsetting the balance of forces or loss of a supposed equilibrium towards the surrounding cannot explain the *mechanism* of the cell division (Table A, row 1). In this section the Italicised sentences are from Bauer's text (*Bauer 1924*). Only the cells own work can explain the course of a regular vital process, work that is always at the cells' disposal according to Bauer's principle, even before, during and after cell division. '...cell division does not mean reaching a state of equilibrium at the given tension differences but in contrast means work against attaining this equilibrium, i.e. against equilibrium of the surface tension...Cells convert their free energy to forms of the energy that works against an establishment of equilibrium' (Table A, row 2). The newly-born cells begin their life with surface energy *surplus*, which had not been spontaneously released in the cell division but was purposefully passed on to the successor cells. It represents the result of the work that has been performed by the mother cell against the surface tension of the surrounding medium. This work is 'performed likely by structures that become visible during karyokinesis and are able to transform the free energy of the cell into mechanical energy, i.e. pulling forces'. A role of physical forces was only assumed when signs of tension were visible in cells, e.g. separation of chromosomes, function of the spindle (*Bertalanffy 1932* 227, 245; *Rashevsky 1960* 235-242; sec. Table A, row 3). 'If the assumption of work against surface tension during cell division is correct, it follows that less work will be needed if the surface tension is diminished'; the number of the cell divisions will be increasing. Thus Bauer has made a model of cell division in usual way of theoretical biology at a further stage of its

development (Table A, row 4). Bauer's principle plays a decisive role in all his models. For recent biological science his principle cannot be regarded as a fundamental one. It is more correct to consider it as a *method* for constructing models in theoretical biology (Table A, row 3). If Bauer is to be recognised as a forerunner of the theoretical biology, this interpretation can best preserve the significance of his principle.

The choice of the *Ascaris* model was unfortunate. *Tributylin* does not even enter the *Ascaris* eggs whose shells are impermeable to water and compounds dissolved in it. The increase of cell division observed by Bauer was an unrecognised experimental error. Tributyrin, a mild antiseptic, inhibited *bacterial* growth in the medium; therefore *more oxygen* reached the eggs leading to faster division (Завадовский 1926). This fact did not become widely known and did not affect Bauer's reputation, but possibly the criticism prompted Bauer to repeat similar studies on plant seeds with his coworker, Tschukisheva. These tests confirmed that decrease of surface tension increases cell division (Баяр 1930 77-82).

Tributyrin indeed increases the tempo of cell division in certain cells – those that contain in their membrane aquaporin, a protein regulating water transport – e.g. eggs of amphibians (see Lodish *et al.* 2000 609-611). Tributyrin also accelerated amphibian regeneration (Vejnárová 1924) and growth (Kříženecký, see Herčík 1934 189-191).

But the fundamental essence of Bauer's contribution is that the living cell differs from non-living models. It became more and more evident by the nineteen thirties that colloid chemical direction of physiology was not suitable to explain life phenomena. '...if we are really to come to an understanding of the colloid chemistry of protoplasm, we must seek to explain the colloidal changes of the living substances in terms of the colloid chemistry of inanimate materials. Probably this is as yet scarcely possible' (Heilbrunn 1928 281). In the understanding of mechanical aspects of cell division Bauer's thesis of 'non-equilibrium' fulfilled the role of theoretical biology: it led to a correct working hypothesis. We know now that an actomyosin ring constricts the cytoplasm of the dividing cell with use of ATP. Assembly of actin microfilaments gelifies sol state in the living organism's cytoplasm, a process also dependent on ATP, e.g. locomotion of amoebae with pseudopodia (see Lodish *et al.* 2000 765, 789, 792; Lutkenhaus 2008). Locomotion requiring energy but based on other molecules (tubulin) are the movement of the cell centre and division spindle (see Lodish *et al.* 2000 517, 784-785, 823-836 and Table A, row 3). With his thesis Bauer became one of the first critic of the colloid chemical direction in physiology: he made a better model of cell division than the contemporary *mechanical* ones. All the same he remained within the framework of the colloid direction: he imagined the cell's reproduction directed by a *physical* quantity (surface tension) that is largest after the cell division, and then diminishes. This contradiction disappears if we consider that Bauer's criticism was always based on his thesis of permanent non-equilibrium.

Bauer's theoretical activity, however, did not stop at the explanation of cell division. He became preoccupied with questions of malignant growth (possibly because his father died of cancer). He tried to implicate surface tension in all aspects of the cancer problem. Such attitude is a typical aspiration of theoretical biology: to explain things with the least number necessary notions (deductive argument). Discussion of the cancer problem was not new to him: in his first monograph he specified this disease as the pathological error of physiological regeneration (Bauer 1920 71-74; see Elek – Müller 2006). Bauer's thoughts about cancer are in the left column of Table B (Bauer 1923a), present opinions are in the right one.

Table B. The role of the surface tension in cancer.

		Bauer's ideas	Comment (page numbers from <i>Lodish et al. 2000</i> in parentheses)
1	Precancerous state	Although cancers may be of diverse origin they have a common feature: the surface tension of the patients' serum is always <u>decreased</u> , showing that the surface tension of the extracellular fluid between the cells is also reduced in the body. This increases the risk of decreasing <u>cellular cohesion</u> , a most effective component of cellular differentiation (<i>Bauer 1923 a</i>).	Tight contact and interaction is indeed a real condition of ontogenetic cell differentiation. The differentiation represents, however, the expression of the <u>proper</u> genes of the cell itself, a process not induced by pure cellular cohesion but by specific molecules (1003, 1021). Cohesion of cells is assured <u>not by a fluid</u> medium, but by a network of cell adhesion molecules (968, 993) and by the extracellular matrix secreted by the cells.
2	Isolation (beginning cancer)	In a loosened tissue structure scattered individual cells may lose <u>all contact</u> with neighbouring cells thus escape from organismic control (and organisation). This (spatial) <u>isolation</u> process is the definitive step towards malignisation. This happens often in tissues where physiological regeneration is common and undifferentiated cells arise in great numbers (endometrium, mammary glands, skin or chronic inflammation). The chemical structure of the carcinogens is highly diverse, but they all decrease surface tension, as do necrohormones, bile acids, lactic acid in the stomach and lack of calcium too.	The essence of the tumour is the functional isolation of cells owing to malignant mutation. Genome stability and regulation of the cell cycle are damaged (529, 1074-1081). Defective (tumour) cells do not perish because the checkpoints do not work (531, 1063-1069). Multiplication of pathological cells becomes steady because of abnormal activation (1056, 1069-1074, 1081). Regeneration is important in carcinogenesis as oncogene mutations happen in dividing cells. The carcinogens are all electrophiles (474); they react with DNA when its double spiral separates during cell division. Cancer cells may be scattered, because first only stem cells are transformed (1062).
3	Age dependence	Bauer, as also his contemporaries, assumed that the surface tension of the serum could be attributed to its complement content. In addition he thought that the serum complement gradually decreases with age and that this is the cause of high frequency of cancer in old age (<i>Bauer 1923a</i>). He imagined that the mechanism of the slow age dependent in vivo decrease of complement level is <u>the same</u> as that of the fast in vitro complement inactivation, i.e. the <u>deformation</u> of the protein molecules, and the change of their dipole moment (<i>Bauer 1923b</i> ; see <i>Elek 2014</i>).	The complement is only a minor fraction of the serum proteins and its in vitro inactivation corresponds to the <u>denaturation</u> of one or more of its many components. The <u>in vivo</u> detectable effect of complement depends also on other <u>minor serum constituents</u> , and on the physiological state of the organism (e.g. gravidity). Life is possible without in vivo complement activity of the serum (<i>Schmidt, H. 1955</i> 541-543, 553-554, 1008-1009). Malignant mutation leading to cancer is a multistage process, which may become complete only in old age (1059).
4	Metastasis	Bauer compared the surface tension of supernatants from various organ homogenates assuming that these represented the supposed intercellular fluid. The surface tension of supernatants was inversely proportionate to the frequency of tumour metastases to the organ in question. He concluded that the cellular surface tension has a greater role in tumour metastasis formation than the direction of blood and lymph flow to the organ in question. Surface tension of the spleen supernatant was prominently high compared to that of the lymph nodes (<i>Bauer and Lasnitzki 1925</i>).	Tumour metastasis to any organ is determined primarily by the possibility of the blood and lymph flow from the primary tumour to the organ in question, secondly by tissue affinity between the organ and tumour and, also by their physiological state (<i>Kellner 1971</i> 140-165, 204-206). The supernatant of organ homogenates does not model the extracellular space because the latter contains free water only under pathological conditions (oedema, 992-993). The dissolved molecules determine surface tension. In lymph fewer types of molecules are dissolved than in the supernatant of the spleen rich in blood.

		Bauer's ideas	Comment
5	Therapy	Bauer developed a procedure to obtain a spleen extract, which increased the surface tension of the serum. The procedure was acquired by Ernst Stiltgen's pharmaceutical factory, which put the product as <i>Supertendin Silbe</i> on the market (see <i>Gehes Codex</i> , 1926). It had been recommended for cancer patients, but the dosage was not specified. The effects of the preparation were not tested on cancer bearing experimental animals (<i>Bauer 1925</i>).	Industrial production of Bauer's extract preceded that of Fichera's preparation, introduced in Germany only after 1933 (see <i>Fichera 1933</i>). Although Bauer newer called the treatment by his extract a non-specific therapy it should be regarded as such. The effect of the non-specific therapy on the surface tension of the serum was proved (see <i>Gutfeld 1925</i>). Similar specimens were used until the 1950s (see <i>Hammerschmid 1953</i>). After this time chemotherapy had the leading role in cancer treatment.

Bauer detected a decreased surface tension in sera from cancer patients. These sera were not heat inactivated (in today's parlance, denatured; *Bauer 1923a* and *1923b*); but he assumed that molecules in cancerous serum suffered the same change as after heat inactivation (Table B, row 3). This observation became the *first* crucial point in his theory. He was not considering possible differences (see *Herčík 1934* 140-141). We need to remember that molecular alterations caused by denaturation were clarified only in the nineteen forties when Bauer was no longer alive (see *Elek 2014*). He claimed that the tissue fluid, i.e. the microenvironment of cells (intercellular space) – a thin liquid film according to Bauer – originates from serum (Table B, first row).

Surface tension between cells decreases, too, thus *cohesiveness* of the tissue structure can almost vanish in some places. In such places some cells may become totally unrelated to their neighbours, independent from the whole organism, thus their differentiation is blocked. This process is *isolation*, the *second* crucial point in Bauer's theory. Bauer shows the microscopic manifestation of isolation on tar painted skin (*Bauer 1923a* Fig. 1) where the concomitant inflammation induced oedema around atypical cells. But we know that scattered pattern is frequent in already spreading carcinoma as well: disjunction, reticular growth or micro-metastases around primary cancer (*Kellner 1971* 22, 184-185, Fig. 35 on page 65). Bauer regards isolation as the necessary and *sufficient* cause of the origin and development of cancer. Hence isolation replaces malignant mutation in his theory (Table B, row 2). Genetics of mammalian cells, however, was not much studied in the nineteen twenties, so Bauer could correctly state: '*unequal distribution of chromosomes was not confirmed, it does not explain all observations in a direct way ... and cannot be tested experimentally, thus it is not predictive*' (*Bauer 1923a*). Only a decade later could another author write: '*It is a disturbing sign of the fragmentation of our science that the conclusions of the two of the most modern and much studied research areas – genetics and colloid chemistry – so clearly oppose each other*' (*Bertalanffy 1932* 222). Only in the thirties became probable that all cells (even bacterial ones) contain nuclei even if they might not visible under the microscope and that nuclei probably contain nucleic acids (see *Bertalanffy 1932* 209-214).

When Bauer could not secure a stable position in Prague², he decided to move to Berlin in 1923 (*Müller 2005*). With Bauer's motivation to fight cancer it was natural that he approached

² The senate of the medical faculty declines Bauer's application for *Venia legendi*, June 27, 1922. *Archive of the Charles University, Prague*, Personalakta 88.

Ferdinand Blumenthal, a leader in cancer studies and head of the Cancer Institute of the Berlin Charité (see *Kotowski 2005; Jenks – Reinicke 2012*). *Blumenthal*, however, could provide him only a part time position at 70% full time salary to perform animal experiments³. He occupied this position only for a year. It was here that he measured the surface tension of the supernatants from homogenates of various organs (Table B, row 4) and found the highest frequency of metastases where the surface tension was the lowest (*Bauer – Lasnitzki 1925*)⁴. As a former pathologist (see *Elek – Müller 2006*) he would have known that spleen is somehow related to the defence against infectious bacteraemia and inflammation (it becomes enlarged), and indeed he measured high surface tension in sera of erysipelas patients (*Bauer 1923a*). Every pathologist knows that cancer metastases are very rare in the spleen. And Bauer now found the highest surface tension in the supernatant of the spleen homogenate. He thought of using spleen extracts as therapeutics for cancer. Did he know of *Fichera's* earlier works? We don't know. But choosing spleen extract as remedy for cancer he unwittingly joined *Fichera, Blumenthal's* greatest scientific opponent (see above). Was this connected to losing Bauer's position with *Blumenthal*? This we don't know either.

His next communication indicates only Berlin as his working place and no longer the Charité (*Bauer 1925*). With the financial support of *Dr. Silten* (see *Urdang 1931; Leimku-gel 1999 47-49*), the owner of a pharmaceutical firm primarily producing oxygen for inhalation, and probably in the laboratory of his firm, he prepared a spleen extract. He did not publish his method in order to 'patent' its product. Only animal experiments are detailed in the article proving the efficiency of the preparation (*Bauer 1925*). By injecting a sample he could raise the surface tension of rabbit sera to a maximum. These were not tumour-bearing animals, so essentially they were cured of low serum surface tension (Table B, row 5). Possibly he did not have access to tumour bearing animals in this work⁵. '*The preparation will be produced in the chemical-pharmaceutical firm of Dr Silten and will be named "Supertendin-Silbe"*' (*Bauer 1925 1724 footnote*). The product was marketed and was listed in several editions of the widely used *Gehes Codex (1926, 1929, 1933)*, a compilation of commercialised medical preparations⁶. It might seem peculiar to us that a manufacturer of medicaments was willing to finance an anticancer preparation not tested on cancer. At that time, however, production and sale of pharmaceuticals was essentially unregulated. Papers on non-specific protein therapy were full of alleged scientific explanations from physiological colloid chemistry. Among others it was claimed that a treatment is only efficient if the surface tension or viscosity of the serum changes (see for example *Gutfeld 1925*).

³ Letter by *Blumenthal* to Charité Direction. Humbolt-Universität zu Berlin, Archiv, Medizinische Fakultät, Folder 954, Page 118, October 30, 1923.

⁴ It is of interest to note that in *Blumenthal's* department *Lasnitzki* also collaborated later with another Hungarian émigré, the biochemist *Imre Szörényi (Lasnitzki - Szörényi 1934, 1935)*.

⁵ A participant in these experiments was *Dr. Alice Pártos*, wife of the known painter, *Aurél Bernáth*, living at that time in Berlin. One of the authors, *M. Müller* was present during *Tokin's* interview with *Dr Pártos* in Budapest in 1960.

⁶ Description of the preparation in the 4th (1926, p 978) edition of GEHES CODEX: '*Supertendin-Silbe, a tissue preparation made of spleen. It is supposed to increase the surface tension of blood serum. According to Dr Erwin Bauer increase of surface tension leads to inhibition of cancer growth and of the formation of metastases and recidives after operative removal of tumour. For treatment of cancer: Dosage not given. Product of Dr Ernst Silten, Fabrik chemisch-pharmaceutische Präparate, Berlin NW 6, Karlstr. 20/a*'. Ten 2ml ampules cost Mark 8,48

Bauer's cancer theory soon received positive acclaim among experimental oncologists. His paper (Bauer 1923a) was quoted in clinical journals (Tobler 1924). Extracts of homologous tissue were shown to have higher surface tension than those from cancerous tissues (Kagan 1924a). Transplants of mouse ascites tumours treated with surface-active agents took with a higher percentage (Kagan 1924b). Parallelism was noted between malignancy of a tumour and decrease of surface tension of extracts of the tumours (Solowiew 1924). Serum exhibited lower surface tension in pregnancy, too (Solowiew 1925). Decrease of surface tension was claimed to occur in mouse cancer elicited with carcinogens (Deelman 1924). Decrease of surface tension could also lead to permeability changes in the membrane of tumour cells (Traube 1929). What was behind this fast acceptance of the idea?

First of all, the theory was amenable to experimental testing – and as seen on Table B – it could bring together and easily explain almost all of observed facts of malignant growth. Early theories based on morphology could explain only partial aspects of the cancer problem. The vast array of facts obtained in clinical and experimental studies needed more than a morphological theory. Bauer's theory – while it was short lived – was the most comprehensive cancer theory from the colloid chemical point of view. Even more so, his principle formulated the essence of pathology of his time (Table A, row 2). A living organism not in equilibrium, but able to perform work, always counteracts damaging external changes and restores its non-equilibrium state. This is the *regulatory activity* (Bauer 1920 13-14). 'We call disease all life processes that are not regulatory, where the energy taken up is not or not fully used up for the increase of non-equilibrium. This means that disease can only be elicited by external influences (Bauer 1920 59-60, see Elek – Müller 2006). This is at the same time the essence of his humoral, colloid pathology.

We can now understand the above quoted sentence by Bauer: 'Based on my experiments, facts and considerations, I regard the problem of cancer solved. The surface tension of the serum provides us a measurable parameter; from the value of which the origin and growth potential of cancer depends' (Bauer 1923a 374).

Critique and afterlife of Bauer's theory

Bauer's paper (Bauer 1923a) led to a series of follow-up studies. Together with the already referred papers more than a dozen communications were published on the surface tension of sera from cancer bearing organisms and of their organs. The size of the samples was often small, the values obtained for control sera were occasionally wrong, different authors employed different methods (see Herčík 1934 150-152).

Research in the 1920s did not include yet statistical evaluation of results, calculation of errors, numerical expression of the confidence limits. Even without such evaluations Bauer's hypothesis, seeing the common cause of cancer formation in lowered surface tension of the serum was regarded premature, not considered carefully. While differences in surface tension of various tissue extracts were clearly documented, it became clear that establishment of experimental tumours leads to fluctuations of surface tension not only in the serum but also in tissues surrounding the tumour. These changes attain their maximum at different time points depending on the type of tumour and the surrounding tissue (see Herčík 1934 152-157). Differences in surface tension of different organs do not give a complete explanation of

frequency of metastases. Intravenous injections of different experimental tumours result in different frequency of tissue metastases (tissue affinity, Table B, row 4, second column, *Kellner 1971* 204-206). Cancerous (or embryonic) tissue contains more water and surface-active compounds (lipids, less Ca, etc.) as *Bauer (1923a)* and *Solowiew (1924, 1925)* stated, but contains also products of destroyed cells through damaged vessels *entering constantly into the circulation* from the tumour and its neighbourhood's (Контовский, Бережанский и Маевский 1927 cit. *Рубинштейн 1932* 199-200). These were to be used in the innumerable diagnostic cancer tests developed in the nineteen thirties and forties which turned out to be insufficiently sensitive and specific (see *Schmidt, H. 1955* 966-980). Today biological mass spectrometry can show tumour degradation products in the serum (*Petricoin et al 2002*; see *Elek – Lapis 2006*).

It is Bauer's merit that he never tried to use surface tension to *diagnose* malignancies but only to evaluate the seriousness of the disease. Also the starting point of Bauer's theory – decreased surface tension – was not the cause but the effect of cancer. But the main blow to Bauer's cancer theory was that in vivo enhancement of cell division by surface-active agents notwithstanding, no tumours could be induced with Tributyrin, lactic acid and calcium-free diet (*Hoffmann 1933*). Four years after Bauer published his work (*1923a*), we already read: '*The ideas of permeability changes of cell membranes and of surface tension of tissue fluids gained tremendous significance for (all) physiology. No doubt they are also important for the problem of cancer but it is doubtful that they are sufficient to fully explain the origin of cancer; as Bauer assumes... His interesting results will need extensive verification before we see clearly. As yet there is no reason to explain cancer formation on the basis of humoral pathology*' (*Fischer-Wasels 1927* 1435-1436). Bauer's statement: '*based on my experiments, facts and considerations, I regard the problem of cancer solved. The surface tension of the serum provides us a measurable parameter, from the value of which the origin and growth potential of cancer depends*' – became obsolete and shown to be erroneous. We must remember, however, that when he wrote this sentence, he himself added and stressed: '*this represents the most general condition of the origin of cancer, as we know it today*' (*Bauer 1923a*).

The physiological colloid theory became obsolete in the nineteen thirties and it hampered the development of protein chemistry and enzymology (see *Elek 2014*). '*Colloid chemistry discloses what is similar between "dead" colloid and protoplasm... but gives no insight in what they differ; thus into the essential properties of living systems*' (*Bertalanffy 1932* 243). Gradually genetics and biochemistry gained predominance over colloid chemistry. The syndrome of inherited familial polyposis, unfailingly ending in cancer, became known (see *Fischer-Wasels 1927* 1648). Events moved fast; in the thirties the leading theory of cancer was Otto Warburg's metabolic theory based on cellular phenomena: tumour cells have enhanced glycolysis (see *Burk et al. 1967*). The surface tension of certain cell membranes could be measured in late nineteen thirties. Its value turned out to be too low for membranes *made only of lipid* and was attributed to the presence of proteins. We speak now of lipoprotein membranes (*Danielli 1958* 246). These new facts could no longer be accommodated by Bauer's theory. Bauer took no part in the debates about surface tension in cancerous tissue.

Bauer moved to the USSR in 1925 and held positions successively at the Obukh Institute of Occupational Diseases in Moscow (1925-1931), the K.A. Timiryazev Biological Institute in Moscow (1932-1937) and the All Union Institute of Experimental Medicine in Leningrad

(Всесоюзный Институт Экспериментальной Медицины, VIEM) (1932-1937) (Müller 2005). He devoted these years to uninterrupted theoretical studies. He developed the application of his principle of permanent non-equilibrium (Table A row 2) to analysis of the cycle of life. In the thirties he equated the decrease of *all energies* of the cell with senescence. He regarded not only the relative increase of the surface at cell division as being important, but also assumed that a loss of *living* matter by its conversion into energy (fundamental process) is necessary to raise again the energy level of the daughter cells (Бауэр 2002 260-266). His interest in cancer was at bay in the first two institutions. His two monographs published in these years did not even mention cancer (Бауэр 1930, 1935).

When Bauer became head of the Biology Division of the VIEM in 1932, a Laboratory for the Study of Cancer was immediately organised as one of its five research groups⁷, thus he returned to cancer research once more. His earlier work on cancer was possibly an argument for his invitation to the newly organised institute for '*The manifold study of the human organism on the basis of modern theory and practice of medical science, and the development of the new methods of research, treatment and prevention of diseases on the basis of modern achievements in biology and physics...*' (Mitnik 1935 10). Cancer research was performed by several other groups at the All-Union Institute such as divisions headed by N.N. Anichkov, A.G. Gurvich, and A.D. Speranskii. Ya.A. Lovtskii performed clinical research (Грекова 1990).

Examination of anti-tumour effect of purified spleen extracts on tumour bearing animals became part of the research program of Bauer's Division only after Shabad (Шабад, Леон Манусович) moved from Anichkov's Department of Pathology to Bauer's as head of his Cancer group in 1935 (Шабад 2008)⁸. At this time *Shabad* was already an accomplished scientist with developed views and probably had reservations about the ideas of Bauer. He does not even mention Bauer's work in his reminisces of VIEM (see Шабад 2008 104-106). A single report on spleen extracts was published in German in an international journal edited between 1933 and 1936 by Pál Geréb in Hungary (Bauer et al. 1936) and in Russian (Бауэр и др. 1937, see last row of Table C). Bauer's co-worker Lyslova (Лызлова, Антония Васильевна) explored the effect of spleen extract in humans⁹.

⁷ Лаборатория по изучению рака. Initial scientific co-workers were two colleagues of Bauer coming with him from Moscow, Brandgendler, V.S. and Ginsburg, G.Yu. (See 1934, *Справочник-Календарь Всесоюзного Института Экспериментальной Медицины*, Издательство ВИЕМ, Ленинград, 33). Neither of these two co-workers published anything on cancer, it needs to be added.

⁸ Research plans of Bauer's Division for 1934 include only one topic related to cancer, Brandgendler's clinical studies on specific dynamic action of proteins on cancer patients. Plans for 1935 and 1936 also include studies on the role of spleen in cancer pathogenesis and the antitlastic effect of spleen extracts. *Central State Archives of Science and Technology, Sankt-Petersburg* (ЦГАНТД), Fond 182, opis' 1-1, Delo 412, page 2, Delo 475, pages 44, 96 and 96 verso.

⁹ *Archives of the Institute of Experimental Medicine, St.Petersburg*, Fond 747.

Table C. Bauer's views on cancer in 1936 (*Баяр* 1936)

	New features of Bauer's cancer hypothesis	and their possible interpretations
Isolation	He regards the existence of <u>regeneration</u> the most significant condition at site of cancer formation. Local decrease of surface tension enhances isolation and cell division.	The combined action of regeneration and carcinogenic agent causes <u>inflammation</u> supporting the isolation of young, recently divided and still undifferentiated cells.
Surface tension of serum	The decreased surface tension of serum cannot be due to surface-active agents originating from cancerous tissue, because this would not be compatible with the observation that <u>all</u> sera show the <u>same minimal</u> value after inactivation. The reason can be found only in the distorted shapes of protein molecules. This deduction comes from an earlier study (<i>Bauer 1923b</i> , see our Table B, row 3).	Inactivation (in today's usage denaturation (see <i>Волькенштейн 1965</i> 208-225) of the serum leads not only to a change in protein structure but also to formation of a superficial protein layer, aggregates, desorption or adsorption of smaller molecules. In such events certain physical parameters can be constant after the quasi-phase transitions (e.g. the surface layer of the liquid could become saturated; see <i>Schmidt, H. 1955</i> 33-36).
	He does not refer to complement any more. He claims that his studies in 1932 demonstrated a decrease of surface tension of serum with age. We did not locate the report by Bauer.	By the 1930s several complement factors were detected and purified from the sera (see <i>Schmidt, H. 1955</i> 544-561). Viscosity of serum increases with age (<i>Neuschlosz 1928</i>).
Metabolism	He mentions in one sentence that cancer cells differs from normal cells in their <u>metabolism</u> , divide more frequently and <u>age</u> faster. Did he have Warburg's theory in mind? Hardly so!	According to Bauer cells can use <u>only as much</u> energy as determined by their highest energy-potential at the <u>beginning</u> of their life. Cancer cells use <u>most</u> of their energy to combat the increased irritation they encounter (carcinogens, starving) (see <i>Баяр 2002</i> 254, 279-281).
Dedifferentiation	No dedifferentiation exists. After division all cells are morphologically undifferentiated. If the cytoplasm is damaged in this stage, the cell dies. Therefore necrosis can occur also when vascularisation is good. Even if the cell survives this stage, due to the constant irritation it will not have sufficient energy to restore its non-equilibrium state characterized by differentiated appearance (muscles are a good example – cross striation represents their differentiated structure, <i>Баяр 2002</i> 325, 329). The cell reaches quickly the limit of growth and divides.	His experiments with Granovskaya (1934) led him separate two stages in the life of the cell, thus he could interpret differentiation too. Following division, assimilation dominates in the metabolism of young cells, until they reach the limit of growth. In this stage cells are very sensitive to stimuli damaging parts of the cytoplasm and they die quickly. In the second stage after the cells reached the limit of growth, similar stimulus does not lead to the death but induces cell division. This leads to changes in nuclear structure, initiation of the <u>fundamental process</u> (see next entry; <i>Баяр 2002</i> 266-270).
Mutation	He sees in mutation the consequence of the formation of cancer and not its cause. He accepts the regulatory role of the nucleus in the life processes and inheritance of the cell. In multicellular organisms the sympathetic nervous system has a similar regulatory function leading Bauer to accept the view that vagotonic constitution can predispose for cancer. He resorts to the term of mutation only as explanation in evolution. His use of the term, however, differs from its use in genetics – he regards mutation always as elicited by <u>metabolic disturbances</u> of the nucleus.	The energetic potential of the cell decreases until the limit of growth is reached. At this stage <u>dissimilation</u> becomes predominant; <u>fundamental process</u> begins. Some <u>living</u> molecules are <u>dying</u> and transfer their energy to the germ (or daughter) cells, which then begin their life at a <u>higher</u> energy potential. If the cell has to adapt to conditions where it cannot liberate sufficient energy, less energy remains for fundamental process. This <u>non-physiological</u> adaptation leads to mutation (<i>Баяр 2002</i> 305-306, 339-343). Role of constitution and nervous system were implications of oncologists; (<i>Fischer-Wasels 1934/8-19; Kellener 1971</i> 199).

	New features of Bauer's cancer hypothesis	and their possible interpretations
Treatment with spleen tissue	Beneficial influence of spleen against cancer with transplantable tumours has been <u>verified</u> in Bauer's laboratory (<i>Bauer et al. 1936; Баяр у др. 1937</i> , tables 4, 6). Endogen co-carcinogens of metabolic origin were discovered in the 1930s (see e.g. <i>Fischer-Wasels 1934</i> 20-24, 55-58). It was assumed that spleen contains an <u>active principle</u> (hormone?) against these that could be <u>purified</u> . Spleen extracts, however, did not achieve the efficacy of the fresh spleen tissue.	This is understandable in view of <u>most</u> scientists who assume that spleen administered in non-specific treatment has <u>no direct</u> action but is curative by stimulating the reticuloendothelial system (RES); and RES is the effective, ultimate link in the curing chain. The anti-tumour effect of the Bogomoletz serum is due to <u>antibodies against RES</u> (stimulus). (<i>Fichera 1933; Fischer-Wasels 1934</i> 43-61; see <i>Schmidt, H. 1955</i> 480, 873-876, 864, 880-885, 954; <i>Kellner 1971</i> 196-197).

A lecture given in Russian (*Баяр 1936*) shows that his theoretical interest in cancer did not diminish. While he still dismissed genetic data on cancer origin, his theory was enriched by many details and he put different stress on details he presented earlier. He accepted the theory of irritation as cause of cancer. He claimed that the permanent irritation in the area of development of cancer decreases the energy level of structures of 'young' cells, which get sooner to the state of division, 'age' sooner and have a shorter life (Table C, column 1). The second column attempts to explain his views as could be derived from his Theoretical Biology published a year earlier (*Баяр 1935*). It is well possible that he would have developed a novel theory of the origin of cancer, he had lived longer. The title of this lecture, *Cancer as problem of biology* points in this direction.

Bauer fell victim to the great purges in the USSR, arrested with his wife in 1937 and executed in 1938 (*Müller 2005*). His Department of General Biology was liquidated in 1937 (*Назаров 1989*). A separate Physico-physiological laboratory was organised for two members of Bauer's cancer group, *Brandgendler* and *Grinberg*¹⁰. Brandgendler died in defence of Leningrad, Grinberg was probably suppressed¹¹. Shabad continued Cancer research at the VIEM. He organized an independent institute after WWII (*Илабад 2008*). Work by Gurvitch on cancer also continued (*Грекова 1990*). Bauers two supporters in Germany fell victims of the tumultuous history of the 1940s¹².

Bauer's involvement in cancer research is almost completely forgotten. In his monograph on cancer research and treatment, Blumenthal mentions only Bauer's work on surface tension and neither his work on spleen nor his preparation Supertendin-Silbe (*Blumenthal 1934*). In the volume commemorating the centenary of the VIEM only his theoretical talk (*Баяр 1936*) was mentioned as his contribution to cancer research (*Грекова 1990*). The paper on spleen extract activity received some late references (e.g. *Amersbach et al. 1946*). In the second half of the last century Bauer's work on cancer was mentioned only in a monograph on cancer metastases (*Kellner 1971* 55, 246).

¹⁰ Directive of the USSR People's Commissariat of Health, No 1084, October 8, 1937. Central State Archives of Science and Technology, Sankt-Petersburg (ЦГАТД), Fond 182, opis' 1-1, delo 553, pages 39-41

¹¹ Personal files (Личные дела) in the Archives of the Institute of Experimental Medicine, St.Petersburg, VIEM.

¹² Dr. Silten and his company were victims of the Holocaust; he committed suicide in 1942, when his deportation was imminent (see *Leimkugel 1999* 47-49). Blumenthal escaped from Germany in 1933, moved to Czechoslovakia, Austria and after 1938 to Yugoslavia, Albania and finally to Latvia. He accepted a position in Leningrad just before Latvia became a part of the USSR. He was arrested by the KGB and became a victim of an air raid on the train transporting the detained persons to the USSR (*Kotowski 2005* 45).

He deserved better. As discussed above, physiological colloid chemistry postulated in the 1920s that cell division is accompanied by energy liberation, thus it is a passive process. In contrast, Bauer regarded division an energy requiring active cell process, as confirmed later. He regarded the decrease of surface tension of tissue fluids as explanation for the cancer origin. This explanation proved to be incorrect within a decade. He developed a treatment, which, however, was essentially identical to the then widely used non-specific stimulation therapy. Thus the power and also the limit of theoretical biology were clearly shown at the first. *‘E.S. Bauer’s general theory of life, in spite of its great significance for theoretical biology, was never understood by his contemporaries and was not developed further by other scientists. Several of his ideas were developed on other basis. E.S. Bauer still should be regarded as a predecessor of many other scientists...’* (Зотина 1990 949).

Is this conclusion correct? It seems, yes. Even *von Bertalanffy*, who is much acclaimed as the founder of modern theoretical biology, could not disregard Bauer’s principle of non-equilibrium (Table A, row 2). In formulating his dynamical or pseudo-equilibrium condition of living Bertalanffy also ended up with the physically non-equilibrium state of living systems (see *Elek – Müller 2013*).

Acknowledgements

We thank Dr *F. Leimkugel* (Berlin) and Dr. *K. Bosse-Bringewatt* (Marburg) for kind replies to our queries. We also acknowledge the unfailing help of Dr. *Sergei Zhebrovski*, Dr. *Yuri Golikov* (Sankt-Petersburg), Dr. *Jan Janků* (Prague), Mrs *Erzsébet Tenges*, Mrs *Ildikó Pálos* and Mrs *Nóra Bieder-Elek* (Budapest) with documentation and in obtaining literature.

GÁBOR ELEK, MD, DSc
H-1124 Budapest, Deres u 10/a
elek.nora@freemail.hu

MIKLÓS MÜLLER, MD, DR H.C.
The Rockefeller University, New York, NY 10065, USA
mmuller@rockefeller.edu

REFERENCES¹³

- AMERSBACH, J.C. – WALTER, E.M. – SPERTLI, G.S. (1946) Treatment of basal cell carcinoma by injection of tissue extracts. A preliminary report. *Arch. Dermatology and Syphilology*, 54, 119-132
- ASCHOFF, L. (1924) Das reticulo-endotheliale System. *Ergebnisse der Inneren Medizin und Kinderheilkunde*, 26, 1-118
- BALÓ J. (1962) *Az általános kórbonctan tankönyve* (Textbook of general Pathology). Medicina Kiadó, Budapest
- BAUER, E. (1920) *Die Grundprinzipien der rein wissenschaftlichen Biologie und ihre Anwendungen in der Physiologie und Pathologie*. Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen, herausgegeben von Wilhelm Roux. Heft XXVI, Springer, Berlin¹⁴
- BAUER, E. (1923a) Theoretische und experimentelle Untersuchungen über die Entstehungsbedingungen des Carcinoms. *Z. Krebsforsch.*, 20, 358-374
- BAUER, E. (1923b) Über eine Gesetzmäßigkeit der Oberflächenspannungsänderung des Blutserums nach Inaktivierung. *Biochem. Z.*, 138, 341-343
- BAUER, E. (1924) Über Förderung der Zellteilung mittels der Verminderung der Oberflächenspannung des umgebenden Mediums. *Arch. mikrosk. Anat. Entwickl.mech.*, 101, 541-552
- BAUER, E. (1925) Weitere Beweise der Bedeutung der verminderten Oberflächenspannung für das Entstehen und Wachstum des Krebses. *München. Med. Wschr.*, 72, 1723-1725
- BAUER, E.- LASNITZKI, A. (1925) Oberflächenspannung und Metastasenhäufigkeit. *Klin. Wschr.*, 4, 395-396
- BAUER, E.- CHALETZKAJA, F.- LYSLOWA, A.- SCHABAD, L.M. (1936) Über die hemmende Wirkung einiger Fraktionen der Milzextrakte auf das Tumorwachstum. *Acta Cancrologica*, 2, 17-26
- BERTALANFFY, L. von (1932) *Theoretische Biologie*. vol 1, Borntraeger, Berlin
- BERTALANFFY, L. von (1942) *Theoretische Biologie*. vol 2, Borntraeger, Berlin
- BLUMENTHAL, F. (1914a) Bemerkungen zu dem Aufsatz von G. Fichera: "Ausbau der Theorie des onkogenen Gleichgewichtsmangels usw." *Z. Krebsforsch.*, 14, 227-235
- BLUMENTHAL, F. (1914b) Bemerkungen zur Behandlung bösartige Geschwülste mit Extrakten des eigenen bzw eines analogen Tumors. *Z. Krebsforsch.*, 14, 491-500
- BLUMENTHAL, F. (1934) *Ergebnisse der experimentellen Krebsforschung und Krebstherapie*. A.W. Sijthoff's Uitgversmaatschappij N.V., Leiden
- BORST, M. (1923) Echte Geschwülste. In: Aschoff, L. (ed) *Pathologische Anatomie*, vol. 1, Allgemeine Pathologie, 6th ed, G. Fischer, Jena, 653-760
- BURK, D.- WOODS, M.- HUNTER, J. (1967) On the significance of glucolysis for cancer growth, with special reference to Morris rat hepatomas. *J. Natl. Cancer Inst.*, 38, 839-863
- DANIELLI, J.F. (1958) Surface chemistry and cell membranes. In: *Surface phenomena in chemistry and biology*. Eds: J.F. Danielli, K.G.A. Pankhurst, A.C. Riddiford. Pergamon, London, NY, Paris, Los Angeles, pp 245-265

¹³ Translations of German, Russian and Hungarian texts are by the authors.

¹⁴ The posthumous Hungarian edition of *Theoretical Biology* (Akadémiai Kiadó, 1967, Budapest, see. Footnote 15) contains also the *Grundprinzipien* (Fundamentals) (Bauer 1920) in Hungarian.

- DEELMAN, H.T. (1924) Die Entstehung des experimentellen Teerkrebses und die Bedeutung der Zellenregeneration. *Z. Krebsforsch.*, 21, 220-226
- ELEK, G. (1966) Tumor specifikus antigének vizsgálata a kísérletes rákkutatásban (Study on tumour specific antigens in experimental cancer research). *Magyar Onkológia*, 11, 183-188
- ELEK, G. (2014) 2013 was the 75th anniversary of Erwin Bauer's death. *Comm. Hist. Artis Med.*, 226-229, 215-226
- ELEK, G. - LAPIS, K. (2006) A path or a new road in laboratory diagnostics? Biological mass spectrometry: Facts and perspectives. *Pathol. Oncol. Res.*, 12, 179-183
- ELEK, G. - MÜLLER, M. (2006) Erwin Bauer as pathologist. *Comm. Hist. Artis Med.*, 194-195, 5-20
- ELEK, G. - MÜLLER, M. (2013) The living substance according to Erwin Bauer. *Acta Physiologica Hungarica*, 100, 124-132
- FICHERA, G. (1914a) Ausbau der Theorie des onkogenen Gleichgewichtmangels und der histogenen Chemotherapie zur Entstehung und Behandlung der bösartiger Geschwülste. *Z. Krebsforsch.*, 14, 46-56
- FICHERA, G. (1914b) Aktive Immunisierung oder histogene Chemotherapie? Erwiderung an die Professoren F. Blumenthal und C. Lewin. *Z. Krebsforsch.*, 14, 566-577
- FICHERA, G. (1933) Über die Bedeutung von Organgleichgewichtstörungen für die Tumorgenese sowie eine lytisch regulierende Organotherapie der malignen Tumoren. *Klin. Wschr.*, 12, 1957-1961
- FISCHER-WASELS, B. (1927) Allgemeine Geschwulstlehre. In: *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*. Eds: A. Bethe, G.v.Bergmann, G. Embden, A. Ellinger. Vol 14/2, Entwicklung und Wachstum, Metaplasie, Springer, Berlin, 1341-1790.
- FISCHER-WASELS, B. (1934) Die Bedeutung der besonderen Allgemein-disposition des Körpers für die Entstehung der Krebskrankheit und die Möglichkeit ihrer Bekämpfung. *Strahlentherapie*, 50, 5-78
- GEHES CODEX (1926) 4. Auflage, p 978; (1929) 5. Auflage, p 1389; (1933) 6. Auflage, p 1108, Schwarzeck-Verlag G.m.b.H., Dresden N(eustadt)
- GUTFELD, F. von (1925) Die experimentellen Grundlagen der Proteinkörpertherapie. *Zschr. ärztl. Fortbildung*, 22, 193-201
- HAMMERSCHMID, J. (1953) Über die Wirkung von Extrakten aus tierischen Wund-granulationsgeweben bei Krebskranken. *München. Med. Wschr.*, 95, 1049-1052
- HANDOVSKY, H. (1925) Das Arndt-Schulz'sche biologische Grundgesetz. *München. Med. Wschr.*, 72, 652-653
- HARTMANN, M. (1953) *Allgemeine Biologie*. 4th ed. Gustav Fischer, Stuttgart (First edition in 1925)
- HEILBRUNN, L.W. (1928) *The colloid chemistry of protoplasm*. Protoplasma monographien, vol 1, Borntraeger, Berlin.
- HERČÍK, F. (1934) *Oberflächenspannung in der Biologie und Medizin*. Wissenschaftliche Forschungsberichte, Naturwissenschaft, Bd. 32, Steinkopff, Dresden, Leipzig
- HOFFMANN, C. (1933) Beitrag zur Frage der Krebsentstehung durch Oberflächenaktivität. *Z. Krebsforsch.*, 38, 665-667
- JENNS, H.J. – REINICKE, P. (2012) *Ferdinand Blumenthal: Kämpfer für eine fortschrittliche Krebsmedizin und Krebsfürsorge*. Hentrich & Hentrich: Centrum Judaicum, Berlin

- KAGAN, Z. (1924a) Über die Oberflächenspannung in Extrakten aus malignen Tumoren. *Z. Krebsforsch.*, 21, 155-156.
- KAGAN, Z. (1924b) Der Einfluß der künstlichen Oberflächenspannungerniedrigung auf das Wachstum transplantabler Carcinome. *Z. Krebsforsch.*, 21, 453-455.
- KELLNER, B. (1971) *Die Ausbreitung des Krebses, Invasion und Metastatisierung*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KOTOWSKI, E. (ed) (2005) *Juden in Berlin*. Biographien. Henschel, Berlin
- LASNITZKI, A. - SZÖRÉNYI, E. (1934) The influence of different cations on the growth of yeast cells. *Biochem. J.*, 28, 1673-1683
- LASNITZKI, A. - SZÖRÉNYI, E. (1935) The influence of alkali cations on the fermentative capacity of yeast. *Biochem. J.*, 29, 580-587
- LEIMKUGEL, F. (1999) *Wege jüdischer Apotheker*, 2. Auflage. Govi Verlag, Eschborn
- LODISH, H. - BERK, A. - ZIPURSKY, S.L. - MATSUDAIRA, P. - BALTIMORE, D. - DARNELL, J. (2000) *Molecular cell biology*. 4th ed., W.H. Freeman and Co., New York
- LOEB, J. (1906) *Dynamik der Lebenserscheinungen*. J. Ambrosius Bart, Leipzig
- LUBARSCH, O. (1922) Der heutige Stand der Geschwulstforschung. *Klin. Wschr.*, 1, 1081-1083
- LUTKENHAUS, J. (2008) Tinkering with acellular division. *Science*, 320, 755-756
- MITKIN, P. (1935) *The All-Union Institute of Experimental Medicine (VIEM)*. VIEM, Moscow
- MÜLLER, M. (2005) A martyr of science, Ervin Bauer (1890-1938). *Hungarian Quarterly* (Budapest), 46, 123-131
- NEUSCHLOSZ, S.M. (1928) Die Viscosität des Blutes. In: *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*. Ed: A. Bethe, G.v. Bergman, G. Embden, A. Ellinger. Springer, Berlin, vol 6/1. Blut und Lymphe, 619-655
- PETRICOIN, E.F. - ARDEKANI, A.M. - HITT, B.A. et al. (2002) Use of proteomic patterns in serum to identify ovarian cancer. *Lancet*, 359, 572-577
- PRZIBRAM, H. (1922) *Form und Formel im Tierreiche*. F. Deuticke, Leipzig, Wien.
- RASHEVSKY, N. (1960) *Mathematical Biophysics*. 3rd ed., Dover, New York, NY. Vol. 1. (1st edition: 1938)
- RÝDL, M. (1958) Prof. MUDr. Vladislav Růžička mechnický materialista v biologii. *Sborník pro dějiny přirodních věd a techniky*. 4, 33-79.
- SCHMIDT, H. (1955) *Fortschritte der Serologie*. 2. Auflage, D. Steinkopff, Darmstadt
- SCHMIDT, R. (1910) Krebs und Infektionskrankheiten. *Med. Klinik*, 6, 1690-1693
- SOLOWIEW, B.M. (1924) Die bösartigen Geschwülste und die Oberflächenspannung. *Z. Krebsforsch.*, 21, 456-462
- SOLOWIEW, B.M. (1925) Oberflächenspannung Gravider und Krebskranker. *Z. Krebsforsch.*, 22, 265-269
- SPEK, J. (1924) Kritisches Referat über die neuen Untersuchungen über den physikalischen Zustand der Zelle während der Mitose. *Arch. mikrosk. Anat. Entwickl.mech.*, 101, 444-454
- SPEK, J. (1928) Die Struktur der lebenden Substanz im Lichte der Kolloidforschung. *Kolloid Zschr.*, 46, 314-320
- TOBLER (1924) Referat: Allgemeine Pathologie. In: *Klin. Wschr.*, 3, No 4, 162-163
- TOKIN, B.P (1965) *Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága* (Theoretical biology

and Ervin Bauer's work). Akadémiai Kiadó, Budapest, Translation of Токин, Б.П. (1963) TRAUBE, J. (1929) Carcinom, Pflanzenwachstum, Oberflächenspannung und Permeabilität. *Z. Krebsforsch.* 28, 356-361

URDANG, G. (1931) Die deutsche Apotheke als Keimzelle der deutschen pharmazeutischen Industrie. IV. Sonderwege der pharmazeutischen Industrie. *Pharmazeutische Zeitung*, 76, 553-557

VEJNAROVA, E. (1924) Beschleunigung der Regeneration durch Verminderung der Oberflächenspannung des Mediums. *Arch. mikrosk. Anat. Entwickl.mech.*, 101, 553-557

WEICHARDT, W. (1924) Über die theoretischen Grundlagen der Proteinkörpertherapie. *Wiener. klin. Wschr.*, 37, 709-713

WEICHARDT, W. (1925) Über unspezifische Therapie. *München. Med. Wschr.*, 72, 650-652

WINAN, R. (1993, 1997) Aufstieg und Krise der modernen Medizin. Chronik der Jahre 1900-1945. In: Heinz Schott (ed): *Die Chronik der Medizin*. Chronik Verlag, Dortmund, 340-474

БАУЭР, Э. (1930) *Физические основы в биологии* (Physical principles in biology). Изд-во Мособлисполкома, Москва

БАУЭР, Э.С. (1935) *Теоретическая Биология* (Theoretical Biology)., Изд. ВИЭМ, Москва-Ленинград. See БАУЭР, Э.С. (2002)¹⁵

БАУЭР, Э.С. (1936) Рак как биологическая проблема. (Cancer as biological problem) *Тр. Госуд. Ордена Ленина института усовершенсование врачей им. Кирова в Ленинграде*. Том 1. «Современные проблемы теоретической медицины». Объединенное Государств. Изд-во, Ленинградское отд., 37-46

БАУЭР, Э.С. (2002) *Теоретическая Биология* (Theoretical biology).Ed: Голиков, Ю.П., Росток, Санкт-Петербург. Reprint edition of БАУЭР, Э.С. (1935)

БАУЭР, Э.С. - ЛЫЗЛОВА, А.В. - ХАЛЕЦКАЯ, Ф.М. - ШАБАД, Л.М. (1937) О задерживающем влиянии некоторых фракции экстрактов из тканей селезенки на опухолевый рост (Inhibitory actions of certain fractions of splenic extracts upon tumour growth). *Арх. Биол. Наук.*, 45, 63-71

ВИНБЕРГ, Г. (1984) 'Устойчивое неравновесие' живого ('Permanent disequilibrium' of the living). *Природа*, No 2, 120-122

ВОЛЬКЕНШТЕИН, М. В. (1965) *Молекулы и жизнь* (Molecules and life) Наука, Москва

ГРЕКОВА, Т.И. (1990) В составе Всесоюзного Института Экспериментальной Медицины имени А.М. Горького. (In the system of the Gorki All-Union Institute of Experimental Medicine). In: Бехтерева Н.П. (ed) *The first Russian center for biology and medicine*.

¹⁵ Posthumous reprint editions: *in Russian with an extended summary in English* (1982) Eds: Frank, G.M., Tigyi, J., Shnol, E.S., Yamyatsin, A.A., Akadémiai Kiadó, Budapest. *This volume includes in English an article by Shnol on Bauer's principle of 'permanent non-equilibrium', a biography of Bauer by Tokin and a bibliography of Bauer's works.* *In Russian* (2001) Бауэр, Э.С.: *Теоретическая Биология*. Москва - Ижевск, R&C Dynamics – НИИ «Регуляция и хаотическая динамика». Includes brief biography of Bauer by Mikhail Bauer. *In Russian* (2002) Бауэр, Э.С.: *Теоретическая Биология*, Ed: Голиков, Ю.П., Санкт-Петербург, Росток. Includes brief biography of Bauer by Mikhail Bauer and Yuri P. Golikov, two studies by Simon E. Shnol and a study by I.B. Ptitsina and Y.C. Musalevski. *In Hungarian*: (1967) *Elméleti Biológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. This volume includes The Grundprinzipien (Bauer 1920).

- The Hundred Anniversary of Institute of Experimental Medicine*. Nauka, Leningrad, 76-110
- ЗАВАДОВСКИЙ, М.М. (1926) Внешние условия развития яиц *Ascaris megalocephala* (External conditions of the development of *Ascaris megalocephala* eggs). *Труды лаборатории экспериментальной биологии Московского Зоопарка*. 2, 317-327
- ЗОТИНА, Р.С. (1990) Эрвин Симонович Бауэр (К 100-летию со дня рождения). Ervin Simonovich Bauer (to the centenary of his birth). *Изв. Акад. Наук. Сер. Биол.* (Izv. Akad. nauk. Ser. biol.), No 6, 947-949
- НАЗАРОВ, П.Г. (1989) Подробности ликвидации в ВИЕМ Отдела Общей Биологии Бауэра (Details of the liquidation in VIEM of Bauer's Division of General Biology). In: Голиков, Ю.П. *Дни Медицины и биологии в Петербурге*. Санкт-Петербург, 62-70
- РУБИНШТЕЙН, Д.Л. (1932) *Физико-химические основы биологии*. (Physico-chemical principles of biology). Государственное Медицинское Издательство, Москва, Ленинград
- ТОКИН, Б.П. (1963) Теоретическая биология и творчество Э.С.Бауэра (Theoretical biology and Ervin Bauer's work). ЛГУ, Ленинград
- ШАБАД, Л.М. (2008) История одной лаборатории (The history of a laboratory). Научный Мир, Москва
- ШНОЛЬ, С.Э. (2001) Герои, злодеи и конформисты российской наук (Heroes, villains and conformists of Russian science). 2nd Ed. Москва, Крон-Пресс

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1920-as években az élettani kolloidkémia feltételezte, hogy a sejtosztódás energiaszabaddal jár, emiatt passzív folyamat. Bauer az osztódást ezzel ellentétben a sejt befektetéssel járó, aktív változásának tartotta. Ez a véleménye később igazolódott is. A rák keletkezését viszont a sejtközi testfolyadék csökkent felületi feszültségével magyarázta. Ez a magyarázat egy évtized múlva már hibásnak bizonyult. Az elmélete alapján kidolgozott kezelés azonban azonos volt az akkoriban általánosan használt nemspecifikus ingerterápiával. Bauer megfogalmazta és munkájában folyamatosan használta a későbbi elméleti biológia számos eszközét (a modellalkotás és ellenőrzés feltételeit). Nemegyensúlyi alapelvét úgy alkalmazta, mint a biológiai modellalkotás legfontosabb szabályát.

MÜLLER BERNÁT GYÓGYSZERÉSZ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

PÉTER H. MÁRIA

Semmelweis Ignác halálának 150. évfordulója alkalmából a vele rokonságban levő Müller Bernát gyógyszerésről, botanikusról, flórakutatóról is megemlékezünk. Semmelweis Ignác, mint rokon és jó barát, jótékony hatással volt már a fiatal Müller Bernátra, annak gyógyszerésszé válásában. Említésre méltónak találjuk még Semmelweis sógorát, *Ráth Péter* gyógyszerészt is, aki jelentős szerepet vállalt a magyar gyógyszerészek egyesületi életében. Mindhármuk rokoni és baráti kapcsolata hatással volt a szakmai és társadalmi életük jelentős eseményeire, szerepvállalásukra. Müller Bernát és Ráth Péter gyógyszerészek a magyar gyógyszerésztársadalom neves tagjaiként szakmai illetve szervezői tevékenységükkel maradandót alkottak, hozzájárultak a 19. századi magyar gyógyszerészet kiteljesedéséhez.

Müller Bernát származása, családi adatok.

Az apa, *Müller Fülöp* (1760–1841), Bensheimből (Hessen tartomány, Darmstadt székhellyel) származott. Előbb Bécsben, majd Budán postakocsikat készítő vállalkozó volt. Bécsből Budára már 1781/82-ben telepedett le, *Maria Theresia Anderlin* nevű feleségével együtt. Itt a Várhegy déli fekvésű oldalán telket vett, szép kerttel rendelkező házat építtetett. Tehetséges, jó szakember volt, 1791-ben a budai Krisztina városi plébánia templomban polgári esküt tett. 1815-ben a városi tanács ülnöke, 1825 és 1830 között pedig a városi pénztár felügyelője lett, majd tanácsnokká választották. Mindez azt bizonyítja, hogy a társadalom megbecsült polgára volt. Első házasságából 1790-ben Terézia nevet viselő leányuk született (†1844). Müller Fülöp felesége azonban hat évvel leányuk születése után elhunyt, ezért az apa, másodszor is megnősült. Második feleségétől még két leánya született, majd ennek a feleségének elhunytával harmadszorra is megnősült. *Alserin Juliával* kötött frigyből 1810-ben született Bernát nevet viselő egyetlen fiúgyermekük [11]. Ebben az évben legidősebb leánya, az első házasságából született Müller Terézia Semmelweis József felesége lett [18,24]. Az ő gyermekük Semmelweis Ignác, a neves orvos, akit az irodalomban az „anyák megmentőjének” neveznek [20]. Az apa, Müller Fülöp ekkor már 50 éves. Bár tekintélyes vagyonna tett szert, az egyszerűség és a szigorúság jellemezte az egész család életét. 1841. február 6-án, 81 éves korában elhunyt.

Müller Bernát, apja harmadik házasságából 1810. május 7-én¹ született Budán [34]. Gyógyszerészi tanulmányai végeztével, majd apja halála utáni örökségéből önállósította magát és megvette *Vránics Istvántól* az 1828-ban alapított „*Megváltó*” gyógyszertert, Pesten, a Kerepesi út 12 szám alatt [2]. Pár évvel ezután, 1845-ben családát alapította, az 1822-ben született *Hauschka Teréz* nevű hölgyet vette feleségül. Három gyermekük született,² 1849-ben Kálmán, 1854-ben Olga és 1855-ben László [10]. Családjában a legnagyobb fokú tapintat, óvatosság és titoktartás uralkodott. A családja tagjait is áthatotta a törekvés, az alaposág, a

¹ A Bécsi Egyetemre való beiratkozási anyakönyv adata. Az Új Magyar Életrajzi lexikon szerint, május 1-jén.

² Egyes irodalmi adat szerint még egy leánya volt, Gizella, aki azonban már fiatalon elhunyt [Halmi]

rend és a pontosság. Gyermekeinek elsőrendű nevelést adott, külön nyelv- és rajztanár járt a családhoz. A közbenjárást elítélte, gyermekei saját szorgalmukkal és tudásukkal lettek kiválóak. A Budapesti cím- és lakjegyzék szerint 1894-ben lakása az Erzsébet körút 12 szám alatt volt [16]. Példás családi életet éltek, felesége azonban már 69 éves korában, 1891. március 22-én, Csengeren elhunyt. Ezt követően teljes visszavonultságban élt. Tíz évre rá, 1901. március 3-án, életének 91. évében ő is követte feleségét. Temetése március 5-én volt a Kerepesi temetőben. A végtisztességen a család tagjain kívül jelen volt a főpolgármester, a polgármester, a tanács több tagja, számos gyógyszerész. A *Gyógyszerési Értesítő* március 10-én (IX. évf., 10. szám) közölte Nekrológiában [41] részletesen elemzi érdemeit: „*A gyógyszerészet, egyik legnagyobb alakját veszítette benne s örökké emlékezetes példáját: a hivatásától soha el nem térő s anyagi után soha nem kapkodó, lelkiismeretes gyógyszerésznek.*” A *Gyógyszerési Közlöny* „*Tárca*” rovatában közölt nekrológ.[42] szintén kihangsúlyozta az elhunyt sokoldalú tevékenységét, nagy tudását és ugyanakkor szerénységét is és kiemelte jótéteményeit is: „*Bár igen képzett és tudományos ember volt, vele született szerénysége és zárkózottsága nem emelte őt sohasem a szó szoros értelmében vett szereplő emberek közé.*” Emléke sokáig fennmaradt, így halála után 32 évvel a *Gyógyszerési Hetilap* „*Elhunyt nagyjaink*” című sorozatának nyolcadik közleményében Frankl Antal, szegedi gyógyszerész is méltó emléket állít Müller Bernát gyógyszerésznek: „*Oly tagját veszítette el benne gyógyszerésztársadalmunk, ki a régi gyógyszerészgárdának leűnt múltjában karunk mozgó elemét képviselte, ki tudományával, tekintélyével pályánk tudományos színvonalát segítette emelni.*” [43]. A Müller család említett tagjai Budapesten a Farkasréti temetőben nyugszanak, az Érdi út felőli, római szalmokkal jelölt 705-70 számú fülkében [39].

Müller Bernát még életében megérte, hogy gyermekei méltó utódjai legyenek, a fiúk, tanulmányaik befejezése után szakmájuk neves képviselőivé váltak.

Nagyobbik fia, *Müller Kálmán* (sz. Pest, 1849. márc. 8.) orvos, tanulmányait Pesten és Bécsben végezte, oklevelét Bécsben kapta meg, majd 1873-ban saját költségén párizsi és berlini egyetemeket látogatta. 1874-ben, mint gyakorló orvos telepedett le Budapesten [33], neves belgyógyász, gasztroenterológus lett, 1884-ben címzetes egyetemi tanár, 1887-től 30 éven át a Rókus-kórház igazgatója [48]. Később, mint kiváló egészségügyi szervező tűnt ki, miniszteri tanácsos, kormánybiztos, a Főrendház tagja, az *Országos Közegészségügyi Tanács* alelnöke, a *Kórházi Orvostársulat* alapító elnöke, a *Budapesti Orvosi Kör* alelnöke valamint országos segélyegyletek elnöke is volt, sőt a *Hőgyes Endre* által alapított kolozsvári *Orvos-természettudományi Társulatnak*, és még 21 jelentős külföldi orvosi egyesületnek is tagja volt [15]. A *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1880-ban Szombathelyen szervezett XXI. vándorgyűlésén, titkári minőségben vett részt, majd az 1882-ben megjelent nagygyűlési *Munkálatok* c. kötet egyik szerkesztője volt. 1890-től az *Igazságügyi Orvosi Tanács* tagja és orvos továbbképző tanfolyamok szervezője [19]. Munkásságáért a Ferenc József rend csillagos középkeresztjével tüntették ki. A *Budapesti Orvosi Kaszinó* 1901. évi működéséről szóló jelentésében említik, hogy főrendiházi taggá választását megünnepelték [21]. 1909-től báró szentgyörgyi nemesi előnevet használhatta. Az *Orvosi Kaszinó* keretében 1907 és 1941 között Semmelweis Ignác tiszteletére tartott serlegvacsorák keretében megemlíti Müller Kálmán 1909-ben tartott beszédét is: „*Rokonai révén Semmelweisnek bensőbb ismerőse lévén sok bájos apró részletet mondott el szokásaiból, cselekedeteiből, melyek a nagy férfiú nemes ember szeretetét, fennkölt gondolkodását élénken jellemzik, úgy*

orvosi gyakorlatában, mint kartársaival szemben.” – írta a *Budapesti Orvosi Kaszinó* jelentése 1908.évről. Azonban ez a beszéde a serlegbeszédeket tartalmazó kötetben nem jelent meg [10]. Müller Kálmán felesége *Hermina Heinrich* volt, egyetlen leányuk, Valéria 1877. február 22-én született. Felesége 1877-ben, leánygyermekük születése után három hónappal meghalt. Müller Kálmán ezután soha nem házasodott meg, 1926. november 4-én, 77 évesen hunyt el Budapesten.

Müller Bernát közbülső gyermeke, leánya, *Müller Olga* (sz. 1854), később férjhez ment *Lipthay Sándorhoz* (eredetileg Schwarzel Sándor) (sz. 1847. dec. 9), aki nemesi származású anyja *kisfaludi Lipthay Borbála* után nemességet is kapott [44]. A bécsi *Műszaki Intézetben* vasútépítő mérnöki oklevelet szerzett, neves közlekedésügyi szakember lett, az MTA 1891-ben levelező, majd 1896-ban rendes tagjai közé választotta. Nevéhez fűződik a műszaki oktatás matematikai megalapozása, a műszaki doktorátus bevezetése. A *Magyar Mérnök és Építész Egylet* elnöke, 1876 októberében egyetemi tanárrá nevezik ki a *Királyi József Műegyetemre*, majd a dékáni és öt éven keresztül rektori tisztséget is betöltötte. Tudományos és oktatói munkássága elismerésül 1899-ben megkapta a magyar királyi udvari tanácsosi címet. 1905. május 1-jén, 57 éves korában hunyt el Budapesten.

A kisebbik fiú, *Müller László* (sz. 1855. okt. 18-án) gimnáziumi tanulmányait kitűnő eredménnyel fejezte be, ezt követően a bécsi *Keleti Akadémiára* iratkozott be, majd ennek elvégzése után 1879-től a Külügyminisztérium szolgálatában az isztambuli osztrák-magyar követségen attasé és szövetségi titkár. 1895-től báró szentgyörgyi nemesi előnevet kapott. Majd 1900-tól három éven át Szófiában rendkívüli követ, 1903-ban a Külügyminisztériumban osztályfőnök, majd belső titkos tanácsos, 1911-ben ismét Isztambulban van, ekkor a Nagykövetség vezetője. Végül 1912-ben a japán császári udvarhoz nagykövetté nevezik ki, ahonnan 1914-ben a háború kitörésekor hazatért [44]. 1941. március 4-én hunyt el. Családot nem alapított, így leszármazottjai nincsenek.

Müller Bernát tanulmányai.

Müller Bernát³ gimnáziumi tanulmányait „*cum eminentia*” minősítéssel 1825-ben Budán végezte. Ezután beiratkozott a pesti egyetemre és 1826 áprilisában megkezdte gyógyszerészgyakornoki éveit Budán, az 1789-ben alapított *Szentháromság* nevű gyógyszerertárban, melynek tulajdonosa akkor *Ráth József* volt. Itt a gyógyszerésznek ugyancsak szüksége volt Müller Bernát segítségére, mivel ebben az időszakban másodszülött fia, Péter (sz. 1812), gyógyszerész tanulmányai befejeztével külföldi tanulmányútra ment. A pesti egyetem bölcsészeti karán is tanult, az itt letett vizsgáiról szóló okmány ezt igazolja. Háromévi gyakorlaskodás után 1829. április 6-án „*cum laude*” minősítéssel tette le a gyakornoki vizsgáját. Még az év nyári szemeszterére beiratkozott az 1795-től nyilvános tanintézetként működő selmeci bányászati akadémiára. Itt elsősorban ásványtant, kémiát tanult. Az 1829. október 20-án kiállított bizonyítványa szerint a „*legnagyobb szorgalommal és figyelemmel*” hallgatta az előadásokat. 1831-ben a bécsi egyetem hallgatója lett, ahol gyógyszerész tanulmányokat folytatott,

³ A Bernát keresztnév régebbi okmányokban, mint például az egyetemi beiratkozási lapján Bernhard vagy Bernhard írásmódban szerepel

majd 1832. július 11-én magisteri vizsgáját is letette⁴ [35,11], ami botanika, materia medica tantárgyakból, gyógyszeres műveletekből és a maga által készített gyógyszer bemutatásából állt. Ezt követően egy ideig Bécsben dolgozott, majd az 1830-as évek közepén hazatért és ismét a Ráth család tulajdonában levő gyógyszerértár alkalmazottja lett [17]. Itt, egykori főnöke fiával, Ráth Péter gyógyszerésszel, egy életre szóló barátságot kötött, majd mikor, 1836. május 28-án, *Ráth Péter* feleségül vette *Semmelweis Juliannát* (sz.1815), Semmelweis Ignác húgát, esküvőjükön Müller Bernát volt az egyik tanú.

Már egyetemi hallgató korában nagy érdeklődést mutatott a botanika és az ásványtan iránt. Barátságot kötött több neves flóra kutatóval, de ő maga is részt vett növény-gyűjtő kirándulásokon, melyek egy-egy terület florisztikai feltárásához jelentősen hozzájárultak. Még 1835-ben a máramarosi havasokban botanizált és az erről készült munkáját később a bécsi botanikai társaság adta ki.⁵

Szakmai pályája

Gyakorló gyógyszerési, gyógyszerértár vezetői tevékenysége.

1841 és 1890 között – tehát közel 50 éven át – 80 éves koráig vezette *Megváltó* néven saját gyógyszerértárát Pesten, a VIII. kerületben, az akkor Kerepesi u. 12 szám alatti házban. Mint gyógyszerész pedáns és rendkívül lelkiismeretes, pontos, szigorú és takarékos ember volt, de jóteknőségének több alkalommal is tanújelét adta. Mint főnök, szeretetre méltó, kedélyes és barátságos volt, köztiszteletnek, szeretetnek, megbecsülésnek örvendett. A nála töltött gyakornoki idő igen jó ajánló levél volt a későbbi gyógyszerészeknek. 1854-ben egy ideig patikájában volt gyakornok *Schédy Sándor* (1831-1902) is, a későbbi neves gyógyszerész-szakíró, szerkesztő, a magyar gyógyszerészeti szaksajtó megalapítója [2,22]. Gyógyszerértárát szép és értékes bútorttal rendezte be, a mindennapi patikai munkában használt edényzetet, nyilván tartási naplókat nyomtatott címkével látta el. Több fafaragású szobor is díszítette, a bejárat felett pedig a szintén fából faragott *Megváltó* képe volt látható. A *Gyógyszerési Hetilapban*, 1868-ban egy hirdetése jelent meg [45], mely szerint felkínálja eladásra az 57 dobozba elhelyezett 343 üvegből álló gyógyszerismereti drogyűjteményét, amit már a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* helybeli, utolsó nagygyűlésén is bemutatott és nagy tetszést váltott ki. A *Hetilap* egy későbbi számában ásványgyűjteményének eladását hirdeti⁶ [46]. Végül, a több mint 500 darabból álló gyógyszerismereti drogyűjteményét a pesti egyetem gyógyszerertani intézetének ajándékozta [15,12].

Tudományos munkájának elismeréseként az egyetem orvostudományi tanártestületének ülésén magántanárrá habilitálták, de ezt a kormány nem erősítette meg. Az 1607-ben alapított giesseni Ludovica Egyetem 1857-ben honoris causa (tisztületbeli) doktorrá avatta⁷ [34]. Ezt igazolja az 1862-ben kapott engedély dr. *Pauler Tivadar* rektor aláírásával, mely szerint a kitüntetést elfogadhatta és a doktori címet használhatta.

⁴ Szögi L.: p.174/3114

⁵ Verhandlungen der Zoolog. Bot. Ges. (Bécs1863): *Verzeichnis der in Maramaros gesammelten Pflanzen.*

⁶ *Gyógyszerési Hetilap* 1868, 8. évf. 18. sz., 387. - és 34. sz.. 684.

⁷ Több közlemény [pl. Zalai, Baradlai és mások, valamint a *Gyógysz. Almanach* 1942] tévesen írja, hogy a pesti egyetem avatta honoris causa bölcsészdoktorrá.

Müller Bernát gyógyszerértára kezelését 1890. június 1-jén átadta Gresznárik Györgynek, két év múlva, 1892-ben pedig eladta Zboray Béla (1844-1914) gyógyszerésznek, aki 1867-ben szerzett gyógyszerész oklevelet és 1904-ig maradt ennek a gyógyszerértárnak a tulajdonosa [36].

Gyógyszerészi vonatkozású közéleti munkássága

Müller Bernát már fiatal gyógyszerészként részt vett a közéletben, a gyógyszerészek szakmai életének megszervezésében. Az 1854-ben létrehozott *árszabály-bizottságnak* tagja volt és jelentősen hozzájárult az árszabály kidolgozásához és kiadásához. Ugyanebben az évben kinevezték a gyógyszerési szigorlatok vendégvizsgálójává. Ez utóbbi feladatának haláláig lelkiismeretesen tett eleget. 1855-ben a pesti magisztrátus felkérte az itt gyártott ecetek vizsgálatára, ezt elvállalta és díjmentesen el is végezte. 1858-ban a városi tisztiorvosi hivatal a szappanok vizsgálatával bízta meg, amit szintén díjazás nélkül végzett. Az 1860-ban alapított bizottságnak, amelynek feladata a gyógyszerészek és a kereskedelem gyógyszer-eladásainak szabályozása volt, rendes tagja és egyben az ügy referense is volt.

1861-ben az osztrák gyógyszerészek egyesülete (*Österreichischer Apotheker-Verein*) alapító és rendes tagjává választotta [11]. 1862-ben megkezdődött a magyarországi gyógyszerészek szerveződése is, egy országos egyesület létrehozása céljából. Az ezzel kapcsolatos szervezési teendők elvégzésére egy bizottságot állítottak fel, melynek tagja volt Müller Bernát is, más neves gyógyszerészek mellett.

Az 1863 januárjában *Felletár Emil* (1834-1917) gyógyszerész szerkesztésében megjelent a *Vegyzészet és Gyógyszerészet* c. folyóirat. Ennek harmadik, februári számában Müller Bernát már közölte az *Országos Gyógyszerész Egyesület* megalakításával kapcsolatos elképzeléseit, a további öt számban pedig már közre adta a testület szerkezetével kapcsolatos véleményét, végül a hatodik lapszámban a vidék beosztásának tervezetét is közölte. Megyénként 20-30 patikával, országosan 455 gyógyszerértár besorolását javasolta. Az élen Bihar megye szerepelt 34 gyógyszerértárral [38]. Ugyancsak ebben a folyóiratban jelent meg még *A gyógyszerészet önképviselője* c. tanulmánya öt folytatásban, valamint a *Gyógyszerészi Könyvtel* c. írása szintén öt folytatásban.

1863-ban a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX.*, Pesten tartott nagygyűlésén az elnök, br. *Eötvös József* megnyitó beszédében felszólította a gyógyszerészeket egy önálló gyógyszerészi szakosztály létrehozására. Ezen a rendezvényen a jelenlevő 38 pesti és vidéki gyógyszerész, szakosztályt alakítottak, melynek elnöke *Ráth Péter*, a budai-, és alelnöke *Jármay Gusztáv*, a pesti grémium elnökei voltak. Ugyanakkor Müller Bernátot felkérték, hogy tanácsadóként készítse elő a gyógyszerészi szakosztály kiállítását. A kiállításnak nagy sikere volt, Müller Bernát saját gyógyszerértárának gyűjteményét is bemutatta. 1867-ig Müller Bernát a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Gyógyszerészeti Szakosztályának* másodelnöki, 1867–1872 között pedig elnöki tisztségét is betöltötte. Marosvásárhelyen, az 1864-ben rendezett *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. vándorgyűlésén*, *Ráth Péter*, gyógyszerész elnökletével már gyógyszerészi értekezletet is tartottak. Az itt elhangzott észrevételeiket továbbították a pest-budai bizottságnak.

1866-ban Müller Bernát és *Jármay Gusztáv* (1816-1896) gyógyszerészek együtt, a pest-budai gyógyszerészek testületének támogatásával „gyógyszerészi rendszabály-javas-

latot” dolgoztak ki, ezzel hozzájárultak a megalakítandó országos egyesület alapszabályainak megállapításához. Kezdeményezéseik nyomán 1872. május 6-án megalakult az *Országos Gyógyszerész Egyesület*, melynek létrehozásában jelentős szerepe volt Müller Bernátnak is [11]. Az egyesület első elnöke, Ráth Péter (sz. 1811) volt, ő azonban csak egy évig viselte ezt a tisztséget, egészségi állapota miatt lemondott és rövidesen 1873. október 7-én elhunyt. 1873–1886 között Jármay Gusztáv vette át az országos egyesület elnöki tisztségét. A Schédy Sándor által szerkesztett *Gyógyszerészek Naptára 1880. évről* megemlíti, hogy Müller Bernát dr. az *Általános magyarországi gyógyszerészegyesület* központi igazgatóságának tagja [32]. Később az *Országos Gyógyszerész Egyesület* megbízta egy alapszabály-módosító tervezet elkészítésével. Az ő javaslatára valósult meg a Nyugdíjintézet felállítása is. [11,12]

Közben, 1868. április 9-én megalakult az *Országos Közegészségügyi Tanács*. Rövid időn belül, a 37 orvosból és 2 gyógyszerészből álló tanács már megkezdte működését és még az év július 4-én Müller Bernát és Ráth Péter gyógyszerészeket kinevezték a Tanács rendkívüli tagjaivá. Így ők lettek a M. Kir. Belügyminisztérium hivatalos tanácsadó szervezetének első gyógyszerész tagjai. Müller Bernát ebben a tisztségében hat éven át tevékenykedett, majd 1874-ben egészségi állapotára hivatkozva lemondott. A Tanács, az alapszabályzatának értelmében az összes gyógyszerész ügyek irányítója is volt. A korszerű egészségügyi törvényjavaslat kidolgozására négy bizottságot alakítottak. Az elsőben — amelynek feladata a gyógyszerészi ügyekkel való foglalkozás volt — helyet kapott Ráth Péter testületi elnök, a Tanács rendkívüli tagja is [14]. Rövidesen ismertté vált a gyógyszerészetre vonatkozó tervezet is, amely alapját képezte a később megjelent (1876) törvénynek.

Az *Országos Közegészségügyi Tanács* keretén belül, a gyógyszerészi ügyekkel foglalkozó külön bizottság felterjesztést intézett a M. Kir. Belügyminisztériumhoz, egy magyar gyógyszerkönyv kiadása végett, amire már 1832. május 20-án a pesti egyetem Orvostudományi Kara is megbízást kapott. [17] Azonban az 1848/49-es szabadságharc leverése miatt ez nem valósulhatott meg, de az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés megeremtetette a feltételeket, hogy a sokáig elodázott feladat megoldást nyerjen. Az 1868. június 14-én megalakult *Országos Közegészségügyi Tanács* egyik főfeladatának tekintette egy magyar gyógyszerkönyv kidolgozását és kinyomtatását is. Ennek érdekében saját kebeléből 1870. június 6-án egy szerkesztő bizottságot hozott létre, melynek elnöke Than Károly, gyógyszerészképzésű kémikus, egyetemi tanár lett, a jegyző és a négy orvos mellett négy gyógyszerész is részt vett a munkálatokban, így Than Károlyon kívül még Müller Bernát, Jármay Gusztáv és Ráth Péter gyógyszerésztár tulajdonosok. Mivel Ráth Péter időközben megbetegedett, lemondott és neve már nem szerepel a *Gyógyszerkönyv* szerkesztői közt [1,37,9,30]. A szerkesztők, az 1869-ben megjelent VI. kiadású osztrák gyógyszerkönyvet (*Pharmacopoea Austriaca VI.*) tekintették mintának, de ez alkalommal eltekintve az osztrák gyógyszerkönyvektől, amelyek korábban is kizárólag latin nyelven jelentek meg, a *Magyar Gyógyszerkönyvet* magyar és latin nyelven dolgozták ki és így is nyomtatták ki [40]. A cikkelyeinek száma 510 volt, a galenusi cikkelyek összeállításában nagy szerepe volt Müller gyógyszerésznek. Ez volt az első, magyar szakemberek által összeállított *Gyógyszerkönyv*. Az 1871. évi 31992 sz. belügyminisztériumi rendelet szerint: „Minden egészségügyi tisztviselő, hatósági és gyakorló orvos, állatorvos és gyógyszerész köteleztetik 1872. év március 15-i napjától az 1871. évben a „Pesti Könyvnyomda és Részvénytársulat” betűivel nyomtatott Magyar Gyógyszerkönyvben foglalt szabályokat megtartani” [1]. Így 1872. márc. 15-i hatállyal a valóságban is életbe

lépett az *I. Magyar Gyógyszerkönyv* [17,40], majd az újabb, átdolgozott kiadása 1883-ban jelent meg. 1887-ben, a *II. Magyar Gyógyszerkönyvet* előkészítő szerkesztőbizottságba is beválasztották Müller gyógyszerészt. A *II. Magyar Gyógyszerkönyv* 1888. október 1-jén lépett életbe. [9,29]. Müller Bernát, mind az I. mind a II. Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztőségének tagjaként számos cikkelyt (főleg galenusi monográfiákat) dolgozott ki [23].

Szakirodalmi munkássága

Már az önálló gyógyszerészeti szakajtó megjelenése előtt is közölt főleg orvosi lapokban [29,30]. Ugyanakkor cikkei jelentek meg még a *Gazdasági Lapok* (1856), a szabadságharc leverése után német nyelven kiadott magyarországi lap, a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* (1859-1860), majd a *Gyógyászat*, az *Orvosi Hetilap* hasábjain [31] a gyógyszerésztársadalom részére igen hasznos értekezései, melyekben saját véleményét, elképzeléseit írta le. Írásbeliségét felölölő műveinek egy részét tudományos dolgozatoknak tekinthetjük, melyeket az *Orvosi Hetilapban* (*Az erősebb Zittmann-főzet⁸ higanytartalma Wittstein után*), majd később főleg gyógyszerési szaklapokban közölt, így például 1868-1870 között leggyakrabban a *Schëdy Sándor* szerkesztésében 1862-ben beindult *Gyógyszerészeti Hetilapban* jelent meg *A carbonizált lég mint világító-szer* (1868), *Az Oleum cornu cervi kémlelése* (1870) c. dolgozatai [23], valamint a rövid hirdetései is [45-47].

Külföldi szaklapokba is gyakran küldött közlésre szánt anyagot, így az *Archiv der Pharmazie*, és a bécsi *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien* c. folyóiratoknak. Ez utóbbiban jelent meg 1863-ban dolgozata a Máramaros vidékén gyűjtött növényekről *Verzeichnis der in Maramaros gesammelten Pflanzen* címen [12].

A gyakorlati gyógyszerészeti irodalomhoz tartozó, vagy a szakügyeket tárgyaló közleményeit nagyrészt az *Orvosi Hetilap* hasábjain közölte. Az *Orvosi Hetilap* első száma 1857. június 4-én jelent meg, az alapító és az első felelős szerkesztő *Markusovszky Lajos* (1815–1893) volt. Müller Bernát már ebben az első lapszámban *Üdvözlő szöveg* címen köszönetet mond a szerkesztőségnek a gyógyszerési tárgykörbe tartozó cikkek közlési lehetőségéért [25]. Az ezt követő években gyakran itt közölte gyógyszerészeti jellegű munkáit, értekezéseit is, főleg a „*Tárca*” rovatban. Így *A gyógyszerészeti könyvvitelről* (1858), *A gyógynövények-keli kereskedés Magyarországon* (1858), *A gyógyszerek árszabályáról* (1860), *A gyógyárúk eladásáról* (1860) valamint *A gyógyszerésképzésről* (1861) c. írása is itt jelent meg [29].

Miután 1854-ben kinevezték az „*árszabálybizottság*” tagjává, rendszeresen foglalkozott a gyógyszerértárakban található gyógyárúk, gyógyszertermékek, gyógyszerek eladási árának helyes megállapításával. Ezzel a tevékenységével függ össze *A gyógyszerek árszabása körül* című tanulmánya, amit 1859-ben az *Orvosi Hetilap* 3. évf., 27. számától kezdődően a 4. évf., 23-i. (1860. június 3) számával befejezve, többoldalas részletekben közölt [26]. Ugyancsak ehhez a tárgyhöz tartozik az 1860-ban itt megjelent *A gyógyárúk eladásáról* c. értekezése és a gyógyszerészet méltóságát sértő és lealázó titokszeretek eladásával (37-39. számok) kapcsolatos cikkei [27].

⁸ *Decoctum Zittmani fortius* = *Decoctum Sarsaparillae comp. fort.*, több gyógyszerkönyvben, így a Magyar Gyógyszerkönyvben is hivatalos volt,összetételének némi változtatásával, főleg bujakórban rendelték) - lásd Kazay Endre: *Gyógyszerészeti Lexicon*, II. kötet. Hasonmás kiadás. Budapest, Galenus Lapkiadó Kft., 2000. 248.

A *gyógyszerek árszabása körül* c. értekezése 9 fejezetre tagolva 1859. július 3 - július 31 között 4 részletben jelent meg az *Orvosi Hetilap* „Tárca” c. rovatában [26]. Már a bevezetőjében kijelenti, hogy „az árszabály viszonyainak terjedelmes vitatására szorítokom...”. Továbbá történelmi visszapillantásként bemutatja a gyógyszererek árszabályozásával kapcsolatban annak keletkezését, különböző fokozatait, viszonyait, célját és mind azt, amit követelni vagy elvárni lehet tőle. A Magyarországon közzé tett árszabályok sorozata a kir. helytartó tanács felállítását után kezdődött meg. Elsőként *Torkos Justus János* 1745-ben szerkesztett és saját költségén kiadott árszabályt említi meg, majd felsorolja a *Taxa medicamentorum in Pharmacopoea Austriaco-provincialis* 1776 és 1822 közötti különböző kiadásait, továbbá a magyarországi orvosok-gyógyszerészek törekvéseit, a sajátos magyar árszabvány létrehozásáért, így az 1822-évi *Taxa medicamentorum in Pharmacopoea Austriacae editione tertia contentorum Budae*, majd az 1827/28, az 1831, az 1838. és az 1843. évi kiadásokat. Értekezésének 4. fejezetében a gyógyszerárak fogalmát is tisztázza, kijelentvén, hogy azok az állam által engedélyezett, az általános jóllét fenntartására szolgáló egészségügyi intézetek. A gyógyszer árszabályok célját, rendeltetését is így határozza meg: „a közönséget az önkény, túlfiztetés ellen óvja és a gyógyszerészeknek bizonyos, saját befektetett vagyonának megfelelő nyereséget biztosítson.” A gyógyszerész méltányos elismerést érdemel, a gyógyszerár felállítására fordított tőke, a mindennapi költségek, továbbá az ő és munkatársai által elvégzett munka utáni jövedelem biztosítása, valamint munkájuknak erkölcsi oldala feljogosítja őket, hogy pénzbeli elismerésre igényt tartsanak. Hangsúlyozza az árszabályok könnyen kezelhetőségének fontosságát is, továbbá a bennük felsorolt gyógyszerek nevei legyenek rövidek, áttekinthetőek, az egyszerű, rendszeresen használt súlymennyiség feltüntetése is megkönnyíthetné az alkalmazásukat.

Ugyanilyen cím alatt 1860. január 15-től kezdve ismét elindít egy új sorozatot négy részletben az *Orvosi Hetilap* „Tárca” rovatában, 1860. febr. 5.-ével bezárólag [27]. Az azonos cím ellenére ez nem az előbbinek az ismétlése. Ebben a tanulmányában inkább arra keres választ, hogy „milyen úton, módon, minő körülmények és a föltételek alatt lehetne a fellebb említett új rendszer szerint egy árszabályt tervezni és életbe hozni.” Nehéz, hosszú és felelősségteljes feladatnak tekintette az államhatóság által kinevezett bizottság munkáját, amelynek célja egy gyógyszer árszabás kidolgozása. Szükségesnek tartotta, hogy ennek a bizottságnak tagja legyen a gyógyszerészeti vegytan, a gyógyszerismeret tanára, két gyógyszerész, akik gyakorlati tapasztalataikat tudják érvényesíteni és végül még a „taxáló hivatal” könyvvezető hivatalnok is részt vegyen az árszabás kidolgozásában. A továbbiakban részletesen leírja, hogy az ár pontos kiszámítása érdekében milyen mértékben kell figyelembe venni az egyes gyógyszeranyagok árát az elkészítésükhöz szükséges időt, csomagoló anyagok (edényzet, doboz, papírzacskó, dugó, címke, stb.) értékét. Hangsúlyozza a pontos gyógyszerészeti könyv- és üzletvezetés jótékony hatását, szükségességét. A gyógyszerészeknek igyekezniük kell, hogy az új árszabás mielőtt életbe léphessen. Végül azzal zárja mondani valóját, hogy: „Fogadást kell tegyünk, hogy igaz, becsületes és hívek fogunk maradni”.

Rövid idő után, ugyanabban az évben, 1860-ban, szintén az *Orvosi Hetilapban*, a 14. számától kezdődően a 23. számig ugyancsak ilyen cím alatt, öt részletben folytatja értekezését [27]. Ezekben a „vevényezési munkálatokra”, a receptúrai munkára kiíróvá válik az ár meghatározására és arra tér ki, hogy az, mennyiben felel meg a kor követelményeinek. Fontosnak tartja, hogy a „gyógyszerészek munkájukért illően kármentesítsenek”. Felteszi a kérdést, hogy az

elvégzett munka ára megfelel-e az új árszabási rendszernek? Véleménye szerint „*minden lelki és testi fáradkozás, azaz minden a gyógyszerek előállítására és készítésére irányzott gondolat és tett, munka. A legkisebb munkának sem szabad fizetetlennek maradnia.*” Ezekből a megállapításából kitűnik, hogy Müller Bernát ízig-vérig gyakorló gyógyszerész, gyógyszerértárvetető is volt, aki értékelte a mindennapi patikai munkát. E témakörben még két megoldandó problémát vetett fel: a reagensek (kémszerek) és az állatgyógyszerek árszabályozását. Bár a vegyszerek nem kerülnek kiszolgálásra, eladásra, mégis be kell sorolni őket az árjegyzékbe, hiszen a Gyógyszerkönyvek függelékében a gyógyszerértári vizsgálatok elvégzésénél említve vannak és felhasználást nyerne. Nagyobb fontosságot tulajdonít az állati gyógyszerek árjegyzékének összeállítására, hiszen az állattenyésztéssel foglalkozóknak sokszor komoly kiadásokat okozhatnak, mivel általában egy alkalommal nagyobb mennyiség beszerzésére kerül sor. E célból némi ármérséklés indokolt illetve pótlék bevezetésének lehetőségére tesz javaslatot. A gyógyszerek árának meghatározásával kapcsolatos javaslataival részben óvja a közönséget a túlfizetés ellen, de ugyanakkor jelzi, hogy a gyógyszerész befektetett vagyona, munkája, kiadásai fedezésére megfelelő nyereséget kell biztosítani. Végül értekezésének záró mondatával tanúságot tesz meggyőződéséről: „*Értekezésem egész folyamán a czímtől kezdve a zárszóig azon szép gondolat, azon őszinte tudat vonult végig, miszerint egy jó és eredmény dús ügyet képviseltem.*” Erről meggyőződhet mindenki, aki elolvassa írását.

1861-ben, az *Orvosi Hetilap* hasábjain, az 5. évf. 16-i számától kezdődően, a 28-i számmal bezárólag, hat részben folytatólágoosan, szintén a „*Tárca*” rovatában *A gyógyszerészek kiképzetéséről* értekezik [28]. Ezekben a közleményeiben rávilágított a képzés, az oktatás égető kérdéseire, a mai napig sem megoldott kérdéseket vetett fel, melyekkel kapcsolatban egyéni, elfogulatlan véleményét fejtette ki. Gondolatait, észrevételeit közölte az akkori képzésről, majd minden részletre kiterjedő és jobbitó szándékkal javaslatokat tett az előképzéstől kezdve egészen a tanulási idő optimális meghatározásáig. Véleménye szerint a képzésnek fő feladata és célja, hogy alkalmas, megbízható és buzgó egyéneket neveljen, olyanokat, akik később a gyógyszerészi pálya viszonyaival, jogaival, kötelességeivel és a gyógyszerészettel kapcsolatos természettudományi ismeretekkel felvértezve, önállóan működhessenek. Továbbá szükséges előfeltételnek minősíti a jó nevelést, a testi alkalmatosságot, a szellemi ügyességet és a választott életpálya iránti szeretetet.

Az I., *Az előképzés* c. fejezetben az első kérdés, amit felvet: *Hány gimnaziális osztályt végzett legyen a növendék?* Előbb 6 gimnáziumi osztály elvégzése volt szükséges, azonban egy időben lecsökkentették 4 évre. Szerinte ennyi osztály elvégzése elégtelen, ezt bizonyítandó kifejti véleményét: „*a 4 algimnáziumi osztályt elvégző még nem bír a meggondolás és belátás azon érettségével, mely szerint az önmaga és szaka javára belső előszeretettel és meggyőződött hajlamból szentelje magát a gyógyszerészetnek.*” Érvei szerint a szükséges szellemi képesség csak érettebb korban és több osztály elvégzése után jelentkezik. Továbbá ezzel kapcsolatban felveti a szorgalom, a jó neveltség, az erkölcsiség későbbi megnyilvánulását valamint a jelölt testi alkalmatosságának kérdését is, ha az beszéd, látási vagy hallási hibákkal bír, alkalmatlan erre a pályára. Javaslata szerint hasznosabb lenne a 6 vagy még inkább a 8 gimnaziális osztályt végzeteket a gyógyszerészi pályára irányítani

A II., *A tanulási idő* c. fejezetet azzal a megállapításával indítja el, hogy valamilyen szakmát megtanulni annyit tesz, mint minden ahhoz szükséges jártasságot kellően elsajátítani, ez pedig a gyógyszerészetenél legyen a tudományból kiinduló és meggyőző. Szerinte a

gyógyszerészeti tanulási idő legyen a szakma minden területére kiterjedő, sokoldalú, hogy a növendék 3 év eltelte után már, mint használható, megbízható egyén kerüljön ki, aki képes további tapasztalat gyűjtésére és önállóságának legyen széles hatásköre. Ezért kívánatosnak tartja, hogy a gyógyszerészképzésben a tanításnak, az oktatásnak minden téren kivétel nélkül alaposnak, rendszeresnek, meggyőzőnek és mélyen behatónak kell lennie. Nagy felelősség hárul arra a gyógyszerészre is, aki egy vagy több jelöltet vesz fel tanulónak a patikájába. Arra vonatkozóan, hogy a gyógyszerértári oktatás minősége milyen mértékben függ a patika nagyságától illetve annak elhelyezkedésétől, Müller Bernát több példát hozott fel, azonban véleménye szerint ez döntően nem befolyásolja a jelölt tanulási lehetőségét. Felveti a gyógyszerészeti oktatást megreformáló intézkedések hiányát, fontosnak tartja az egységes tankönyvek megjelentetését az egyetemi képzés eredményessége érdekében. Szükségesnek tartja, hogy a vizsgáztató bizottságnak mindig legyen egy vagy két gyakorló gyógyszerész tagja is. Később ezt a javaslatát a vizsgáztató bizottságok összetételénél figyelembe vették.

Müller Bernát az oktatás, a képzés minden területére kiterjedő értekezését saját megfigyeléseire és tapasztalataira alapozta. Ez annak tulajdonítható, hogy már 1854-től kezdve 50 éven át kormánybiztos volt a gyógyszerészeket vizsgáztató bizottságban [11,12]. Ebben a munkájában odafigyeléssel, lelkiismeretesen és javító szándékkal vett részt, a minisztériumban és a felsőbb igazgatósági fórumokon több alkalommal figyelembe vették véleményét, értékelték ilyen irányú munkásságát.

Növényteni, florisztikai kutatásai

A gyógyszerészet terén végzett munkássága mellett külön kell foglalkoznunk a növényteni, florisztikai kutatásaival. Mint ahogyan már az életrajzi adatai között is említettük, 1829-től a selmeci bányászati akadémián a botanikai és az ásványtani előadásokat nagy szorgalommal látogatta. Itt már elkötelezte magát a környezetében levő növényzet felmérésére. Ez iránti érdeklődését már 1832-ben *Sadler József* (1791-1849) keltette fel, aki bár gyógyszerész és orvosi oklevelet szerzett, de az egyetem botanika tanára is volt. Hűséges segítőtje lett Sadlernek, akinek a régebbi gyűjteménye (*Herbarium Sadlerianum*) részére – ami már 1839-ben több mint 28000 fajt tartalmazott – megírta a mutatóit és címkéit is. Közben magának is szorgalmasan gyűjtött növényeket [6]. Ami a begyűjtött növénytárgyak preparálásáról illeti, Müller Bernardra jellemző volt az egyenletes gondossága, amely még megközelítette a „régiek” nagyszerű préselés technikáját és preparálás módját, saját példányai részére gyakran jegyzéket készített és címkéket írt illetve nyomtatott is [7]. Később *Linzbauer Xaver Ferenc* (1807- 1888) orvosprofesszorral is, aki 1863–1866 között a botanika helyettes tanára is volt, egy életre szóló barátságot kötött. Müller Bernát részt vett 1844. október 24-én a *M. Kir. Természettudományi Társulat* megalapításában. A 134 alapító tag névsorában az ő neve is szerepel⁹. A Társulat későbbi munkálataiban is részt vett. Gyarapítás céljából később a saját értékes növény-gyűjteményét a Társulatnak ajándékozta. Ez, később a *Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárába* került. Ma a *Magyar Természettudományi Múzeumban* található a Müller Bernáttól származó, előrenyomtatott cédulákkal ellátott herbáriumi példányok. A Múzeum adatbázisának kb. 15%-át a teljes Kárpát-medencei gyűjtemény képviseli, így

⁹ Rendes tagok névsora postaállomások szerint. *Természettudományi Közlöny*, 1871, 3. kötet, 20. füzet, 96-107.

Müller herbáriumi példányainak száma akár 1000 fölötti is lehet, de a Sadler és a Haynald herbárium anyagában is található Müller Bernát által gyűjtött és szignált példányok. A saját gyűjtéséből származó herbáriumának 165 darabját biztosra lehet azonosítani,¹⁰ néhányra saját kezűleg írta rá a növény nevét, a gyűjtés helyét és aláírásával is ellátta. Az egykori Gömör vármegyei Murányon, és Szolnokon a Zagyva torkolatánál, valamint a Csepel szigeten gyűjtött néhány növényének herbárium is megmaradt. *Tauscher Gyula Ágoston* (1833-1882) orvos, neves füvész, aki szintén a M. Kir. Természettudományi Társulat rendes tagja volt, 1869-1871 között és 1875-ben Csepelen florisztikai gyűjtőúton vett részt. Valószínű így került kapcsolatba Müller Bernáttal is, akitől a „*Flora csepeliensis*” gyűjteménye gazdagítására megvásárolt néhány herbáriumi példányt, valamint Sadler *Flora Comitatus Pestiensis* c. könyvét is [4]. Ezzel magyarázható, hogy Müller Bernát egyes herbárium példányán az ő neve is olvasható, így például a *Silena multiflora* esetében, amit Csepel homokos területéről gyűjtött annak idején Müller.

Neves botanikusok munkáit állandóan tanulmányozta. Észrevételei a Magyar Természettudományi Múzeum kéziratárában a *Tudománytörténeti Gyűjtemény Fondok* közt megtalálhatók¹¹. Az itt őrzött 18 munkája többnyire a különböző helyeken történt növény-gyűjtési adatokkal kapcsolatosak, illetve neves flórakutatók (Sadler J., Kitaibel P.) által gyűjtött növények felsorolására (*Enumeratio*),¹² vagy pedig cáfolataira (*Elenchus*) vonatkoznak. Így például *Georg Dolliner* (1794-1872) 1838-ban írt pozsonyi és pöstyéni gyűjtéséről,¹³ Kitaibel Pál (1757-1817) *Magyar Füvészkönyv* c. munkájáról szóló kritika,¹⁴ valamint a Bánságban és Mehádia (ma Romániához tartozó terület) környékén gyűjtött növényeik felsorolása.¹⁵ Ezen kívül szívesen tanulmányozta *Láng Adolf Ferenc* (1795-1863) hajdani nyitrai gyógyszerész növény gyűjteményét,¹⁶ valamint *Andreas Wolny* (1759-1827) egykori herbáriumában az egyes növények neveit helyesbítette például az *Artemisia crythmifolia* faj nevét *A. crithmifolia*-ra javította ki, illetve pótolta a hiányzó neveket [5].

Müller Bernát már 1835-ben a Máramarosi havasokban mintegy 170 féle növényt gyűjtött, az erről szóló értekezése, azonban csak 28 év múlva, 1863-ban jelent meg Bécsben a *Verhandlungen der Zoolog. Bot. Ges.* című folyóiratban.¹⁷ Ez a közleménye kiváló növényismeretéről tanúskodik és az itt folytatott gyűjtése jelentősen hozzájárult ennek a területnek a florisztikai feltárásához.

¹⁰ Barina Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum főmuzeológusának közlése

¹¹ Sebestyén Réka, a Magyar Természettudományi Múzeum könyvtárosának közlése

¹² Tudománytörténeti Fondok: Müller Bernát (továbbiakban TfF-MB): Fol.88. *Elenchus plantarum hungaricarum in Kitaibelii critica /manusc./ operis „Magyar füvészkönyv” enumeratarum* 1843. (nyilvántartási szám: III-4./7./20.); Fol.89. *Elenchus plantarum hungaricarum venalium a Spect. et Cl. Sadler lectarum Eximissis Cryptogamis* (nyilvántartási szám: III-4./7./8.);

¹³ TfF-MB: Fol. 86. *Enumeration plantarum phanerogamicarum in Austria 1842*, nyilvántartási szám: III-

¹⁴ TfF-MB: Fol. 88. sz. kézirat: *Elenchus plantarum hungaricarum in Kitaibelii critica /manusc./ operis „Magyar füvészkönyv” enumeratarum 1843*, nyilvántartási szám: III-4./7./6.

¹⁵ TfF-MB: Fol. 102. sz. kézirat: *Kitaibel P. Prof. Enumeratio plantarum in montibus et in valle thermarum Mehadiensium observatarum 1843*, nyilvántartási szám: III-4./7./20.

¹⁶ TfF-MB Tudománytörténeti Fondok: Müller Bernát : Fol. 96. sz. kézirat: nyilvántartási szám: III-4./7./14.); *Enumeratio plantarum in Hungaria sponte nascentium, quas in usum botanophilorum legit et venales obtulit Fr. A. Láng Pharm. Magister. Exmissis cryptogamis BM 1840 Copia. Ad collectionem manusciporum M. Dris, Graffis lattart Jos. Sadler*

¹⁷ XIII. kötet, 550-560 oldalak

Baráti köréhez számosan tartoztak a természettudományok neves művelői közül, állandó szakmai kapcsolatban volt kortársaival, így *August Heinrich Griesebach* (1814-1879), *Láng Adolf Ferenc* (1795-1863), *Carl Polak* (1847-1900) botanikusokkal, valamint *Dorner Józseffel* (1808— 1873), aki szintén gyógyszerészi képesítéssel, mint minisztériumi tisztviselő és pedagógusként működött, de lelkes híve volt a magyar flóra kiadásának [13]. Az említettek herbáriumát több esetben átnézte, javította, kiegészítette, a róluk készített jegyzeteit szintén a Magyar Természettudományi Múzeum kézirat gyűjteménye őrzi.¹⁸ Ezeken kívül saját növénygyűjtésével kapcsolatos megjegyzései is itt találhatók.

Emlékezete

Müller Bernát egy sokoldalú, tevékeny gyógyszerész volt. Munkáját a pontosság és az igényesség jellemezte. Szinte haláláig, 91 éves koráig fáradhatatlanul dolgozott a gyógyszerészet közügyeire, a szakmai élet minden területén. Szerénysége, becsületessége közsímet volt. Kortársai tisztelték, becsülték. Fáradhatatlanul dolgozott a közügyért. Helye a magyar gyógyszerészet nagyjai közt van [36].

Bár Müller Bernát florisztikai tevékenységének és herbáriumának teljes bemutatása még várat magára, azonban az a tény, hogy botanikai vonatkozású kéziratainak egy része, pontosabban 18 darab, valamint saját Herbárium a megőrződött és kutatható is a Magyar Természettudományi Múzeumban, emlékezetének fennmaradását biztosítja.

A halála után közvetlenül megjelent nekrológokban méltó megemlékezést olvashatunk róla a *Gyógyszerészi Közlöny*, a *Gyógyászat*, a *Gyógyszerészi Értesítő* hasábjain [23,41,42], de évtizedekkel később is írtak munkásságáról, értékelték egykori jelentős tevékenységét [8, 43,3,11,23]. Emlékét megőrizni mindenkor kötelességünk.

A Semmelweis évforduló kapcsán még egy másik közeli gyógyszerész rokonáról, *Ráth Péterről* is ismertetünk néhány adatot. *Ráth Péter* 1811. március 12-én született. Apja *Ráth József* 1769–1835) gyógyszerész, aki 1805-ben vásárolta meg a Tabánban levő Szentháromság gyógyszertárát. Ebben dolgozott egy ideig Müller Bernát is. *Ráth József* patikája a Müller háztól néhány méterre volt, így semmi sem volt természetesebb, minthogy Müller Bernát, az iskoláinak befejezése után oda került tanoncnak. Erre nagy szükség is volt, hiszen abban az időszakban *Ráth József* fia, *Ráth Péter* gyógyszerészi oklevelének megszerzése után külföldön, Grazban és Brünmben tartózkodott. *Ráth József*, az apa 1836-ban elhunyt, ezután fia, *Péter* örökölte és vezette a gyógyszertárát. Gyógyszertára először a Szentháromság téren, majd a Palota utca 9. szám alatt, a Tabánban működött. *Ráth Péter* 1836. május 28-án feleségül vette *Semmelweis Ignác* nővérét, az 1815. szept. 13-án született *Juliannát* [14,24].

Ráth Péter sokat tett a vidéki gyógyszertárakért. 20 éven át elnöke az 1847-ben alapított *Gyógyszerész Testületnek*, majd 1850-ben alelnöke lett, 1854-től elnöke. Rövid ideig elnöke volt a 1872-ben alakult *Országos Gyógyszerész Egyesületnek* is. Az *Országos Közegészségügyi Tanács* megalakulásakor a belügyminiszter a Tanács rendkívüli tagjává nevezte ki. Nem volt olyan kari mozgalom, amelynek egyik vezetője, irányítója ne *Ráth Péter* lett volna, aki

¹⁸ TtF-MB: Fol. 100: *Griesebach: Dicotyledoneae. Dialypetalae Ms. Sec. XIX*, nyilvántartási szám: III-4./7./18.; Fol. 95.: *Enumeratio plantarum matrensium a cl. D.D. Pharmacopoeis Andr. Adler et A. Fr. Láng lectarum. Exmissis cryptogamicis*, nyilvántartási szám: III-4./7./13.

pillanatra sem szűnő energiával és pályája iránt érzett mélységes szeretetével képviselte mindig és mindenütt a gyógyszerészi ügyeket, egész életén át. A pályájától távolabb eső körökben is nagy tekintélyt vívott ki magának. Később politikai pályára lépett, Buda város II. kerületének lett országgyűlési képviselője (1865-68). Elnöke volt a *Vakok Intézetének*, a pesti *Betegápoló és Temetkezési Egyesületnek*, igazgatósági tagja több pénzintézetnek [36]. Közéleti szereplése mellett azonban sohasem feledkezett meg igazi hivatásáról, s budai gyógyszerertárát is ebben a szellemben vezette. Ember volt a szó nemes értelmében, támogatója minden szép ügynek és istápolója az arra rászorultaknak. 1873. október 7-én hunyt el Budán [8], özvegye pedig 1910-ben [20,2,24,36]. A Fiumei úti temetőben, a családi sírboltba temették el őket.

A Semmelweis évforduló kapcsán szükségesnek tartottuk e két vele rokon gyógyszerész életének és tevékenységének rövid bemutatását. Nyilvánvaló, hogy Semmelweis, a jelentős kémiai tudással bíró két kiváló gyógyszerész rokonától kaphatott szaktanácsokat az akkori fertőtlenítőszerekről, ami hozzájárulhatott a klóros víznek és a klórmésznek a szülészetben való alkalmazásához.

Müller Bernát és Ráth Péter gyógyszerészek életútjának ismertetésével, célunk nemcsak az volt, hogy Semmelweis Ignác kortársait, rokonait, barátait mutassuk be, hanem felhívjuk a figyelmet arra, hogy egész életük és munkájuk által az akkori gyógyszerészet szellemiségét is képviselték.

Tiszteljük elődeinket, legyünk büszkék reájuk, ápoljuk emléküket!

IRODALOM

1. BÁNONÉ FLEISSCHMAN Marianna - ZALAI Károly: A gyógyszerészet helyzete Budapest főváros kialakításának évében, 1872-ben. *Gyógyszerészet*. 1973, 17, 21-23.
2. BARADLAI János - BÁRSONY Elemér: *A Magyarországi gyógyszerészet története az ősidőktől a mai napig*. Budapest, Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület kiadása, 1930. 234, 332-335.
3. BARADLAI János: *Dr. M.B. emlékezete*. *Gyógyszerési Értesítő* 1936, 44, 17 (48), 213-216.
4. BARNA Zsolt: Tauscher Gyula Ágoston, egy alig ismert botanikus emlékezete. *Botanikai Közlemények*, 2006, 93, (1-2), 17-25.
5. BUNKE Zsuzsanna: Herbarium Wolnyanum II. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici Budapest*, 1966, vol. 88, 297-324.
6. BUNKE Zsuzsanna: Herbarium Sadlerianum. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici Budapest*, 1998, vol. 90. 257-281.
7. BUNKE Zsuzsanna: Dorner József herbárium. *Kitaibelia* (Debrecen) 1999, IV. évf., 1. szám, 114.
8. DÖRNYEI Sándor: *A Magyar Gyógyszerészettörténeti Irodalom 1944-ig*. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2005. 218, szám: 2375-2381 (M.B.); 230, szám: 2527-2530 (R.P.).
9. GRABARITS István: A gyógyszerkönyvek születése. In: Bösze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2009, 399.
10. GYÖRÝ Tibor: Semmelweis Ignác (1818–1865) származása. *Századok* 1906, 40. évf., 8. sz., 767-769.
11. HALMAI János: Dr. Müller Bernát emlékezete. *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* 1944, XX. évf., 4. sz., 231-263.
12. HALMAI János: A pesti Tudományegyetem néhány kiváló gyógyszerész tanítványa és professzora. *Comm. Hist. Artis Med.* 57-59, (1971), 303-310.
13. HALMAI János: A gyógyszerészek botanikai eredményei Magyarországon a XIX. század első felében. *Comm. Hist. Artis Med.* 71-72, (1974), 137-150.
14. HEGEDÜS Lajos: Ráth Péter 1812 – 1873. *Gyógyszerészet*, 1985, 29, 12, 451-453.
15. HÖGYES Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, Athenaeum Részvénytársulat Könyvnyomdája, 896. 407, 751 (M. Kálmán); p. 527 (M. Bernát).
16. JANSZKY Adolf (szerk.): *Budapesti cím- és lakjegyzék Hiteles adatok alapján*. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, IX. évf. (1896-97), p. 322 (lakcím); VIII. évf. 1894 (lakás és céhbejegyzés).
17. KAPRONCZAY Károly (szerk.): *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből*. Felsőoktatási segédkönyv. VIII. fejezet: *A régi Tabán patikái és patikusai*; XV. fejezet: *Az első magyar gyógyszerkönyv*. www.orvostortenet.hu.
18. KAPRONCZAY Károly: *Semmelweis*. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Kiadása, 2003, 1-24. .
19. KAPRONCZAY Károly: *Magyar Orvoséletrajzi Lexikon*. Budapest, Mundus - Magyar Egyetemi Kiadó, 2004, 267 (M. Károly).

20. KAPRONCZAY Károly: A Semmelweis család eredete és története. *Kaleidoscope*, Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat. 2010, vol.1. no.1.
21. KAPRONCZAY Károly - KAPRONCZAY Katalin: *A budapesti Orvosi Kaszinó és a Semmelweis serleg ünnepei rövid története* (kézirat)
22. KEMPLER Kurt: Id. Schédy Sándor, a magyar gyógyszerészeti szaksajtó megalapítója. *Gyógyszerészet*, 1972, 16, 12. 467.
23. MATOLCSY Miklós (összegyűjtötte): *Könyv és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról 1578-1909*. Budapest, Stephanaeum Nyomda R.T., 1910. 57,115.
24. MOZSONYI Sándor: Semmelweis Ignác (1818–1865) munkásságának néhány gyógyszerészeti és kémiai vonatkozása. *Gyógyszerészet*, 1968, 12, 241–246.
25. MÜLLER Bernát: A gyógyszerészeti tárgyalások szükségessége az Orvosi Hetilapban. *Orvosi Hetilap* 1857, 1, 1, 9-11.
26. MÜLLER Bernát: A gyógyszerek árszabása körül. I.-II. *Orvosi Hetilap*, Tárca, 1859, 3. évf., 27. sz., 437-440; III-IV-V, Tárca, 1859, 3. évf., 28. sz., 455-458; VI-VII., Tárca, 1859, 3. évf., 29. sz., 469-472; VIII-IX., Tárca, 1859, 3. évf., 31. sz., 501-504.
27. MÜLLER Bernát: A gyógyszerek árszabása körül. 3. Közlemény. *Orvosi Hetilap* 1860, 4. évf., 3. sz., 57-59; - 4. sz., 73-76. - 5. sz., 99-101; - 14. sz., 297-300; - 18. sz., 357-359; - 20. sz., 95-397; - 23. sz., 455-460.; - 28. sz., 551-555, - 37. sz., 733-738 (II. rész), - 39. sz., 773-778.
28. MÜLLER Bernát: A gyógyszerészek kiképzetéséről. *Orvosi Hetilap* 1861, 5. évf., 16. sz. 313-318; - 17. sz., 329-335; II. rész, - 23. sz., 451- 454; - 24. sz., 475-477; - 26. sz., 514-517; 556-559.
29. RIXER András: *A magyar nyelvű gyógyszerészeti szaksajtó kialakulása és jelentősége (1831-1872)*. Gyógyszerészdoktori értekezés. SOTE, Budapest, 1973.
30. RIXER András: A magyar gyógyszerészeti szaksajtó kialakulása és fejlődése a XIX. században. *Acta Pharmaceutica Hungarica* 1983, 53, 183-190.
31. RIXER András - ZALAI Károly: A gyógyszerészek publikációs tevékenysége a magyar orvosi szaksajtóban az első magyar nyelvű gyógyszerészeti szaklap megjelenéséig (1831-1862). *Gyógyszerészet* 1975, 19, 9, 343-345.
32. SCHÉDY Sándor (szerk.): *Gyógyszerészek Naptára* 1880. évre.
33. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1903. 442 (M.B.); 460 (M. K.),
34. SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919*. 5. kötet, Budapest, ELTE Levéltára, 2001. 222/3542 (1857. év, beiratkozás)
35. SZÖGI László: *Magyarországi diákok egyetemjárása az Újkorban*. 20. kötet, 1. *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és az akadémiákon 1789-1848*. Budapest, ELTE Levéltára, 2013. 174/3114 (1835.év pharm. mag.).
36. ZALAI Károly: *A magyar gyógyszerészet nagyjai, 1612-1945*, Budapest, Galenus Gyógyszerészeti Lap – és Könyvkiadó Kft, 2001.25-26. .
37. ZBORAY Bertalan - CSANÁD Vilmos: Adatok a Budai és a Pesti Gyógyszerész-grémium történetéhez. *Comm. Hist. Artis med.* 115-116, (1986), 101-123.
38. ZBORAY Bertalan: „Emlékezzünk régiekről ..”. *Vegyészet és Gyógyszerészet* című folyóirat, 1863. január- augusztus. *Gyógyszerészet* , 1995, 39, 57-458.

39. *** *Farkasréti temető 2003-ban*. Halálozások, sírhelyek.
40. *** *Magyar Gyógyszerkönyv, Pharmacopoea Hungarica I. 1871*, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, 1871.
41. *** Müller Bernát. Nekrológ. *Gyógyszerészi Értesítő* 1901, 9. évf., 10. sz. 133-135.
42. *** Müller Bernát. Nekrológ. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1901, 17. évf., 10. sz. 150-151.
43. *** Elhunyt nagyjaink: Dr. Müller Bernát. *Gyógyszerészi Hetilap* 1933, 72. évf., 18 (41) sz. 314.
44. *** *Új Magyar Életrajzi Lexikon* IV. kötet. Budapest, Magyar Könyvklub kiadása, 2002. 893, 895-896, 896-897.
45. *** Rövid hirdetések: *Gyógyszerészi Hetilap*, 1868, 7. évf., 18. sz. 387 (gyűjtemény eladás).
46. *** Rövid hirdetések. *Gyógyszerészi Hetilap*, 1868, 7. évf. 34. sz. 684 (eladáshirdetés).
47. *** Rövid hirdetések. *Gyógyszerészi Hetilap*, 1878, 17. évf., 19-20. sz. 313 (25 éves évforduló).
48. *** *200 év a gyógyításban. Szent Rókus Kórház Jubileumi Évkönyv*. H.ny. é. n., 22-24.

MÁRIA PÉTER H. D.Sc.Pharm.
pharmacist
540103 Marosvásárhely
Aleea Cornisa 20/14
ROMANIA
peterhmaria@yahoo.com

ZUSAMMENFASSUNG

Anlässlich des 150. Jahrestag des Todes von Ignaz Semmelweis gedenkt der Verfasser an Bernat Müller Apotheker, Botaniker, floristischer Forscher, als auch Peter Ráth Apotheker. Beide waren verwandt mit Ignaz Semmelweis und auch untereinander. Die Familie des Apothekers Bernat Müller (1810-1901), stammt aus dem Gebiet Hessen mit dem Sitz Darmstadt, aber er ist schon in Ofen (Buda) geboren. Aus der ersten Ehe seines Vaters, Philipp Müller, ist die Tochter Therese geboren, die später Gemahlin Josef Semmelweis's es wurde, so ist sie die Mutter von Ignaz Semmelweis. Peter Ráth (1811-1873) Apotheker, war der Gatte von Juliana Semmelweis, der Schwester von Ignaz Semmelweis. Beide Apotheker gehörten zu den bedeutendsten Mitglieder der ungarischen Apotheker Gesellschaft. Die Verwandtschaft und Freundschaft mit der Familie Semmelweis beeinflusste wohltätig ihr Lebenslauf.

Die Arbeit beschäftigt sich mit Bernat Müllers Familie, Studien, die wichtigsten Ereignissen seines Lebenslauf, Apothekerleitung, fachliterarisches und öffentliches Schrifttum, sowohl als auch, mit den Ergebnissen botanischer und floristischer Forschungen. Weiterhin wird der Lebenslauf des Apothekers Peter Ráth, Studien, Leitung der Apotheken und hauptsächlich seine fachspezifische organisatorische Arbeit erörtert. Die Absicht der Arbeit ist nicht nur die Bekanntmachung der Zeitgenossen von Ignaz Semmelweis, sondern die Aufmerksamkeit auch auf das zuzuwenden, dass die zweierwähnten Apotheker, durch ihr Leben und Arbeit, die Mentalität der Pharmazie ihrer Zeitverträten.

A MAGYAROK RÉSZVÉTELE A GENETIKA ÉS A BIOTECHNOLÓGIA ALAPELVEINEK A KIMUNKÁLÁSÁBAN

SÓTONYI GERGELY

A magyar orvostörténeti kutatások színvonalának köszönhető, hogy az első nagyemlékű művelőjétől, *Weszprémi Istvántól* (1723-1799) napjainkig önálló, eredményes és oknyomozó tudományággá vált. A tudománytörténeti kutatások folyamatosságában annak is szerepe volt, hogy a tudományterületet hitelt érdemlően kutatók, többek között a méltatlanul elfelejtett, de különös figyelmet érdemlő tudományos teljesítmények feltárására. Az elmúlt évszázadokban ugyanis folyamatosan felnevelődtek azon rendkívüli magyar kiválóságok, akik egy-egy tudományterület további fejlődésének az irányát is meghatározták. A tudománytörténettel foglalkozó kutatók felelőssége az is, hogy a társadalom milyen átfogó körben ismerheti meg életpályájukat. Figyelemre méltó, de egyben tanulságos példa gróf *Festetics Imre* (1764-1847) és *Ereký Károly* (1878-1952) munkássága, akik a magyar tudománytörténet számára hosszú ideig valójában ismeretlenek voltak. A tudományos munkásságuk eredményei, a jelentőségük ellenére is a nemzet számára, különböző okokból a feledés homályába merültek. A két kiváló személyiséget egymástól több emberöltő választotta el. A sorsukban, ennek ellenére mégis több hasonlatosság van. Az utókor számára, többek között az is üzenet értékű, hogy életpályájukban és annak tényleges megismerésében, az éppen fennálló államrend milyen módszerrel szólt közbe. A nyilvánosság számára a kiváló egyéni teljesítményeiket először külföldi kutatók tették közzé és ezzel váltak tudományterületükön ismertté. A magyar orvostörténeti kutatók azzal is tisztelgnek a két kiváló személyiség emléke előtt, hogy sokirányú, részletes tényfeltáró kutatással gazdagítva teszik közzé munkásságukat és életútjukat.

A nemzetközi és a hazai tudománytörténeti kutatások többnyire tisztázták, hogy gróf *Festetics Imre* és *Ereký Károly* minek az előfutára és minek a megalkotója. Gróf *Festetics Imre* (Simaság, 1764. december 2. – Kőszeg, 1847. április 1.) életpálya iránti hajlama sokszínű, császári és királyi kamarás, katonatiszt, nagybirtokos, öröklés kutató. Testvére a neves gróf *Festetics György*, aki 1797-ben saját pénzén alapította meg Európa egyik első mezőgazdasági felsőfokú tanintézetét, a Georgikont. Személyében korának kiváló zoológusát is tisztelhetjük. Gróf *Festetics Imre* kiváló képzésben részesült, többek között házitanítója, a neves piarista tanár *Nagy Jeromos* volt. A család nagyírú, páratlan gazdag könyvtárában korán hozzájuthatott a kor legjelentősebb agrárgazdasági és állattenyésztési kérdésekkel foglalkozó forrásmunkákhoz. Az életpályája, apja szándéka ellenére a katonai vonalon kezdődik (1782-1790). A *Levencher* könnyűlovassági ezredében kapitányi rangban harcolt. Az utolsó török háborúban, a Délvidéken harcolt, majd Bukarestnél megsérült. 1790-ben, 8 évi katonai szolgálat után tiszti rangjáról lemondott. Felmentését kéri, ezredét elhagyja és kilép a hadsereg kötelékéből. 1802-ben a *Schedius Lajos* alapította *Természettudományi Körhöz* csatlakozott. Tagja a brünni *Szabadkőműves Páholy*nak. A simonyi birtokán 1803-tól egy kis merinói juhnyájjal, céltudatosan az állattenyésztéssel és a nemesítéssel kezdett foglalkozni. A *Pethe Ferenc* által szerkesztett, Bécsben kiadott *Nemzeti Gazda* című lapban 1815. március 7-én, magyar nyelven közzé tette *A` juhtenyésztés` jobbítását és pallérozását óhajtó Hazafiakhoz* című Híradást (25). A brünni *Juhos Társaság* mintájára megalapította a *Juhtenyésztést Töké-*

letesítő Társaság-ot (1805-1820). Festetics Imre az uradalmán kísérleteit már a kor legkorszerűbb módszereivel céltudatosan végezte és az örökléstan addig ismeretlen tényeit tárja majd fel.

A Habsburg birodalom iparosítási célkitűzéseiben a textilipar fontos szerepet játszott. A megvalósítás egyik központja brünni székhellyel az „osztrák Manchester”-nek nevezett Morvaország volt. A napóleoni háborúk alatt, majd azt követően elsősorban a gyapjú konjunktúra következtében, a figyelem középpontjába a legtöbb gyapjút adó juhok tenyésztésének a kérdése volt. Festetics Imre a gyapjú minőségének javítása érdekében, következetes és hatékony juhtenyésztő-nemesítő munkát folytatott. A nagyhorderejű tudományos felismeréseihez bizonyosan hozzájárult, hogy a birtokán folyamatosan és pontosan, előre meghatározott rendszer szerinti állattenyésztési, ún. törzskönyvi nyilvántartást vezettek. A módszeresen írásban is rögzített nyilvántartásnak köszönhetően az adatok apró részletekre is kiterjedő elemzéséből születtek meg az új tudományos felismerések alapgondolatai. Az valószínű, hogy az elsők között hívta arra fel a figyelmet, hogy az öröklődés törvényszerűségeinek vizsgálatában a matematikai elemzéseknek valószínűleg stratégiai, módszertani jelentősége lehet. (37)

Mendel öt évtizeddel később, a hasadás törvényeinek leírásakor matematikai modellezést alkalmazott. (47) Festetics Imre különös alaposággal végzett, az összefüggéseket vizsgáló elemzései nagyban hozzájárulhattak még *Gregor Mendel* előtt, az első empirikus genetikai törvényszerűségek megalkotásához. A kései utókor nem véletlenül hangsúlyozta: „*Ha a Mendel előtti genetikát egyetlen személyhez akarnánk kötni akkor a kétségtelenül ő lenne.*” (27)

Az öröklődés folyamatainak titkaival foglalkozó polihisztor, természettudós, *Cristian Carl André* (1763-1832), a Salm-Reifferscheidt gróf gazdasági tanácsadója, 1814-ben új társaságot hozott létre *A Juhtenyésztők Barátainak, Tudósainak és Támogatóinak Társasága* néven. Az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* című szaklap szerkesztő-alapítója, Festetics Imrét is felkérte, hogy kapcsolódjon be abba a szakmai véleménycserébe és vitába, amely a beltenyésztés örökléstanai jelentőségével foglalkozott. A tudományos vitában rendkívüli intenzitásával vett részt. Az állásfoglalásai a tudománytörténeti kutatások szerencséjére, magyar és német nyelven írásban is megjelentek (23, 25, 26). 1819-ben Festetics az *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen* című lapban közölte elsősorban a juhtenyésztés során, az öröklődésről szerzett híres téziseit *A természet genetikai törvényei* (Die genetische Gesetze der Natur) címmel négy pontban. Ebben a következő fontos összefüggéseket tárta fel: „*Ez az 5. szakasz tartalmazza az én véleményem szerint a természet genetikai törvényeit* (sz.t. a. kiemelése). *Ezek azok, melyeket cáfolni kell különben a rendszer érvényes. A következőket állítom:*

1. *Az erőteljes és egészséges alkatú állatok többnyire továbbadják (örökítik) jellegzetes tulajdonságaikat.*
2. *A nagyszülők azok tulajdonságait, amelyek különböznek az utódok tulajdonságaitól ismét megjelennek a következő nemzedékbe.*
3. *Azok közé az állatok közé, amelyek több nemzedéken keresztül birtokában voltak a nekik megfelelő sajátságoknak, olyan utódok is kerülhetnek, amelyeknek eltérő jellegzetességeik vannak. Ezek változatok, (variánsok) a természet játéka; ezek a többszaporításra alkalmatlanok, ha a cél az adott jellemzők átörökítése.*
4. *A beltenyésztésnél feltétel a törzsállatok lehető leggyorsabb kiválasztása. Csak azok az*

állatok jótékony hatásúak a beltenyésztésben, amelyek döntő mértékben hordozzák a szükséges jelleget. Ha egy adott tulajdonságot meg akarunk tartani, az utódokban tovább örökíteni és állandósítani, akkor ajánlatos a gondosan vezetett beltenyésztési napló és el kell kerülni annak veszélyét, hogy a szervezet legyengülése a szükségszerű következmény legyen.” (22)

Festetics Imre tehát már Gregor Mendel előtt megfogalmazta a mutáció és az öröklődés folyamatának néhány alapelvét, gyakorlatilag a Mendel 2. törvényében leírtakat. Kizárta a beltenyésztés leromlásának okai közül a természeti környezet teljes körű szerepét. Bizonyította, hogy a beltenyésztéssel és a keresztezéssel összefüggő javulás is kialakulhat. A juhos viselkedésének pontos leírásával az etológia egyik előfutárának is tekinthetjük. Az is bizonyosság, hogy humán vizsgálatokat is végzett. Az öröklődés menetét tanulmányozta az uradalmához tartozó elszigetelt kis magyar falvakban, ahol a családokban a rokonházasságok halmozottan fordultak elő, ezért is lehetett gyakori a szellemi fogyatékosság, felvette annak az öröklődéssel való összefüggését.

Festetics Imre tudományos eredményei alapján határozottan meg volt arról győződve, hogy az állatok tulajdonságait nem a külső környezeti faktorok, hanem a belső tulajdonságok határozzák meg, azokat ezért is „genetikai tényezők”-nek nevezte. A genetika kifejezést előtte senki sem használta, a prioritás tehát az övé. Ezt a tényt eddig nem is cáfolták meg. A tudományos világ, a szakirodalom, mindezek ellenére hosszú ideig ezt nem vette tudomásul. Festetics Imre a genetika kifejezést több mint 80 évvel korábban leírta, mint az a *William Bateson* (1861-1936), akinek a nevéhez kapcsolják a genetika szó eredetét. Ma már a tudománytörténet bizonyította, hogy W. Bateson, a *John Innes Institute* igazgatója 1905-ben egy levélben javasolta barátjának *Adam Sedgwick* cambridgei professzornak, hogy az örökléssel és a változékonysággal foglalkozó tudományt nevezzék el genetikának. A tudománytörténet feltételezi, hogy a levelet valószínűleg 1928-ban, fia tette közzé. (1)

A dán botanikus *Wilhelm Johannes* vezette be a Mendel által használt faktor helyett a gén kifejezést. (39)

Nestler (1840-ben) elismerte Festetics Imre tudományos munkásságának jelentőségét és prioritását a beltenyésztés örökletességének megismerésében. (30)

Festetics és Mendel nem voltak egymástól független, elkülönült lángelmék. Tudvalevő, hogy mindketten a Brünn-ben létrejött magas színvonalú szellemi életnek a részesei és cselekvő tagjai is lehettek. Az ugyan nem bizonyítható, de valószínűsíthető, hogy a brünni *Juhos Társaság* folyóiratában megjelent Festetics közleményei hatással lehettek Mendel munkásságára, legalább is abban közvetett, vagy közvetlen hatással lehettek. (37,38,42)

Erre leginkább az utalhat, hogy Festetics „a természet genetikai törvényei” dolgozatában lényegében kimondta (Mendel 2.) a hasadás törvényét. Mendel azt matematikai kiegészítéssel pontosította és a szegregációs szabálynak nevezte el.

A tudománytörténet napjainkban egyértelmű állásfoglalást alakított ki abban, hogy a faktoriális genetika Mendel nevéhez fűződik. Az azonban nem vitatható, hogy Festetics Imre korát messze megelőzve fogalmazta meg az empirikus genetika néhány alapvető tézisé. Munkásságának ez a része ma már, kétséget kizáróan hozzájárult a genetikai kutatások korszerű irányvonalának a kialakulásához is.

Festetics munkásságának tényleges eredményeit a tudománytörténettel foglalkozók hosszú ideig nem tudták érdemben kutatni. Az elmúlt néhány évtizednek köszönhető, hogy a

nemzetközi, majd a magyar tudományos világ egyre hatékonyabban tárta fel a gazdag életpályáját és munkásságát. Ennek ellenére a mai napig sem került az őt valóban megillető helyre, amiért megfogalmazta az empirikus öröklésbiológia néhány alapelvét, amit genetikának nevezett el.

A brünni Mendel Múzeum (Mendelarium, Moravian Museum) igazgatója *Vitezslav Orel* 1989-ben tette közzé a tudománytörténet számára, hogy a múzeum birtokában vannak Festetics Imre örökléstani kutatásaival kapcsolatos eredeti dokumentumok. (33) Az ő közleménye hívta fel először a világ figyelmét arra, hogy Festetics Imre a magyar és az egyetemes tudománytörténet valóban kiemelkedő személyiségeinek a sorába sorolandó. A további közleményei (34,36) és angol munkatársával *Roger J. Wood*-dal közös dolgozatai (35,47) gazdagították Festetics rendkívüli szerepének a tisztázását. Magyarországon *Szabó T. Attila* karolta fel először a Festetics örökség kutatását (41,42,43,44,45,46), majd *Fári és Kralovánszky* (18,20) végeztek igen jelentős tényfeltáró munkásságot. *Pócza Péter* és munkatársainak kutatásait is külön ki kell emelni, mert mint a Helsinkii Egyetem kutatói, jelentősen hozzájárultak úgy a nemzetközi, mint a hazai köztudatban történő további megismertetéséhez. A „Festetics rejtély” valósághű feltárásához további jelentős hazai kutatók is csatlakoztak. (6,29,37)

Az *MTA Agrártudományok Osztálya* és a *Biológiai Tudományok Osztálya*, 2014 novemberében, Festetics Imre tiszteletére *A természet genetikai törvénye* címmel rendezett tudományos emlékülést *Festetics-genetika* főcím alatt. Ebből az alkalomból az MTA folyóiratában leközölte *Roger J. Wood* angol nyelvű előadásának magyar fordítását, szerkesztett dolgozat formájában. (48) Az angol változat a *Pannon Egyetem Keszthelyi Georgikon Karán* rendezett *Festetics (1819) és Charles Darwin (1859)* emlékelőadások keretében hangzott el. A dolgozatot *Szabó T. Attila* kiváló előszava vezeti be, aminek zárógondolata „*Azt már senki sem vitatja, hogy Festetics Imre jó gyakorlati nemesítő volt. Ahhoz, hogy elméleti érdemeit is felismerjék és elismerjék az egyetemes tudomány elkövetkezendő négy éve nem lesz elegendő, de az út ki van jelölve, megtétele azokra vár, akik – lekicsinylés és túlértékelés nélkül tisztelik a tényeket. Roger J. Wood cikke sokat segített abban, hogy megtaláljuk a kényes egyensúlyt.*” A tudománytörténelemmel foglalkozók számára akár jó szándékú mozgósító felhívás is lehet, *Szabó T. Attila* ezen gondolata.

Az élőlények fejlődéstörténetét a szakaszosan bekövetkező progresszív változások sorozatának tekintő, evolucionista elmélet 18-19 századi elterjedése Brünnben is érezte közvetlen hatását. Festetics Imre 1820 után fokozatosan eltávolodott a természet genetikai törvényeinek a kutatásától és a publikálástól is. A birodalmi politika *Cristian Carl Andret* az evolucionista nézetekkel történő rokonszenvezés miatt elmozdította Brünnből és távozásra utasította. Találó a megjegyzés „*A hatalom szándéka és a természettudomány szabadsága iránti vágy olykor nem egy mederben haladnak.*” (20)

Az a kérdés joggal felmerül, vajon annak mi lehetett az oka, hogy miért nem kerültek a köztudatba Festetics Imre korszakos megállapításai. Nyilván a válasz összetett lehet. A II. Világháború előtti időszakban a hazai tudományos világ és a tudománytörténet szakemberei nem ismerték a munkásságával kapcsolatos adatokat, így az érdemi munkásságát. A számos további magyarázat közül néhányat mégis ki kell emelni.

1. „*A Festetics család történetével foglalkozó régi munkák nem sok figyelmet fordítottak Festetics György fivéreinek, Festetics Imrének és Festetics Jánosnak életpályájára.*

Ez azért érthető, mert addigi ismereteink a Georgikon alapítójának életművéhez fogható egyikük sem nyújtott.” (20)

2. „Az is tény hogy a Habsburg uralom alatti Magyarország területén született és magukat magyaroknak hungarusnak valló, de német nyelven alkotó tudósok neveit általában Ausztria vagy Németország történetének a részeként említik, hasonlóan, mint a csehek, horvátok, szlovének és más nemzetek tudósait ebből a társadalomból.” (20)

A II. Világháború után pedig az egyik fő oka mellőzöttségének az lehetett, hogy Festetics Imre grófi származása miatt az ún. szocializmus alapjainak építésén munkálkodó társadalmi forma számára az arisztokrata főnemes nem volt kívánatos, példa értékű személy. (30)

A viláégés után kialakuló új szovjet tudomány Mendelnek az Ágoston Rendi szerzetesnek a veteményborsóval végzett kísérleteit és az öröklődésről megfogalmazott szabályait, illetve a „Mendelizmust” azzal az indokkal minősítette, hogy metafizikus álelmélet. Azért tudománytalan, mert reakciós és tagadja a fejlődést. (28)

A 20. század második felében a genetika tudományának robbanásszerű fejlődése igazolta a mendeli szabályok igazságát és alkalmasságát az öröklődéssel kapcsolatos jelenségek vizsgálatában. Figyelemre méltó és komolyan megfontolandó Fári (20) azon gondolata, hogy Festetics Imre nagyságának méltó megőrzése lenne, a Georgikon környezetében egy európai genetika történeti kutatóhely megalapítása. (20)

Ereký Károly (Esztergom 1878. október 20. – Vác, 1952. június 17.) születésekor a család vezetéknéve Wittmann volt, amit 1898-ban Erekýre változtatott. A sümegi székhelyű Wittmann család több szálon kapcsolódott az agrártudományokhoz, így a gróf Festetics György által létesített mezőgazdasági akadémiához a Keszthelyi Georgikonhoz is. Az 1818-as év jeles eseménye volt, amikor *Albert Kázmér* tescheni főherceg megalapította a *Magyar-Óvári Mezőgazdasági Akadémiát*. A tanintézet felállítását *Wittmann Antal* (1770-1842) javasolta és vezette. Az 1835-ben *Széchenyi István* kezdeményezésére létrehozott *Magyar Gazdasági Egyesület* alapító tagja volt. Ereký Károly a budapesti *József Műegyetemen*, 1900-ban gépészmérnöki oklevelet szerzett. Az alma-mater kiváló alapozó műszaki ismereteket biztosított számára. A műszaki tudományok mellett rendkívüli érdeklődést mutatott az agrár és a biológiai tudományok irányába is. Közvetlen kapcsolatba került (1896-1900) id. *Entz Gézával* (1842-1919) az egyetem kiváló tanárával, a magyar elméleti biológia nemzetközi híró személyiségével, aki rendkívüli hatást tett rá. 1900-1905 között Bécsben dolgozott, ahol mezőgazdasági géptervezéssel foglalkozott. 1905-től a *József Műegyetem* tanársegédje. A fiatal Ereký Károly a műszaki tudását, természettudományi és biológiai ismeretekkel folyamatosan gazdagította. A többirányú alapos ismeretek megszerzésének igénye, döntően meghatározta további, a már nagyívűt sejtető tudományos pályáját. Behatóan kezdte tanulmányozni a nagyüzemi, minőségi mezőgazdasági többtermelés lehetőségeit. *Darányi Ignác* mezőgazdasági reform miniszter támogatásával, 1905-ben németországi tanulmányútján ismeri meg a nagyüzemi élelmiszeripari termelés technikai és technológiai módszereinek alapelveit. A minőség megtartása melletti terméshozam növelésének műszaki lehetőségeit megkülönböztetett érdeklődéssel tanulmányozta. A további ismereteit számos európai országban gazdagította – Dánia, Hollandia, Egyesült Királyság –, ahol megismeri ezen országok agrár- és élelmiszeripari termékeinek új nagyüzemi termelési módszereit és technológiai folyamatait. A világlátása, valamint a műszaki és a természettudományi ismeretei, részben a széleskörű tapasztalatai okán is, már szilárd alapon állnak. Azok birtokában lép rá az általa elnevezett

biotechnológia elméleti és gyakorlati kérdéseinek a megoldáshoz vezető útjára. A biotechnológia fogalmával egy új tudományos korszak született meg. A biotechnológia kifejezést 1917. április 17-én használta először magyar nyelvű előadásában Budapesten. Annak mondanivalója magyar (10,11) és német nyelven (13,14,15) is megjelent. Az I. Világháborúban 27 hónapot frontszolgálaton tölt el és 1919-ben tűzértisztként szerel le. A katonai szolgálat alatt elméleti tudományos munkáját úgy tudta folytatni, hogy a harcok közötti szünetekben tanulmányozza az érdeklődési körébe tartozó és számára hozzáférhető szakirodalmat. 1919 tavaszán Ereky Károlyt a magyarországi Tanácsköztársaság direktóriuma meg akarta bízni egy a Budapest élelmiszerellátását biztosító, hatalmas kertészeti telep megszervezésével és vezetésével. Ereky ezt nem vállalta, mert nem értett egyet a proletárdiktatúra alapelveivel és testvéréhez Bécsbe távozott. A Tanácsköztársaság bukása után, 1919-ben bekapcsolódik a politikai életbe, ahol pályafutása 1922-ig tart. Részt vesz a *Friedrich* kormányban (1919. augusztus 7. – november 24.), amely érdemben megbuktatta a Tanácsköztársaság direktóriumát és az azt követő kormány első miniszterelnökét, *Peidl Gyulát* (1919. augusztus 1-augusztus 6.). A proletárdiktatúra intézményeinek és intézkedéseinek hatályon kívül helyezését a Friedrich kormány kezdte meg. A miniszterelnök 4 hónapos működése során háromszor alakított új kormányt. A kormányban a Népelelmezési miniszter, később a nemzetgyűlésbe a *Keresztény Nemzeti Párt* programjával jutott be. Az aktív politikai közéletből 1922-ben, a választások után, gyakorlatilag visszavonult. Miniszterként az élelmiszeripar és a gazdálkodás hatékony fejlesztésének alap gondolataival foglalkozott és tovább szélesítette a biotechnológiával kapcsolatos gondolatainak gyakorlati megvalósítását. A német és a nemzetközi tudomány először valójában 1920-ban ismerheti meg eredeti szellemi eredményét. (14) A megjelent tudományos dolgozataiban kifejtette, hogy a világ élelmiszerellátásának megoldásában meghatározott szerepe lesz a biotechnológiának. A bolsevista eszméket meggyőződéssel nem vállalta. A II. Világháború Bécsben éri. A neve szerepel a magyar politikai rendőrség által keresett személyek névjegyzékén. A testület nyomozói Bécsben, az utcán letartóztatták, majd Budapestre szállították. Konceptios per áldozata lesz. A népbíróság 1946. szeptember 19-én hozott ítéletében, első fokon bűnösnek találja, teljes vagyonelkobzásra és 12 év börtönre ítéli. Az indoklás szövege, többek között azt tartalmazta: „*A tanácsköztársaság alatt és után tanúsított ellenforradalmi tevékenység.*” A II. fokú bíróság helyt adva fellebbezésének, a börtönbüntetését 8 évre mérsékli. 1952. június 17-én a váci börtönben, politikai fogolyként embertelen és méltatlan körülményei között halt meg. (19) A halálának oka valószínűleg, mint annyi sorstársának, az lehetett, hogy a szükséges gyógyszereket nem biztosították a részére. Jeltelen sírban földelték el. „*Ereky Károly unokája Ereky Magdolna kért és 2000. október 6-án kapott hivatalos értesítés szerint feltételezhető, hogy Ereky Károly földi maradványai az Új Köztemető 301 parcella 4. sorában találhatóak, azonban máig sem sikerült azonosítani a pontos nyughelyet.*” (21) Ereky Károly ugyanabban a börtönben és olyan körülmények között halt meg később, mint *Hóman Bálint*, akit a váci temetőben temettek el, ugyanúgy jeltelen sírban, de a végtisztesség megadásához az exhumálás és a személyazonosítás sikeres volt. A rehabilitációja megtörtént, a *Magyar Tudományos Akadémiai* tagságát posztumusz visszakapta.

A *Londoni Tudományok Múzeuma* igazgatója, *Robert Bud* angol tudománytörténész 1989-ben az *Élettevékenység hasznai és a biotechnológia története (The use of life history of biotechnology)* című könyvében a következő megállapítást tette: „*A biotechnológia szónak az*

eredete nem az Amerikai Egyesült Államokból, vagy éppen Angliából, hanem Magyarországról származik. Annak kitalálója egy magyar mezőgazdasági mérnök Ereky Károly volt.” Ereky Károly születésének 130., a biotechnológiai megfogalmazásának 90. évfordulójára kiváló összefoglaló és sokirányú kutatómunkát tartalmazó írások jelentek meg a kiváló mérnök-tudós életpályájáról és munkásságáról. (19,21) Mindezek ellenére az azért mégis elgondolkodtató, hogy a magyar tudományos közélet nem azzal a súllyal hallatja szavát, mint amit Ereky Károly tudományos teljesítménye, összességében megérdemelne. Az ma már vitathatatlan tény, hogy a biotechnológia kifejezést és küldetés tartalmát 1918-ban egy polihisztor magyar mérnök alkotta meg. Azt 1919-ben így definiálta „*Biotechnológia minden munka, amellyel alapanyagokból termékeket állítunk elő élő organizmusok segítségével.*” (13) A korát megelőző definíciót azzal is kiegészítette, hogy mint az emberiség történetében a különböző korszakokat, a 20. században is az új távlatokat megnyitó biotechnológiai korszak fogja követni. (15,16,17) Ma már tudjuk, hogy a 20. század második felétől megálmodott ún. biokorszak életünk szerves részévé válik. Valóban kivételes tudománytörténeti szerencse, hogy a magyar nyelvű közlést követően téziseit 1919-ben, német nyelven a berlini *Paul Parey* kiadónál könyv alakban is közre adta. Ebben kiemeli: „*Mivel általában a termelésben a természettudományok alkalmazását a technológia tanítja, a mezőgazdasági termelés tudományát biotechnológiának nevezhetjük el, ha nyersanyagból élő szervezetek segítségével termelünk fogyasztási cikket. A munkafolyamatok tudományos rendszerességgel a biotechnológiában gyűjthetők össze.*” (13) Erekynek meggyőződése volt, hogy az atomszerkezeti ismeretek birtokában a kémiai, a biokémiai és a biológiai folyamatok pontosabb megismerésével biztosított a biotechnológiai fejlődése.

A biotechnológia jövőbeni perspektívája minden kétséget kizáróan egyenes ívű tudományág lehet az emberiség javára, ha azt a jog és az etika szabályainak szerves egységében végezzük. A biotechnológia kifejezéssel és annak gyakorlatával napjainak életének számos területén találkozhatunk, ezért is, ma már ez a tudományterület ún. interdiszciplináris tudománnyá fejlődött. A 20. században az orvostudományban az ún. piros biotechnológia, első sikeres kezdetének, az Egyesült Államokban, a San Francisco-ban működő „*Genotech cég*” által előállított emberi inzulint tekinthetjük. A folyamat természetesen nem állhatott meg és ma már több száz gyógyászati készítményt fejlesztettek ki biotechnológiai módszerekkel. A géntechnológiai eljárások új tudományterületeket hoztak léte. Az ipari és környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozó, ún. fehér biotechnológia különböző termékek előállításában, a folyamatok beindítására és gyorsítására élő sejteket, mikroorganizmusokat, enzimeket és fehérjéket alkalmaz, mint pl. a mosóporokban található aktív tisztító enzimek.

Az európai Ereky Károly nyomdokain haladó, munkásságát valószínűleg nem ismerő, mégis azonos gondolati nyomvonalon haladó, a biotechnológiai jellegű agrárforradalmat, az ún. „zöld forradalmat” *Norman Bourlag* (1914-2009) indította el. Az amerikai növény-nemesítő, aki sűrű keresztezéssel olyan búzafajtákat állított elő, melyek a legtöbb gabonabetegséggel szemben ellenállóak voltak és egyidejűleg bőséges terméshozammal is rendelkeztek. A nemesített gabonafélékkel kiválóan kihasználta Mexikó természeti és éghajlati adottságaiból adódó azon tény, hogy kétszer is lehet aratni. Az általa nemesített, ún. törpe hibrid gabonafélékkel az indiai szubkontinensen (India, Pakisztán) kitűnő terméshozamokat értek el. (2,3,5) A munkásságáért 1970-ben *Nobel Békédíjat* kapott. (4) A *Nobel-díj Bizottság* kutatási eredményei mellett azt is kiemelte döntése indoklásában, hogy az éhínség megszüntetése békéhez

is vezet. A *Magyar Tudományos Akadémia* a növénykórtan, a kukorica és búza nemesítés területén végzett jelentős tudományos eredményei alapján, az *MTA Agrártudományok Osztálya* felterjesztésére, 1980-ban külső taggá választotta. Az ún. „zöld forradalom” eredményei vitathatatlanok. Abban *Bourlag* meghatározó szerepéhez kétség nem férhet. Ereký zseniális felismerése, a biotechnológia gondolata és gyakorlati megvalósítása végül is egy másik kontinensen az Egyesült Államokban következett be.

Ereký Károly a II. Világháborút követően, mint korának számos kiváló személyisége, mindenekelőtt politikai okokból, a jelentős tudományos eredményei ellenére, félreállított, nemkívánatos személy, koncepció per áldozata volt, ezért sem kerülhetett a tudományos köztudatba. Az ún. szocialista rendszer elveivel nem egyező alkotók kizárása, nemzetünknek mérhetetlen károkat okozott. A szemléletes példa erre Ereký Károly életútjának teljes körű elhallgatása is. Az enyhülés folyamatával ugyan megkezdődött a fordulat, melyet a rendszerváltozás hozott meg. A hazai és nemzetközi tudomány számára, hála a tudománytörténeti kutatók következetes munkájának, gróf Festetics Imre öröklésbíológiai és Ereký Károly biotechnológiai munkásságának értékrendje végül is felkerült a tudománytörténet lapjaira. Ma már biztosan állíthatjuk, hogy mindketten a korukat is megelőző, kiemelkedő, új egyetemes tudományos felismeréseket tettek. A történeti mulasztás pótlása részben már megtörtént, de a maradéktalan hiánypótlás még nem.

A 19 és a 20. század ipari forradalmát a 21. század információs tudásalapú társadalma váltja fel. A múlt, a jelen és a jövő a tudomány fejlődéstörténetének folyamatában szerves egységet alkotnak. A tudománytörténeti kutatások egyre határozottabban hangolják össze a történeti összefüggést, a folytonosságot és a jövő számára levonható lehetőségeket.

A globalizált világunkban, az információs társadalomban, az emberi tényező meghatározó hangsúlyt kap. A szellemi tőke stratégiai erőforrás.

A 21. században azt remélhetjük, hogy bizonyosan felértékelődik az alkotó emberi tevékenység. Az elgondolkodtató tény, hogy a szellemi életünk kiemelkedő egyéniségei napjainkban sincsenek a szükséges minőségben jelen az oktatásban és a nemzet tudatában, holott ezen gondolkodók teljesítményeinek nagy szerepe lehet a közgondolkodás formálásában. A tudománytörténeti kutatás napjainkban, már olyan alkotó folyamat, amely művelődéstörténetünk elválaszthatatlan része.

„Én a legbékésebb ember vagyok, mégis szeretném, hogyha Magyarország az egész világot meghódítaná. Az ország határait nem lehet kibővíteni, politikailag anélkül, hogy az ember másokat el ne tiporna, vagy meg ne bántana. A szellemi életben mindenki olyan nagy lehet, olyan nagyra fejlődhet, amennyit az esze elbír. Én ebben az értelemben kívánom, hogy Magyarország tartozzék a legnagyobb országok közé.” (Szent-Györgyi Albert)

GERGELY SÓTONYI, LL.M., DJur.

lecturer

Gyula Andrassy University, Budapest

H-1088 Budapest,

Pollack Mihály tér 3.

HUNGARY

IRODALOM

1. BATESON, W.: 1905 *Letter to. A. Sedgewick*. In: B. Bateson./W. Bateson-Essays and Addresses. Cambridge, Cambridge University Press, 1928
2. BOURLAG, N.E.: The impact of Agricultural Research on Mexican Wheat Production. *Translocation of New York Academy of Science*. 20. (1958), 278-295.
3. BOURLAG, N.E.: A Green Revolution Yields a Golden Harvest. *Columbia Journal of World Business*. 4. (1969), 9-19.
4. BOURLAG, N.E.: *Nobel Lectures. „Peace 1951-1970”*. Edit. Haberman F.W., Amsterdam, Elsevier Publishing Company, 1972
5. BOURLAG, N.E.: We need biotech to feed the world. *Wall Street Journal*. December. 2000.
6. BÖDÖK ZS.: *Nobel- Díjas Magyarok*. Appendix. Festetics Imre. Dunaszerdahely, NAP-Kiadó, 2011. 150-151.
7. BUD, R.: History of „biotechnology“. *Nature*, 10. (1989), 387.
8. BUD, R.: *The use of life: A history of biotechnology*. Cambridge-Melbourne-New York, Cambridge University Press. 1993. 1-299.
9. EREKY, K.: *Nahrungsmittelproduktion in Landwirtschaft*. Budapest, Verlag Friedrich Kilian Nachfolger, 1917.
10. EREKY K.: Élelmiszertermelő Nagyüzemek I. *Magyar Mérnök és Építészeti Egyesület Közleményei*. 51/23/ (1917), 214-216.
11. EREKY K.: Élelmiszertermelő Nagyüzemek. II. *Magyar Mérnök és Építészeti Egyesület Közleményei*. 51/24/ (1918), 224-227.
12. EREKY K.: Biotechnologia. *Magyar Mérnök és Építészeti Egyesület Közleményei*. 52/41/ (1918), 337-339.
13. EREKY, K.: *Biotechnologie der Fleisch-, Fett und Milcherzeugung im Landwirthschaftlichen Grossbetriebe*. Berlin, Verlag Paul Parey, 1919.
14. EREKY K.: Die Steigerungsmöglichkeiten der Landwirthschaftlichen Lebensmittel Produktion. *Die Naturwissenschaften*. 8. (1920), 1035-1037.
15. EREKY K.: *Grünbreimühle und Grünkonservenfabrikation*. Budapest, Königliche Ungarische Universität Druckerei, 1926
16. EREKY K.: *Process for the manufacture and for the preservation of green fooder pulp or other plant pulp and dry product made the reform*. British Patent (1926), No.270. 629
17. EREKY K.: *Green Pulper and Green Hill*. Budapest, Atheneum, 1926.
18. FÁRI M.G. - KRALOVÁNSZKY U.P.: Az állattenyésztés genetika hazai felismerése Gregor Mendelt megelőzően: Gróf Festetics Imre Születésének 240. évfordulójára. *Állattenyésztés és takarmányozás*. 2. (2006), 181-191.
19. FÁRI M.G. - KRALOVÁNSZKY U.P.: Sümegről indulva a világhírnév rangjáig. Erek Károly születésének 130., a „biotechnológia” megfogalmazásának 90. évfordulójára. *Sümeg és Vidéke*. Új sorozat III. évf. 3. (2009), 3-62.
20. FÁRI M.G.: Gróf Festetics Imre rendhagyó recepció esete. Az első empirikus genetikai törvény Mendel születése előtt. A Honi Kopernikusz-Recepciótól a Magyar Nobel-díjig. In.: *Recepcio és kreativitás. Nyitott Magyar Kultúra*. <http://www.inst.hu/recepcio/htm/6/603.htm>

21. FÁRI M.G. - KRALOVÁNSZKY U.P.: *Az Ereky-rejtély megoldása. A „biotechnológia” első fogalma Magyarországon.* <http://www-phil-inst.hu/recepcio/htm/6/607.htm>
22. FESTETICS I.: Die genetische Gesätze der Natur. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen.* 22. (1819), 169-170.
23. FESTETICS M.: 61. Debatten. Schafzucht. Weitere Erklärung des Herren Grafen Emerich von Festetics über Inzucht. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen.* 22. (1819) 169-171.
24. FESTETICS E.: Erklärung des Herren Grafen Emerich von Festetics. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*, Beilage (1819), 9-12, 18-20, 26-27.
25. FESTETICS E.: Híradás a juhtenyésztés jobbítását és pallérozását óhajtó hazafiakhoz. *Nemzeti Gazda.* 15. (1815) 145-147
26. FESTETICS E.: Bericht des Herren Grafen Emerich Festetics als Repräsentanten des Schafzüchter-Vereins in Eisenburger Comit. *Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen.* (1820), 25-28.
27. FROLOV L.T.- PASTUSNIJ SZ.A.: *A genetika száz éve. A mendelizmus és a modern genetika filozófia problémái.* Budapest, Kossuth Kiadó. 1980.
28. LEPESINSZKAJA O.B.: *A sejtek képződése az elő anyagból és az elő anyag szerepe a szervezetben.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951
29. LÖNHÁRD M.: Festetics Imre, magyar állatnemesítő, aki felismerésével (1819) előkészítette a mendeli genetikai (1865) megszületését. *Állattenyésztés és takarmányozás.* 1. (2006)
30. NEMES D.: *A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980
31. NESTLER, J.: *Amstbericht über die wierthe zu Brünn in September 1840, abgehaltene Versammlung der deutschen Land und Forstwirthe.* Olomütz. 1810.
32. OREL, V.: Mendel öröksége. *Természet Világa,* 4. (1972), 184-185.
33. OREL, V.: Genetic laws published in Bruno in 1818. *Proceedings of the Greenwood Genetic Center.* Smith Carolina. 8. 81-82. 1989
34. OREL, V.: Cloonig, Inbreeding and History. *The Quarterly Review of Biology.* 72, 4. (1997), 437-440.
35. OREL, V. - WOOD R. J.: Empirical genetic laws published in Brno befor Mendel was born. *Journ. Heredity.* 89. (1998), 79-82.
36. OREL, V.: *Gregor Mendel: The First Genetist.* 2 ndCh. *Heredity befor Mendel.* Oxford-New York. Oxford University Press. 1996.
37. PESTHY G.: Egy magyar gróf érzett rá elsőként a génekre. <http://www.origo.hu/tudomany/2014122-festetics-imre-egy-magyar-birkatenyesztio-volt-mendel-elofutara.html>
38. POCZAI P.- BELL, N - HYVÖNEN J.: Imre Festetics and the Sheep Breeders' Society of Moravia: Mendel's Forgotten „Research Network”. *Plor Biol.* 12/1/2014/, e1001772 doi: 10.1371/journal.pbio.1001772.
39. RÉDEI P.: *Genetika.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó- Gondolat Kiadó, 1987.
40. SZABÓ T.A. - POZSIK L.: A magyar genetika első tudományos emléke. Festetics Imre (1819) a beltenyésztetről. A természet genetikai törvényei. *Tudomány Scientific America* (magyar kiadása), 12. (1989), 45-47.

41. SZABÓ T.A.: „Valódi grádiensként lépegetés” (1818) és a „Természet genetikai törvényei (1819). A genetika, a szelekció és az evolúció fogalmának korai megjelenése Magyarországon. *Nőgyógyászati Onkológia*. 14 (2009), 73-96.
42. SZABÓ T.A.- POZSIK L.: A magyar genetika születése: Festetics Imre (1764-1847) elgondolásai a beltenyészetéről és a „Természet genetikai törvényeiről” 1819-ben (Brünn-Brno). Festetics Imre születésének 225. évfordulóján. *Természet Világa*. 121. (2) (1990), 50-56, 97-98. (hátsó borító)
43. SZABÓ T.A.: Festetics Imre (1764-1847) *Vasi Szemle*. 45.1 (1991), 91-97.
44. SZABÓ T.A.: Festetics Imre és a természet genetikai törvényei In: *Bio Tár Electronic*, <http://genetics.bdtf.hu/Htmis/Biotar/bge537cm.html>
45. SZABÓ T.A.: A genetika, a szelekció és az evolúció fogalmának korai megjelenése Magyarországon. *Nőgyógyászati Onkológia*. 14. (2009), 73-96.
46. SZABÓ T.A.: Megjegyzés Robert J. Wood Festetics Imréről szóló cikke felé. *Magyar Tudomány*. 4. (2015), 435-439.
47. WOOD, R.J.- OREL, V.: *Genetic Prehistory in Selective Breeding: a prelude to Mendel*. London-New York. Oxford University Press. 2001.
48. WOOD, R.J.: Festetics Imre és a Természet Genetikai Törvényei. A véren keresztüli öröklődés korabeli uralkodó elképzeléseinek fényében. *Magyar Tudomány*. 4. (2015), 439-453.
49. *The Mendel Web Bibliography*. <http://ftp.netSPACE.org/MendelWeb/MWbbib.html>

SUMMARY

It was in 1983 that Robert Bud, director of The Science Museum in London, made it public that the principles of biotechnology, and the term itself were first put into words by a Hungarian scientist, Károly Ereky (*The use of life. A history of biotechnology*. Cambridge - New York – Melbourne, Cambridge University Press, 1993).

Károly Ereky stated that if raw material is used to produce consumer goods with the help of living organisms, the workflow data can be collected in biotechnology. He phrased the principles of biotechnology in his book published in German in 1919 called *Biotechnologie*, ranking him among the world's greatest (Verlag Paul Parey, Berlin, 1919).

In 1918 in Brno, three years before the birth of Mendel, count Imre Festetics formulated his theses in 4 points in his publication „Die genetische Gesetze der Natur“ (*Oekonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*. Brünn, 22: 169-170, 1819), using the word 'genetics' for the first time in the world. It was Vitezslav Orel, director of the Mendel Museum in Brno, who brought the attention of the world to this fact in 1989, based on the documents possessed by the Museum. The English scientist J.R. Wood published his new findings in 2001, according to which Festetics summarized his results in the form of four genetic laws well before Mendel, describing principles of the process of mutation and inheritance. Festetics provided evidence for the improvement of the stock by cross-breeding. He stated Mendel's second law on the importance of selection. He called attention to the priority of internal genetic factors. Hungarians can rightly be proud of Károly Ereky (1878-1952) and count Imre Festetics (1764-1847).

A FOG- ÉS SZÁJBETEGSÉGEK GYÓGYÍTÁSA ÁLLATI ÉS EMBERI TESTRÉSZEKBŐL NYERT ORVOSSÁGOKKAL

IFJ. KAÁN MIKLÓS

Bevezetés

„A fog- és szájbetegségek gyógyításához szükséges szereket a legújabb időkig – amíg a gyógyszerek tudományos, kémiai alapon való gyártása meg nem indult – a kertek, mezők, erdők, természetes vizek termékei szolgáltatták. Ezek gyógyító hatására a természettel szoros kapcsolatban álló vadászó, halászó, gyűjtögető emberek, földművesek, pásztorok, gazdálkodók stb. jöttek rá. A szükség rávette, a leleményesség, a természetszeretet és természetismeret hozzásegítette, a hagyományos tudás arra ösztönözte a régi korok emberét, hogy környezetében mindenütt a legkönnyebben megszerezhető, legalkalmasabb orvosságot keresse, illetve találja meg. Éhségtől és kíváncsiságtól indítva nyilván megkóstolt mindent, amit csak erdőn-mezőn talált: gyümölcsöt, bogyót, virágot, fűvet, levelet, gyökeret, állatok bizonyos részeit, és így rájött némelyiknek hánytató, hashajtó, izzasztó, bódító, gyógyító, mérgező stb. hatására.” (KÓTYUK 2000)

Az emberek az őket körülvevő világból az állatok, sőt néha emberek részeit is felhasználták gyógyító célzattal. Napjainkban talán már visszataszítónak tűnhet állatok szerveinek – sokszor nyers állapotban történő – emberi szervezetbe juttatása vagy egyáltalán az emberi testhez érintése, de néhány évszázaddal korábban igen gyakori volt a magyar gyógyító eljárásokban is állati eredetű „gyógyszerek” alkalmazása.

Már Pólya Jenő (PÓLYA 1941) leírta, hogy a népi gyógyászatban elsősorban a mágikus gondolkodásmóddal kapcsolatos az a gyakorlat, hogy egyes állatok bizonyos szerveit – főleg csontját, vérét, fogát, zsíráját, szőrét stb. – rendelték bizonyos betegségek ellen. (Például az anamiak a tigrisfogakat számarköhögs ellen, az osztjások a jegesmedve szívét és epéjét gyermekbetegségek ellen.) Ami a fogak és a száj gyógyításánál felhasznált állati (emberi) eredetű szerek előfordulását illeti, a 16-17-18. századi forrásokban fellelhető nagyobb számú adat mellett, még a 19-20. század néprajzi irodalmában is találhatunk állati eredetű recepteket.

S. Sárdi Margit (S.SÁRDI 2010) a 17-18. századi, gyógyítással foglalkozó kéziratok feldolgozása során több érdekes megállapítást is tett. Úgy vélte, hogy a 18. század folyamán megriktultak az állati és emberi anyagokat tartalmazó receptek. Az általa áttanulmányozott négyszázhetven receptből mindössze tíznél talált ilyen jellegű összetevőt. Ez a megállapítás egyúttal arra is utal, hogy a korábbi évszázadok orvosi kéziratai, nyomtatványai még nagyobb számban tartalmaztak emberi-állati materiát.

Ugyanakkor az ártó-rontáselhárító mágikus receptek között gyakrabban fordulnak elő állati vagy emberi származékok. Ez megerősíti azt a feltételezést, hogy az emberi-állati anyagok alkalmazása és a gyógymódok mágikus jellege között összefüggés mutatható ki.

A fog- és szájbetegségek gyógyítása állati (emberi) eredetű szerekkel

A sok évszázados tapasztalat és gyakorlat mellett számos más szempont is szerepet játszott abban, hogy egyes – sokszor valóban hatékony – állati és emberi eredetű gyógyító szerek bekerüljenek a népi gyógyítás eszköztárába. Az állati eredetű szerekkel való gyógyításban szerepe volt például annak, hogy az állatok viselkedése, külső, belső alkatuk asszociációkat hozott létre a népi gyógyászati gyakorlatban, illetve az egyes szervek, testrészek további szimbólumrendszerek megalkotását tette lehetővé. Így külön funkciója volt a májnak, a szívnek, a csontoknak, az epének, a fogaknak stb. Amikor például vakondlábat kötöttek a fogzással küszködő gyermek nyakába, akkor a vakond éles karma volt „hivatott” felhasítani az ínyt; máskor ugyanezt a funkciót viperafej töltötte be. (BOUTEILLER 1966)

Néhány állat, illetve azok egyes részeinek gyógyító célú felhasználása talán kapcsolódik a sámánizmushoz vagy más ősi szokásrendszerhez is. A „totemisztikus állatösöket” a finn-ugorok vallásos tisztelettel vették körül, így érthető, hogy a totemállatok, illetve testrészeik mindenható orvoságnak is számítottak egyúttal. A legismertebb totemállatok a medve, a szarvas (foggyógyításnál elég gyakran találkozunk vele), valamint a farkas (szintén szerepel fogászati receptekben), a menyét és néhány madár voltak.

Az állatok különböző részeivel sok esetben tulajdonképpen a rossz szellemet (esetleg férget) próbálták kiűzni a betegből a sámánok (HOPPÁL–TÖRÖ 1975).

Ugyancsak ősi, világszerte tisztelt állat a kígyó is. A kígyó általános bajelhárító, rontás elleni óvó szerepe közzismert, de konkrét betegségek gyógyítására is használták, mégpedig a bőrét, például *Eczetben föld meg az kegyonak bwreth, azzal mossad az fogakath es zayat, hogy az mely fluxus az főbü al z al, az fogra, azth el ozlassa, igh az fogad fayasa hamar el mulyk* (LENTSÉS 1577).

A kakast és a tyúkot a termékenység szimbólumának tartották, így egyes részeit, illetve a tyúktojást szintén alkalmasnak tartották betegségek gyógyítására, az élet megújítására (PÓLYA 1945).

Az egyértelműen mágikus eredetű állati szerek mellett a népi gyógyászatban használatosak voltak egyes állatok olyan részei, melyek elsősorban az *analógiás gondolkodásmód* miatt kerültek be a népi gyógyszerek közé (HOPPÁL–TÖRÖ 1975). Ilyenek például a férgek („ami elrontotta meggyógyítja”): a (fog)férget (melyet az ókortól kezdve a fogszuvasodás, fogfájás okának tekintettek) ugyanis féreggel (gilisztával, hernyóval) kívánták elpusztítani. De ilyen a csont, csontreszelék vagy más szerves, kemény szövetek pora, amelyekkel a rossz fogat (egy másik kemény szövetet) próbálták gyógyítani (HOPPÁL 1990).

1. A fogfájás és a szuvas fogak gyógyítása állati eredetű szerekkel

1.1. Már az *Ars medicab*an is szerepelnek adatok a fogak *féreggel (analógia) való gyógyítására*. LENCSES (1577) leírta, hogy a *földi giliszta hamva* a fájós fogakat meggyógyítja. Hasonló receptet találunk TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989) munkájában is: *Aszald meg az gelisztat, teöd porra, es az hamuabol tegy az oduas fogara*. FRANKOVICH (1588) a *bogáncskóróban élő férget* ajánlja fogfájás ellen: *Az bogach koroban ky ferög vagyon, meg kely törnij ennyhaniat es fogara kely tenny*.

A fogfájás féréggel való gyógyítása még a 19–20. században is szokásos volt. NAGY JÁNOS (1842: 32) a szétzúzott *napférget* vagy a *kőrisbogár porát* javasolta; egy hannoveri orvosra (Hirschre) hivatkozva pedig a *vadrózsabokor kinövésén található férgeket*.

LISZT (1902: 109) szerint a takácsmácsonya (*Cardamomus benedictus*) érett, száraz tobozát felhasítva, az abban található *pondrót* ujjaink között szétmorzsolva (a *pondrót* két ujjal fogva), s abból villanyos erőt nyerve kell a fájós fogat összeszorítani (Hajdú-Bihar megyei szokás).

GÖNCZI (1905: 351) egyik receptje szerint Göcsejben *penészbogarat* sütnek vajban, s ezzel a zsiradékkal a fogat megkenik.

VAJKAI szerint istenátkozta tüske (rosa canina) gubójában élő *kukacot* tesznek a fájós fogba, vagy füstölésre használják (1941: 240).

MAÁR (1957: 291–293) Sopron környékén azt hallotta, hogy a csipkebokron található „darázs-gubacsokból” a *kukacokat* ki kell szedni és összenyomva az üres fogba helyezni.

Szatmárban is alkalmaztak állati eredetű szereket fogfájás ellen. A földutak, árkok mentén nőző gólyabugy szürös gubójából kivett kis *fehér férget* nyomták a fájós fog lyukába, vagy fekete kutya szőrét főzték meg égetett borban. (MAKAY–KISS 1988).

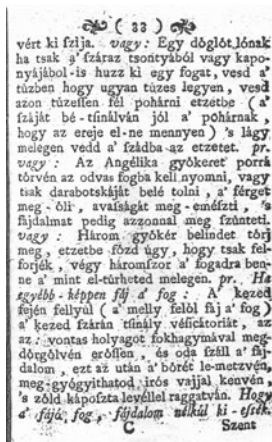
1.2. Szintén az analógiás gyógyítás körébe tartozik, amikor a *fog szöveteinek betegségét foggal vagy más keményszövettel igyekeztek orvosolni, például* a fogfájást *csukafoggal*. *Medicinae variae* (1603. In: HOFFMANN 1989): *Az cziukanak az fogat megh kel aszalni, megh kel törni, ket resz legien az törött petreseliem, harmad resze legien törött bors, egi keves mezben megh kel főzni, és ezzel kel a fogat törteni*; TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989): *mezet, timsot, borsot, saphrant, szereceön diot, fekete giopart, czukafagjat borban kenier hej alat keöl megh feőszni, azzal keöl mosni*; TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989): *Az czukanak fogat aszald megh, az temsot megh egessd, elegicz eőszsze mezzel, es az meli embörnek foga faina, auagi iz eszi, auagi ki omlot volna szaia, kenne uele*; TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989): *Timso, borkeő, giönber, czuka fog, nadmez, teörd ősze, dörgeöld ioll uele*.

A fogfájás csukafoggal történő gyógyítása Sárréten, a huszadik század első felében még fellelhető volt (SZÜCS 1936).

A receptekben előfordulnak más keményszövetek is. A *Medicinae variae* (1603. In: HOFFMANN 1989) *szarvasszarvat* ajánl: *Az szaruasnak az szaruat föld megh borban, es melegen mint eltürheted, ved az fogadra*. VÁSÁRHELYI (1628. In: Hoffmann 1989: 215) is jónak találta a tört szarvasszarvat: *Az zaruas zaruat rezeld porra, egi kis uy begreben föld megh borban, kenier hej alat, es melegen ved az fajo fogadra az bort*.

Az *Orvosi receptek* (FOL. HUNG.) című kézirat a következőt ajánlja: *Ló Fogat törj porrá és tedd Üszög tüzre, tarcsad Füstére az Fogadat 4szer napjaban 4 nap alatt*.

JUHÁSZ (1761) receptje is ló fogát javasolja:

BENCZE JÓZSEF (1959) összefoglaló munkájában, melyet a füstölésről, gőzölésről írt, sok-szor állati eredetű (csont vagy csontféle) kellemetlen szagú anyagok fogászati alkalmazásáról olvashatunk, mint például *lópatapor*, *kosszarv pora*.

1.3. Egyéb állati eredetű szerek a hagyományos foggyógyításban

Szerepel a gyógyszerekben olykor a béka is. JUHÁSZ MÁTÉ *Házi Különös Orvosságok* című kiadványa (1761) Szent György nap előtt fáról szedett leveli béka megfőzését javasolja. Miután már csak a csont marad, a víz felszínén megjelenő zsírrétegbe mártott tollal kell a fogat kenetetni, s a fog fájdalom nélkül ki fog esni. Egészséges fogat nem szabad érinteni.

LÓRÁND KLÁRA (1982) a 18–19. századi Bács-Kiskun megyei orvosló feljegyzések között találta a következőt: *A ki varas békát kaphat, és megölheti, vegye bal hátulsó lába szára uszonyát, és mikor szükség, tégya [!] a fogára.*

GAJDA (1903) a Nagy-Kunságban alkalmazott népies gyógymódok között talált rá a 19. század végén az alábbi gyógymódra: „egy talált béka” bal hátsó lábát le kell vágni, és azzal kell a fogat kapargatni [talán a fogfájás „lehúzása” céljából].

Csallóközben élt az a hiedelem, hogy nem szabad békát nyitott szájjal megbámulni, mert „kiszámolja” a fogakat (DANTERNÉ TÓTH 1994). Aki nyitott szájjal egy békára néz, annak ki-hullanak a fogai (Felső-Somogy, Balatonmellék, Hosszúfalu, Nagyvárád és környéke).

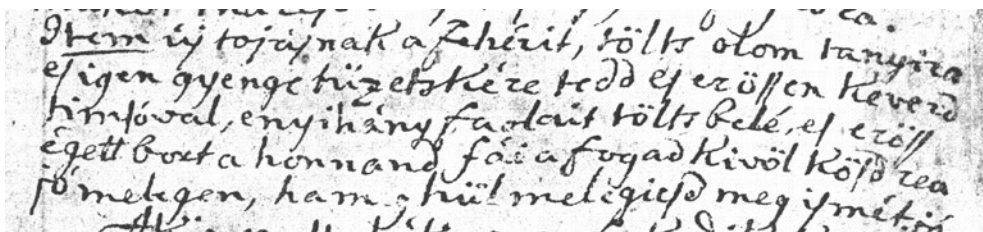
EDELMANN (1889) arról a Tiszaszentendrén hallott babonáról számolt be, hogy aki a kutya edelét megeszi, ugyanígy jár, elveszíti a fogait.

BENEDEK ENYEDI JÁNOS (1801) munkájában javasolja pókhálónak a gyógyszerbe keverését: *Végy egy Könting Fokhagymát, Terjéket ugyan egy Köntinget. Egy kevés Pókhálót: ezeket elegyítsd össze 's tsinálly belőlle egy Tészta forma Pogátsát, [...] ezen tészta a' Fogfájásban az Állkaptzára vagy pedig a' Karnak a' Könyök belső alsó felére kötvén azon a' részen a' melly felől a' Fog fáj, gyakorta el-szokta mulatni a' Fájalmat.*

GYÖRFFY (1935) Hunyad megyéből a következő adatot gyűjtötte: „Kend meg kívül lóháj-jal, meggyógyul!”

Használták a fogak gyógyítására a tojást is, többnyire más anyagokkal összekeverve.

Az *Ars medica* az erős fogfájás elmulasztására ajánlotta a tyukmönnyefehérje (tojásfehérje) és az ópium keverékét, melyet a fájós fogra kellett tenni (LENTSÉS 1577). Egy 18. századi *Orvosságos könyv* pedig *tojásfehérje*, timsó, faolaj és égett bor keverékét javasolta (l. az ábrát!). GAJDA Pál (1903) a Nagy-Kunságban hallotta, hogy a megszáritott **záptojást** porrá törik és avas hájra téve alkalmazzák fogfájás ellen.

Részlet egy 18. századi Orvosságos könyvből (OCT. HUNG. 754.)

1.4. Ritkábban, de előfordult az is, hogy emberi keményszövetet, főleg csontot (fogfájás ellen például fogat) használtak gyógyításra. Természetesen ez is az analógiás gyógyítás körébe tartozik. TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989): *Az meöli giermőknek eleözeör foga kezd hullanj, az mellik eleöszeör ki esik, aszald megh, uesd mosarba, teörd megh, ad megh innia, es soha foga annak utanna nem faj.*

Vagy: Göcsejben „A nő fájós fogát holt nő, a férfiét holt férfi fogával kell meghúzogatni” (GÖNCZI 1905, 1914).

Érdekes, hogy a holt ember fogát (néha állatok fogát) nemcsak foggyógyításra használták, hanem gyakran „kötés” ellen is. VAJKAI (1942) írta le, hogy az *Ars medica* és más források is megkötés ellen a *holt ember fogával való füstölést* ajánlják. Ilyen receptet találunk például az *Orvosságoknak rendszedése* (17. század In: HOFFMANN 1989) című munkában: *Ha a uölegent megh kötik hazas[s]jagaban. Vegied az holt ember fogát, és azal az uölegent füstöld megh, az utan Isten segetsegebüil kedvet teheti az menjaszonnak.*

1.5. Piócázás a fogeredetű és egyéb szájüregi gyulladások kezelésére

Ugyancsak ismert gyógymód volt a korai orvosló és receptkönyvekben a pióca alkalmazása is. Az állati eredetű gyógyító eljárások közül ez az egyetlen, ahol élő állatot alkalmaztak a fogfájás vagy más szájüregi betegség gyógyítására.

Már PÁPAI PÁRIZ (1690/1747) említi a nadályt, mint a fogfájás ellenszerét. Ennek alapja valószínűleg az a gyakorlat lehetett, hogy akut és krónikus gyulladások esetén – nem ritkán – nadályt helyeztek a gyulladt területre, amely kiszívta a kóros váladékot. Elsősorban az arcon jelentkező gyulladások, duzzanatok képezhették indikációját ennek a gyógymódnak, de előfordult, hogy a fájós fog melletti ínyre helyezték a piócat.

Nadály és nadályosok című munkájában GRYNÆUS (1962) írt részletesen a piócakezelés magyarországi történetéről. Latin nyelvelméleinkben már a 13. századtól felbukkan a *nadály* szó, később jelenik meg szinonimaként a szláv eredetű pióca. A piócamarás jótékony helyi

hatásai orvosi szempontból (Grynaeus szerint): a nyirokkeringés és a sejtleggzés javulása, a toxinok gyorsabb elszállítódása, a jobb felszívódás. A nadályfogás ősi mesterség lehetett, de Grynaeus szerint: idővel „a társadalom, a falu (sőt a piac) perifériájára került emberek váltak nadályosokká”.

Németh László, Karácsony Sándor és Oláh Andor is megállapította, hogy törés következett be a mesterség művelőinek történetében, lenézett, üldözött foglalkozássá vált tevékenységük. Ennek ellenére a 19. sőt a 20. században is sok ember vette igénybe falun a piócagyűjtők szolgálatait, s széles körben alkalmazták a vérszívókat különböző kórok kezelésénél, sőt sok ház ablakában lehetett megtalálni a piócás üveget.

VAJKAI (1942) szerint a Borsa völgyében fogfájás ellen *piócat* tettek a fog ínyére, de alkalmaztak piócat fogfájás gyógyítására a Csallóközben is (DANTERNÉ TÓTH 1986, 1994). Az arca helyezték, s „*a pióca jól kiszívta a rossz, gennyes vért, s vele a fájást is.*”

Kisteleken a *piócat* a gyulladásban lévő ínre helyezték (SÜLI 1976).

A Hajdúságban azt tartották, hogy **piócat** felragasztani csak szép, tiszta időben érdemes, mert szeles borús időben lehet, hogy meg sem tapad, de ha mégis megtapad, akkor is többet árt, mint használ (LISZT 1902).

1.6. Ganéjterápia (állati és emberi ürülékek, váladékok) alkalmazása különböző szájüregi betegségek esetén

A népi orvoslás természetes gyógymódszer, amelynek részét képezi a székletek, a vizelet, illetve néha más emberi vagy állati eredetű váladékok felhasználása is.

Az ókori keleten is alkalmazták már ürüléket gyógyszerként, az ókori Egyiptomban például emberi székleket (DUIN-SUCTIFFE 1993); Mezopotámiában pedig az agyagtáblák tanúsága szerint gyíkszékleket (DUIN-SUCTIFFE 1993). A galambganéjt az asszírok olajba keverve a húgycsőfolyás gyógyítására tartották alkalmaznak. A középkorban azután valósággal dúlt a ganéjterápia, mely igen válogatós volt: egyik betegségre a bárányganéj volt jó, a másik betegségre csak a sertésganéj használt, a harmadiknak a lóganéj.

A különböző emberi és állati ürülékeknek mágikus erőt tulajdonított a nép, s nem véletlenül, hiszen ezek az anyagok természetes hatóanyagokkal is rendelkeznek, így alkalmazásuk gyakran hatásos lehetett. Az ürülék – amellett, hogy az esetek kisebb részében fertőzést is okozhatott – olyan baktériumokat tartalmaz, melynek anyagszertermékei gátolják a kórokozók elszaporodását; ráadásul a friss, meleg trágya, mint pépes borogatás, jó melegen tarthat egy-egy testrészt, és elősegítheti a gyulladások gennyes beolvadását. PÓLYA (1941) szerint a földműves emberek még a fejlett országokban is igen sokáig használták ezt a módszert, mert a földműves ember számára, aki gyakran foglalkozik trágyával, ez távolról sem olyan undorító, mint ahogy azt a városi ember gondolná.

A ganéjterápia sok esetben azt célozta, hogy a betegben lévő démon (a megszemélyesített betegség) megundorodjék, és távozzék. (Bizonyos esetekben azonban a tisztelt jele is lehet a ganéj felhasználása, ilyen amikor például a dalai láma székleteiből a hívek részére amuletteket készítenek, sőt labdacskok formájában tisztelői gyógyszerként is alkalmazzák.) A múlthoz képest napjainkban már háttérbe szorult az ürüléknek – valamint a *nyálnak és a tejnek* – népi gyógyszerként való felhasználása, mégis sokáig szerepelt a népi orvoslás „gyógyszerkincsei” között.

Christian Franz Paullini (17. század) orvos, költő és történetíró a *Dreckapotheke* című könyvében a következőket írta: a bélsár és a vizelet majdnem minden betegséget szerencsén meg tud gyógyítani, még a legsúlyosabb mérges betegségeket is, és a varázslás által előidézett bajokat is a fejtől a lábig, székeljenek bár kívül vagy belül (PÓLYA 1941).

1.6.1. Állati és emberi ürülékek a fog- és szájüregi betegségek gyógyításában

A foggyógyításban gyakran használtak állati ürüléket, például *holló ganéját és fehér ebszart* (LENTSÉS 1577): *Hollonak ganeyath ha az odwas fogban teződ faydalmat el vezy, merth el ronthya az fogat*; MÁRIÁSSY (1614–1635. In: HOFFMANN 1989) a *fehér ebszart* javasolta: *Uegi keresetlen fejer eb zart, saluo honore azt teord megh es zjtald megh, ahoz teorj megh kjlenz zem borsot*.

VÁLI (1759/1784) szerint pünkösdi havában vizet kell égetni különféle összetevőkből (hajak, füvek, gyökerek, tehénganévíz) fogfájás ellen.

FELVINCZI (1714. 62) munkájában, a *Bellum Morborum*ban a (megszemélyesített) fogfájás avval dicsekszik, hogy olyan fájdalmat okoz, hogy a **beteg** még **saját székletét** is a fogára teszi kínjában:

*Mert midőn én erőmet emberre vetem,
Még eszt-is egy cseppig mind el-felejtetem,
Maga kinnyához képest arra-is ráveszem,
Hogy a maga ganéját fogára tétetem.*

A ganéjterápia elterjedt módja volt az is, amikor „dunsztkötésként” a dagadt arcra helyeztek valamilyen állati ürüléket. JUHÁSZ a *Házi Különös Orvosságokban* (1761) az arc bedagadása esetén ruhába kötött, felmelegített *lóganéjjal* történő borogatást javasolt. Férfiak és fiúgyerekek esetén csődör, nők és lányok esetében kanca ganéját kellett használni.

A 19–20. századi néprajzi gyűjtésekben is találunk hasonló megoldásokat. MADARASSY (1904) a Kiskunságban a következő gyógyszereket találta fogfájás ellen: *farkasszar*; rácpirulagyökér, kályhapúder, kerékkútolaj, kerékagyolaj.

A göcseji Szilvágyon a fogban levő „íz” a *kutya fehér trágyájával* és mézzel kevert fokhagymával dörögölték (GÖNCZI 1905).

VAJKAI (1937) a Felföld népi orvoslásáról írott könyvében számol be F.H.-ről, aki a tenyérebe pisil, és a *vizeletét* eresztí a fogára.

MAÁR (1956) Sopron környékén azt találta, hogy fogfájáskor a tarkóra kovászt tesznek, a lábakat hamulúgban áztatják. Kovász helyett *tehénürülék*, disznózsír vagy égetett mész is alkalmas volt.

A Tiszántúlon a múlt század negyvenes éveiben kiterjedten alkalmazták *trágyakötést*, többek között fájós fogra, dagadt arcra is. Az adatgyűjtő csak egy esetben – sebkezelés után – hallott tetanusz kialakulásáról (GRESZNÉ CZIMMER 1943).

MAKAY és KISS szerint (1988: 44–47) még a 20. század végén is előfordult, hogy Szatmárban *verébszart* dugtak a fájós fogba.

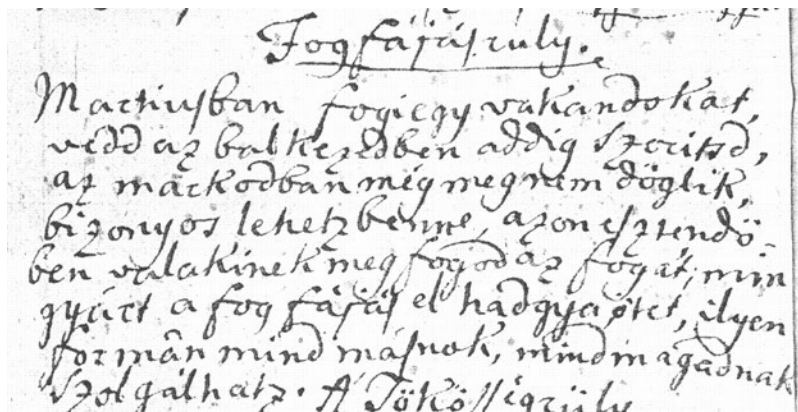
1.6.2. Más állati és emberi termékeket is használtak a fogak gyógyításra, leggyakrabban a tejet és a nyálát, például (MARIKOWSKI 1772): *Amennyiben kelés támad „azt éreltetni kell” meleg tejjel vagy tejben főtt fűgével, majd „meg kell fakasztani, ez pedig könnyen és nagy fájdalom nélkül végbe mehet”.*

A népi gyógyítók évszázadok óta tisztában voltak a **nyál** gyógyító hatásával is, holott az emberi nyál baktériumölő képességéről az első tudományos munkát Hugenschmidt jelentette meg 1896-ban. Fleming 1922-ben fedezte fel, hogy a hatóanyag a nyálban a lizozim, amely bizonyos baktériumokat megöl (OLÁH 1988).

Az 1980-as években például a Csallóközben a fájós fogat és mellette az ínyt reggeli éhnyálalal dörzsölték be (DANTERNÉ TÓTH 1986).

LÓRÁND KLÁRA (1982) a 18–19. századi Bács-Kiskun megyei orvosi feljegyzésekben a következőt találta: A pápafüvet elegyítsd meg a fájós fog inyiből kidörgölt kevés résszel, és tedd rá!

1.7. Az állati eredetű szerek felhasználásának szokatlan, pneumatizálással összefüggő változata található egy 18. századi kéziratok Orvosságos könyvben: *„Mártiusban fogi egy vakandokat, vedd az bal kezeden addig szorítsd, az markodban még meg nem döglök, bizonyos lehet benne, azon esztendőben valakinek meg fogod az fogát, mingyárt a fog fájása el hagyja ötet, ilyen formán mind másnak, mind magadnak Szolgálhatsz.”* (OCT. HUNG. 754.)

A 18. századi Orvosságos könyv idézett része

2. Állati eredetű szerek alkalmazása „nehéz fogzás” esetén

A csecsemőknél a leggyakoribb és az egyik legveszedelmesebb szájüregi problémát a *fogfrász* jelentette, amely a tejfogak áttörése, növekedése során alakulhatott ki. A fogfrász tulajdonképpen a fogáttöréssel kapcsolatban kialakuló súlyos gyulladásos, lázas betegség, mely bizonyos esetben görcsökhöz, időnként akár halálhoz is vezethet. Feltételezhető azonban, hogy a fogváltás időszakában olyan fertőző, magas lázzal járó betegségeket is fogfrásznak minősítettek, amelyek hátterében valójában nem fogáttörési nehézség állt.

A fogáttöréssel, fogfrással kapcsolatos problémákkal több munka is foglalkozott, egyrészt a fogak növekedésének nehézségeivel, másrészt a fogáttörés tüneteinek enyhítésével.

A franciák a fogak áttörésének megkönnyítése és a görcsök elkerülése érdekében fehér árvacsalánnal vagy egy kőrissadarabbal dörzsölték az ínyt vagy nyakláncan esetleg főkötőn **vakondlábat, viperafejet** viseltettek a gyerekekkel. (BOUETILLER 1966). (Ezek a módszerek az analógia körébe tartoznak. A vakond éles karma vagy a vipera foga az íny felhasítását szimbolizálta.)

Az *Ars Medica* több módszert ajánl a fogkelés megkönnyítésére: *Kechke teyel es Nyulnak Agya velejewel, ha az kichyn gyermeknek yneth törleod, faydalom nekwl ky newely az fogath;* vagy: *Vayath Mezzel elegych eozwe, es az kys gyermek yneth azzal kennyd.* A *Gyermökcheknek Foga husa nyaualyayrol* című fejezetben azonban más módszert is olvashatunk: Ha fogkeléskor „megevesedik” a gyerek anye, akkor ki kell nyomnia, majd *tyúkhajjal* kell bekenni, de hasznos még a *székfüölaj* és a *méz* keveréke, valamint a *terpentin* és a *méz* elegye is (LENTSÉS 1577).

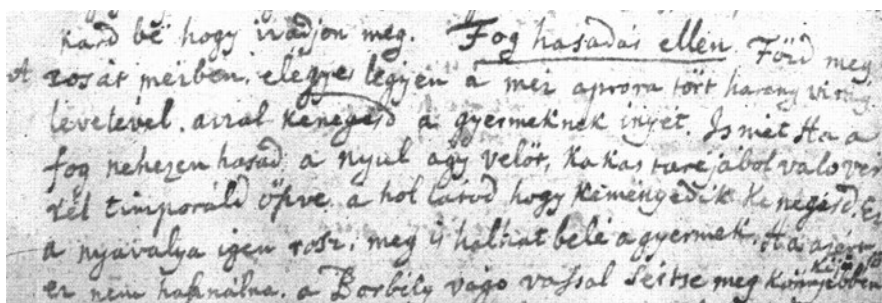
Egy 17. századi Orvosságos könyv 18. századi másolatában az *Ars medica* egyik receptjével azonos szöveg található: *Gyermektsék foga hogy hamar kellyen. Ketske tejjel és nyulnak agya velejével töröllyed az inyet, fájdalom nélkül neveli a fogat. – Vajat mézel elegyits össze és kis gyermek inyet azal kennyed.*

PÁPAI PÁRIZ (1690/1747) az anynek vajjal, valamint *nyúl agyvelejével, kakas taréjának a vérével*, esetleg az előbbieket mézzel és vajjal készült keverékével való dörzsölését javasolja. Megjegyzi azt is, hogy ha a gyógyszeres kezelés ellenére szükséges az íny meghasítása, akkor a sebet tömjén, méz és vaj keverékével kell bekenni.

ZAY ANNA Herbáriumában (1718) hasonló receptet ajánl: *A gyermeknek mikor foga nehezen hasad [...] Végy a' Nyulnak agy velejéből, a' kakas taréjából való vérral keverd össze, azzal kennyed. A fog áttörése előtt pedig a Borbély vágó vassal sértse meg.*

ZAY egy másik receptje szerint (1718) háromféle állat (ártány, tyúk és réce) *háját* eleven rák levéllel kell összefőzni, majd a lé elfővése után kakas taréjának a vérét kell hozzáfőzni és nádmézzel édesíteni. Ezzel kell az ínyt kenni.

Ugyanez a recept megtalálható egy 1805-ből származó *Orvosságos könyvben* is:

CSAPÓ is (1771) javasol „a fogaknak nehéz jövése” esetén szintén állati eredetű „gyógyszert”: a *nyúl feje velővel, s bornyú láb velővel* gyógyszert, de hasznosnak tartja az anynek *farkas fogával* való dörögölését, avagy *kappan sirral, kakasnak meg-metszett taréjából ki-folyó vérral* való kenegetést, sőt *csiga porával* kevert kása fogyasztását is.

3. Az ínygyulladás, illetve a szájüreg lágyrészeinek gyógyítása állati eredetű anyagokkal.

A szájüreg lágyrészeinek (ínygyulladás) gyógyítására is használtak különféle állati eredetű szereket, valamint emberi és állati nedveket és ürülékeket.

Az egyes szerzők a következőket „szereket” ajánlották. LENTSÉS (1577): vaját, mézet, szárvas szárját, például: *Zarwasnak zarwath egessd megh, teord megh, azt hynchyed rea*; TÖRÖK (1619. In: HOFFMANN 1989): *csuka faggyát, kecsketejet vagy juhtejet: Kinek szája megh uezs. Mossa az keczke tejel, megh gígiul; Az keczke tejel auagi juhteyel melegeön mezet hossza teuen mossad szadat; ÚJHELYI (1677 In: HOFFMANN 1989): csukafogat: Az mely embernek inyébül vér jű, mikor szíjja az fogát. Végy csukafogat, narancshajat, szerecsendiót, aszu mályvát, veres rózsát, ezeket porrá törvén mézben főzd meg, s azzal kenjed inyedet, s fogaidat; JUHÁSZ (1761) receptje: Iny Rothadásról. A Farkas fogát áll tsontyával egygyűt, melyet a' bőrön hagynak meg kell égetni, s' meg-törni, 's egy kis tört Timsót-is közébe tenni, 's mézben keverni, az után egy kis ágatskára lágy ruhát tekerni, 's abban belé mártogatni, és az inyét, száját belől tapogatni, 's kenegetni. MÁRIÁSSY (1614–1635 In: HOFFMANN 1989): rákot, fehér ebszart ajánl: *Uegj keresetlen fejer eb zart, saluo honore, azt teort megh, es zjalt megh, ahoz teorj megh kilencz zem borsot; Végy eleven rakot, tölcz bort rea, törd össze masarban, faczard kj, es mossa az szajat vele.**

FRANKOVICH (1588) *meleg tejes vízzel történő öblögetést* javasolt ínygyulladás kezelése esetén.

VAY ÁDÁMNÉ ZAY ANNA (1765) orvosságos könyvében omlott száj kezelésére a következőt találjuk: Bogáncskóró fejében található *férget* kell borban a növény összetört gyökerével összekeverni és avval a száját mosni.

PÁPAI PÁRIZ egy érdekes receptje (1690/1747): *Czukkert, és jó fél Myrhát, mindemből egyaránt vevén, törj össze; egy vagy két Tyukmonyát keményen megfőzvé, hosszára hasítsd ketté; vedd-ki mind székít, 's töltsd-meg a' helyét e' porral; tedd össze, és tzérnával össze-kötvén, annál fogva akaszd-fel a' pintzébe; megoldván benn a' por, tsepegjen egy tiszta üveg edénybe: azzal, mint hathatos és szép Balsamommal, az inyedet napjában gyakorta dörgöllyed.*

Hasonló receptet ajánl ZAY is (1718), csak ő *veres mirhát és cukkerkandit* javasol a szétvágott *sült tojásba* tenni.

LANGE (1788. id: DEÁKY Z. 2008) a 18. században ezt írta: „Gyakran tapasztaltam, hogy a legmakacsabb afták is elmúlnak az aftára fűtt vagy mézes, kakukkfűves, mentás és zsályás borogatásban alkalmazott *kutyaurülék-portól*.”

A Magyar nép természetes és tapasztalásra épült orvosság nemei [...] című kéziratos munka a következő receptet ajánlja: *Fene, ha a szájba esett megorvosolhatod RH fehér kutya szart, egy latot, szín mézet két latot tökéletesen kell együvé keverni, tegyél kevés Timsót és meg égetett fehér vitriolt belé, jó keverd össze, és ezen mázból ruhára kenvén dörgölgesd a fenés részt, be fog gyógyulni nem sokára bizonyosan.*

A 19–20. századi néprajzi gyűjtésekben is találunk hasonló megoldásokat.

BARLA (1907) a régi babonas gyógymódok között a következőt idézi: „A farkas állat fogával együtt égesd meg, s törd porrá, közibe tévén egy kis timsót is, és színmézzel elegyítsd, s egy seprőszálra gyenge ruhát tekervén belemártván, azzal kenegess, három s négy nap alatt meggyógyul.” SEBESTYÉN (2003) Székelykeresztúron a lótrágyát említi 1830-ból származó forrás alapján.

A Trencsén megyei tótoknál a pállot szájugot *fülzsírral* és fehér timsóval kezelték (KÁCSER 1906).

GÖNCZI (1914) Göcsejben azt hallotta, hogy íz ellen mézzel kevert fokhagymát használtak, de gyógyították *kutya fehér trágyájával* is. Ezt apróra törték, és a fogra kenték.

BENCZE (1923) szerint a Dunántúlon a száj különböző gyulladásait *íz*-nek nevezték, és sokféleképpen gyógyították. Rutából főzött teával, zsályával, *tojássárgájával*, fehér borral. Szájvíznek gyömbér, timsó és ecet vizes oldatát használták, s a száját porrá tört szárított dinnyemaggal, kovással és asszonyi tejjel ecsetelték, valamint gyermekláncfű nedvével dörzsölték.

A Gyimes-völgyben a biztosítótű gömbölyű felével a fülből kiszedett *fülsárral* kenték be a száj szélét. (ANTALNÉ TANKÓ 2003).

Összefoglalás

Az állatok egyes testrészeinek vagy szerveinek a közvetlen alkalmazása napjainkra szinte teljesen eltűnt a gyógyítás eszköztárából. Természetesen bizonyos kenőcsök, kozmetikai szerek, homeopátiás gyógyszerek stb. alkotórészei között a mai napig előfordulnak állati kivonatok, de az a gyakorlat, hogy bizonyos emberi, állati szervek közvetlen érintkezésbe kerüljenek a gyógyítás során a beteg emberrel, napjaink modern társadalmában szinte sohasem fordul elő. (Leginkább a természetgyógyászat, az alternatív medicina eszköztárában szerepelnek állati eredetű szerek.)

Mindez persze nem zárja ki, hogy időnként ne halljunk olyan híreket, hogy valaki a saját vizeletével keni be bőrbetegségét (netán így próbálja fiatalon tartani bőrét), vagy egy édesanya nyálával igyekszik hűsíteni, fertőtleníteni kisgyermeké sérülését, esetleg csonttörések után porrá tört tojáshéjat (is) etetnek a sérülttel, uram bocsá' disznózsírral vastagon bekenik egy krónikusan köhögő gyermek mellkasát, de az ilyen esetek már inkább kurióznak számítnak a 21. században.

A fog- és szájüregi betegségek gyógyításában ma már egyáltalán nem szerepel állati eredetű matéria. Az elmúlt évszázadokra jellemző volt azonban a fog- és szájbetegségek kezelése emberi és állati eredetű szerekkel. Ezek felhasználásának főbb jellemzői az alábbiak:

1. Számtalan gyógymódot az analógia elve alapján alkalmaztak fogfájás ellen: szarvas szarvát, csuka fogát, döglött ló fogát, stb. mint keményszövetet használtak fel foggyógyításra; az egyik keményszövetet tulajdonképpen egy másikkal igyekeztek pótolni. 2. Szintén az analógia elvének alapján – ami elrontotta meg is gyógyítja – fogfáreg ellen különféle férgek, kukacokat, bogarakat alkalmaztak: gilisztát, hernyót, napférget, kőrisbogarát, penészbogarát stb. 3. Időről időre más állatok részei is fellelhetők a fogfájás elleni receptekben. 4. A gyermekek fogainak áttörését megkönnyítendő, gyakran kenték be az ínyt állati csont- vagy agyvelővel (pl. nyúl, borjú), illetve vérrel (pl. kakastaréj vére), de használtak tejet (pl. kecsketejet), vajat és mézet is erre a célra. 5. Az ingyulladások kezelésekor (számtalan különböző eredetű és jellegű szájbetegség tartozhat ebbe a körbe) szinte mindenféle állati gyógyszer felhasználásra került: farkas foga és állcsontja éppúgy, mint a szarvasszarv és csukafog, de tej, tojás, méz is gyakran előfordul a receptekben. 6. A székleteket és az emberi vizeletet néha közvetlenül a szájba, fogba helyezték: pl. fehér holló ganéját, tehénganéj vizét, fehér

ebszart, verébszart stb., máskor a széklet vagy a zsír (háj) fizikai tulajdonságait és állagát kihasználva dunsztkötésként alkalmazták. 7. A szájug kipállását gyakran kezelték fülzsírral. 8. Az emberi nyál jótékony, gyógyító hatását is kihasználták fog- és szájbetegségek kezelése során. (Az emberi és állati (test)nedvek, szervek valóban tartalmaznak olyan enzimeket és szerves anyagokat, amelyek jótékony hatással vannak bizonyos betegségekre). 9. Néhány állati eredetű gyógyszer egyértelműen mágikus eredettel bír, így például a kígyó bőre fogfájás ellen, szarvas stb. és általánosságban kijelenthető, hogy számtalan babona, népi hiedelem is kapcsolódott az állati eredetű szerekkel végzett gyógyításhoz.

Az tény, hogy a fogkezeléseknek napjainkban nem képezi részét különböző állatok, illetve emberek szerveinek felhasználása - amely részben az orvostudomány fejlődésének, racionalizálódásának következménye - egyúttal jelzi a hagyományos, népi gyógyító tudás jelentős részének eltűnését, feledésbe merülését is.

IRODALOM

- A magyar nép természetes és tapasztalásra épült orvosság nemei Duna, Tisza és Körösök környékein* [sic] 19. sz., OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 2940. 17v.
- ANTALNÉ TANKÓ M. 2003. *Gyimes-völgyi népi gyógyászat*. Budapest, Európai Folklor Intézet – L' Harmattan. 65.
- BARLA SZ. J. 1907. Régi babonás gyógymódok. *Ethnographia* (19): 226.
- BENCZE J. 1923. Kuruzslások és gyógyító népszokások a Dunántúlon. *Gyógyászat* (63): 662–663.
- BENCZE J. 1959. A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* (12): 28.
- BENEDEKI ENYEDI Ó J. 1801. *Falusi emberek patikája*. Kolozsvár. 233.
- BOUTEILLER, M. 1966. *Medecine populaire d'hier et d'aujourd'hui*. Paris, Maisonneuve et Larose. In: Proskauer, Curt hrsg. *Kulturgeschichte der Zahnheilkunde*. Nr. II. 288–289.
- CSAPÓ J. 1771. *Kis gyermekek isputálja*. Debrecen. 50, 97.
- DANTERNÉ TÓTH I. 1986. Népi gyógyítás a Csiliközben. Dunaszerdahely. *Spravodaj Múzea – Múzeumi Híradó, Csallóközi Múzeum* X: 3–6, 23.
- DANTERNÉ TÓTH I. 1994. *Népi gyógyászat a Kisalföld északi részén*. Komárom–Dunaszerdahely. Lilium Amarum Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. 69–70.
- DEÁKY Z. 2008. *Erdély orvosi szemmel a 18-19. században. Történeti-néprajzi források*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 11. Budapest, Györffy István Néprajzi Egyesület. 13, 44.
- DUIN, N., SUTCLIFFE, J. 1993. *Az orvoslás története*. Budapest, Medicina. 12, 14.
- EDELMANN M. 1889. Babona és kuruzslás. *Egészség*: 218.
- FELVINCZI GY. 1714. *Bellum Morbum. Az-az a 'Nyavalyáknak egymás között való vetélkedések*. 62.
- FRANKOVICH G. 1588. *Hasznos és fölötte szükséges könyv*. Monyorókerék. 35.
- GAJDA P. 1903. Mikor a nép a doktor (Néhány népies gyógyszer és babonás gyógymód a Nagy- Kunságból). *Gyógyszerészi Hetilap* (16): 248.
- GÖNCZI F. 1905. Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji s hetési népnél. *Ethnographia* (16): 351.
- GÖNCZI F. 1914. *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár. Hasonmás kiadás: 1996. Zalaegerszeg, Városi Művelődési Központ. 297.
- GRESZNÉ CZIMMER A. 1943–1944. Adatok a Tiszántúl népi orvoslásához. *Debreceni Szemle* (17): 253.
- GRYNAEUS T. 1962. Nadály és nadályosok. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* (26): 129.
- GYÖRFFY I. 1935. Hunyadmegyei látomások és kuruzslások a XVII–XVIII. sz.-ból. *Ethnographia* (46): 85.
- HOFFMANN G. szerk. 1989. *Medicusi és borbély mesterség*. Budapest–Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézete.
- HOPPÁL M. 1990. Népi gyógyítás. In: *Magyar Néprajz* (VII), Budapest, Akadémiai Kiadó. 708.
- HOPPÁL M., TÖRÖ L. 1975. Népi gyógyítás Magyarországon. In: *Orvostörténeti Közlemények Supplementum* (7–8): 43.

- JUHÁSZ M. 1761. *Házi különös orvosságok*. Kolozsvár, Az Jézus Társasága Akadémiájának Betűivel. 31-33, 67-68, 99.
- KÁCSER M. 1906. Népgyógyászat és babona trencsénmegyei tótoknál. *Budapesti Orvosi Újság* (4): 908.
- KÓTYUK E. 2000. *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Budapest. Osiris. 90.
- LENTSÉS GY. 1577. *Ars medica*. Kiad. Varjas Béla: *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Kolozsvár, Sárkány Nyomda. 80a, 83a, 84a, 84b, 86a, 89b, 90a
- LISZT N. 1902. Népies gyógymódok és babonák Hajdú-megyében. *Gyógyászat* (42): 77, 108–109.
- LÓRÁND K. 1982. Népi gyógyászat és XVIII-XIX. századi orvosló feljegyzések Bács-Kiskun megyében. *Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai* (4): 426.
- MAÁR M. 1956. Népi orvoslás Sopronban és környékén. *Soproni Szemle* (10): 183, 193, 201.
- MADARASSY L. 1904. Népies gyógyászat a Kiskúnságból. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* (5): 246.
- MAKAY B., KISS J. 1988. *Népi gyógyítások Szatmárban*. Budapest, Népszava. 44-47.
- MÁRIÁSSY J. 1614–1635. Egy néhány rendbeli loorvosságok és más orvosságok In: HOFFMANN G. szerk: *Medicusi és borbély mesterség*. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1989: 264..
- MARIKOWSKI M.: 1772. *A' néphez valo tudósítás Miképpen kellyen a' maga egészségére vigyázni*. Nagykároly, Grof Karoli Antal úr tipográfiájában. 142.
- Medicinae Variae 1603. In: HOFFMANN G. szerk: *Medicusi és borbély mesterség* 1989: 36.
- NAGY J. 1842. *Nincs fogfájás többé ! Csalhatatlan útmutatás...* Párisi fogorvos Maurice francia munkája után. Pest. 32.
- OLÁH A. 1986. „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Budapest, Gondolat. 168-172.
- Orvosi receptek* 18–19. sz. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1760. 1r.
- Orvosságoknak rendszedése. XVII. sz. In: HOFFMANN G. szerk: *Medicusi és borbély mesterség*. 1989: 460.
- Orvosságos könyv*. 1603/1761. (Ezen követhetendő orvosságok irattattak egy Erdélyből került igen szakadozott írásbul, mellyben egy helyen ez volt feljegyezve: Varanay iratta ez könyvet Anno Dni 1603 és én Tkes Vattai Pál uramnál reá akadván, irtam ki ez következőket An 1761. Lossontzon.) S 729. 8.p.
- Orvosságos könyv* 18. sz. OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 754. - 33v, 58v.
- Orvosságos könyv* II. k. 19. sz. eleje. OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 948. 18v.
- PÁPAI PÁRIZ F. 1690. *Pax Corporis*. Kolozsvár. (Az idézetek az 1747-es kiadásból valók. Az idézéskor: 1690/1747.) 262, 399,
- PÓLYA J. 1941. *Az orvostudomány regénye*. Budapest, Béta Irodalmi R. T. kiadása, Athenaeum. 18-20.
- SEBESTYÉN GY. 2003. Betekintés Székelykeresztúr és vidéke orvosi múltjába. *Orvostörténeti Közlemények* XLVIII: 102.
- S. SÁRDI M. 2010. Mágikus gyógyító eljárások. In: Pócs É. szerk.: *Mágikus és szakrális medicina*. Budapest, Balassi. 534.

- SÜLI É. 1976. Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományaiából In: JUHÁSZ ANTAL (szerk): *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből*. Kistelek. Kiadó: Kistelek Nagyközségi Tanácsa, 447–448.
- SZÜCS S. 1936. Sárreai javasok. *Debreceni Szemle*: 61–63.
- TÖRÖK J. 1619. Orvoskönyv. Lovak orvoslása. In: HOFFMANN G. szerk: *Medicusi és borbély mesterség* 1989: 17, 84, 92, 105.
- ÚJHELYI I. 1677. *Orvosságos könyv Apafi Anna számára*. In: HOFFMANN G. szerk: *Medicusi és borbély mesterség* 1989: 314.
- VAJKAI A. 1941. A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. *Néprajzi Múzeum Értesítője* (33): 240.
- VAJKAI A. 1942. Népi orvoslás a dunántúli búcsújárárhelyeken. *Magyarságtudomány* (1): 57.
- VAJKAI–WAGENHUBER A. 1937. Adatok a Felföld népi orvoslásához. *Ethnographia* (48): 140–158.
- VÁLI M. 1759/1784. *Dictionarium Hungaricum Medicum! Az az Bőttű rendi szerint magyarul mondo orvos Könyvetske*. Fol. Hung. 1029. 21.
- VÁSÁRHELYI S. 1792. *Az egészséges hosszú életről való szabad elmélkedések*. Kolozsvár. 215.
- ZAY A. 1718. *Herbárium*. Reprint kiadás: Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága (Fólia Rákócziána 2.), 1979. 58.r., 418.r.

MIKLÓS KAÁN JUN., MD
H-1125. Budapest
Szarvas Gábor út 34.
HUNGARY
Email: kaanm@freemail.hu

SUMMARY

Usage of materials of animal or human origin in dentistry (and generally in medicine) nowadays is regarded as an unusual way of intervention. However in former centuries different tissues, parts, products and organs of animals were frequently used in healing. Some of these methods were rooted in magical thinking. As analogical treatments – based on similarity or analogy – e.g. powder of horn or teeth of pike was used for the treatment of decayed teeth and different worms, maggots, veenies were applied against „toothworm”. By difficult eruption of primary teeth bone marrow or brain mixed with cockridge-blood and goatmilk was a widely used medicine. Butter and honey were able to help the growing of teeth, as well. Parts of frog (f.e: flippers) were also components of curing materials. Egg as the symbol of life was often an ingredient of medicaments. For the treatment of inflamed gum different animal materials were used, like chin and teeth of wolf, pike, crayfish, milk, honey, human saliva etc. Animal or human stools, mucks (containing enzymes) did one’s bit in healing of oral and dental illnesses and were applied as fomentation or swathing. Placing a leech on the inflamed face was a common procedure in former times even as the use of earwax in lipnook.

In our days tissues, parts or products of animals (or human beings) usually never allowed to get into contact with the body of patients. It’s a much safer routine, at the same time however a precious traditional knowledge vanishes forever..

ADATTÁR

REGIERUNGSRAT PROFESSOR KARL SEMMELWEIS (1906-1989), LANDESKUNDLICHER WISSENSCHAFTLER BURGENLANDS UND SEMMELWEIS-FORSCHER

KARL SEMMELWEIS Jun.

Regierungsrat Professor Karl Semmelweis wurde am 20. Dezember 1906 in Neutal, Bezirk Oberpullendorf, als Sohn des dortigen Volksschuldirektors geboren, er besuchte aufgrund der damaligen staatlichen Verhältnisse von 1918 bis 1922 das Gymnasium in der nächstgelegenen Stadt Güns (Kőszeg) und nach Anschluss der vorwiegend deutschsprachigen Gebiete Westungarns als selbständiges Bundesland Burgenland an die Republik Österreich von 1922 an die neuerrichtete Bundesmittelschule in Eisenstadt. Hier legte er im Jahre 1927 die Reifeprüfung ab. Im darauffolgenden Wintersemester inskribierte er an der Wiener Universität und an der philosophischen Fakultät die Fächer Geschichte und Geographie. Da aber für ihn keine entsprechende Anstellungsmöglichkeit bestand, war er gezwungen, sich um eine Stelle im Volks- bzw. Hauptschuldienst bei der burgenländischen Schulbehörde zu bewerben. Von 1934 bis 1940 stand er dann aktiv im burgenländischen Schuldienst.

Am 1. März 1940 wurde er zur Deutschen Wehrmacht, Luftwaffe, Flieger, eingezogen, jedoch wurde er am 18. Juni 1940 aus Krankheitsgründen vorzeitig entlassen. Er kehrte in der Folge nicht mehr in den Unterrichtsdienst zurück, sondern wurde der Kreisschulbehörde Eisenstadt, Filialarchiv zur Dienstleistung für ungarische Übersetzungen zugewiesen.

Nach dem Ende des 2. Weltkrieges im Jahr 1945 hat er gemeinsam mit dem seinerzeitigen Leiter des Landesarchivs und der Landesbibliothek unter Einsatz seiner persönlichen Sicherheit die Bestände des Landesarchivs und der Landesbibliothek aus dem von der Besatzungsmacht beanspruchten Landhaus gerettet und in Sicherheit gebracht.

Im Jänner 1946 wurde er dem Landesarchiv zur Dienstleistung zugeteilt. Mit Wirksamkeit vom 1. Jänner 1949 wurde er unbefristet in den burgenländischen Landesdienst als Beamter des gehobenen Archiv- und Bibliotheksdienstes übernommen. Er hat sich dann voll dem Aufbau der Landesbibliothek gewidmet. In Anerkennung und Würdigung seiner Leistungen wurde er 1963 mit der Verleihung des *Ehrenzeichens für Verdienste um das Bundesland Burgenland* ausgezeichnet. Mit Entschließung des Bundespräsidenten vom 9. November 1971 wurde ihm der Berufstitel *Regierungsrat* verliehen.

Neben den bibliothekstechnischen Verpflichtungen leistete er aber noch wertvolle Mitarbeit an der vom Landesarchiv und Landesbibliothek gemeinsam herausgegebenen *Allgemeinen Landestopographie des Burgenlandes*, für die er insbesondere das statistische Material zur Verfügung stellte, und erwarb sich dankenswerte Anerkennung bei der Herausgabe der *Allgemeinen Bibliographie des Burgenlande*.

Als Mitarbeiter am *Zentralkatalog neuer ausländischer Zeitschriften und Serien in österreichischen Bibliotheken*, am österreichischen *Biographischen Lexikon* und an der neu bearbeiteten 20-bändigen *Brockhaus-Enzyklopädie* fand er die Möglichkeit, sein umfassendes Wissen über das Burgenland weiter zu vermitteln. Er widmete sich selbständigen Forschungsarbeiten, die zu einer überaus wertvollen Ergänzung der landeskundlichen Erkenntnisse führten.

Für alle, die sich mit der wissenschaftlichen Landeskunde des Burgenlandes beschäftigen, sind seine *nach Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Budapest 1890-1913) bearbeitete und mit wichtigen Ergänzungen bereicherte *Historische Geographie des Burgenlande* sowie das *Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen, nebst ihren Bezeichnungen in magyarischer und kroatischer Sprache* (Eisenstadt 1954) unentbehrliche Behelfe. Hierher gehört auch *Eisenstadt. Ein Führer durch die Landeshauptstadt des Burgenlandes, mit besonderer Berücksichtigung der Haydngedenkstätten* mit seinen seit 1950 bereits erlebten 7 Auflagen und einer Gesamtstückzahl von 28.000.

Auch nach seinem Übertritt in den Ruhestand setzte er seine wissenschaftliche Tätigkeit fort. Aus Anlass des im Jahre 1972 in Eisenstadt veranstalteten 12. Österreichischen Bibliothekartags konnte seine in den Burgenländischen Forschungen als Sonderheft IV erschienene und wohl wichtigste Arbeit *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582- 1823)* den Teilnehmern als Festgabe überreicht werden. Dieses „grundlegende“ Werk über den Buchdruck im Burgenland behandelt von dem ersten Buchdrucker auf burgenländischem Boden, über die Druckereien in diesem Raum, gibt nach einem historischen Überblick „eine gründliche Beschreibung“ von jedem Druckwerk und zählt die Druckorte auf, wo die einzelnen Offizinen ihren Standort hatten. Reproduktionen der teilweise reich ausgestatteten Titelblätter vervollständigen dieses Werk.

Dieses Werk erregte das Interesse von *Dr. Gedeon Borsa*, Országos Széchenyi Könyvtár (Széchenyi-Nationalbibliothek) Budapest. Dr. Borsa übermittelte einen Beitrag für die *Festschrift für Karl Semmelweis anlässlich seines 75. Geburtstages*, herausgegeben vom Burgenländischen Landesarchiv, Eisenstadt 1981. In dem Artikel mit dem Titel: *Neu entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden*, weist er darauf hin, dass in der Ungarischen Nationalbibliothek sich eine Arbeitsgruppe mit den Druckwerken, die auf dem Gebiet von Ungarn vor 1801 hergestellt wurden, befasst. Dr. Borsa erwähnt folgendes: „Im Rahmen dieser Bemühungen gelang es mir, im vergangenen Jahrzehnt einige weitere Drucke zu finden bzw. zu registrieren, womit man die fundierte Arbeit von Semmelweis noch etwas bereichern kann.“

Karl Semmelweis hat in der Zeit von 1947 bis 1981 114 wissenschaftliche Arbeiten veröffentlicht. Zu seinen letzten Arbeiten 1981 gehörten *Die ältesten Kalenderdrucke auf dem Gebiete des Burgenlandes und die Literatur des burgenländisch-westungarischen Raumes*. Bei dieser und vielen anderen wissenschaftlichen Arbeiten kam ihm seine ausgezeichnete Kenntnis der ungarischen Sprache zugute.

Im Jahr 1981 erschien in der Reihe *Europäische Bibliothek* der von ihm bearbeitete Bildband *Eisenstadt in alten Ansichten*, in dem er kaleidoskopartig das Panorama der jetzigen Landeshauptstadt des Burgenlandes zu „Großvaters Zeiten“ an uns vorüber ziehen lässt (Die Beschreibung seiner wissenschaftlichen Tätigkeit wurde auszugsweise der obgenannten Festschrift zu seinem 75. Geburtstag entnommen). All die vielen Publikationen konnte Sem-

melweis nicht nur während seiner dienstlichen Tätigkeit erarbeiten, sondern viele Arbeiten versah er in seiner Freizeit. Neben seiner landeskundlichen wissenschaftlichen Arbeit widmete er sich mit besonderem Interesse der Forschung über die Abstammung von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis.

Ab den Jahr 1965 konnte er sich in seinen Bemühungen auf eine sehr gute Zusammenarbeit mit dem Semmelweis-Museum stützen. Mit dem wissenschaftlichen Mitarbeiter des Museums, Mester Géza, tauschte er in der Zeit zwischen 1965 und 1969 Ergebnisse von Forschungen über Dr. Ignaz Philipp Semmelweis in Form von 16 Briefen aus.

Über Fragen der Semmelweis-Familie in Eisenstadt hat der seinerzeitige Generaldirektor des Semmelweis-Museums, Dr. József Antall, in der Zeit vom 18.1.1966 – 5.5.1978 6 Briefe an Karl Semmelweis übermittelt. In einem der Briefe war das Thema, dass Dr. Zoltán Fallenbüchl, Historiker und Bibliothekar mitgeteilt hat, dass im Hauptstädtischen Archiv in Budapest über Joseph Semmelweis in der Bürgerrolle von Ofen folgendes steht: „Joseph Semelweis, mercator, Stammort Kesmark, röm. kath. Glaubens, unverheiratet, Bürger geworden am 21. November 1806, zahlte dafür die Taxe von 12 Gulden. Lajos Illyesfalvi...“. Dr. Fallenbüchl meint dazu, dass Kesmark undeutlich geschrieben ist, und auch als Kismart (also Kismarton /Eisenstadt) gelesen werden könnte. Es gab auch Meinungen, dass Joseph Semmelweis aus Zirc stammen könnte, wo auch eine Familie Semmelweis ansässig ist.

Aus dem Antwortschreiben von Karl Semmelweis an Dr. Antall geht hervor, dass im Waisenbuch des Magistrates der Freistadt Eisenstadt 1803-1822 (Aufzeichnungen über Erbschaften) Anna Maria Semmelweis 1172, „Anno 1818 den 28.9 ten ist nach Absterben des hier mit Rücklassung eines Testamentes verstorbene Vorstädterin Anna Maria Semmelweis in Gegenwart der Erben Joseph Semmelweis Kauf- und Handelsmannes aus Ofen und des Leopold und Bartholomeus Semmelweis nachstehende gerichtliche Vermögensabhandlung gepflogen worden.“ 5. Dezember 1818. Damit ist endgültig bewiesen, dass der Vater von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis aus Eisenstadt stammt und zur Erbschaftsabhandlung nach seiner Mutter Maria nach Eisenstadt gekommen ist.

1172

Anno 1818. Den 28. 9. ist nach Absterben der hiesigen und
 hiesigen und Testamentes verstorbenen Vorstädterin
 Anna Maria Semmelweis in Gegenwart der Erben Joseph Semmelweis
 Kauf- und Handelsmannes aus Ofen und des Leopold
 und Bartholomeus Semmelweis nachstehende gerichtliche Vermögensabhandlung
 gepflogen worden.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Es fällt auf, dass zur Erbschaftsabhandlung von den 3 Brüdern nur 2 erschienen sind. Warum der jüngere Bruder *Franz* nicht erschienen war, blieb vorerst ungeklärt. Der Erbteil von Franz wurde hinterlegt. Karl Semmelweis fand in den Ratsprotokollen der Freistadt Eisenstadt einen Hinweis, dass der Magistrat von Nagy-Becskerek, damals Ungarn (jetzt Zrenjanin, Serbien) für die dort wohnhafte Witwe Rosina Semmelweis und Kinder die Auszahlung des Erbteiles von Franz Semmelweis beantragte. 1822 wurden 725 Gulden und 25 n. W. an Rosina überwiesen. Damit wurde auch der Aufenthaltsort des 3. Onkels von Ignaz Philipp bekannt.

Bezüglich Dr. Antall gibt es noch eine Begebenheit. Nachdem Dr. Antall zum Ministerpräsidenten von Ungarn ernannt worden ist, stattete er Österreich einen Staatsbesuch ab, wobei er auch den Landeshauptmann von Burgenland *Karl Stix* besuchte. Dr. Antall kam im Gespräch auf Reg. Rat. Karl Semmelweis zu sprechen und wies darauf hin, dass er während seiner Zeit als Generaldirektor des Semmelweis-Museums sehr guten Kontakt mit dem versierten und hilfsbereiten Reg. Rat. Karl Semmelweis hatte. Landeshauptmann Stix nahm dies erfreut zur Kenntnis, musste aber mitteilen, dass Reg. Rat. Semmelweis 1989 verstorben ist. Dr. Antall drückte sein Bedauern aus. Landeshauptmann Stix teilte dies bei einer Dienstbesprechung über die Weiterentwicklung des Schulwesens im Burgenland dem Sohn von Reg. Rat. Semmelweis Landesschulratsdirektor Dr. Karl Semmelweis mit.

Karl Semmelweis veröffentlichte in *Volk und Heimat*, Kultur- u. Bildungsblatt für das burgenländische Volk, Nr. 9, Mai 1950, einen Artikel in der Reihe Burgenländische Porträts: Dr. Ignaz Philipp Semmelweis, der Retter der Mütter. In diesem Blatt mit dem Schwerpunkt „Muttertag“ beleuchtete er die besondere Bedeutung der Entdeckung von Dr. Semmelweis für die Mütter. Dr. *Tibor Győry* veröffentlichte 1906 in der Zeitschrift *Századok* einen Artikel über die Abstammung von Dr. Ignaz Semmelweis. Dem Artikel war ein Stammbaum angefügt, den er mit dem Eisenstädter Probst *István Horváth* und dem Pfarrer *Istvan Kaufmann* von Marz erarbeitet hatte. Es zeigte sich, dass der Stammbaum nach neueren Erkenntnissen fehlerhaft und unvollständig war. 1964 erstellte Karl Semmelweis auf Grund seiner Ermittlungen in Matrikeln mit Dr. *Béla Szalai* einen korrigierten Stammbaum.

Karl Semmelweis ergriff 1964/65 die Initiative für die Herausgabe einer Semmelweis-Sonderbriefmarke. In einem Brief an die Generaldirektion der Österreichischen Post dokumentierte er die Abstammung von Ignaz Philipp Semmelweis aus dem heutigen Burgenland. Die Briefmarke wurde mit Gültigkeit vom 13. August 1965 herausgegeben, der Begleittext wurde von Univ. Professor Dr. *Erna Lesky*, Direktorin des Institutes für Geschichte der Medizin in Wien, verfasst.

Karl Semmelweis veröffentlichte anlässlich des 100. Todestages von Ignaz Philipp Semmelweis in den Burgenländischen Heimatblättern 1965, Heft 3/4, einen Artikel, in welchem er den Stammbaum nach letztem Stand wiedergab, aber auch frühere Nennungen des Namens Semmelweis, so die erste Nennung aus dem Jahr 1570 in einem Bergregisterbuch der Grafschaft Forchtenstein.

In weiteren Forschungen widmete er sich der Zeit nach Übersiedlung der Brüder Josef und *Johann Semmelweis*, Söhne von *Georg*, von Sieggaben nach Eisenstadt 1709. Er sammelte Daten von Geburten, Eheschließungen, Todesfällen aus den Matrikeln. Die Ratsprotokolle der Königlichen Freistadt Eisenstadt enthielten Daten über Bürgerrechts-Verleihungen, Erbschaften, Baugenehmigungen etc. von Mitgliedern der Familie Semmelweis.

1976 und 1977 erhielt Karl Semmelweis durch den damaligen Abteilungsleiter des Semmelweis-Museums *Dr. Károly Kapronczay* Informationen über die Zircser Semmelweis-Familie, es war die Frage offen, ob es eine Verbindung zur Eisenstädter Familie gibt. Weiters erhielt er Daten zu der in Tabán lebenden Semmelweis-Familie.

Karl Semmelweis befasste sich auch mit der Geschichte der ältesten Häuser von Eisenstadt und er wollte einen Artikel hierüber veröffentlichen. In diesem Zusammenhang wurde er von einem Budapester Besucher befragt, wo sich das Stammhaus der Eisenstädter Semmelweis-Familie befinde, also das Haus, aus dem Joseph Semmelweis, der Vater von Ignaz, nach Ofen ausgewandert ist. Dieses Haus befand sich in der Vorstadt, und zwar in der Rochusstraße Nr. 17. Leider ist dieses Haus in den Besitz einer anderen Familie gelangt, später niedergerissen und durch einen Neubau ersetzt worden. Durch eine schwere Krankheit konnte Semmelweis diese Arbeit nicht mehr vollenden.

Reg. Rat. Prof. Karl Semmelweis verstarb am 8. April 1989 in Eisenstadt. Beim Begräbnis am 12. April 1989 hielt Hofrat *Dr. Johann Seedorf* als Vertreter der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung Landesarchiv-Landesbibliothek, die Grabrede.

Nachsatz des Autors Dr. Karl Semmelweis

Nach dem Tod meines Vaters hat die ausgezeichnete Zusammenarbeit mit dem Semmelweis-Museum kein Ende gefunden. Mein herzlicher Dank gilt dem Herrn emeritierten Generaldirektor Professor *Dr. Károly Kapronczay* für die Übermittlung von umfangreichen Bildmaterial, für seine Initiative für das Zustandekommen des gemeinsamen Artikels: *Ergänzungen zum Stammdatenblatt der Familie Semmelweis*, veröffentlicht in *Orvostörténeti Közlemények*, 202-205 (2008) sowie für seine in seinem Buch: *A Semmelweis-család története*. (Semmelweis Kiadó, Budapest 2008) enthaltene ausführliche Würdigung meines Vaters.

Dr. KARL SEMMELEWEIS Jun.
Bergstrasse 39
A-7000 Eisenstadt
Österreich

220 ÉVE SZÜLETETT DR. JÓZSA DÁNIEL, KRASZNA VÁRMEGYE TISZTI FŐORVOSA (1795-1849)

HORVÁTH FERENC

A 19. század első felében élt bodosi *Jósa Dánielnek*, az egykori Kraszna vármegye tiszti főorvosának, azaz physicusának orvosi működéséről eddig nem jelent meg ismertetés és életének fontosabb eseményei, valamint gyógyító tevékenysége sem található meg az orvos-történettel foglalkozó összefoglaló művekben. Csak a hosszú és rendszeres családkutatásnak¹ köszönhető, hogy személyével kapcsolatban ma már rendelkezünk annyi információval, hogy magán és szakmai életútja bemutatható.

Jósa Dániel régi református székely családból származott. Nevüket az Erdélyben a családnevekre alkalmazni szokott írásmóddal gyakran *Józsának* is írták,² a következőkben ezért az ő esetében ezt a változatot használjuk. Hét generációval korábban élt őse, a bodosi születésű *Jósa Máté* 1611. február 8-án Targovistében *Báthory Gábor* erdélyi fejedelemtől címeres nemeslevelet nyert.³ Ennek előzménye az volt, hogy a szabad székely katonai rendekhez tartozó, a székely szabadságjogok, főként az adómentesség védelméért kirobbant felkelésben résztvevő családokat 1562-től ideiglenesen fejedelmi jobbágyokká minősítették, természetesen Bodosban (ma: Bodos, Románia) is. Hogy ebből az állapotból megszabaduljanak a bodosiak, siettek *Báthory Gábor* fejedelem zászlói alá, s ott voltak a bodosi hadfiak is a török elleni hadjáratban Havasalföldön. Ekkor kapott *Jósa Máté* nemeslevelet a fejedelemnek és elődeinek tett szolgálataiért.⁴

Józa Dániel születésének helye és időpontja körül sok bizonytalansággal, sőt kezdetben az adatok hiányával találkozunk, olyannyira, hogy *Nagy Iván* már hivatkozott művében⁵ sem a helyet, sem az időpontot nem említi meg. A magyarországi és erdélyi diákok külföldi egyetemjárásának következetes feltárása és az erről megjelent kiadványok ezen a helyzeten gyökeres változást hoztak. *Szögi László* már egy viszonylag korai könyvében⁶ megadja, hogy *Józa* a háromszéki Sepsiszentgyörgyön (ma: Sfântu Gheorge, Románia) született, ezt a könyv új adatokkal kiegészített ismételt kiadása⁷ megerősíti. Hasonlóan Sepsiszentgyörgyöt

¹ Józa Dániel a szerző feleségének szépapja

² Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Ötödik kötet. Pest, 1859. (A továbbiakban: Nagy Iván: *Magyarország családai*, 1859) 356.

³ MNL OL F139 Gubernium Transylvanicum. Cista diplomatica I. 9. k. 111-114.; 1758. március 8.; Zágoni Jenő (szerk.): *Az erdővidéki Józa család emlékkönyve, 1880-2003. Család- és helytörténeti írások* Budapest, Magánkiadás, 2004. 75-85.

⁴ Egyed Ákos: Gondolatébresztő adatok Bodos falu történetéből. *Erdővidéki Lapok*, 2001/3 (5) 4-7. - Egyed Ákos: *Bodos. Egy székely szabad falu története*. Sepsiszentgyörgy-Barót. Háromszék Vármegye Kiadó és Tortoma Könyvkiadó. 2013.36.

⁵ Nagy Iván: *Magyarország családai*, 1859. 356.

⁶ Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom egyetemén I. 1790-1850*. Budapest-Szeged, ELTE Levéltára, 1994. (A továbbiakban: Szögi: *Magyarországi diákok*. 1994) 100.

⁷ Szögi László: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789-1848*. Budapest, ELTE Levéltára, 2013. (A továbbiakban: Szögi: *Magyarországi diákok*, 2013) 138.

nevezi meg *Józsa* születési helyének még további két könyv is.⁸ Miatán ezek az adatok *Józsa* egyetemi beiratkozásakor vezetett anyakönyvekből származnak, hitelesnek tűntek. Legutóbbi kutatásunk során szerencsére megtaláltuk *Józsa Dánielnek* a jelenlegi Bihar megyei Bályok (ma: Balc, Románia) község temetőjében lévő síremlékét, amelynek felirata szerint a tényleges születési hely a Sepsiszentgyörgytől légvonalban mindössze 9 km-re fekvő Uzonban (ma: Ozun, Románia) volt. Valószínű, hogy a későbbiekben *Józsa* részéről a már akkor is nagyobb, és mind belföldön, mind külföldön közismertebb Sepsiszentgyörgy születési helyként való feltüntetése tudatosan történt.

Józsa Dániel tényleges születési időpontját szintén több lépésben állapíthattuk meg. Egyes források csak az 1795. évet,⁹ illetve 1795. október 17-ét adták meg,¹⁰ míg végül a legújabb kutatás során talált – témáját tekintve főleg nem is vele foglalkozó – könyv¹¹ arról tájékoztatót, hogy 1795. október 1-jén született. Ezt a dátumot a bályoki temetőben lévő síremlékének felirata egyértelműen igazolja. A sepsiszentgyörgyi anyakönyvi bejegyzés¹² alapján azonban még arra is fény derült, hogy a már említett 1795. október 17-e szintén nevezetes dátum, mert iker-öccsével, *Andrással* együtt akkor keresztelte meg markosfalvi *Kotsis Sámuel* lelkész.

Származása és az édesapa, *Jósa András* sebész (chirurg) foglalkozása¹³ ellenére a család nem élt jómódban.¹⁴ A személyében szabad, de anyagilag kevésbé tehetőszékelyek számára a tanulás ígérte a szabad állapothoz méltó életkörülményeket.¹⁵ Ezért a helyi református tanodában kapott ismeretek birtokában a jó képességű *Dánielt* 10 éves korában Erdély leg híresebb és legtekintélyesebb főiskolájába, a „teljes virágzás” korában¹⁶ lévő, Nagyenyeden (ma: Aiud, Románia) működő Bethlen Kollégiumba vitte édesapja. Az alsó tagozat osztályainak elvégzése után, 1814-ben subscribált¹⁷ és ezzel a felsőbb tagozatba lépett, tógátus lett. A Bethlen Kollégiumnak szigorú rendszabályai voltak, de cserébe a hosszú iskolaévek alatt a diák gyakorlatilag ingyenes oktatást és kollégiumi ellátást kapott. Ezt a lehetőséget *Dániel* 1815-1822 között, mint fejedelmi alumnus élvezte, majd a báró *Naláczy József* által 1818-ban 1 050 forint összeggel¹⁸ alapított ösztöndíjban részesült.¹⁹ *Naláczy* hét éves korá-

⁸ Szabó Miklós - Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998. (A továbbiakban: Szabó - Szögi: *Erdélyi peregrinusok*, 1998) 246. - Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum 1729-1848. Zebegény, Borda Antikvárium, 2010. (A továbbiakban: Dörnyei: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*, 2010) 100-101.

⁹ Dörnyei: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*, 2010, 100.

¹⁰ Szögi: *Magyarországi diákok*, 2013, 138.

¹¹ Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*. Debrecen, Városi Nyomda, 1911. 398.

¹² Kovászna Megyei Állami Levéltár, Sepsiszentgyörgy 575. A sepsiszentgyörgyi Református Egyházközség (Vártemplom) anyakönyve. 1759-1817. 28.

¹³ Szögi: *Magyarországi diákok*, 1994. 100. - Szabó-Szögi: *Erdélyi peregrinusok*, 1998. 246. - Szögi: *Magyarországi diákok*, 2013. 138.

¹⁴ MNL OL B2 Erdélyi Kancellária Acta Generalia 36084. doboz 2087. csomó, 2483. irat, 7. 1823. május 8.

¹⁵ Jakó Zsigmond - Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662-1848*. Bukarest, Kriterion Kiadó, 1979. (A továbbiakban: Jakó-Juhász: *Nagyenyedi diákok*, 1979), 62.

¹⁶ P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed, a Szerző kiadása, 1868. (A továbbiakban: P. Szathmáry: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*, 1868), 155.

¹⁷ Jakó-Juhász: *Nagyenyedi diákok*, 1979, 216.

¹⁸ Parádi Kálmán: *Az evangélium szerint reformált erdélyrészi egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajza*. Kolozsvár, Ajtay nyomda, 1896. 179.

¹⁹ Vita Zsigmond: A Bethlen Kollégiumból kikerült orvosok a XVIII. század végén és a XIX. század elején. *Comm. Hist. Artis Med.* 73-74 (1974) 243.

tól szintén a Bethlen Kollégium diákja volt és 1793-1796 között a Kollégium főgondnoki tisztségét is betöltötte.²⁰ *Dániel* itt alapozta meg és sajátította el a későbbi tanulmányaihoz elengedhetetlen latin nyelvtudását, amely nyelven az oktatás már a harmadik osztálytól folyt.

A Kollégiumban nemcsak olyan kiváló tanárok, mint *Hegedűs Sámuel* és *Köteles Sámuel* voltak rá nagy hatással, hanem pályaválasztását édesapján kívül az a *Baritz János* is meghatározta, aki korábban szintén ezen a főiskolán tanult. *Baritz* 1799-ben került a bécsi egyetemre, majd 1811-ben végzett orvosként tért haza. Hazatérése után a főiskola orvosa lett, tanított német nyelvet és állatgyógytant, igaz nem nagy sikerrel, de „*annál nagyobb volt hatása, mint orvosnak, úgy hogy ez nyájas modorral, nagy emberszeretettel párosultan, hírét az egész országban elterjesztette*”. Ezért 1837-ben erdélyi országos főorvosnak (protomedicus) nevezték ki.²¹

A Kollégiumban végzett legjobb diákok közül kezdettől fogva viszonylag sokan külföldi egyetemekre is kijutottak. Ez történt *Józsa Dániellel* is, aki 1822-ben beiratkozott a Bécsi Tudományegyetem orvosi karára.²² Tudjuk, hogy anyagi helyzete továbbra sem alakult kedvezően, ezért az 1822. év végén pályázatot nyújtott be az Erdélyi Főkormányzósághoz a Goldbergiánium Alapítvány²³ ösztöndíjára, hogy abból egyetemi tanulmányait anyagilag támogassa. A bécsi székhelyű Erdélyi Királyi Udvari Kancelláriához továbbított pályázatot a Kancellária 1822. december 6-án azzal utasította el, hogy nincs kiadható, szabad ösztöndíj lehetősége.²⁴ A már egyetemi tanulmányait folytató *Józsa Dániel* 1823. június 10-én ismétleten benyújtotta pályázatát, csatolva hozzá *Kenderesi Mihálynak*, az Erdélyi Evang. Református Fő-Konzisztórium elnökének támogató levelét, amelyben, mint a „*N. Enyedi Fő-Oskolának egyik előjárója*,” a pályázó „*tanulásbeli szép előmenetele és szegény állapotjáról szolló iskolai Testimoniumának bé-mutatása mellett*” pártfogolta az ösztöndíjas pályázatot.²⁵ Az Erdélyi Királyi Udvari Kancellária a Fő-Konzisztórium támogatása ellenére 1823. december 19-én végleg elutasította *Józsa* pályázatát²⁶ és az 1823-ban kiadható három ösztöndíjat november 1-jei időponttól *Hankó József*²⁷ és *Lukáts János* orvostanhallgatóknak, valamint a sebész mesternek tanuló *Lakatos Györgynek* ítélte oda.

Tanulmányai zavartalan folytatásához az otthonról kapott szerény segítség mellett támogatókat kellett szereznie. Az egyik fő támogatója magyar-csesztvei báró *Miske József* úr ő méltósága volt, aki már 1821-ben 10 ezer váltóforint összegű alapítványt tett a kollégiumi tanulók számára, elsősorban családbeli ifjaknak, de másodszorban „*más jó-igyekezetű tanulóknak*” is.²⁸ *Miske Józsefnek* 1824-ben²⁹ „*midőn az erdélyi királyi udvari concellária*

²⁰ Bisztray Gyula: Nagyenyedi Helikon I. Nagyenyed, ny.n. 1933. 34-35.

²¹ P. Szathmáry: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*, 1868, 300.

²² Szögi: *Magyarországi diákok*, 2013, 138.

²³ A Gold-Berg fundatiót egy Paulus de Sorbait nevű doktor alapította, ki egy nagy házat, jószágot és tekintélyes tőkét ajándékozott a bécsi egyetemnek, hogy ennek jövedelméből 40 medikus diákot lássanak el mindennel ott tartózkodásuk ideje alatt, s az ő házában lakjanak. A háznak Gold-Berg nevet adott. Idézi: Pataki Jenő: *Stipendium Goldbergianum. Orvosi Szemle* 8 (1935) No. 9. 306–307.

²⁴ MNL OL B2 Erdélyi Kancellária Acta Generalia 36072. doboz 2068. csomó, 4131. irat, 2. 1822. december 6.

²⁵ MNL OL B2 Erdélyi Kancellária Acta Generalia 36084. doboz 2087. csomó, 2483. irat 7-8. 1823. május 8.

²⁶ MNL OL B2 Erdélyi Kancellária Acta Generalia 36093. doboz 2102. csomó, 4480. irat 9. 1823. december 19.

²⁷ Hankó József később Torda vármegye főorvosa lett

²⁸ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor Kollégium*. Első füzet. Nagyenyed, ny.n. 1903. 29.

²⁹ A király az 1822. augusztus 7-én elhunyt gróf Teleki Sámuel utódává 1824-ben báró Miske Józsefet nevezte ki kancellárnak. - Jancsó Benedek: *Erdély története*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1931. 104.

praeseséül (elnökéül) beiktattatnék”,³⁰ Józsa Dániel – köszönete jeléül – költeményt is írt. Ez a költeménye nem maradt fenn, viszont a nagyenyedi évek hatása nem múlt el nyomtalanul, a tanulás mellett volt ideje arra, hogy a szépirodalomnak is hódoljon. Ezt bizonyítja, hogy 1826-ban az *Igaz Sámuel* által kiadott Hébe zsebkönyvben *Törekedés* címmel a korszak nemesi költészetének eszköztárát felvonultató verse jelent meg.³¹ Ugyancsak 1826-ban – minden bizonnyal a család kérésére vagy megrendelésére – hosszabb verses búcsúztatót³² írt „boldogult gróf Wass Sámuelné, született gróf Bethlen Ro'salia csillag keresztes dáma emlékére”,³³ aki 72 éves korában Kolozsvárt 1826. február 4-én hunyt el és Nagymászon (Kolozs vármegye) temették el február 8-án.³⁴

Egyetemi tanulmányai végén, feltehetően 1827-ben, Bécsben ezredorvosi állást vállalt. Eközben nőül vette az 1797. január 7-én a Krajnai Hercegségbeli Altlackban³⁵ született,³⁶ és a házasságkötéskor apja korai elvesztése következtében már félárva *Dembscher*³⁷ *Aloisia Franziska Barbarát*, aki a laibachi és altlacki föld- és házbirtokos *Dembscher Józsefnek* és nejeének, gróf *Hohenwart Franziska Xavériának* volt leánya.³⁸ Ezért a Szilágysomlyón született *P. Szathmáry Károly* író, aki *Józsa Dániel* kortársa volt, visszaemlékezéseiben joggal állapíthatta meg, hogy *Józsa* „aristokrata családból nősült”.³⁹

Pártfogójának, báró *Miske Józsefnek*, az Erdélyi Királyi Udvari Kancellária elnökének ajánlott disszertációja megvitatására 1828. augusztus 5-én, az egyetem épületében került sor.⁴⁰ Az értekezések átlagos terjedelmét meghaladó, 55 oldalas latin nyelvű disszertációját, amelynek címe: *Dissertatio inauguralis medica sistens mastonosologiam seu morbos mammarum muliebrium nunc primum in systematicum ordinem digestos* (A női emlő betegségeiről készített és orvosi megfigyelések által rendszerbe foglalt értekezés), a bécsi egyetem kiváló elnökének, igazgatójának és dékánjának, valamint tekintélyes professzorainak támogatásával és egyetértésével terjesztette be nyilvános vitára.⁴¹ A sikeres védés után 1828. augusztus 7-én orvosdoktorrá avatták.⁴² Amint arról az osztrák szaksajtó⁴³ is beszámolt, az 1827-28. tanévben 19 hallgató kapott Bécsben orvosdoktori oklevelet, köztük 3 magyar-

³⁰ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, V. kötet. Budapest, Hornyánszky, 1897. 641.

³¹ Józsa Dániel: *Törekedés*. In: *Hébe zsebkönyv*. Szerk. Igaz Sámuel. Bécs, 1826. 216-219.

³² Papp Klára: Anya, lánya, unokája. (Csáky Kata, Bethlen Rozália és Csáky Rozália) Vázlat a három generáció történetéhez. In: Sipos Gábor: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, EME. 2008. 249-269. Bár a tanulmány nem nevezi meg név szerint Józsa Dánielt a verses búcsúztató szerzőjeként, a búcsúztató idézett címéből és bécsi kinyomtatásának évéből (1826) azonosítható, hogy Józsa Dánielről van szó.

³³ Józsa Dániel: *Boldogult gróf Wass Sámuelné, született gróf Bethlen Ro'salia csillag keresztes dáma emléke*. Béts, Strauss A., 1826. 1-15.

³⁴ W. Kovács, András: *The History of the Wass de Czege Family*. Hamburg, Edmund Siemers Stiftung, 2005. 135.

³⁵ Altlack jelenlegi elnevezése Stara Loka (Szlovénia)

³⁶ Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in der Matriken des Herzogtums Krain*. Görz, Magánkiadás, 1905. 283.

³⁷ A családnév helyesen: Demscher, szlovén változata: Demšar, de előfordul helytelenül Dombscher formában is, lásd: Nagy Iván: *Magyarország családai*, 1859. 356.

³⁸ Balogh Ferenc: *A Debreczeni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*. Debrecen, Városi Nyomda, 1911. 398.

³⁹ P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. Szilágysomlyó, Nyomda Rt. 1884. 28.

⁴⁰ Józsa Dániel disszertációjának megjelenési adatai: Vindobonae, Stöckholzer de Hirschfeld, 1828.

⁴¹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, V. kötet. Budapest, Hornyánszky, 1897. 641.; Győri Tibor: *Magyarország orvosi bibliográfiája*. Budapest, Athenaeum, 1900. 121.; Dörnyei: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. 2010. 100-101.

⁴² Szabó-Szőgi: *Erdélyi peregrinusok*, 1998. 246.; Szőgi: *Magyarországi diákok*, 2013. 138.

⁴³ *Medicinisich-chirurgische Zeitung* 1829. június 29. 52. szám, 448.

országi és 3 erdélyi származású, ez utóbbiak között volt bodosi Józsa Dániel. Disszertációját az Országos Széchényi Könyvtár mellett megtalálhatjuk a Bécsi Orvosi Egyetemi Könyvtárban,⁴⁴ valamint az Osztrák Nemzeti Könyvtárban⁴⁵ is.

180. H. 184
DISSERTATIO
 INAUGURALIS MEDICA
 SISTENS
MASTONOSOLOGIAM
 SEU
MORBOS
MAMMARUM MULIEBRUM
 NUNC PRIMUM
 IN SYSTEMATICUM ORDINEM DIGESTOS,
 QUAM
 CONSENSU ET AUCTORITATE
 EXCELLENTISSIMI AC ILLUSTRISSIMI DOMINI
 PRAESIDIS ET DIRECTORIS,
 PERILLUSTRIS AC SPECTABILIS DOMINI DECANI,
 NEC NON
 CLARISSIMORUM D. D. PROFESSORUM,
 PRO
 DOCTORIS MEDICINAE LAUREA RITE OBTINENDA
 IN ANTIQUISSIMA AC CELEBERRIMA
 UNIVERSITATE VINDOBONENSI
 PUBLICAE DISQUISITIONI SUBMITTIT
Daniel Józsa de Bodos,
 Transylvaniae Hungarus.

~~~~~  
 In Theses adnexas disputabitur in Universitatis Palatio  
 die 5. mensis Augusti MDCCCXXVIII.  
 ~~~~~

Vindobonae,
 ex typographia viduae Stöckholzer de Hirschfeld,

Józsa Dániel disszertációjának címlapja

Józsa Dániel közvetlenül az orvosi oklevél megszerzése után feleségével együtt visszatért Erdélybe, és Kraszna vármegye székhelyén, Szilágysomlyón telepedett le, mivel ebben az

⁴⁴ Universitätsbibliothek der Medizinischen Universität Wien, <http://ub.meduniwien.ac.at> Nominalkatalog (NK) Medizinhistorische Dissertationen 1700-1850, 2907 jelzet alatt

⁴⁵ Österreichische Nationalbibliothek Wien, www.onb.ac.at 144676-B jelzet alatt

akkor Partiumhoz tartozó vármegyében 1827-ben megüresedett a főorvosi állás.⁴⁶ Így nem kényszerült arra, hogy huzamosabb ideig Bécsben maradjon, amíg végzettségének megfelelő álláshoz jut. Az Erdélyi Királyi Főkormánysház az orvosi tanács ajánlására 1828-ban a vármegye rendes tisztiorvosának vagy főorvosának (ordinarius physicus) nevezte ki és ebben a beosztásban egészen haláláig működött.⁴⁷ Emellett 1830-1831 között Közép-Szolnok vármegyében ideiglenes tisztiorvosként (supplens physicus) is dolgozott.⁴⁸ Az első nagyobb szakmai kihívást számára az 1831. évben kitört kolerajárvány elleni védekezés és a betegek gyógyítása jelentette, amely feladatot eredményesen teljesítette. 1832-1833-ban Abrudbányán a Bányahatósági és Aranyváltó Hivatalnál is orvosdoktorként működött és együtt dolgozott azzal az 1826-ban végzett⁴⁹ *Lakatos György* sebésszel, aki 1823-ban Bécsben elnyerte a Goldbergianum alapítvány egyik ösztöndíját.⁵⁰

1836-ban ismét országos méretű kolerajárvány tört ki, amely az első, 1831. évi járványhoz képest nem kapott nagy nyilvánosságot, de súlyosságát jól jellemzi, hogy *Ferentzi József* is, akit 1827-től Erdély országos főorvosának neveztek ki, és aki az 1831. évi járvány elleni védekezést irányította, végül ennek a járványnak esett áldozatul 65 éves korában.⁵¹ Ebben a járványban, amely elérte Kraszna vármegyét is, *Józsa Dániel* – többek között – orvosságot rendelt egyrészt a már megbetegedettek részére, másrészt megelőzés végett orvosságot szálaltatott ki azokra a településekre, amelyek lakossága veszélyeztetett volt ugyan, de nem volt jövedelmük az orvosság megfizetésére. *Józsa* ezért kérte a vármegye vezetésének közvetítésével a költségek megtérítését a Királyi Főkormánysháztól.⁵²

Az 1831-ben indult és néhány évi megszakítás után 1838-ban újraindított *Orvosi Tár* című folyóiratot az első években *Stáhly Ignác* királyi tanácsos, országos főorvos jóvoltából ingyen megkapták a megyei főorvosok, de 1839 júliusától már *Józsa Dániel* is a folyóirat előfizetői között szerepel.⁵³ A folyóiratból *Józsa* rendszeresen tájékozódhatott az orvostársadalomra érintő aktuális kérdésekről, többek között így vett részt 1840 szeptemberében abban a gyűjtésben is, amelyet a néhai *Schuster János* tanár emlékére *Baritz János*, Erdély főorvosa szervezett, és melynek során *Józsa* 7 forint 30 krajcárt adományozott.⁵⁴ Az 1840-ben első ízben kiadott, és az *Orvosi Tár* által is támogatott magyarországi orvosrend névsorában nem szerepelhetett, tekintettel arra, hogy „erdélyországi” orvos volt. Ennek ellensúlyozása céljából a névsor szerkesztői – tiszteletük jeléül – mint az *Orvosi Tár* előfizetőjét a kiadványban megemlégtették.⁵⁵

A megyei főorvosok feladatai közé tartozott többek között a fogházakban őrzött rabok egészségügyi állapotának felügyelete. Mikor 1840-ben azt tapasztalta, hogy a megyei bör-

⁴⁶ Kiss László: *Fejezetek Szilágyosmlyó és Kraszna vármegye orvostörténeti múltjából a XIX. század első felében*. Kolozsvár, 2014. 3. (kézirat)

⁴⁷ Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. I. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1901. 668.

⁴⁸ *Novum et vetus calendarium ad annum vulgarem MDCCCXXXI*. Claudiopoli, 1831. 66.; Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. I. kötet. Budapest, 1901. 668.

⁴⁹ Szögi: *Magyarországi diákok*, 2013. 142.

⁵⁰ *Novum et vetus calendarium ad annum vulgarem MDCCCXXXII*. Claudiopoli, 1832. 215.; *Novum et vetus calendarium ad annum vulgarem MDCCCXXXIII*. Claudiopoli, 1833. 211.

⁵¹ Péter Mihály: Neves székelyföldi orvosok élete és tevékenysége. *Kaleidoscope* 2013. Vol.4. No.7. 35-36.

⁵² MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum/in Politicis ügyiratok. 7434. csomó 30. irat, 2. 1837. december 9.

⁵³ *Orvosi Tár*, Új folyamat, Harmadik félév, 1839. 25. szám. 403.

⁵⁴ *Orvosi Tár*, Új folyamat, Ötödik félév, 1840.15. szám. 239-240.

⁵⁵ Pr. Bugát Pál - Dr. Flór Ferenc: *Magyarországi orvosrend névsora 1840-re*. Pest, Trattner-Károlyi 1840. 152.

tönben a tifuszhoz hasonló „forró nyavalya” elterjedése várható a rabok zsúfolt elhelyezése miatt, a megye vezetésének javasolta a „könnyebb és kezességre elbocsátható rabok bizonyos időre való elbocsáthatóságának valami módját találni”, hogy a zsúfoltság enyhítésével a helyi járványt megelőzze. Javaslátát a megye vezetése óvatosan támogatta, de a Királyi Fő-kormányzók a javaslatot figyelembe sem vette.⁵⁶

Józsa Dániel „nagy és méltó orvosi hírnek örvendett, eleven, pontos és erélyes férfiú volt, korát meghaladó józan orvosi elvei voltak”, állította róla a már idézett kortárs író.⁵⁷ Mindezekkel együtt népszerűségnek örvendett a lakosság körében, ezt egy 1841. március 7-én kelt, hozzá írt levél is bizonyítja, amelyet második házasságából származó újságíró és lapszerkesztő fia, Józsa Oszkár 50 évvel később hozott nyilvánosságra. Ezzel a levéllel Szikszay Mihály, az „erdélyi arisztokrácia és nevezetesebb úri családok afféle vándor udvari poétája” az általa írt és kinyomatott *Farsangi Zsebkönyvből* egy kis ládában 38 darabot küldött meg a „tekintetes Doctor Úrnak” azzal a reménnyel, hogy azokat a falusi beteglátogatások során a „tekintetes úr” kiosztja azoknak, akik már előre kifizették az árát, a fennmaradó példányokat pedig azoknak adja el, akiknek még kell. A terjesztés jutalmául „egy könyvet a *Tekintetes úr ingyen és örökemlékül magának*” megtarthatott.⁵⁸ Közvetlenségét, korrekt munkatársi magatartását igazolja, hogy a vármegyei sebész, Mustárdi Ferenc, aki 1828-1830 között Kővárvidék sebésze volt, 1830-tól 1848-ig végig mellette dolgozott.⁵⁹

1843. május 21-én nagy csapás érte, 16 évi házasság után meghalt felesége 46 éves korában. Józsa Dániel 6 kiskorú gyermekével egyedül maradt. P. Szathmáry Károly írja róla, hogy „szép és népes családot alkotott”,⁶⁰ ezért emlékezzünk meg mi is e hat gyermeke nevéről és születési idejéről: Eufrozina (1828. december 23.), Gyula (1830), Adolf (1831), Kornélia (1832), Hermina (1833. október 20.) és Olívia (1835). A gyászév letelte után, 1844-ben újból megnősült. Második felesége a szintén osztrák származású, 1815-ben született Hahn Amália volt, akitől 1845-ben született a már említett Oszkár fia.⁶¹

Csak részben függ össze orvosi hivatásának gyakorlásával az az eset, melyben javaslatára a vármegye vezetése kérte a Királyi Főkörmányszéket, hogy küldje meg a polgári gyógyszerárakból a katonai kórházak számára kiadott gyógyszerek elszámolását szabályozó 13.162/1843. számú rendeletének még egy, magyar nyelvű példányát is. A Főkörmányszék a kérésnek csak részben tett eleget, ugyanis a rendeletet még egy példányban leküldte a vármegyének, de arra hivatkozott, hogy a rendeletet olyan egyének használják, akik a német nyelvet megértik és utalt arra is, hogy a „vármegye a rendelet magyarra történő áttételét rendes orvosára, azaz Józsa Dánielre bízhatja.”⁶² Ez azt jelenti, hogy a Főkörmányszék tisztviselői jól ismerték Józsa főorvos német nyelvtudását, amely Bécsben töltött éveit és két osztrák származású felesége hatására egyértelműen magas szintű lehetett.

Az Orvosi Tárból értesült a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók rendszeres nagygyűléseiről. Amikor az ötödik nagygyűlést a Szilágysomlyóról viszonylag egyszerűen el-

⁵⁶ MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum/in Politicis ügyiratok. 7630. csomó 862. irat, 2. 1840. január 2.

⁵⁷ P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. Szilágysomlyó, Nyomda Rt. 1884. 28.

⁵⁸ *Szilágysomlyó és Vidéke*, 1891. 1. évf. 8. szám, 2.

⁵⁹ Petri Mór: *Szilágysomlyó vármegye monográfiája*. I. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1901. 668.

⁶⁰ P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. Szilágysomlyó, Nyomda Rt. 1884. 28.

⁶¹ Nagy Iván: *Magyarország családai*, 1859. 356.

⁶² MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum/in Politicis ügyiratok. 7984. csomó 4566. irat, 2. 1844. május 2.

érhető Kolozsvárt tartják meg 1844. szeptember 2-6-a között, akkor ezen részt is vesz az orvos-sebészeti szakosztály munkájában. A nagygyűlés névjegyzékében a 317. sorszám alatt, mint Kraszna megyei főorvos szerepel.⁶³ Szeptember 2-án este, a nagygyűlés első napján részt vett gróf *Teleki József*, Erdély főkormányzója által adott fényes estélyen.⁶⁴ Itt alkalma volt hosszú évek után találkozni *Hankó Józseffel*, egykori bécsi egyetemi hallgató-társával és *Baritz János* egykori tanárával, aki ekkor már erdélyi főorvos volt. A szakosztály 1844. szeptember 4-i, reggeli ülésén a himlő elleni oltóanyagról szóló, *Marussi István* által kezdeményezett vitában felszólalt és elmondta, hogy „az az anyag [tehénhimlő], mely közvetlen a tehéntől vétetett, csak igen silány himlőt hozott elő, de ebből a silányból tovább oltva, igen szép védhimlőt kapott.”⁶⁵ Még aznap, 4-én az orvos-sebészeti szakosztály Tordára kirándult, ahol másnap, szeptember 5-én – a tordai sósfürdők és a marosújvári sóaknák megtekintése után – az este 10 órakor megtartott 3. orvosi szakülésen *Hankó József*, Torda megyei főorvos a tordai sósfürdőről érkezett. *Józsa Dániel* hozzászólásában „úgy vélekedik, hogy ezen fürdőknek a váltó lázban is hasznát lehet venni.”⁶⁶ Szeptember 6-án reggel 8 órakor tartott szakosztályi ülésen utolsóként *Józsa Dániel* a timsó-víztől tartott előadást.⁶⁷

A nagygyűlésen való részvétele kedvező következményekkel járt. Az elismerés jele volt, hogy a *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* 1844. október 8-i kisgyűlésén *Kubinyi Ágoston* elnök, – akit később a Nemzeti Múzeum igazgatójának neveztek ki⁶⁸ –, méltatva a kolozsvári nagygyűlést, felsorolta a társulat felvételre ajánlott új tagjait, többek között *Józsa Dániel* krasznai főorvost. A gyűlés résztvevői az ajánlott tagokat „közörmössel elfogadták.”⁶⁹ A *Budapesti Királyi Orvosegyesület* hasonlóan fejezte ki elismerését. 1844. október 14-15-én tartott XXII^{ik} nagygyűlésén *Józsa Dánielt* további három erdélyi orvostársával együtt levelező tagjának választotta.⁷⁰ A választásról beszámolt az *Orvosi Tár*⁷¹ és a *Schoepf August* által szerkesztett *Magyar orvos-sebészeti s természet-tudományi évkönyvek* is.⁷²

Orvosi hivatásának gyakorlása mellett rendszeresen részt vett a vármegye közéletében is, a megyei közgyűléseken minden olyan feladattal megbízták, amelynek volt orvosi vagy közegészségügyi vonzata. Ilyen volt az az 1846. március 10-én kezdődött⁷³ és 1847-re áthú-

⁶³ *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt tartott ötödik nagy-gyűlésének munkálatai*. Kolozsvár, Ev. Ref. Főiskola Könyv- és Könyomó Intézete, 1845. 10.; *Orvosi Tár*. Harmadik folyamat, 1844. 6. kötet, 13. szám. 202.

⁶⁴ *Orvosi Tár*. Harmadik folyamat, 1844. 6. kötet. 14. szám. 212-213.

⁶⁵ *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt tartott ötödik nagy-gyűlésének munkálatai*. Kolozsvár, Ev. Ref. Főiskola Könyv- és Könyomó Intézete, 1845. 136.

⁶⁶ u.o.172.; *Orvosi Tár*. Harmadik folyamat, 1844. 6. kötet, 15. szám. 235-236.

⁶⁷ *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók V-ik közgyűlése Kolozsvárt*. In: *Magyar orvos-sebészeti s természet-tudományi évkönyvek*. 1844. 1. évfolyam. 9. szám. II. kötet 3. füzet 152.

⁶⁸ Kiss László - Lacza Tihamér - Ozogány Ernő: *Zsinórpádlás*. Samorin, 2013. 49.

⁶⁹ *Orvosi Tár*. Harmadik folyamat, 1844. 6. kötet, 21.szám. 334-336.

⁷⁰ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár (SOL) Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai. 17. doboz, 1. állag Jegyzőkönyvek 1844-1848. XXII^{ik} nagygyűlés jegyzőkönyve, 1844. október 14-15. 84. pont

⁷¹ *Orvosi Tár*. Harmadik folyamat, 1844. 6. kötet, 17. szám. 271.; *Orvosi Tár*. 1845. Harmadik folyamat, 7. kötet, 4. szám. 62-63.

⁷² Tisztújítás és tagválasztás. In: *Magyar orvos-sebészeti s természettudományi évkönyvek*. 1844. Első évfolyam 10. szám. II. kötet 4. füzet 205.

⁷³ Kraszna megye évnegyedes közgyűlése Szilágy-Somlyón. *Múlt és Jelen*, 1846. 6. évf. 25. szám. 144.

zódó ügy is, melyben a megyei közgyűlés – Józsa Dániel javaslata alapján – kifogásolta a Királyi Főkörmányszék rendeletének azt a pontját, amely „az orvosi állomások bétöltése, a ’megyék szabad választásának kikerülésével, ezeknek csak is kijelelési jogot láttatik fennhagyni, – a ’kinevezést pedig az országos főorvosnak, a ’kir. kormányshoz teendő ajánlás útján hagyja-fenn”. A megyei közgyűlésen a rendek állásfoglalása az volt, hogy „a ’megyei rendes orvosok választásában mindeddig folytonosan gyakorlott jogukhoz ezutánra is szorosan ragaszkodnak.” A megyei közgyűlés 1847. március 24-én tartott évnegyedes ülésén korábbi határozatát fenntartotta.⁷⁴

Népszerűségének és megfontolt javaslatainak köszönhetően a megye közgyűlése 1847. október 9-én tartott ülésén közfelkiáltással derékszéki táblabíróvá választotta.⁷⁵ Derékszéki táblabírói tisztségét Petri Mór⁷⁶ is megerősíti, de a választás időpontját 1848-ra teszi. Tudomásunk van egy olyan, báró Bánffy Albert főispáni helyettes elnöklétével 1848. február 21-én tartott derékszéki ülésről, amelyen Józsa Dániel táblabírói minőségében vett részt.⁷⁷

1848. év elején hírek érkeznek arról, hogy ismét kolera járvány fenyegeti Európát. A felkelő magyar kormány földmívelés-, ipar- és kereskedési minisztere, Klauzál Gábor, akihez az egészségügy is tartozott, 1848. május 20-án 30/1848 számon körrendeletet⁷⁸ intézett a megyék elnökségéhez, hogy számoljanak be a járvány „béüthetése esetébeni szükséges intézkedések eleve meg tétele iránt.” Az orvosi véleményt Józsa Dániel készítette el, amelyet Kraszna megye vezetése 292/848 számon 1848. június 20-án küldött meg a minisztériumnak, ahol azt 2670/312 számon iktatták, és az iktatókönyvi bejegyzés szerint tudomásul vették.

Józsa főorvos véleményének lényegi pontjai a következők voltak:

Általában

1. A kolera terjedése és maga a megbetegedés olyan gyors folyamat (kevesebb, mint 2 óra alatt ki tud fejlődni), hogy ezért nincs idő a beteg szállítására.

2. A nép alapvetően tudatlan a betegséget illetően, nem engedik a beteget akkor sem a kórházba, ha egyébként erre lehetőség lenne, inkább a temetőbe viszik, továbbá nem lehet a betegek elkülönítését (karantén) biztosítani. Ez utóbbi az 1831. évi járvány tapasztalata.

3. Hogy 2 órán belül a beteg kórházba kerülhessen, ahhoz több kórházra lenne szükség, de ennek nincs meg a pénzügyi fedezete. Jelenleg csak Szilágysonmlyön van egy nagyon rossz állapotban lévő kórház⁷⁹ és kettő újabb (Ipp és Kraszna) kialakítása javasolt. A kórház több orvost igényelne, de orvos is kevés van.

4. A nép viszonylag jól él, nincs éhség és éhezés, a munkateher sem túlzott, azonban minden koleraellenes intézkedést a papok és jegyzők által kell a népnek kihirdetni, mert csak őrjük hallgatnak. Kellő mennyiségű és összetételű gyógyszer a vármegye rendelkezésére áll.

⁷⁴ Kraszna megye évnegyedes közgyűlése. *Múlt és Jelen*, 1847. 7. évf. 37. szám. 237.

⁷⁵ Kraszna megye közgyűlése. *Múlt és Jelen*, 1847. 7. évf. 88. sz. 547.

⁷⁶ Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. V. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1903. 668.

⁷⁷ Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. I. kötet. XIV. fejezet. Budapest, Franklin Társulat, 1901. 355.

⁷⁸ Linzbauer, Franciscus Xaver: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. Tomus III. Sectio V. Budae, Caesareo-Regiae Scientiarum Universitatis, 1861. 920.

⁷⁹ Daday András: Magyarország kórházai 1848-ban. *Communicationes ex Bibliotheca Historia Medicae Hungarica* 29. (1963). 169-194.

Részletesen

1. Szilágysomlyón rossz a kórház állapota. 18 férőhely van, nem a járványban megbetegedett embereknek szánták, még egy szoba 6 fő részére kialakítható lenne.

2. Szükséges, hogy a helybeliek segítsenek a betegek étkeztetésében és szállításában, az állam viseli a gyógyítás és a gyógyszerek költségeit.

Összegezve: Még 3 orvos és ápoló kell a járvány megállításához, gyógyszer van elegendő.⁸⁰

Az előrejelzéseknek megfelelően a kolerajárvány 1848-1849-ben nem került el sem Magyarországot, sem Erdélyt, beleértve Kraszna vármegyét is. *Józsa Dániel* fáradhatatlanul járta a vármegye településeit, akár városokról, akár kis falvakról volt szó, személyesen adott tanácsokat (elkülönítés, fertőtlenítés, szellőztetés, egészséges táplálkozás) a járvány elterjedésének megállítására, mert tapasztalatai alapján azon orvosok közé tartozott, akik a kolerát járványos betegségnek tekintették, annak ellenére, hogy a betegség terjedésének alapvető mechanizmusa abban az időben még nem volt ismeretes.

Egy, a rettegett kolera évében, 1849-ben megjelent naptár⁸¹ még Kraszna vármegye orvosaként mutatja be. *Józsa* főorvos 1849 tavaszán éppen a Bihar megyei Bályokon élő, vele baráti kapcsolatban álló gróf *osdolai Kún Gergely*⁸² és családját látogatta meg. A helyi emlékezet szerint az utolsó pillanatig kitartva a falu lakossága mellett, élete kockáztatásával kezelte kolerás bályoki betegeit,⁸³ miközben elkapta a gyilkos kórt és a falu közkedvelt orvosa 1849. április 1-jén meghalt.⁸⁴

A valóság azonban az, hogy halálának nem volt köze az Erdélyben akkor még nem jelentkező kolerajárványhoz, halálát vagy a már magával hozott, vagy a Bályokon fertőzés útján szerzett agyvelőgyulladás okozta 1849. április 10-én⁸⁵ *Balogh Ferenc* már hivatkozott könyvében és a síremlékén megörökített dátumtól eltérően. Vendéglátója, gróf *osdolai Kún Gergely* szintén nem kolerában, hanem idegláz következtében halt meg 1849. november 2-án.⁸⁶ Mindkettőjük síremléke egy pár lépésre található a „nagysírtól”. A falu 1849 júliusában bizonyíthatóan kolerában elhunyt 41 halottját⁸⁷ ugyanis egy közös „nagysírba” temették el, amelynek hantja még ma is jól kivehető a sok apró sír között.⁸⁸ *Józsa* ma is fennálló síremléke, melyet legidősebb gyermeke, az akkor már Debrecenben élő férjezett *Eufrozina* leánya a bályoki református egyházközséggel együttműködve emeltetett, az alábbi feliratot viseli:

⁸⁰ MNL OL H52 Az 1848/1849-i Minisztériumi levéltár, Földmivelés,- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Egészségügyi osztály 12. kútfő 88. tétel, 2670/312. irat, 463-467.

⁸¹ *Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium az 1849^{dik} közönséges esztendőre*. Pest, Trattner-Károlyi 1849.

⁸² Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, Stein, 1854. 168.; Sándor József: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése*. Kolozsvár, EMKE, 1910. 209. A családnév előfordul Kun változatban is.

⁸³ Jónás Sándor –Seres Erzsébet - Jónás Hajnalka Teréz: *Bályok monográfiája*, Bályok, 2007. 62.

⁸⁴ Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve*. Debrecen, Városi Nyomda 1911. 398.

⁸⁵ Bihar Megyei Állami Levéltár, Nagyvárad. 73. A bályoki Református Egyházközség anyakönyve 1776-1853. II. kötet. 145.

⁸⁶ Bihar Megyei Állami Levéltár, Nagyvárad. 73. A bályoki Református Egyházközség anyakönyve 1776-1853. II. kötet. 147.

⁸⁷ Bihar Megyei Állami Levéltár, Nagyvárad. 73. A bályoki Református Egyházközség anyakönyve 1776-1853. II. kötet. 145v-147.

⁸⁸ Jónás Sándor - Seres Erzsébet - Jónás Hajnalka Teréz: *Bályok monográfiája*, Bályok, 2007. 39.

BODOSI BIBARCZFALVI
Dr. JÓZSA DÁNIEL
KRASZNA MEGYÉNEK
21 ÉVIG VOLT FŐORVOSA

SZÜLETETT
HÁROMSZÉKEN UZONBAN
1795. OCTOBER 1'ÉN

MEGHALT
BÁLYOKON
1849. APRIL 4 ÉN
Béke poraira

A Józsa család tagjai, de különösen Eufrozina leánya rendszeresen látogatta édesapja bályoki sírját és támogatta a helyi egyházközséget is. Tudomásunk van arról, hogy még 1896 tavaszán, 47 évvel a haláleset után is felkereste a bályoki temetőt, és ezt tervezte 1897-ben is.⁸⁹ Közben évek, évtizedek múltak el, és „a jó doktor síremléke is belerokkant az anyaföldbe, makacs akácfahajtás elmozdította a sírtakaró köveket is”. 2012-ben négy bályoki származású áldozatkész orvos, dr. Hermann Ferenc, dr. Hansági Rita, dr. Seres Imola és dr. Seres Zoltán saját költségükön felújították volt orvostársuk síremlékét, amelyet 2012. április 15-én, fehérvasárnap avattak fel. Dr. Herman Ferenc szolgálati kötelessége miatt nem volt jelen, így a három ifjú doktor helyezte dr. Józsa Dániel nyugvóhelyére a kegyelet koszorúját. Ahogy Jónás Sándor lelkipásztor úr írja: „Most is megkönnyeztük őt. Aztán megjött az eső, de mi már nem voltunk ott. Csak a kő maradt, és állva hirdeti a régiek és a ma élők erényét. Doktoraink a múltban, és ma is jelesre vizsgáztak.”⁹⁰ Ehhez érintettként csak annyit tehetünk hozzá, hogy nagyon köszönjük, és hálásak vagyunk mind az áldozatkész doktoroknak, mind a lelkipásztor úrnak és a helyi közösségnek, hogy immár 166 éve óvják Józsa Dániel sírját, és fenntartották emlékét az utókornak. Valóban mindnyájan jelesre vizsgáztak.

FERENC HORVÁTH, Dr. Techn
electrical engineer
ferenc.horvath12@t-online.hu

⁸⁹ Hegyi Mihályné, Józsa Eufrozina levele a bályoki ev. ref. egyházközség tiszteletéhez. Debrecen, 1896. december 7. Bályok Református Egyházközségének tulajdonában.

⁹⁰ Jónás Sándor: *Sírkövet avattak Bályokon*. www.erdon.ro/sirkovet-avattak-balyokon/1961465

Józsa Dániel síremléke a bályoki temetőben

SUMMARY

The present study summarizes the most important events of life and professional career of Daniel Józsa born 220 years ago. Józsa, the head physician of former Crasna county was born in Uzon of Székely region on 1, October, 1795. From the age of 10 he studied at the Bethlen College in Nagyenyed. In 1822 he attended the University of Medical Sciences in Vienna, where he got his doctor's degree in 1828. He wrote his dissertation on the diseases of the female mamma. In the same year he settled with his first wife in Szilágysomlyó, Crasna county, where he was appointed to head physician of the county by the Transylvanian Gubernium. He gained great medical reputation being a lively, correct and energetic man with rational medical principles ahead of his time. He took part and held a presentation at the general meeting of the Hungarian physicians and nature researchers in Kolozsvár in 1844. As a result of it he was elected an associated member by both the Royal Hungarian Natural Science Society and the Royal Medical Association of Budapest. While he fruitfully fought against spreading of cholera during the epidemics in 1831, 1836 and 1848-49, he regularly took part in the public life of the county. From his first wife he had 6 children, from his second wife he had one child. He died in the village Bályok in Bihar county on 10, April, 1849. His tomb has been saved to the succeeding generations by the generosity of the local reformed parish and some Bályok origin doctors.

150 ÉVE SZÜLETETT KÁROLYI MÓR

LABÁDI LAJOS

Származás, tanulmányok, pályakezdés

Igen sok olyan jeles személyről tudunk, akik Szentesen születtek vagy működtek, és valamilyen területen kiemelkedő teljesítményt nyújtva, országos- vagy nemzetközi ismertségre, hírnévre tettek szert. Jóval kevesebben vannak azok, akik tehetségük és munkájuk révén saját korukban világhírnévre jutottak. E kevesek közé tartozik dr. *Károlyi Mór*, aki Szentesen született, a helyi gimnáziumban szerezte alapismereteit, és a kisvárosi ismertségtől a világhírig jutott. Kettős évfordulója kapcsán ismerjük meg életútját és munkásságát, kiemelve őt a feledés homályából.

Szentesi zsidó családban született 1865. március 1-jén; eredeti neve *Czukkermann Móric* volt. Ősei Csehországból települtek át Magyarországra. Az 1848-ban készült szentesi népösszeírásban (amelyben 92 zsidó családfő neve szerepel) a nagyapjáról – *Czukkermann Mózesről* – megtudható, hogy 42 éves szabó, a csehországi Reslav községben született, „becsületes, telepedési engedélye van”; a felesége *Goldner Johanna* 41 éves, Bánát-Szentmiklóson született. Kiderül az is, hogy gyermekeik már Szentesen születtek. Ezek közül a legidősebb *Károly* (Kálmán), aki 1836-ban született; 1861-ben nőül vette *Sonnenfeld Mária* 19 éves hajadont, akitől eddigi ismereteink szerint 8 gyermeke született. *Móric* másodikként jött a világra. Az édesapja tekintélyes kereskedő volt, megyei és városi képviselő, 1896–99 között a szentesi izraelita hitközség elnöke. Szentesen hunyt el 1899. máj. 23-án.

Czukkermann Móric az 1859-ben alapított szentesi négyosztályos református algimnázium jogutód intézményében kezdte meg középiskolai tanulmányait. Tudni kell, hogy az egyházi gimnázium fenntartását az 1871/72. tanévtől a város vette át, egybekötve a polgári fiútanodával. Az intézmény 1874-re hatosztályosra fejlődött, 1878-tól pedig az V. és VI. osztályok tisztán gimnáziumi képzést adtak. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy Károlyi (ekkor még Czukkermann) Mór neve csak az 1877/78. tanévről szóló *Értesítő*ben bukkan fel a III. osztályosok között. (Az első két osztályt valószínűleg a polgári fiúiskola növendékeként végezte.) A III. gimnáziumi osztályba ekkor 21 tanuló járt. Az iskola „nyilvános jellegének” megfelelően valamennyi helyi felekezetbe tartozó diák megtalálható volt. S noha Szentesen a reformátusok és katolikusok voltak túlsúlyban, a gimnáziumi tanulók között a „Mózes-vallásúak” (izraeliták) voltak többségben. (A 21 tanuló felekezeti megoszlása: 12 izraelita, 3 református, 3 katolikus, 1 evangélikus.) Az osztály névsorát tanulmányozva, számos későbbi hírességet fedezhetünk fel közöttük. Károlyi Móron kívül elég csak *Pollák Antalra*, a gyorstávíró világhíru feltalálójára, vagy *Zsoldos Ferenc* Zürichben végzett gépészmérnökre, nagyiparosra, a Csongrád Vármegyei Gazdasági Egyesület elnökére utalnunk, de megemlíthetjük dr. *Vecseri Sándor* ügyvédet, vármegyei főügyészt, kormányfőtanácsost, ill. *Herczka Zsigmond* árvaszéki jegyzőt is. (Egy évvel felettük járt *Várady Lipót Árpád*, későbbi kalocsai érsek.) Az iskolai értesítőtől kitűnik, hogy az alaptárgyak mellett valamennyien tanulták a latin és német nyelveket; Czukkermann (Károlyi) Mór, Zsoldos Ferenc és 6 társuk, ezek mel-

lé felvették a francia nyelvet, majd a gyorsírást is. Tanáraik között olyan rendkívüli egyéniségeket találunk, mint: Zolnay Károly, Balázsovits Norbert, Dósa Elek, Frank Ármin, Pólya Ferenc, Szívós Béla, Szalai István, Zoó János. Említést érdemel, hogy az V. évfolyamban már csak tízen voltak, a VI. osztályt pedig csak nyolcan végezték el 1881-ben. (Egyes adatok szerint Károlyi Mór a gimnáziumot Sopronban fejezte be 1883-ban.)

Ezzel közel egy időben – 1882 végén – *Czukkermann Károly* folyamodványt nyújtott be Csongrád vármegye alispánjához, kérvényezve kiskorú fiúgyermekének – *Mór; József és Manó* – vezetéknévének „*Károlyi*”-ra történő megváltoztatását. *Stammer Sándor* alispán pártolólág terjesztette fel a kérvényt a Belügyminisztériumba. A főhatóság 1883. jan. 16-án kiállította az engedélyt a kért névváltoztatásra. Vagyis főhősünk már *Károlyi Mór* néven kezdte meg orvosi tanulmányait Budapesten.

Károlyi Mór (fiatalkori képe)

1889-ben szerezte meg orvosi oklevelét a budapesti egyetemen. Eredetileg szülész-nőgyógyász akart lenni, de egy tragikus klinikai eset miatt meggondolta magát. Ekkoriban hozta össze a sors *Árkövy József* professzorral, a magyarországi tudományos fogászat meg-alapítójával, aki huzamos ideig Londonban tanulmányozta a fogászatot és szájsebészetet. A nagyhírű fogászmester 1881-ben saját foggyógyászati intézetet nyitott, és miután magántanári képesítést nyert, előbb a Szent Rókus Kórház fogászati osztályának orvosává nevezték ki, 1890-ben pedig az újonnan alapított fogászati klinika vezetését bízták rá. Károlyi Mór orvostanhallgatóként bejáratos lett Árkövy intézetébe, és igen sok fogászati eljárást megtanult. A mestere ösztönzésére a diploma megszerzése után a fogorvosi pályát választotta. 1889-től egy évet Berlinben dolgozott *Warnekros* professzor intézetében, ahol főként a fog-

orvosi technikát tanulmányozta, majd 1890-ben a bécsi egyetem fogászati intézetében lett tanársegéd. 1893-ban magánrendelőt nyitott Bécsben, s praxisát 45 éven át, egészen 1938-ig fenntartotta.

Kapcsolat a szülőfölddel – A Nemzetközi Fogászati Akadémia tagja

A fiatal magyar orvos neve hamarosan általánosan ismertté vált Bécsben. A fogorvos szakma is igen korán felfigyelt rá, amelyet az is bizonyít, hogy 1898 elején a Bécsi Fogorvosok Egyesülete őt választotta meg elnökének. Erről a *Szentes és Vidéke* című újság is hírt adott „Egy földink kitüntetése” címen. A rövid közlemény így szólt: „Olyan kevesen vannak szentesiek, kik hazulról messze idegenbe elszakadva, szülőföldiünknek díszére szolgálnak, hogy mindég örömmel emlékezzünk meg az ily idegenben élő földijeink minden előmeneteléről, vagy az őket ért elismerésről, kitüntetésről. Ma abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy e révén örömet szerezhetünk önmagunknak. Bécsben élő földinket, Károlyi Mór dr. kitűnő fogorvost ugyanis az a megtisztelő kitüntetés érte, hogy a bécsi fogorvos egyesület egyhangú lelkesedéssel őt választotta meg elnökének.” Szakmai hírnevét tovább növelte az a körülmény, hogy praxisa mellett ő lett a császári udvar fogorvosa.

Általános elismertségét az orvostudomány terén elért eredményeinek köszönhetette. Huszár György szaktörténész fogásztörténeti munkáiból tudjuk, hogy Károlyi Mór a gyógyítás mellett főként a fogágy-betegségek kóroktanával és prothetikával (= elpusztult testrészt idegen anyagból készült pótlásának elmélete és gyakorlata) foglalkozott. Nemzetközi elismerést szerzett a traumás fogágy-betegségek kezelésére kidolgozott terápiájával, valamint a korszerű parodontológia két alapvető eljárásának a módszertani megteremtésével. Újszerű megközelítésnek számított, hogy a fogágy-betegségeket a túlterhelésre vezette vissza. Elméletét 1901-ben tette közzé, jelentős szakmai elismerést aratva. A szakirodalomban azóta is „Károlyi-effektusként” emlegetik kóroktani felfedezését, amelynek lényege, hogy az éjszakai fogcsikorgatás okozta túlterhelés a fogak meglazulásához, majd elvesztéséhez vezethet. Huszár György évtizedekkel később megállapította, hogy Károlyi helyes úton járt, és korát messze megelőzte, amikor a fogágy-betegség egyik okát idegrendszeri elváltozás alapján fellépő jelenségben kereste.

Tartós távolléte ellenére Károlyi Mórnak egy percre sem szakadt meg a kapcsolata szülővárosával. Állandó lakhelye Bécsben volt ugyan, de minden évben hosszabb időre hazalátogatott Szentesre. Édesapja 1899-ben bekövetkezett halála után is szoros kapcsolatot ápolt itthoni rokonaival: testvéreivel, a *Polacsek* (*Péter*) és *Buk* családokkal. 1903-ban házat is vásárolt a *Horváth Mihály utcában*, 1905-ben pedig kertet és szántóföldet a Nagyhegyen, lakházzal és udvarral. Tulajdonai révén folyamatosan szentesi adózó polgárnak számított; 1935-ben például bekerült a legtöbb adót fizető (virilis) képviselők névjegyzékébe. Emellett sokfelé jótékonykodott: adományokat juttatott a polgári iskolának és gimnáziumnak, a szentesi önkormányzatnak, különböző egyházaknak. 1924-ben 10 millió korona értékű alapítványt tett egykori iskolája – a szentesi főgimnázium javára –, amelynek „Alapítólevelében” kikötötte, hogy a befizetett összeg éves kamatait két egyenlő részre osztva a gimnázium tanári könyvtárának, valamint az intézetben működő *Segítő Egyesület* könyvtárának gyarapítására kell fordítani. 1933-ban 1000 db téglát adományozott a katolikus Kálvária-temető útjainak kikövezéséhez. Említést érdemel, hogy Károlyi Mór a *Szentesi Chevre Kadisa* (*Szent-*

egylet) egyik jótevőjének is számított, ugyanis bécsi összeköttetései révén közbenjárására báró Springer Gusztáv bécsi lakos 1898-tól egészen az első világháborúig évi 200 koronával gyarapította az egyesület bevételeit.

Egyre hosszabbra nyúló szentesi tartózkodásai idején előfordult, hogy cikket küldött a Szentesi Hírlapnak: 1932 nyarán például az egykor híres szentesi dinnyéről érkezett. Ismertségét, s a személye iránt megnyilvánuló általános tiszteletet jelzi az is, hogy a fenti újság 1935. február végén megemlékezett Károlyi doktor 70. születésnapjáról: „Földink, a Bécsben élő világhírű fogorvos a közeli napokban ünnepli 70. születésnapját. Ez alkalomból nemcsak legközelebbi hozzátartozói, de Szentesen élő nagyszámú tisztelői is többen felkeresték meleg üdvözlésükkel, szerencsekívánataikkal” – írta az újság.

Teltek-múltak az évtizedek, és ez alatt Károlyi Mór Európa-, sőt világhírűvé vált. Ez utóbbi igazolja, hogy 1932 őszén a buenos-airesi székhelyű Nemzetközi Fogászati Akadémia (Academia Internacional de Odontologia) tagjai sorába választotta. Erről az alábbi levélben értesítették Károlyi doktort. „Mélyen Tisztelt Professzor Úr! A fogászati tudomány terén kifejtett kiváló érdemei elismerésül, – ami Önt a nagymesterek sorába emeli –, intézetünk elhatározta, hogy Önnek az akadémikus címet adományozza. Mellékelten megküldjük az akadémia által szerkesztendő tudományos munka tervezetét, amit a fogászati tudományok fejlesztése céljából adunk ki s kérjük, szíveskedjék bennünket erre vonatkozó mérvadó megjegyzéseivel támogatni. Abban a reményben, hogy akadémikussá történt kinevezését szíves lesz elfogadni, köszöntjük Önt legnagyobb tisztelettel!” A rendkívül megtisztelő és örömteljes eseményről a Szentesi Hírlap is beszámolt.

Hazatérés, deportálás, halál

Történelmi tanulmányainkból tudjuk, hogy 1938. március 11-én Bécsben az osztrák náci párt megbuktatta a fennálló osztrák kormányt, másnap pedig a német Wehrmacht alakulatok minden ellenállás nélkül bevonultak Ausztriába. Az ún. *Anschluss* végrehajtásával Ausztria független államként megszűnt létezni. A Harmadik Birodalomhoz való csatolásával a német törvények váltak érvényessé, köztük a zsidó származású személyek üldözése.

A közel fél évszázada Bécsben élő Károlyi Mórnak menekülnie kellett az osztrák fővárosból. Úgy határozott, hogy hazatelepül Szentesre. Azt gondolhatnánk, hogy mi sem természetesebb és egyszerűbb ennél. Utóbb kiderült, hogy nem is olyan könnyű a hazatérés. Ugyanis még érvényben volt az egykor *Kossuth Lajos* és emigráns társai ellen hozott 1879: 50. tc. „A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről”, amely kimondta, hogy azok, akik tartós távollét miatt elvesztették állampolgárságukat, csak úgy kaphatják azt vissza, ha valamelyik magyar település szándéknyilatkozatot tesz befogadásukról. Csakis ennek birtokában kérvényezhetik visszahonosításukat.

A szabályokat betartva, dr. Károlyi Mór orvosprofesszor 1938. október 28-i keltezéssel kérvényt nyújtott be dr. Kanász Nagy Sándor szentesi polgármesterhez a „községi kötelekbe való felvételének kilátásba helyezése iránt”. Kérvényében elmondta, hogy Szentesen született 1865-ben, sőt már atyja is itt jött a világra 1836-ban. „Magamat mindig szentesi állampolgárnak tartottam. Minden esztendőben hosszabb időt töltöttem Szentesen, s különösen 1920 óta, amióta már öregedni kezdtem, az esztendőnek majdnem fele részét Szentesen, vagy fábiáni birtokomon töltöttem. Szentesen 1901 óta házam van, Fábiánban pedig 1903 óta

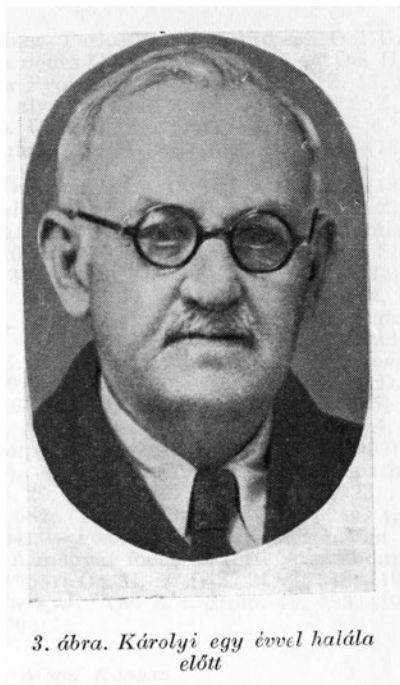
Károlyi Mór szentesi rokonai körében az 1930-as években (jobbról a harmadik)

földbirtokom, úgyhogy Szentesen és Fábánban évente majdnem 5000 pengő adót fizetek, és így az előadottak szerint negyedik évtizede vagyok Csongrád vármegyének adófizetője. Mindezen tények itt Szentesen közismertek. A törvény rendelkezései szerint a fenti körülmények előadása mellett magyar állampolgárságomat vissza kell kapnom. Miután pedig ennek előfeltétele, hogy községi kötelékbe való felvételem kilátásba helyeztessék, tisztelettel kérem: kegyeskedjenek engem visszahonosításom esetére Szentes város községi kötelékébe felvenni” – szólt a hírneves orvos beadványa.

Károlyi Mór kérvényét a városi képviselőtestület 1938. október 28-án tartott közgyűlésén bírálta el. A polgármester indítványozta, hogy a képviselőtestület teljesítse Károlyi doktor kérelmét; a község kötelékébe való felvételi díjat pedig az érvényben lévő szabályrendelet szerint 40 pengőben állapítsa meg. Nagy meglepetésre Dr. Tólas Mátyás tisztiorvos ellenezte a javaslatot, és indítványozta a kérvény elutasítását. Dr. Péter Ernő ügyvéd, városi képviselő (a híres orvos unokaöccse) ezzel szemben elmondta: dr. Károlyi Mór Szentesen mindenki ismeri; a gimnázium javára alapítványt tett, hadikölcsönt jegyzett, tehát mindenképpen méltó arra, hogy kérelme teljesíthessék. Kádár Sándor kőművesmester, szociáldemokrata képviselő kijelentette, hogy a tisztiorvos felfogását nem helyesli; nem lehet megtagadni Károlyi Mór kérelmét. A polgármester a vitát berekesztette és szavazást rendelt el. A felállók nagy számából megállapította, hogy a képviselőtestület a polgármesteri javaslatot nagy többséggel elfogadta. A belügyminiszter 1938. dec. 6-án kiadta a visszahonosítási engedélyt, így Károlyi Mór letehetette állampolgári esküjét dr. Dósa István alispán előtt.

A neves orvos hazatérése után gyógyítást már nem vállalt. A Horváth Mihály utcai házában élt húgával, özv. dr. Ács Vilmosné sz. Czukkermann Erzsébet volt szegedi lakossal. Úgy gondolta, hogy hátralévő éveit gazdálkodással tölti, időnként összejárva a rokonokkal. A tör-

ténelem azonban közbeszólt. 1944 májusában a helyi újságból értesült arról, hogy felsőbb rendeletre Szentesen is felállították a gettót a zsinagóga (ma könyvtár) környékén. *Dr. Takács Edit* kutatásaiból tudjuk, hogy a gettóba egy-egy zsidó család „*egy-két szekrényen, ágyon, asztalon és széken, egy-két váltás ruhán kívül mást nem hozhatott*”. A földszintes kis házakba a zsidókat összezsúfolták, egy család (4–5 személy) egyetlen helyiséget kapott, a melléképületben lévő ún. hátsókonyhákat, félig nyitott folyosókat, magtárakat is önálló helyiségnek tekintették. A Szentesen nyilvántartott 567 zsidó lakosból gettóba zártak 398 főt. Köztük volt az ekkor 79 éves dr. Károlyi Mór és 61 éves húga is. Őket a Vecseri utca 16. számú házban helyezték el.

3. ábra. Károlyi egy évvel halála előtt

A szentesi gettó lakosait 1944. június 16-án, vasúton Szegedre szállították a Cserzy Mihály utcai téglagyárba felállított gyűjtőtáborba. A téglagyár foglyait június 24-én, 27-én és 28-án három transporttal szállították tovább. Az első vonat Auschwitzba érkezett meg, a másik két vonatot a Bécshez közeli Strasshoffba irányították. Dr. Károlyi Mór a csehországi theresienstadti koncentrációs táborba került. Adataink szerint a megpróbáltatásokat idős kora ellenére túlélte. Néhány nappal a tábor felszabadítása után halt meg Theresienstadtban (ma Terezin) 1945. május 17-én. Családja utóbb hazahozatta hamvait, és a szentesi izraelita temetőben helyezték örök nyugalomra. Ápoljuk emlékét, mert rászolgált az utókor megbecsülésére!

IRODALOM

- Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára*: Felekezeti anyakönyvek gyűjteménye: Szentesi Izraelita Egyház anyakönyvei: Házassultak/1861.; Szülöttek/1865.
- Csongrád vármegye alispánjának iratai*: 416/1883.
- Szentes Járási és Városi Földhivatal – Megszűnt régi telekkönyvi betétek*: Szentes 1158.
- Szentes Város Képviselőtestületének jegyzőkönyve*: 267/1938. okt. 28.
- Szentes város polgármesterének iratai*: 8501/1949.
- Levéltári Fotótár*: Horváth Mihály u. 5. sz. ház képe
- Gimnáziumi Értesítő*. Szentes, 1878–1881.
- Szentesi Horváth Mihály Gimnázium iratai* – Dr. Károlyi Mór szentesi állami reálgimnáziumi könyvtári alapítványa, 1924.
- Szentes és Vidéke* (1898) jan. 6. 3. Egy földink kitüntetése
- Szentesi Hírlap* (1932) aug. 24. 3. Mégegyszer a szentesi dinnyéről – Károlyi Mór dr. érdekes levele
- Szentesi Hírlap* (1932) okt. 19. Károlyi Mór dr. kitüntetése
- Szentesi Hírlap* (1933) máj. 21. 5. o. Újabb értékes adományok
- Szentesi Hírlap* (1934) szept. 25. 3. o. Városi virilisek
- Takács Edit: *A szentesi zsidóság adattára – Deportáltak névjegyzéke* (Kéziratban; digitalizált lemezen)
- Nagy Imre (szerk.): *Szentes monográfia*. Bp. 1928. 190., 201., 245.
- Huszár György: Károlyi Mór élete és elmélete. *Fogorvosi Szemle* (1959) 11. sz. 321–331.
- Huszár György: *A magyar fogászat története*. Bp. Orvostörténeti Könyvtár, 1965. 218.
- Harsányi László: *A szentesi izraelita hitközség története*. Bp. 1970. 209.
- Bodrits István: *Károlyi Mór. Szentes életrajzi évfordulói*. Szentes, 1985. 18-19.
- Új magyar életrajzi lexikon* III. (Főszerk.: Markó László) Bp. 2002. 779.

SUMMARY

Dr. Mór Károlyi was born in Szentes (County Csongrád, South-East Hungary) in 1865 in a Jewish family. His original name was Móric Czukkermann – the name was changed to Mór Károlyi in 1883. Károlyi got his medical degree in 1889 at the Budapest Medical University. During his studies he was the student of József Árkövy, the founder of the Hungarian scientific dentistry. Károlyi later practised in Vienna from 1893 up to 1938. His main lines were the etiology of the diseases of the parodontal area and prothetics. Thanks to his special method of curing traumatic parodontal diseases he made an international reputation. In 1932 he won even the membership of the International Academy of Odontology (Buenos Aires). One of his etiological discoveries is still called Károlyi-effect in international terminology. After the so called Anschluss Károlyi had to escape from Vienna. In 1938 he settled back to his native city, Szentes. In 1944, being a Jew he was first internated, then deportated to Theresienstadt. He died some days after the liberation of the camp, 17th May 1945.

LAJOS LABÁDI, MA
archivist
labadi@szentes.hu

AMBULANCE STATION IN CONSTANTINOPLE

GÁBOR DEBRŐDI

One hundred years ago Count *Jenő Karátsonyi* (1861–1933), president of the Budapest Voluntary Ambulance Service (BVAS) suggested to the Turkish Embassy in Budapest the idea that the Hungarian ambulance service could found an ambulance station in Constantinople. At that time, there was no ambulance station in that city of one and half million inhabitants. *János Pallavicini* (1848-1941) ambassador of the Austro-Hungarian Monarchy, started the discussions with his Turkish colleagues. After getting a positive response, the BVAS sent a message to Constantinople and made contacts with Pasha *Ödön Széchenyi* (1839-1922), who had created the first professional fire station in Constantinople forty years earlier, in 1874.

Ödön Széchenyi was originally born in Pozsony, Hungary (present-day Bratislava, capital of Slovakia). His father, Count *István Széchenyi* (1791-1860), who had been called 'The greatest Hungarian' was a determined reform politician and public life leader in the Hungarian reform age. His son, Pasha Széchenyi, also had a genius sense for invention and organizing. In his homeland, he invented many technical, social and financial things, but perhaps the greatest of all his creations was the voluntary and the professional fire department created in Pest (the Hungarian capital city), 1870. He was honored and loved in Hungary and Europe, but his reputation was mainly known in Europe. Because of them the great inventor got a special award, the 'French honor order' from the French emperor, *Napoleon III* (1852-1870) in 1867. After he saw the fire disaster in Constantinople (1870), he decided to help Turkey organize a professional fire department, similar to the one in Pest. The sultan, *Abdulaziz I* (1861-1876), respected Széchenyi due to his early works and achievements throughout Europe, so he entrusted him with organizing the project. Széchenyi moved to Constantinople in 1874. The new fire department was founded (1874) and commanded by him, as a part of the local military service. He was deeply revered in Turkey, so he was given the greatest state award, the *Ozmanje-order* from Sultan *Abdul Hamid II* (1876-1909) in 1899.

After the BVAS had received permission for helping to organize the ambulance station, it sent its ambulance officers, led by ambulance doctor Dr. *Richárd Fiala*, to Constantinople in May 1911. Some days later, BVAS President *Jenő Karátsonyi* and Medical Director Dr. *Aladár Kovách* (1866-1922) followed them. Dr. Kovách was the immediate successor of Dr. *Géza Kresz* (1846-1901), founder of BVAS, the first modern ambulance organization in Hungary, established in 1887. Under Director Dr. Kovách's leadership, several new treatments, research, drugs, and vehicles were introduced for the first time in Hungary. These were continued in those times in the Europe. The Hungarian management was open-handed; thus, the new station was given a fully equipped ambulance horse-coach, ten stretchers, two chirurgic bags, one toxicology bag, and a special bag for burned patients. Furthermore, various transportation equipments were provided as well. The training went on for several weeks, during which Turkish doctors and firemen in the *Taxim* military barrack received instructions all day. Before the opening ceremony, Dr. Kovách conducted several rescue trainings with his Turkish colleagues to make sure they receive the necessary experience. He considered it

very important that local ambulance workers be equipped with all the knowledge necessary to perform successful rescue operations in Constantinople.

The big day, the opening ceremony arrived soon, on May 13, 1911. The atmosphere was intense at the arrival of the high-ranking guests: the Turkish foreign and military ministers, the governor of Constantinople, officials of foreign embassies, public figures, doctors, journalists, inhabitants, and members of the local Hungarian colony. The rescue presentation was successful; and at the end of the ceremony, Pasha Széchenyi was presented with Great Gold Medal Award of the BVAS by President Count Karátsonyi. The Pasha was fighting his tears while thanking the president. The pasha said: *"This medal has ever so much value for me, because there are Hungarian words carved on its surface, it was given to me by a Hungarian, and it reminds me of my Hungarian homeland."*

The new ambulance station was organized on military basis, as the local fire station. Its equipment was stored in the Taxim Barrack, while the station itself was situated in the Austro-Hungarian Monarchy's Hospital. The patients were transported to the hospital's special admission department which was headed by Dr. *Erlich*, chief chirurgic, who previously held the same position in Vienna. Non-Austro-Hungarian patients were transported to other hospitals after receiving first-aid treatment. The ambulance workers were trained soldier-fire-fighters, who protected the city of fires and disasters, and performed the local inhabitants' life-saving.

The news of the success the new ambulance station created great sensations in both Turkey and Hungary. The Turkish Cabinet Office sent telegrams to the Austro-Hungarian king, *Franz Joseph I* (1848-1916), the crown prince, *Franz Ferdinand* (1863-1914), Archduke *Joseph* (1872-1962), who was protector of the BVAS, and also to the Hungarian Prime Minister, *Károly Kuen-Héderváry* (1849–1918). Some days later, the Turkish emperor, Sultan *Mehmed V* (1909 – 1918) met the Hungarian delegation. On the same day, Crown Prince *Yusuf Izzettin* (1857–1916) met them, too.

The establishment of the first Constantinople ambulance station was a great success, which was a result of the teamwork of Turkish officers and Hungarian ambulance officers and doctors in 1911.

We owe our gratitude to our great ancestors.

LITERATURE

- DEBRŐDI, Gábor (2012) *A magyarországi mentésügy története (1769-2012)*. Készült a szervezett magyarországi mentés 125. évfordulóján. Budapest: Magyar Oxyologiai Társaság.
- DEBRŐDI, Gábor (2008) Mentőszolgálat Konstantinápolyban. *Mentők Lapja*, 3. 23.
- FELKAI, Tamás (1987) Magyar mentéstörténet. In: Cselkő László. *Jubileumi emlékkönyv a szervezett magyar mentés centenáriumán*. Budapest: Országos Mentőszolgálat, 7-59.
- KOVÁCH, Aladár (1911) Alapításunk Konstantinápolyban. *Mentők Lapja*, 9 (6) 81-86.
- RONCSIK, Jenő (1938) Gróf Széchenyi Ödön. Debrecen: Magyar Tűzoltó Szövetség.
- SZILÁGYI, János - SZABÓ, Károly (1986) *A tűzrendészet fejlődése az őskortól a modern időkig*. Budapest: BM. Könyvkiadó.

ÖSSZEFOGLALÁS

Száz évvel ezelőtt Karátsonyi Jenő gróf, a Budapesti Önkéntes Mentő-Egyesület (BÖME) elnöke azt tanácsolta a török kormánynak, hogy létesítsen Konstantinápolyban mentőállomást. Az osztrák-magyar követség közreműködésével a kormány hamarosan felvette a kapcsolatot Széchenyi Ödön pasával (1839-1922), aki 1874-ben Konstantinápoly első tűzoltóállomását alapította meg, így nagy becsben állott a török udvarnál. Széchenyi közbenjárására a török kormány és a hadsereg biztosította a szükséges eszközöket és anyagiakat. A BÖME hathatós segítségével, Kovách Aladár, illetve Fiala Richárd irányításával hamarosan sikerült is létrehozni az első konstantinápolyi és egyben törökországi mentőállomást, amelyet 1911 május 13-án avattak föl, nagy nemzetközi feltűnést keltve és elismerést aratva.

GÁBOR DEBRŐDI, MA

director

Géza Kresz Ambulance Museum

mentomuzeum@gmail.com

KRÓNIKA

HALOTTAINK

CZÁR KATALIN
(1977-2014)

Czár Katalin Budapesten született 1977-ben. A Városmajori Gimnáziumban érettségizett, majd a Károli Gáspár Egyetemen tanult történelmet. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán német nyelvtanári képesítést is szerzett. Doktori iskoláját az ELTE Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszékén végezte.

2004 óta a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársa volt. Itt múzeumpedagógusként, kulturális szakemberként, emellett kurátorként is dolgozott. Nevéhez fűződik a Múzeum új múzeumpedagógiai koncepciójának kidolgozása, a múzeumi andragógia bevezetése, a senior korú látogatók számára múzeumi órák kidolgozása.

Az új utak keresése egész életében jellemezte, több európai országban járt tanulmányúton, hogy megismerje a múzeumi edukáció ottani fejlesztéseit. Tapasztalatait számos konferencián, bemutató órán ismertette a kollégáival. Szakmai hozzáértésének elismeréseként, mint pedagógiai szakértő, a Tempus Közalapítványnál, a nemzetközi pályázatok elbírálásában vett részt.

A világot megismerni akaró kíváncsisága ösztönözte akkor is, amikor újabb és újabb nyelveket tanult, hogy az adott országokat saját nyelvükön tudja felfedezni.

Méltatlanul rövid életet élhetett.

Scheffer Krisztina

FORRAI GYÖRGY
(1930-2014)

Forrai György Budapesten született, 1930-ban. Szülővárosa orvosegyetemén, 1956-ban szerzett summa cum laude minősítéssel általános orvosi diplomát. Már egyetemista korában részt vett az egyetem Kórélettani Intézetének kutatómunkájában, rendszeres előadója volt a Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak is.

Gyógyítói pályáját még hatodévesen, a II. sz. Gyermekklinikán kezdte, s 1963 novemberéig dolgozott a klinikán. Gyógyítói, oktatói tevékenysége mellett tudományos munkát is végzett: tagja volt az első hazai gyermek szívsebészeti-belgyógyászati teamnek, amelyet Petényi Géza irányításával Littmann Imre és Fonó Renée vezetett. Ellátta az akkori Bábaképző Intézet Újszülött Osztályának felügyeletét is. Számos előadást tartott hazai és külföldi kongresszusokon. Megtanult angolul, németül és franciául (az első két nyelvből nyelvvizsgát is tett).

1963. november 1-jétől Budapest XIV. kerületében körzeti gyermekorvosként helyezkedett el (később körzeti gyermek szakfőorvos lett). Ebben a beosztásban 1995. december 31-ig

dolgozott, melléktevékenység gyanánt pedig iskolaorvosként is működött. 1986-ban, elnyerte a biológiai tudomány kandidátusa tudományos fokozatot. (Disszertációjának címe: *Human Polymorphisms in Hungarian Samples*). Gyakorló orvosi munkája mellett 10 éven keresztül, docensként különböző szaktárgyakat adott elő az OTI Egészségügyi Főiskolájának Védőnői Karán. Tagja volt az International Association of Human Biologists-nek, a Magyar Orvosok és Képzőművészek Körének, szerepelt a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagjai között, és részt vett az MTA Nagyszótárának szerkesztésében is. Kétszer nyerte el az Orvosi Hetilap Markusovszky-díját.

Művelődés- és orvostörténeti munkásságát 1986-ban kezdte meg. Publikációinak száma félezer körüli, ezek kisebbik része tudományos cikk, könyvrészlet, nagyobbik része ismeretterjesztő céllal, remek stílussal és nagy műveltséggel megírt orvostörténeti munka. Forrai könyvei, tanulmányai főleg az Ó-és Újszövetség orvosi szempontból fontos szövegeit elemzik, magyarázzák. 1986 óta orvostörténeti-művelődéstörténeti témákból 13 könyve jelent meg, köztük az igen sikeres *Miért lesték meg Zsuzsannát a vének: Kultikus gyógymódok, legendák - mai szemmel* (1986), *Dávid király, a lányok kedvence* (1998), *Édes élet az ezredfordulón* (1998), a *Gyógyítások könyve. Lehet-e orvosi lexikon a Biblia?* (2000), illetve az *Orvosszemmel a képtárakban* (2011). Utolsó, Józsa Lászlóval közösen írt könyvének (*Az orvos nyomoz. Miben haltak meg a halhatatlanok?*) bemutatóját sajnos már nem élhette meg.

Szeretettel, tisztelettel emlékezünk rá.

Magyar László András

HONTI JÓZSEF (1936 - 2014)

2014. december 16-án váratlanul elhunyt Honti József, a Magyar Orvostörténelmi Társaság volt főtákará, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság volt alelnöke, Társaságunknak újjáalakulásától (1966) tagja.

Honti József Balatonfüreden született, orvosi tanulmányait 1962-ben fejezte be a Budapesti Orvostudományi Egyetem Általános Orvostudományi Karán. Belgyógyász szeretett volna lenni, végül patológus lett, előbb a Szent István Kórházban működött, majd a Balassa János Kórház (Budapest, Vas u.) főorvosa lett. 1972-ben igazságügyi orvostani képesítést szerzett, 1974-1979 között az I.sz. Kórbontani és Kísérleti Rákkutató Intézetének munkatársaként is dolgozott, elnyerte a docensi címet. Kutatási területe a neurológia, a Hann-szindróma patológiájának leírása lett. A medikusok százai sajátították el tőle a szakmaszeretetet, a patológia szépségeit.

Pályakezdesének elején szerette meg az orvostörténelmet, kapcsolódott be a Magyar Orvostörténelmi Társaság életébe. 1972-től titkára, majd 1990-től főtákará lett a Társaságnak, az 1970-es évektől majdnem minden nemzetközi orvostörténeti kongresszus résztvevője lett. Talán ennek is köszönhető, hogy a rangos nemzetközi társaság alelnökének választotta, e minőségében nemcsak kezdeményezője, hanem egyik szervezője is lett a Budapesten rendezett nemzetközi orvostörténeti kongresszusnak. Résztvevője lett több olyan nemzeti orvostörténeti kongresszusnak, konferenciának, ahová az 1990-es években csak nehezen jutott el a kutató. A többirányú tevékenysége mellett megírta Bright, Paget, Vogt, Leriche, Aschoff, Potter ma-

gyar kapcsolatait, Gömöri, Marek, Arányi, Genersich, Budai, Romhányi életének kevésbé ismert részleteit. Társszerkesztője volt a Híres Magyar Orvosok több kötetes munkának, a Magyar Életrajzi Lexikonnak, az Orvostörténeti Közlemények szerkesztőbizottságának, évtizedeken át munkatársa volt az Orvosi Hetilap szerkesztőségének. Orvostörténeti munkásságáért elnyerte a Zsámboky János díjat és a Wessprémi István jutalomérmét, két ízben az Orvosi Hetilap Markusovszky díjjal tüntette ki.

Könyvszerető ember volt, rendszeresen látogatta az Orvosegyetem könyvtárát, az Orvostörténeti Könyvtárát, gyűjtötte a régi tankönyveket, de jeles óragyűjteménnyel is rendelkezett.

Élete utolsó évtizedében betegeskedett, ezért is mondott le tisztségéről, de nem szakadt el a társasági élettől.

Emlékét őrizzük, nyugodjék békében!

Kapronczay Károly

JÓZSA LÁSZLÓ
(1935 – 2014)

Debrecenben született, itt végezte középiskolát, folytatott orvostudományi tanulmányokat, 1959-ben avatták orvosdoktorrá, 1962-ben patológusi képezést szerzett. 1959-1968 között a Bács- Kiskun megyei Kórház prosecturáján beosztott orvos, 1965-től főorvos, 1978-1986 között intézeti tudományos és kutatási igazgató. 1972-ben az orvostudományok kandidátusa, 1980-ban doktora lett. 1986-1999 kötött a tamperei orvostudományi egyetem meghívott kutatási professzora. 1999-ben nyugdíjba vonult, feladva a városi életet, egy Debrecen környéki kis faluba költözött.

Tudományos munkássága két nagy területet, a patológiát és az orvostörténelmet, ezen belül különösen a paleopatológiát ölelte fel. Paleopatológiai tudását igen értékes ikonográfiai elemzéseiben is kamatoztatta. Mint patológus, főleg a mozgásszervek kórtanával foglalkozott. Nagy érdeklődéssel fordult a bizantológia felé, főleg a bizánci medicina története érdekelt. Jeles munkákat írt a bizánci kórházi kultúráról, az orvoseképzésről, az ókori járványos betegségekről, a sírleletekben talált kóros elfajulásokról és a trepanáció hazai történetéről is.

Orvostörténeti-ismeretterjesztő könyveiben a vizsgált kérdésekre mindig igyekezett racionális, egyértelmű válaszokat adni. Főbb orvostörténeti munkái *Akupunktúra és moxibusztio. Gyógymód vagy mágia?* (1986), *A honfoglaló és Árpád-kori Magyarország egészsége és betegségei* (1996) *Középkori uralkodóink betegségei* (2010) *Névvel jelölt szindrómák* (1994) *Paleopathologia. Elődeink betegségei* (2006) *Szex a középkori Magyarországon* (2001). Utolsó, Forrai Györggyel írott könyvének sikerét már nem élhette meg.

Tagja volt a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, ahová 1974-ben lépet be. Tamperéből visszatérve rendszeresen látogatta a MOT tudományos üléseit, maga is gyakran tartott előadást a legkülönbözőbb témakörökben.

Nagy tudású, de magányos embernek tűnt. Gyógyíthatatlan betegsége szakította el Társaságunktól.

Őrizzük emlékét.

Kapronczay Károly

KÁKAY-SZABÓ GYÖRGYNÉ. VÉRTESSY ILSE
(1920 – 2015)

Nagyszebenben született, édesapja, Vértessy János ezredes 1945. február 11-én Budavár védelmében esett szovjet fogságba, és a helyszínen agyonlőtték. Kákay-Szabó György festőművész, kiváló restauráló (MS mester szignójának azonosítója) felesége lett, mellette vált kiváló restaurátorrá. 1961-ben került az akkor szervezés alatt álló Orvostörténeti Múzeum személyi állományába, igaz akkor még a Könyvtár egyik helyiségében volt a restauráló műhely, ott kezdődött el az intézeti gyűjtemény restaurálása. Intézetünkhöz kerülésében nagy szerepe volt Palla Ákos igazgatónak, aki az 1930-as évek közepén Kákay-Szabó György munkatársa volt a Szépművészeti Múzeumban, hiszen ő maga is kiváló festmény-restaurátor volt.

Kákay-Szabó Györgyné nyugdíjba vonulásáig - majd negyven éven át – a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum munkatársa volt. Nehezen lehetne „behatárolni” azokat a műtárgy-gyűjteményeket, amelyekkel foglalkozott. Maradandó munkái múzeumunk nagyméretű festményei, de részt vett állandó kiállításaink (1965, 1968, 1974, Arany Sas Patikamúzeum 1981) tárgyi anyagainak előkészítésében és restaurálásában. Ez vonatkozik a kőszegi és a székesfehérvári patikamúzeumokra is, ahol a kiállított fa állvány-edényzetnél – a többszöri átfestés rétegei alatt – megtalálta az eredeti 18. századi festéseket. Körülötte alakult ki a múzeum több szakemberből álló restaurátor műhelye. Sokoldalúsága, csendes modora intézetünk minden munkatársát megragadta, már nyugdíjba vonulása is nagy vesztesége volt intézetünknek.

Emlékét őrizzük.

Kapronczay Károly

Emlékezés Ilsére

Kákay-Szabó Györgyné, Ilse, később sokunk számára Ilze néni, egyik legelső munkatársa, „alapító tagja” volt a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak. Bár fiatal özvegyként kezdte munkáját, belenőtt – hozzákorosodott – a Múzeum későbbi Nagy Öregjeihez, akik a Múzeum fénykorában, a 60-as évek végén és a 70-es években alkották a törzsgárdát. E Nagy Öregek, tudós orvosok, gyógyszerészek, történészek, restaurátorok, több nyelven beszélő teremőrök tették – az akkor még ifjú Antall József vezetésével – az Orvostörténeti Múzeumot egy szakmúzeum szintjét messze meghaladó, kivételes művelődéstörténeti intézménnyé. Közülük már csak kevesen vannak közöttünk.

Ilse 1962-ben kezdett el dolgozni, még a Török utcában, a tervezett Semmelweis Emlékház addig begyűjtött anyagán. Az 1968-ban megnyitott, *Képek a gyógyítás múltjából* című állandó kiállítás tárgyait, a hatalmas bronz üstöktől kezdve, az orvosi műszereken át a Szentlélek Patika iker cégtábláig, mind Ilse javította, tisztította, restaurálta. Ő hozta ezeket a műtárgyakat olyan állapotba, hogy régi szépségükben ragyogjanak és kiállíthatóak legyenek. Később, amikor a restaurátor-műhely több munkatárssal bővült, a képrestaurálás lett Ilse szakterülete. A Múzeum gazdag festménygyűjteménye tanúsítja e téren végzett nagyszerű munkáját.

Emellett, Ilze mindig talált magának valami speciális feladatot is. A 80-as években a csúf, értéktelennek tűnő, festett, fa patikaedényekben is meglátta az értéket. Aprólékos műgondtal leszedte a századok folyamán egymásra rakódott átfestéseket és feltárta az edények legrégibb, sokszor valóban gyönyörű állapotát. Ezzel a munkával megsokszorozta a gyűjtemény értékét. De ahhoz is volt energiája, szíve, hogy a kollégák gyermekeit pl. csudaszép festett Betlehemessel lepje meg, amit máig féltve őriznek.

Hosszú, gazdag, olykor igencsak küzdelmes életet élt. 95 éves korában távozott el. Volt kollégái, munkatársai, barátai szeretettel és tisztelettel őrizzük emlékét.

Szlatky Mária

KARASSZON DÉNES (1925 – 2014)

2014. november 14-én elhunyt Karasszon Dénes, a hazai és a nemzetközi orvos- és állatorvos történeti társasági közelet ismert egyénisége, egyetemi tanár, az MTA doktora, a Magyar Orvostörténelmi Társaság volt elnöke, tiszteletbeli elnöke.

A Sárospataki Református Főgimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Állatorvostudományi Főiskolán folytatta tanulmányait, 1949-ben avatták állatorvosdoktorrá. Kutatóorvos típus volt, végzése után előbb az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet agyszövetetani laboratóriumában, majd a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara Ideg- és Elmeklinikájának neuropatológiai laboratóriumában volt tudományos munkatárs. Tudását mélyítette – a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként – a bécsi Ideggyógyászati Intézet laboratóriumában. Hazatérése után megszervezte és vezette az Országos Közegészségügyi Intézet neuropatológiai laboratóriumát, majd ezt tette a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége által fenntartott Vakvezető Kutyaképző Iskolájában is, ahol megszervezte a neuropszichológiai laboratóriumot. 1965-ben megvédte az összehasonlító és kísérletes idegkórtan tárgykörében készített kandidátusi értekezését. Elismert hazai és nemzetközi szakemberként tartották számon.

Munkásságának talán legismertebb területe az orvos- és állatorvostörténet volt, az Állatorvostudományi Egyetemen e tárgykört adta elő, a második világháború éveiben elpusztult állatorvostörténeti gyűjteményt újjászervezte. Elsősorban neki köszönhető, hogy 1984-ben megnyílt az Állatorvostörténeti Gyűjtemény, amely ma az egyetemi Állatorvostudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum legfontosabb része. 1958-ban már tagja lett az Orvostörténeti Szakcsoportnak, 1966-ban egyik alapítója a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, amelynek 1974-1990 között alelnöke, 1990-1995-ben főtitkára, 1995-2000-ben elnöke volt. 2002-ben a Társaság tiszteletbeli elnökké, a Wesszprémi István Emlékbizottság társelnökévé választotta. Tudományos és társaságszervezői munkásságát a Társaság még 1974-ben Wesszprémi István emlékéremmel ismerte el. Szakmai pályafutásának csúcspontját 1995-ben érte el, amikor elnyerte az MTA doktora címet.

Sokoldalú tudományos munkásságát tükrözi, hogy tagja volt a Nemzetközi Orvostörténeti, a Nemzetközi Állatorvostörténeti, és a Nemzetközi Egyetemtörténeti Társaság magyar bizottságának, a Magyar Állatorvosok Világszervezetének, valamint a Nemzetközi Neuropatológiai Társaságnak. Szerkesztőbizottsági tag volt az Orvostörténeti Közleményekben,

a Magyar Tudóslexikon, a Híres Magyar Orvosok sorozatban, a Magyar Katolikus Lexikon, az Orvosi Hetilap, a Magyar Állatorvosok Lapja és számos egyéb szakmai kiadvány munkatársa volt. Emlékezetes monográfiát írt Hutyra Ferencről (1975), a 200 éves magyar állatorvosképzésről (1987) (angolul 1988), az immunológia magyar mestereiről (1992), Marek Józsefről (2003), Janny Gyuláról (2004), a magyar állatorvoslás kultúrtörténetéről (2005), a történelem sodrába került állatorvosokról (2010), Jármay Károlyról (2011), végezetül az állatorvoslás történetének ikonográfiájáról (2013). Fő műve az Akadémiai Kiadónál, 1988-ban megjelent, az állatorvoslás művelődéstörténetét átfogó szemlélettel feldolgozó *A concise history of veterinary medicine* volt. Ám a felsoroltakon kívül számos egyéb magyar és idegen nyelvű közlemény került még ki tolla alól.

Emlékét őrizzük.

Kapronczay Károly

VÁMOS ÉVA (1950-2015)

2015. július 25-én hosszantartó betegség után elhunyt Vámos Éva, az Országos Műszaki Múzeum ny. főigazgatója, a muzeológusi és tudománytörténeti közélet ismert egyénisége. 1973-ban végzett az ELTE BTK történelem-angol szakán, majd első és egyetlen munkahelyére, az Országos Műszaki Múzeumba került, ahol szinte minden múzeumi posztot, beleértve a főigazgatói tisztséget is, működött. Elkötelezett híve lett a műszaki muzeológiának, a technikatörténetnek, amely tárgykörön belül konferenciákat, országos értekezleteket szervezett. Ezek közül kiemelkedett a magyar tudomány és technikatörténeti konferencia, amelynek első tudományos rendezvényét 1974-ben nyitották meg. Szervező és vezető tisztséget viselt az ICOM Magyar Nemzeti Bizottságában, annak nemzetközi szervezetében, sőt a Nemzetközi Tudománytörténeti és Filozófiai Unióban, az utóbbinak főtitkárhelyetteseként 2009-ben Magyarországon megszervezte a XXIII. Nemzetközi Tudomány- és Technikatörténeti Kongresszust Múzeumi és közéleti tevékenysége mellett elmélyült kutatásokat végzett a technikatörténet vonatkozásában, e tárgykörből kandidátusi fokozatot szerzett. Publikációi és tudományos értekezései zömében angol és német nyelven jelentek meg.

1973-tól tagja volt a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, a Budapesten megrendezett nemzetközi orvostörténeti kongresszusok (1974, 2006) szervezőbizottságának tagjaként jelentős munkát végzett a hazai orvostörténelem külföldi népszerűsítésének vonatkozásában.

Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett, megpróbáltatásait türelemmel viselte.

Nyugodjék békében!

Kapronczay Károly

**A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG
ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
PROGRAMJA**

(2014. november 6. – 2015. augusztus 20-ig)¹

2014

November 15

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Török Pál „Nehéz hivatása közben a művészetek árnyékában üdíté lelkét”

Süille Tamás: A Dunántúli Belgyógyász Vándorgyűlések numizmatikai emlékei

Jakó János: Az I. világháború katonai egészségügyének magyar numizmatikai emlékeiről

November 20.

A MOT tudományos ülése

Program:

Romics Imre: A 95 éves Urológiai Klinika története

December 4.

A MOT Schultheisz Emil professzor tiszteletére rendezett emlékülése

Megemlékezéseket tartottak:

Forrai Judit, Gazda István, Jávor András, Kapronczay Károly, Magyar László András, Varga Benedek

2105

Január 29

A MOT tudományos ülése

Program:

Debrődi Gábor: Széchenyi Ödön, a török mentőszolgálat megalapítója.

Lipp Mónika: Az egri Irgalmas rendi kórház 18 századi története és berendezésének rekonstrukciója

¹ Előző, 2014. évi számunkat is már novemberben nyomdába kellett adnunk, így a 2014 év végi programok kimaradtak. Ezeket itt ismertetjük

Február 11

A MOT Fogászattörténeti Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Simon Katalin: Az egyetemi szintű speciális orvosképzés kezdetei Nagyszombattól Pestig
Kóbor András: Az arc- és állcsontsérülések ellátásának lehetőségei az I. világháborúban.
A stomatológusok szerepe a „háborús körülmények közt”

Február 12

A MOT Közgyűlése

Program:

Elnöki megnyitó

Főtitkári beszámoló

Szakosztályi beszámolók

Költségvetési beszámoló

2015. évi programok

Február 13

A MOT és a SZIE Állatorvos-tudományi Kar emlékülése Magyary-Kossa Gyula születésének 150. évfordulója tiszteletére

Program:

Megnyitó: *Réthelyi Miklós, Szél Ágoston, Sótonyi Péter*

Kapronczay Károly: Magyary-Kossa Gyula helye a hazai orvostörténet-írásban

Sótonyi Péter: A magyar állatorvoslástörténet-írás nagyjai

Kótai István: A háttérben: A Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola

Gazda István – Perjámosi Sándor: Magyary-Kossa Gyula életmű-bibliográfiája

Kapronczay Katalin: Magyary-Kossa Gyula és a magyar orvosi nyelvújítás

Gálfi Péter – Koósné Török Erzsébet: Az állatorvis gyógyszertan oktatásának története és az újra felfedezett Magyary-Kossa (A Kóssa-reakció)

Molnár László: Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti képgyűjteménye

Orbán Éva: Magyary-Kossa Gyula öröksége és az állatorvos-történeti emlékek gondozása

Február 26.

A MOT tudományos ülése

Program:

Somogyi László: Tudomány kontra tradíció – modern orvoslás és alternatív válaszok az 1872-1873. évi kolerajárvány alatt

Godinek Ibolya: A háború biológiája. Eugenika és fajvédelem az első világháború alatti Magyarországon

Április 16.

A MOT ünnepi ülése a Weszprémi-emlékérem átadása alkalmából

Program:

A díj átadása

A kitüntetett előadása:

Balázs Péter: A magyar egészségügy teljes megújításának eddig ismeretlen tervei a 18. század végén

Április 22.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Jakó János: In memoriam dr. Honti József

Baranyi Anna: Telcs Ede orvosportréi és éremművészeti munkásságának áttekintése

Csoma Zsigmondné – Nagy Anita: Újabb Semmelweis-érmek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményében

Április 23.

A MOT tudományos ülése

Program:

Simon Katalin: Magyar-erdélyi-román kapcsolatok a nagyszombati, budai, majd pesti egyetem orvoskarán – a kezdetektől 1848-ig

Vértes László: Rutich Jenő belgyógyász professzor 125 éve született

Vértes László: Juhász Jenő patológus professzor, orvostörténész 30 éve halt meg

Május 13.

A MOT Fogászattörténeti Szakosztályának tudományos ülése

Program:

Matekovits György: Pápai Páriz Ferenc Pax Corporisának fogorvosi vonatkozásai

Dezső Krisztina: Egy csapatorvos hétköznapijai az első világháborúban. Berde Károly hadi-naplói

Május 14.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága közös Benedek István emlékülése

Program:

Kapronczay Károly: Semmelweis életművének kutatói

Varga Benedek: Benedek István az orvostörténész

Gazda István: Benedek István a tudománytörténész

Május 28.

A MOT tudományos ülése

Program:

Nagy Zoltán Zsolt: A trachoma kór- és gyógytana – ahogyan Kerekes Pál látta 1904-ben

Kerekes Pál: A múlt megszólal – e könyvek a gyógyásztörténet szolgálatában

EGYÉB HÍREK**2014**

Szeptember 23-án a Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika és a Moravcsik Alapítvány közös rendezésében „Pszichiátriai ellátás, oktatás és kutatás a 20. század elején, Magyarországon” címmel, Fischer Jakab-emlékülésre került sor. Az ülésen Bitter János, Fischer János, Kapronczay Károly, Katarina Pekarova és Baran Brigitta tartottak előadásokat Fischer Jakab életművéről.

Október 1 és november 15. között a SOMKL három előadással vett részt a Múzeumok Őszi Fesztiválján (Horányi Ildikó: Látszatos halál, Varga Benedek: Az erényöv titkos története - lehull a lepel, Magyar László András: A vámpír, mint kórokozó). A program egy épületet bemutató érdekes ismeretterjesztő előadással (Magyar László András: „Járt-e Cecil a Török utcában?”), egy könyvbemutatóval egybekötött kerekasztal-beszélgetéssel (Irodalom és Medicina: „Kitömtött barbár” a múzeumban), egy, az időszaki kiállításához tartozó szombat délelőtti programmal (A Nagy Rajzolás – A Nagy Vágás), egy múzeumelméleti, szakmai előadássorozattal (Pilla a tokban) és egy poszterkiállítással (Ércnél maradandóbb. Magyar orvosok, akiknek nevét alkotásaik őrzik. Kurátor: Szabó Katalin) egészült ki.

November 18-án a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban Szabó Katalin rendezésében megnyílt az „Aere perennius. Magyar orvosok, akiknek nevét alkotásaik őrzik” című időszaki poszter-kiállítás. A megnyitót Varga Benedek és Szél Ágoston tartotta. Köszöntőt mondott Szende Béla.

November 28-án az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, az Orvosi Tudományok Osztálya, a PPKE BTK Mezopotámiai orvosi szövegek kutatócsoport, a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia szervezésében tudományos ülésre került sor „Az orvosi nyelv az ókorban” címmel. Az ülésen előadást tartottak Bösze Péter, Bácskay András, Esztár Réka, Győry Hedvig, Fröhlich Ida, Gradvohl Edina, Németh György és Földy Attila

December 28-án a Szent János Kórház és Észak-budai Egyesített Kórházak - Tudományos Bizottsága, a MOT Fogászat Történeti Szakosztálya, valamint a Magyar Természettudományi Társaság Tudománytörténeti Szakosztálya rendezésében a Szent János Kórházban, a holokauszt 70. évfordulójára s ennek orvostörténeti vonatkozásaira emlékeztek. Előadást tartottak: Schmidt Mária, Kathy-Horváth Lajos, Forrai Judit, Szalai György, Kendefi Gábor és Katona József.

A MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjteményének „Nem művészkórház, de...” című, 2014-ben megnyílt állandó kamaratárlatán orvosok és páciensek alkotásai láthatók. A MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény (1067 Budapest, Teréz krt. 13.) kizárólag bejelentkezéssel kutatható és látogatható.

2015

Március 26-án a Kresz Géza Mentőműzeumban megnyílt a Reményi József fotográfiáiból rendezett „Ember az embertelenségben, kórházvonattal a Don-kanyarban” című kiállítás. A kiállítást Véghné Reményi Mária, Gorove László és Debródi Gábor nyitotta meg.

Április 10-től május 17-ig a Magyar Természettudományi Múzeum Múmiavilág című kiállításában Arányi Zoltán múmiája reprezentálta a 19. századi mesterséges mumifikálást, balzsamozást. Arányi Zoltán (1856- 1861 körül) múmiája 1969-ben került a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (SOMKL) gyűjteményébe, amelyet a SOTE I. sz. Kórbontani Intézete ajánlott fel az akkor még új intézmény számára.

Április 23-án a Parlament Felsőházi Termében vette át Varga Benedek főigazgató a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala különlegesen innovatív teljesítményekért járó Millenniumi Díját, amelyet 2015-ben, a S’39 Hybrid Design Manufacture és a Snétberger Zenei Tehetség Központ mellett a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár nyert el. A díjat Bendzel Miklós adta át.

Április 24-én a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeumban nyílt meg Galambos István és Magyar László András rendezésében „A növények országa – herbáriumok, füveskönyvek” című időszak kiállítás. A kiállítást Galambos István és Papp Nóra nyitotta meg.

2015-ben a nőnap témája a terhesség, testkép és a nőgyógyászat volt. Tárgyak és tapasztalatok címmel a múzeum állandó kiállításában orvos, dula, filozófus beszélgetett arról, hogyan változik a női identitás a terhesség során, miként befolyásolja a közgondolkodás a terhesség alatt a női testképet, a nők saját magukról alkotott véleményét, hogyan látja az orvostudomány, az orvosi gyakorlat a magzatot hordozó női testet?

Május 7-én a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban, Szabó Katalin rendezésében megnyílt „Az izgalom biológiája. Selye János és a stresszelmélet dimenziói” című időszak kiállítás. A megnyitó beszédeket Somogyi Árpád és Szabó Sándor tartotta. A kiállítás látványtervét a Heon Lab, Bartha Tamás és György Á. Hunor készítette.

Május 16–17-én már huszadik alkalommal rendezték meg a Múzeumok Majálisát a Nemzeti Múzeum kertjében. Az évfordulóhoz tervezett – a kromoszómával kapcsolatos, Kómar Hanna által tervezett - játék és dekoráció a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumnak a Nemzeti Múzeum által meghirdetett versenyben különdíjat hozott.

Június 11-én A Szépirodalmi Figyelő irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban mutatta be legfrissebb számát (2015/2). A kötetben olvasható tanulmányok azt vizsgálják, a szövegek hogyan segítik, vagy épp nehezítik a megértést, milyen módon jelenik meg a szöveg a múzeumi térben, hogyan kapnak helyet a különböző szövegek egy intézmény, egy kiállítás vagy egy gyűjtemény kommunikációjában.

Június 17-én a Gyógynövénykutató Intézet rendezésében megemlékezésre került sor a Magyar Királyi Gyógynövénykísérleti Állomás alapításának centenáriuma alkalmából. kö-

szöntőket a következők mondtak: Penke Botond, Paál Tamás, Szökő Éva, Hankó Zoltán, Máthé Imre, Radó András, Greskovits Dávid. Előadásokat Kniczky Márta, Dános Béla és Pallos József Péter tartott.

Június 20-án a Múzeumok Éjszakája című országos programsorozaton a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tematikája elsősorban az aktuális időszaki Selye-kiállításunkhoz kapcsolódott. Három (Németh György, Tari Annamária és Varga Benedek) a stressz és a szerelem kapcsolatát bemutató előadás hangzott el. A kiállítást magát a tárlat kurátora, Szabó Katalin mutatta be a közönségnek.

Július 1-én a világhírű magyar orvos születésének 197. évfordulóján, Semmelweis Ignác szülőházában, a róla elnevezett orvostörténeti múzeumban Valent Sándor, az Egészségügyi Finanszírozási és Minőségbiztosítási Igazgatóság orvos-igazgatója mondott beszédet. Semmelweis sírjára Timár József rektor-helyettes, Szász Károly kancellár, majd Varga Benedek helyezte el koszorút. A Semmelweis Napi ünnepi programsorozat a SOTE Belső Klinikai Tömb udvarán, Semmelweis Ignác szobránál, majd a Nagyvárad téri Elméleti Tömb Dísztermében folytatódott.

Augusztus 13-án a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban Varga Benedek főigazgató emlékbeszédet tartott Semmelweis Ignác halálának 150. évfordulója alkalmából. Az egybegyűlteket Szel Ágoston és Réthelyi Miklós üdvözölte.

Beszámoló a XII. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetemről (Szeged, 2015. július 9-12.)

A XII. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem helyszíne ismét egy olyan város volt, ahol sok évtizede folyik gyógyszerészképzés, az egyetem mintegy hat évtizede önálló Gyógyszerésztudományi Karral rendelkezik.

A Nyári Egyetem előadásai, fóruma, és közös vitái a *Generációváltások a gyógyszerkincsen és a gyógyszerárakban* témakörét tárták fel.

A szakmai előadások a Gyógyszerésztudományi Kar előadótermében hangzottak el július 10-én délelőtt, a *Gyógyszerészet és a materia medica* témában. Az előadások a következők voltak: Kapronczay Katalin, Kapronczay Károly: *A materia medica, mint a gyógyszerészképzés alapja*; Szabó Attila: *A preindusztriális gyógyszerkincs*; Erős István: *A gyógyszerformák és a patikai gyógyszerkészítés története*; Paál Tamás: *A gyógyszer-engedélyezés magyarországi története*; Dobson Szabolcs: *A gyógyszeripar hatása a gyógyszerkincsekre*; Kata Mihály: *A gyógyszerész szerepkör változása a 20. században*; Magos Gergely: *A gyógyszerészhallgatók társadalmi összetétele a két Világháború között*

A július 10-én, este megtartott *Tulajdonosváltások – generációváltások a gyógyszerárakban* összefoglaló címmel megtartott fórumon Andi Evelin gyógyszerész és Hankó Zoltán, az Magyar Gyógyszerész Kamara elnöke tartotta a vitaindító előadásokat. Hankó Zoltán előadása elérhető a MGYTT honlapján.

Július 11-én az önálló Gyógyszerésztudományi Kar történetét Erős István emer. professzor mutatta be, a Kar jelenlegi helyzetét Gáspár Róbert tanszékvezető egyetemi docens vázolta. Ezután a szegedi Gyógyszerésztudományi Kar három intézetét látogattuk meg: a Gyógyszer-

hatástani és Biofarmáciai Intézetet, a Farmakognóziai Intézetet, és végül a Gyógyszer-technológiai Intézetet.

Az utolsó szakmai program az un. Fekete-házban volt, július 12-én. Az 1857-ben épült ház ma múzeumként működik, ide helyezték át a Móra Ferenc Múzeumból azt a patikai enteriört, amelynek rendezésében a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság is segédkezett a patikai edényzet feliratainak megfejtésével.

A Nyári Egyetemnek 2015-ben hetven résztvevője volt, a legtöbben Budapestről, Szegedről és Pécsről jöttek, de a hagyományoknak megfelelően a Felvidékről, Erdélyből és a Vajdaságból is érkeztek kollégák.

Természetesen a Nyári Egyetem szakmai programját városnézés, hangulatos tiszai hajózás egészítette ki, de nem maradt el a „kötelező” szegedi halászlé-ebéd sem.

A résztvevők érdeklődéssel várják a 2016-os, XIII. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetemet, amelyre az előzetes tervek szerint Székesfehérvárott kerül sor.

Kapronczay Katalin

**A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL, 2014-BEN
MEGJELENT ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZET-TÖRTÉNETI TÉMÁJÚ
KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA***

1. BÁLINT Ágnes: Pszichobiográfia és irodalom. Pécs, Kronosz, 2014. 194 p
2. BÉL Mátyás: Ung vármegye leírása. Bp., Argumentum, 2014. 124 p.
3. BOGA Bálint: Pillantás a dombról. Válogatott fejezetek az idősödéstudományból. Bp., united p. c., 2014. 498 p.
4. BUDAHÁZY István: Halványodó arcképek. Öt nagyváradi gyógyszerész, öt sors. Nagyvárad, Varadinum Script, 2014. 136 p., ill.
5. FODOR Eszter (szerk.): Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatlanban. 1944. március 19-étől 1946. február 16-áig. Bp., Kairosz, 2014. 206 p.
6. FOUCAULT Michel: A rendellenesek. Előadások a College de France-ban (1974-1975). Bp., L'Harmattan-SZTE Filozófia Tanszék, 2014. 348 p.
7. GURKA Dezső (szerk.): Egymásba tükröződő emberképek. Az emberi test a 18-19. századi filozófiában, medicinában és antropológiában. Bp., Gondolat, 2014. 276 p
8. JUNG C. G.: Az alkimista elképzelésekről. Bp., Scolar, 2014. 416 p.
9. KAPRONCZAY Károly: A Magyar Orvostörténeti Társaság története. Bp., Semmelweis Kiadó, 2014. 140 p.
10. KAPRONCZAY Károly (összeáll.): Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2015. 266 p.
11. KÁSLER Miklós - MEZEI Károly: Isten tenyerén. Kásler Miklós onkológus professzorral beszélget Mezei Károly. Bp., Kairosz, 2014. 152 p.
12. KISS László: Adalékok az egészségtan oktatásának történetéhez. A dietetikától a társadalomegészségtanig. H.n., Balaton Akadémia Kiadó, 2014. 52 p.
13. KUN Miklós: Kedves Hilda. Egy elmeorvos az elmebeteg huszadik században. Bp., Syllabux, 2014. 166 p.
14. LAPIS József: Az elmúlás poétikája. A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 288 p.
15. RÁCZ János: Gyógyhatású növények. 250 gyógynövény leírása, nevének magyarázata és gyógyhatásának ismertetése. Bp., Tinta, 2014. 250 p.
16. RÉTHELYI Miklós: Ezredforduló a Semmelweis Egyetemen. Írások, beszédek, levelek, interjúk 1990-2010. Bp., Semmelweis Kiadó, 2014. 272 p., ill.
17. SÁRDI Margit S. (sajtó alá rend.): Próbált orvosságok leírva. Válogatás XV-XVII. századi gyógyító receptes kéziratokból. Máriabesnyő. Attraktor, 2014. 160 p.
18. SZABÓ Miklós - SIMON Zsolt - SZÖGI László: Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849-1919 között. II. kötet. Marosvásárhely, Mentor, 2014. 596 p.

* A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listáinkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelentését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

-
19. SZCZEKLIK Andrzej: Halhatatlanság. Az orvostudomány prométheuszi álma. Bp., Európa, 2014. 168 p.
 20. SZMODITS László - DOBSON Szabolcs: A magyar zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig. Bp., Magyar Gyógyszerészettörténeti Társaság, 2014. 132 p.
 21. TURDA Marius: Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary. Basingstoke, Palgrave-Macmillan, 2014. X, 344 p.
 22. VISZKET Zoltán: Örlös Endre. (Egy óbudai orvos élete). Bp., Óbudai Múzeum, 2014. 148 p.

KÖNYVSZEMLE

Farkas Elek: *Ember a XX. században. Farkas Elek feljegyzései.* H.n., Magánkiadás, 2015. 299 p. ill.

„... leszármazottaim között is akadhat olyan, akit érdekelnek a családi történeteink, a velem történtek kapcsolatai a világeseményekhez, és talán még az is, hogy tulajdonképpen ki is vagyok – vagy voltam – én. Írói vénát sohasem fedeztem föl magamban, mégis remélem, hogy amit leírok, nem marad olvasatlanul, legalább teljes egészében nem...” – írta Farkas Elek (1911-2004) orvos, virológus önéletírása bevezetőjében. A memoár szerzője a magyarországi humán víruskutatás kibontakoztatója, az Országos Közegészségügyi Intézet Vírusosztályának vezetője több évtizeden át, a Magyar Mikrobiológiai Társaság egyik alapítója és évtizedekig főttkára, számos járvány – többek között a tífusz és a gyermekkénulás – megfékezője, az első humán-virológiai tankönyv szerzője. Már ez a rövid szakmai curriculum is sejteti, hogy volt mit felidézni a szerzőnek. A huszadik századot szinte teljes egészében megélte, a nagy történelmi, ideológiai váltások sorát, hatásukat az egyén magán- és szakmai életének alakulására. A szakmatörténet számára természetesen az Országos Közegészségügyi Intézetben eltöltött 35 év krónikája érdekes különösen, az 1940-es évek elején Kolozsvárott és Ungváron eltöltött néhány szakmai év, a legendás nagy egyéniségekkel való személyes kapcsolat, a róluk alkotott - szubjektív elemeket is tartalmazó - vélemény.

Farkas Elek önéletírása a család számára megőrzésre szánt emlékek, adatok pontos rögzítésén túlmenően a huszadik század társadalomtörténete, szakmatörténete szempontjából is figyelemreméltó.

Kapronczay Katalin

Forrai György – Józsa László: *Az orvos nyomoz. Miben haltak meg a halhatatlanok?* Bp, Argumentum, 2014. 333.p.

A Sátán évében, 1666-ban, Párizsban egy Paul Courtois nevű orvostanhallgató a következő kérdéstről tartott disputát: „*Estne totus homo a natura morbus?*” Természeténél fogva nem csupán betegség-e az ember? Courtois nemmel válaszol a saját kérdésére, amiben teljes mértékben egyet is érthetünk vele. Az viszont, hogy az emberek életében, különösen pedig halálában a betegségeknek elsőrendű a szerepük, tagadhatatlan. A bennünket kínzó vagy próbára tévő kórságok ugyanis gyakran döntő hatással vannak személyiségünkre, érdeklődésünkre és tetteinkre is. Bizonyára e ténynek köszönhetően olyan népszerű az orvostörténet-írásban is a patográfia műfaja. Munkahelyemen, a 150 000 kötetes Semmelweis Orvostörténeti Könyv-

tárban a „híres emberek betegségei” tárgyszó alatt kb. 300 cikket, könyvet találtam, ám a világirodalmi termés ennek akár több ezerszerese is lehet.

A történeti kórrajznak – mint szinte mindennek – ókori előzményei is vannak: Plutarkhosz Párhuzamos életrajzaiban vagy Suetonius császár-életrajzaiban részletes és igen alapos patográfiákat olvashatunk, s efféle adatok sorakoznak Plinius Historia Naturalisának hetedik könyvében, illetve Valerius Maximus Dictorum et factorum memorabilium című igen szórakoztató munkájában is. Ám a reneszánsz idején is születtek effajta könyvek, például a francia humanista Joannes Ravisius Textor vagyis Jean Tixier (1470-1542) gyűjteménye, amely különféle halálfajták példákban gazdag katalógusából áll.

A történeti patográfia műfaja hazánkban is igen kedvelt. Az ezredforduló táján jelent meg Daniel Florion sikerkönyve, amely 15 híres ember utolsó óráit igyekezett rekonstruálni, illetve és Dieter Kerner többkötetes munkája a híres muzikusok betegségeiről. Ugyancsak az elmúlt húsz év terméséhez tartozik a felvidéki orvostörténész Kiss László Doleo-ergo sum, illetve Kínok tövisében című gazdag összeállítása, illetve a nemrég elhunyt Szállási Árpád könyve a magyar írók orvosairól – ezek a kötetek mind történeti kórrajzi tárgyúak. Egyes magyar történeti személyekről, pl. Mátyás királyról, Báthory Erzsébetről, Széchenyi Istvánról, József Attiláról, Adyról vagy éppen Semmelweisről terjedelmes kórrajz-bibliográfiák állíthatók össze

Különösen érdekesek az úgynevezett autopatográfiák, amelyeket maguk betegek írtak saját betegségükről: ilyen hazánkban egyebek mellett Karinthy Frigyes, Örkény István vagy az orvosíró Németh László alkotott.

E kiváló történeti patográfiai munkák sorát folytatta a két neves, nemrég elhunyt orvostörténész Forrai György és Józsa László itt bemutatandó kötetével, „Az orvos nyomoz”-zal, amely 111 híres ember, politikus, író, festő, zeneszerző, tudós, filozófus, felfedező, hadvezér, uralkodó, sőt egy irodalmi alak kórtörténetét is közli. A könyvben olvasható patográfiák elsősorban arra igyekeznek koncentrálni, hogy az adott személyek miben haltak meg, illetve milyen folyamatok vezethettek halálukhoz.

A szerzők jelen munkájukat, ha jól sejtem, afféle munkamegosztásban írták: egyes fejezetek ugyanis inkább Józsa László, mások viszont inkább Forrai György stílusáról árulkodnak. A kötet mégis egységes mű, aminek oka a két szerző igen hasonló attitűdje, értékrendje, műveltsége és gondolkodása lehet.

Valamennyi itt olvasható kórtörténet három fázisban született: Az első a tények és az azoknak tekinthető adatok összegyűjtése, majd a források kritikája volt. Az e szűrőn átjutott adatokat igyekeztek Józsaék összevetni egymással, rámutatva az esetleges ellentmondásokra, míg a harmadik fázisban kerülhetett sor a következtetésekre, amelyeket mindig szigorú logika és a megalapozatlan teóriák elutasítása jellemez. Ez a séma minden egyes patográfiára jellemző, s alapjában szavatolja a könyv megbízhatóságát, tudományos értékét. Itt tehát valóban nyomozás folyik – ahogy azt a könyv címe ígéri – mégpedig olyan nyomozás, amelynek végeredménye akár kórbonctani visum repertumban, vagyis leletben is megfogalmazható lenne.

A szerzők másik fontos szempontja a közérthető fogalmazás és a szakzsargon kerülése lehetett, hiszen könyvüket a nagyközönségnek szánták. Az effajta könyvek végső célja ugyanis mindig az ismeretterjesztés. Nyilván ennek a célnak esett áldozatul az irodalomjegyzék, amelynek hiányát magam igazán fájlam.

Arra is föl kell azonban hívnom a figyelmet, hogy minden egzaktága, megbízhatósága mellett – és nem annak ellenére! – ez a könyv igen szórakoztató olvasmány is egyben. Minden kórtörténetet egy sor érdekes, sokszor meghökkentő adat egészít ki. Egy-egy megjegyzésből különös titkokat tudhatunk meg az adott „híres ember” személyiségéről, sajátos szokásairól, bogarairól, életkörülményeiről, nemi életéről, táplálkozásáról vagy éppen személyiségjegyeiről is: de hát mindez valóban a patográfia része, a jó nyomozó, mint Simenontól vagy Agatha Christie-től tudjuk, minden hasonló kis pletykának, megjegyzésnek hasznát veheti.

Föltehető azonban a kérdés, hogy a pusztá szórakoztatáson kívül mi a haszna az effajta patográfiaíróknak? Vannak esetek, amikor ez a haszon egyértelmű, hiszen némelyik vizsgált személy alkotásaira – pl. Nietzsche, Van Gogh, Poe vagy Toulouse-Lautrec esetében – közvetlenül hatott a betegség. Ilyenkor az életmű megértéséhez igenis egyértelműen szükség van a betegségek ismeretére is. Máskor éppenséggel valamelyik betegség történetét világíthatja meg egy-egy kórrajz. Vannak aztán esetek, mikor a műalkotás válik paleopatológiai forrássá: ez is egyértelmű haszon, ezekből a művekből ugyanis rengeteg fontos következtetés vonható le s nem csak a művészre vonatkozóan. Megint máskor – pl. Mátyás, Zrínyi, Széchenyi, Semmelweis vagy Bethlen Gábor esetében – a megfelelő kórbonctani „lelet” történelmi tévedések és mítoszok elkerülésének vagy cáfolatának eszköze lehet. Vagyis sok-sok olyan szempont akad, amely hasonló vizsgálódásokat tudományosan is igazolhatja és indokoltá teheti.

Magam ezt a kitűnő könyvet szinte egyhuzamban, ha jól emlékszem, két „ülésben” olvastam végig. Be kell valljam, amellet, hogy olvasás közben igen jól szórakoztam, és sokat tanultam, a könyv végére érve mégis elfogott némi szorongás. Hiszen ahogy ezeket tragikus történeteket egymás után olvassa az ember, az a határozott érzése támad, mintha a híres emberek életrajza végső soron csak kórbonctani leletük anamnéziséül szolgálna, illetve mintha az élet maga sem lenne egyéb, mint – visszatérve Courtois-hoz - olyan kóros folyamat, amely elkerülhetetlenül halálhoz vezet. Nos, ebben sajnos valószínűleg van némi igazság. Ám Forrai és Józsa könyvének lapjain másfajta igazság, a megismerés, az emberi értelem és alkotás igazsága is felfénylik. És ez a fény reméljük, erősebb, mint az a sötétség, amely mindenfelől körülveszi.

Magyar László András

Hegedűs Attila: *A vonzatosság a magyar nyelvjárásokban.* Bp.– Piliscsaba, Szent István Társulat, 2012. 199 p.

Hegedűs Attila, a magyar nyelvjárások mondatnának szakértője szinte a teljes nyelvterületre kiterjedő nyelvatlaszt tett közzé annak bemutatására, hogy nyelvünk igéi és részen mellékevei milyen páratlanul változatos vonzatkeretekkel járnak. Kitűnő nyelvjárási vonzatszótárából a betegség vonzatai sem hiányoznak. Két térképlapja is kapcsolódik a népi gyógyászat nyelvi megjelenítéséhez: a 20. a *megbetegszik* (22, 94–95), a 67. a *beteg* vonzatait tárgyalja (32, 188–9).

Ismertetésükhöz előzetesen érdemes felidézni, hogy a magyar nyelv esztendőszere különösen a helyhatározók tekintetében gazdag. A strukturalista hagyományban kanonizált esetragok és elnevezéseik a következők:

Illatívisz -BA	Inesszívisz -BAN	Elatívisz -BÓL
Szublátívisz -RA	Szuperesszívisz -ON	Delatívisz -RÓL
Allatívisz -HOZ	Adesszívisz -NÁL	Ablatívisz -TÓL

Tizedikként említhető a terminatívusz ragja, az *-ig*.

A *megbetegszik* ige Hegedűs regisztrálta, az *Úgy gondolom, a poshadt szilvától / szilvából betegedett* meg mondaton példázott vonzata egyértelműen az ablatívusz, szórványosan, csángó nyelvterületen elatívisz. Kár, hogy a lehetséges, másféle, betegségfajta utaló inesszívisz (esetleg illatívisz) szerkezet elsikkadt itt. A *megbetegszik* ige ablatívusz vonzatával itt a *meggyógyul* ige vonzatkeretére is emlékeztet. Az ablatívusz vonzat és a *meg* igekötő együttes előfordulása külön kommerntárt érdemel. A *megbetegszik* és *meggyógyul* viszonyával analóg a hasonló vonzatkerettel járó *megromlik* és *megjavul*. A *megbetegszik* típusába sorolható és talán fokozatot is képvisel a *megijed*, *megdöbben*, *megrészegeedik*, *megcsömörlik*, *megfázik*, *megfertőződik*, *megőrül*, *megsérül*, *megbénul*, *megfagy*, *meghal*; a *meggyógyul* önálló típust képvisel, hasonló talán a *megtisztul*, jelentésében azonban nem analóg velük sem a *megmenekül*, *megszabadul*, sem a *megválnik*, sem a *megvéd*, *megóv*, *megkímél*, sem a *megfoszt*.

A *meggyógyul* ige moldvai csángó megfelelőit Péntek János tárgyalta egy nemrég megjelent munkájában (“Kacagólag ül a szája.” Igei hiperonimák a moldvai magyarban a paszszív-aktív kontinuumán. Ebben: Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Tátrai Szilárd, szerk.: A megismerés és értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére. Bp.: Tinta 2013: 280–286). Ilyesféle – a köznyelv beszélője számára merőben szokatlan – kifejezéseket említett, az elatívisz és az ablatívusz újabb rivalizálását regisztrálva: *megjön a betegség* ‘elmúlik a betegség’, *megjön a betegsége*, *megjön a betegségtől*, *megjön a betegségből* ‘meggyógyul’ (Péntek i. m. 283–4; adatait alakilag a köznyelvihez igazítva).

A betegség okának és fajtájának megfelelően többféle vonzatkiosztást is ismerő *beteg* melléknév Hegedűs által regisztrált vonzatai: *benne*, *vele*, *tőle*, *bele*, *miatta*.

Kicsi Sándor András

Gazda István - Perjámosi Sándor (összeáll.): *Magyary-Kossa Gyula (1865-1944) életmű-bibliográfiája*. Készült születése 150. évfordulója tiszteletére. Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet – Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Levéltár és Múzeum, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2015. 86 p.

A százötven évvel ezelőtt született Magyary-Kossa Gyulát több tudományterület mai képviselő tisztelik, és vallják a saját nagy elődjükként, szakterületük hajdanvolt kiválóságaként: az állat- és humánorvosok, a gyógyszerészek, a nyelvtörténészek, és nem utolsósorban az

orvostörténészek. Ez nem véletlen, hiszen – mint életmű-bibliográfiája bizonyítja – érdeklődése, munkássága, szakirodalmi tevékenysége mindezen területeket felölelte, és valamennyi témában jelentőset, egyedít, és máig érvényeset alkotott.

2015 februárjában ünnepi ülés keretében emlékeztek meg Magyary-Kossa születésének másfélszáz éves évfordulójáról az Állatorvos-tudományi Kar aulájában, ekkor vehették kézbe a jelenlévők a nagy munkával és szakértelemmel összeállított bibliográfiát. Magyary-Kossa életútját, szakmai tevékenységét Diósadi Elekes György, Karasszon Dénes és ifjabb Magyary-Kossa Gyula írásai nyomán ismerhetjük meg. A bibliográfia első fejezete az ún. „róla szóló” írárok jegyzéke, ezt követi kronologikus rendben Magyary-Kossa munkáinak jegyzéke, egy-egy naptári éven belül a könnyebb eligazodást a téma szerinti csoportosítás teszi lehetővé. A bibliográfia kétségtelen értéke, hogy minden egyes tétel adatai többszöri, autopszián alapuló ellenőrzés után kerültek be a kötetbe, számos korábbi elírást, hibát kijavítottak, sok hiányos adatot felkutattak és kipótoltak az összeállítók. A team-munka eredménye végül is egy – a lehetőségek szerinti - teljes és hibátlan életmű-bibliográfia. Magyary-Kossa életmű-bibliográfiája a Magyar Tudománytörténeti Intézet on-line hozzáférésű bibliográfiáinak sorát gazdagítja, természetesen azon túlmenően, hogy átfogó képet ad a sokoldalú, hatalmas szakirodalmi tevékenységet végzett tudósunkról.

Kapronczay Katalin

Kapronczay Károly (összeáll.): *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete. Orvostörténeti tanulmányok.* Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2015. 266 p.

Az I. világháború kitörésének századik évfordulója megszámlálhatatlan megemlékezés, tudományos ülés és kiadvány létrejöttét eredményezte, amelyek sora minden valószínűség szerint 2018-ig folytatódni fog. A téma kimeríthetetlen, hiszen nem csak a történelmi, politikai események felidézéséről, újraértelmezéséről, hanem az évtizedek során felbukkanó ismeretlen adatokról, az új felismerések fényében kibontakozó összefüggésekről is beszámolnak a kutatók.

Az orvoslás történetének mindig fontos részét jelentette a háborúkkal, hadi eseményekkel való kapcsolat. Közismert tény, hogy a tábori egészségügyi rendszert, a katonaorvosok tudását milyen módon tette próbára egy-egy váratlanul felbukkanó járvány, amely adott történelmi helyzetben nem várt fordulatot hozott, csaták, háborúk kimenetelét, országok, népek sorsát döntötte el. A katonaorvoslás, hadiegészségügy legfontosabb területei a századok során nagy vonalakban azonosak voltak: a sebészet-sebkezelés, a járványügy, az ellátás rendszerének, menetének megszervezése, a hadisebészek, katonaorvosok, az ápoló segédszemélyzet megfelelő létszámban való biztosítása, szakmai képzése. Természetesen a harci eszközök, a fegyverek fejlődése, modernizálódása korszakonként más jellegű sebesüléseket okozott, az orvoslás aktuális tudását meghaladó, ismeretlen feladatok megoldására készítette a katonaorvosokat. Furcsa paradoxonként említhetjük, hogy bizonyos orvosi kérdések megoldása, némely szakterület fejlődése háborúnak „köszönhetően” valósult meg: pl. a tífusz-fajták kórismézése a 16. században, tábori körülmények között, vagy az első

világháború amputált sérültjeinek rehabilitálására iparszerűen létrejövő művégtag-gyártás, és folytathatnánk a sort.

Ismertetésre került kötetünk tematikai gerincét az első világháború centenáriuma alkalmából, a Magyar Orvostörténelmi Társaság szervezésében tartott előadássorozat tanulmányokká bővített anyaga képezi, de a katonaorvoslás, hadiegészségügy történetét lényegesen szélesebb spektrummal közelíti meg, dolgozza fel, az időhatárokat is kitágítva.

A kötet első részében a tizenöt éves háború tábori orvoslásától a dualizmus korának katonaorvoslását feltáró tanulmányokat olvashatunk: a Rákóczi szabadságharc, az 1848-49-es szabadságharc fontos eseményei, a sebészképzés – mint legfontosabb alapszakma – fejlődése, és a korszerű követelményeknek megfelelő katonaorvos-képzés kialakulása témákban.

A második részben a világháborúk - az I. és II. világegyes - katonaorvosi, hadegészségügyi kérdéseit feldolgozó tanulmányok találhatók, kétségtelen alaposággal feltárva minden területet: az orvostudomány számára új kihívásokat jelentő sérülésfajták, megbetegedések, a hátszág orvosi ellátása, kapcsolata a frontvonallal, a háború és a gyógyszerészet - gyógyszergyártás kapcsolata, a rokkantügy, a rehabilitálás és a művégtaggyártás, a mentők és a Magyar Vöröskereszt szerepvállalása a háborúk idején, az önkéntes ápolónők részvétele a sebesültek, a testileg-lelkileg elesettek gondozásában, sőt a haderő komoly, nélkülözhetetlen részét képező loáallománnyal kapcsolatos állatorvosi problémák feldolgozása is helyet kapott.

A tanulmányok szerzői: Bagi Zoltán, Birtalan Győző, Balázs Károly, Balázs Péter, Borsay János, Debrődi Gábor, Dobson Szabolcs, Gazda István, Godinek Ibolya, Kapronczay Károly, Kapronczay Katalin, Keppel Csilla, Kiss László, Kótyuk Erzsébet, Magyar László András, Pisztor Ferenc.

A kötet kiadását az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatása tette lehetővé, a szerkesztésben a Magyar Tudománytörténeti Intézet működött közre.

Kapronczay Katalin

Kapronczay Károly: *A Magyar Orvostörténelmi Társaság története.* Budapest, Semmelweis Kiadó, 2014. 140 p., ill.

A tudományok művelésének, a szakmai vitáknak, eszmecseréknek évszázadok óta fontos fórumai voltak a különböző szakmai társaságok, egyesületek. Európai viszonylatban az előző századok során az orvosok mindig élén jártak tudományos társaságaik, egyesületeik létrehozásában, a működés értékes, hasznos tartalommal való megtöltésében (előadások, könyv-, és folyóirat kiadás, könyvtár, múzeum létrehozása, bekapcsolódás az egyetemi képzésbe, stb.).

A hazai tudományos társasági élet lényeges időbeli eltolódással alakult. Az orvostörténelem kutatása, fejlesztése szempontjából az első jelenős lépéseket az 1837-ben alakult Budapesti Királyi Orvosegyesület tette meg. A múlt ápolásának gondolata szinte az alapítás pillanatától célkitűzésükké vált és ez teremtette meg a hazai orvostörténelem művelésének első társasági kereteit is. Az orvostörténelem mindig szerepelt az előadók témái között, sőt amikor a századfordulón végleg kialakult a szakosztályi forma az Orvosegyesület tudományos tevékenységében, 1905-ben megalakult az Orvostörténelem Szakbizottsága, mely szintén szak-

osztályi feladatkörrel rendelkezett. Elsődleges feladatnak a múzeum létesítését tekintették, de minden, az orvoslás történetét érintő kérdés koordinálójává is váltak.

A második világháború alatt az igen számottevő nagyságúvá fejlődött értékes gyűjtemények (könyvtár és múzeumi anyag) is károkat szenvedtek, az Orvosegyesület tevékenységének megszűntetése után (1948) nem volt biztonságban a tárgyi anyag, nem volt otthona az orvostörténeti közéletnek. Ebben a helyzetben hozott pozitív fordulatot az Országos Orvostörténeti Könyvtár létrehozása 1951-ben, megalakulása egy tudományos szakterület újjáéledésének volt a jelképe, hiszen gazdája lett az Orvosegyesület veszélyeztetett gyűjteményeinek, fóruma az orvostörténeti kutatásoknak, társasági életnek. A Könyvtár létrejöttének szinte első óráiban felvetődött az orvostörténészek valamiféle szervezett formában való tömörítésének gondolata, a későbbiekben a könyvtár története szorosan összekapcsolódott az orvostörténeti társasági élet új formájával.

Az orvostörténet műveléséhez az új alapok megteremtése megváltozott politikai helyzetben történt, így nyilvánvaló, hogy az új struktúra magán viselte a korszak minden jellemzőjét, ami döntően befolyásolta a tevékenységet, sőt a kutatók közötti kapcsolatokat is. A kor kívánalma volt a politikai feltételekhez való alkalmazkodás, amelynek a tudományos tevékenység is kárát szenvedte. Ezért csak a korszak szellemét ismerve szabad az elkövetett botlásokat, rossz döntéseket megvizsgálnunk, és nem ítélni a történetek felett egyoldalúan.

A mai orvostörténelmi társaság létrejöttéhez vezető első lépés az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetén belül, 1958-ban létrehozott Orvostörténeti Szakcsoport volt. A Szakcsoport egy adott korszakban a legjobb lehetőség volt, a tudományos társasági élet szerveződésének olyan formájaként, ami addig és később is idegen volt a hazai tudományos életben. A furcsaságát az jelentette, hogy az érdekvédelmet képviselő szakszervezet keretei között teremtették meg a tudományos társasági élet lehetőségét.

A Magyar Orvostörténeti Társaság 1965. novemberi megalakulása, illetve a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetségébe 1966. április 29.-én történt hivatalos felvétele egy jelentős korszakot zárt le, és egy más irányú fejlődés előtt nyitotta meg az utat.

A Magyar Orvostörténelmi Társaság múltját feltáró kötet napjainkig követi az eseményeket, tárja fel a jelentős fordulópontokat, közli a Társaság legjelesebb elhunyt tisztségviselőinek, egyéniségeinek rövid életrajzát, a Társaság kitüntetettjeinek (Weszprémi- és Zsámboky-emlékéremmel jutalmazottak, tiszteletbeli tagok) névsorát.

A kötet szerzője hiánypótló munkát adott az érdeklődők kezébe, a hiteles levéltári, adattári iratokra támaszkodó összeállítással.

Kapronczay Katalin

Kun Miklós: *Kedves Hilda. Egy elmeorvos az elmebeteg huszadik században.* Bp., Syllabus, 2014 2. kiad. Élő történelem-sorozat. 164 p.

Kun Miklós (1908 – 2005) ideggyógyász, pszichiáter professzor 1999 és 2003 között mondta tollba önéletrajzát. Végigélte és felidézte közelmúltunkat, a borzalmakkal terhes, ugyanakkor orvosi teljesítményekkel is büszkélkedő 20. századot, így önéletrajza értékes

kordokumentum. A „Kedves Hilda” az „oral history” vagyis a magántörténelem műfajába sorolható. E lenyűgözően érdekes könyv mégse könnyű olvasmány, mert az olvasóban egyre magasabbra csapnak az undor hullámai: mintha egy szörnyű, 20. századi haláltáncot látnánk, ahol egyre nagyobb tömegeket nyel el a szennyes ár, és a vezetők rétege a mindenkori emberi erkölcstelenséget, mocsokságot képviseli. Kun Miklós – mint e korban benne élő ember – általában a túlélő szenvtelenségével írja le az eseményeket. Ingerküszöbe, szörnyűlködéseinek határvonala a vészorszak végéig terjed – úgy tűnik, ami azt követte, már nem lehetett igazi borzalom számára. Igaz, saját bevallása szerint néha szükségét érezte, hogy pszichoanalízisben, megbízható barátoknak „kiakádjá” a szörnyű idegfeszültséget, a sztálinista túlkapásokat mégis csak a helyes csapásirányú szocializmus „vadhajtásainak” tekintette.

Kun Miklós magyar zsidó családból származott, e két kulturális beágyazottság egyenértékű ill. elválaszthatatlan volt számára. Nem a cionizmus, hanem a szocialista-kommunista vonalat képviselte. A vészorszak idejét védett árvaházak szervezésével sikerült túlélnie. A II. világháború utáni hatalmi struktúrába, mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszakban zökkenőmentesen és ezer szállal beilleszkedett, az eszmei kételkedés legkisebb jele nélkül. Persze az ő életét is tarkították kalandos, néha a valós veszély lehetőségét is hordozó situációk, amelyek a kommunisták belső hatalmi rivalizálásából és leszámolásából adódtak. A szocialista világrendbe vetett hite azonban nem ingott meg, bár az 1970-es-80-as években – Aczél Györggyel válllvetve – a reformkommunistákhoz sorolta magát.

A korszak magán-nézőpontú, mégis nagy ívű áttekintésén túl az önéletrajz pozitívuma, hogy érzéketlen képet rajzol a pszichiátria tudományának magyarországi fejlődéséről, ami azért is izgalmas, mert a szocialista időszak materialista ideológiájával hivatalosan nem fért össze a psziché, a lélek és a lélekgyógyászat fogalma. Kun Miklós több felelős intézményvezetői pozíciót is betöltött: többek között a Hévízi Kórház igazgató-főorvosa (1953–1957), majd az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet osztályvezető főorvosa volt. A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola docense (1957–1966), az ELTE BTK Lélektani, ill. Pszichológiai Tanszék egyetemi docense, majd egyetemi tanára (1966–1973) volt. A szűkös körülményekből is igyekezett kihozni a páciensek számára a lehető legjobbat. Az ő nevéhez kapcsolható Magyarországon a családterápia bevezetése. Kun Miklós orvosként azt vallotta, hogy a pszichés betegségek kialakulásában elsőbbsége van a társas kapcsolatok zavarának – és csak ezt képezi le az agyi kémia. Vagyis a biológiai pszichiátria szerinte csak szekunder szerepet tölthet be a primer lelki folyamatok gyógyítása mellett. A jó orvos szerinte meg tudja mutatni a páciens számára, ami egyben saját életfilozófiája is: „Nincs zsákutca.”

Kölnei Livia

Missura Tibor: *Életem, hivatásom tükrében.* Gondozta, sajtó alá rendezte és kiadja: Missura Katalin. Bp. – St. Gallen, Missura Katalin kiad., 2010. 356 p., ill. + 1 CD mell.

Missura Tibor (1915–2008) fül-orr-gégész, fej- és nyaksebész, arcsebész, plasztikai sebész. A könyv az ő visszaemlékezése életére, sikeres pályájára.

Missura Tibor Parádon született, édesapja az üveggyár igazgatója volt. Egész kisgyermek korától orvos akart lenni, ebben két példaképe vezette, édesanyja, aki nem volt orvos, és

anyai nagybátyja, aki viszont gyermekorvos volt, Dr. Knoll Andor. 1941-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte meg orvosi diplomáját. Több budapesti kórház fül-orr-gégészetén dolgozott. A kor legnevesebb professzorai mellett gyakorolhatta elméleti tudását: prof. Réthi Aurélnál a Horthy Miklós Kórházban, prof. Krepuska Istvánnál a Szent István Kórházban, prof. Fleischmann Lászlónál a Péterffy Sándor Utcai Kórházban. Egyformán ügyesen használta a jobb és bal kezét. Öröklött kezűgyessége különösen hasznossá vált a kétoldali szervek műtétjénél, például a mandulaműtéteknél. Mivel a műtétek ülve és helyi érzéstelenítésben történtek, nem volt mindegy, hogy az operáció öt vagy tíz percig tart. Minél gyorsabban operált az orvos, a beteg annál hamarabb túl volt a kellemetlen állapoton. Gyors operációs készségének köszönhetette azt a hírnevet, amit előbb itthon, majd Svájcban szerzett. De arra is rájött, hogy amikor az orvos egy beteg életét teszi kockára, akkor nem a gyorsaságnak és a rekord felállításának van jelentősége, hanem az „omnia pro aegrota” elvnek, azaz „mindent a betegért!” Az esztétikai célú orrműtéteket is Réthi professzornál kezdte tanulni. Az orr esztétikai műtéteit hullákon gyakorolták be.

Életének másik gerince a fülsebészet volt. Először a Szent István Kórházban Krepuska István professzor mellett gyakorolhatta a fülműtéteket, majd 1949-től a Péterffy Sándor Utcai Kórházban, ami akkor a legnagyobb és legjobb volt Pesten. Főorvos- helyettesként gyakorlatilag ő vezette az osztályt a nyolcvanéves Fleischmann László professzor neve alatt. Kedves tanítványa és barátja, Jakó Géza professzor volt. Az ő nagyapja volt Krepuska Géza professzor, és nagybátyja, a már említett Krepuska István, aki a Szent István Kórház fül-orr-gégész professzora volt. Jakó Géza ötödéves medikusként került a Péterffybe Missura Tibor „szárnyai alá”. A kiváló tehetségű fiatal orvos itt a Péterffyben készítette el a Magyarországon első elektronystagmográfot. A világon ez a harmadik volt! 1955-ben írta Missura Tibor a kandidátusi disszertációját. A témája a garatplasztika volt. Az 1956-os forradalom idején a Péterffy Kórház dolgozója a Forradalmi Bizottság elnökének választották. Emiatt a forradalom leverése után bebörtönözték, majd átmenetileg szabadlábra helyezték. Ezt kihasználva, kémregénybe illő módon menekült át a határon, és jutott el Svájcba. A svájci rendelkezések szerint azonban mint külföldi orvosnak újra be kellett iratkoznia a svájci egyetemre és minden tantárgyból le kellett vizsgázni a svájci orvos hallgatókkal együtt. 1962-ben, 47 évesen sikeres svájci államvizsgát tett. A hivatalos államvizsga után tudott rendelőt berendezni St. Gallenben, ahol elsőként vezette be a mikrosebészetet, a hallásjavító műtéteket. E mellett fej-nyak esztétikai sebész is volt.

Kollégái és tanítványai humanista gondolkodású, széles látókörű, ragyogó elmének tartották. Tudását örömmel adta tovább, kiváló emlékezőtehetsége, művészi érzéke, szellemi eleganciája és remek humora mindenkit elbűvölt, magával ragadott és megnevetetett. A történelem viharaiban igaz emberként állt helyt. Mottója is ez volt: „Fac bene, dum vivis, post mortem vivere si vis” – Tégy jót, amíg élsz, ha élni akarsz halálad után is.

A könyvhöz tartozó CD-mellékleten Missura Tibor színes és eredeti egyéniségének bizonyítékeként régi slágereket énekel saját zongorakisérettel.

Ráczkevy Edit

Rácz János: *Gyógyhatású növények. 250 gyógynövény leírása, nevének magyarázata és gyógyhatásának ismertetése.* Bp., Tinta Könyvkiadó, 2014. 242 p., ill.

Rácz János nyelvész már két enciklopédiával is meglepte a magyar olvasót: a *Növénynevek enciklopédiája* és az *Állatnevek enciklopédiája* is a Tinta Kiadónál látott napvilágot. A jelen kiadvány tehát egy trilógia, terjedelemre a korábbiaknál sokkal kurtább záró-kötete, amely 250 gyógynövény nyelvészeti, hatástani, botanikai és történeti leírását tartalmazza. Az egyes gyógynövények a magyar köznyelvi név abc-rendjében sorakoznak a könyvben. Mindegyik szócikk három részből áll, az első rész a névváltozatokat, a név etimológiáját taglalja, a második rész a növényvel kapcsolatos botanikai tudnivalókból, történeti, mitológiai érdekességekből ad némi ízelítőt, míg a szócikk harmadik része az adott növény gyógyhatásait ismerteti (beleértve a népi gyógyítás által feltételezett hatásokat is). A kötetet rövid bibliográfia és két mutató zárja. Az első a gyógynövényeket hatásaik, illetve az általuk „gyógyított” betegségek abc-rendjében csoportosítja, a második index pedig a latin növénynevek abc-rendje szerint teszi azonosíthatóvá a kötetben szereplő növényeket.

Rácz könyve érdekes, szórakoztató, és hasznos olvasmány mindazon laikusok számára, akik a gyógynövények és a gyógynövények története iránt érdeklődnek. Fel kell azonban hívunk a figyelmet arra, hogy ez a könyv – szerzője szándéka szerint is – csupán ismeretterjesztő munka, vagyis semmiképp nem tekinthető tudományosan megbízható forrásnak. Erre utal az is, hogy a hatalmas gyógynövénykincsből csak rövid szemelvényt ad, hogy az egyes gyógynövények „gyógyhatásait” meglehetősen kritikátlanul hozza, hogy gyógyszer-történeti megjegyzései nem mindig pontosak, megbízhatók, de még – nagyrészt helyes - etimológiai sem mindig elég körültekintők, részletesek. Nehezen érthető továbbá, hogy a kötetet miért csak néhol illusztrálja néhány – ha jól sejtem, Leonhardt Fuchs könyvéből származó – fekete fehér metszet. Hiszen az olvasót az egyes növények azonosításában manapság kiváló színes fotókkal vagy gyönyörű 16-18. századi metszetekkel is segíteni lehetett volna.

Magyar László András

S. Sárdi Margit (szerk.): *Próbált orvosságok leírva. Válogatás XV-XVII. századi gyógyító receptes kéziratokból.* Mária- és Mátyás-utca, Attraktor, 2014. 157 p.

Előző számunkban már ismertettük a Sárdi Margit és az Attraktor Kiadó közös recept-könyv-sorozatának előző kötetét („Mindenféle orvosságoknak rend szedése. XVII. századi gyógyító receptes kézirat”), s felhívtuk a figyelmet e kiadványok hiánypótló és fontos szerepére. A jelen kötet kilenc 15-17. századi, magyar nyelvű orvosló kéziratból tartalmaz válogatás. Ezek a következők: Purgáló recept (1416) Nehézség nyavalyája ellen való orvosi tanács (1530 körül), Váradi Vásárhelyi István: Kis patika (1628), Horváth György recept-följegyzése (1638), Lipcsei György gyógyító receptjei (1640-1645), Házi patika (1663), Probált orvosságok leírva (1684), Receptkönyv (17. sz.), Rozsnyai Dávid: Aksemszeddin univerzális gyógyreceptje (17.sz.) A válogatott receptek szövegét a kötet olvasható átirásban, helyesírással közli, az egyes kéziratok hol teljes egészében, hol pedig válogatásban hozzáférhetők. A könyvet magyarázó szójegyzék és S. Sárdi Margit kitűnő, informatív és tudálékoskodás-

tól mentes utószava teszi teljessé. reméljük a kiváló sorozat folytatódik és S. Sárdi Margit, valamint az Attraktor Kiadó még sok örömet szerez az orvostörténet iránt érdeklődő hazai olvasóknak.

Magyar László András

Szczeklik, Andrzej: *Halhatatlanság. Az orvostudomány prométheuszi álma.* Bp., Európa Könyvkiadó, 2014. 164 p.

Andrej Szczeklik (1938 – 2012) belgyógyász szakorvos a lengyelek számára egyszemélyes intézmény: humanista tudós, hazafi, a lét nagy kérdéseit megérteni vágyó gondolkodó és író, nem utolsó sorban pedig szakmailag elismert orvos, az aszpirin antithrombotikus hatásának felfedezője. Több népszerű, olvasmányos orvostörténeti-filozófikus könyvet írt, amelyek azokhoz is közel hozták a gyógyítás történetének témakörét, akiknek maguktól eszükbe sem jutott volna ezzel foglalkozni.

A „Halhatatlanság” az utolsó esszékötete. Stílszerűen az emberi élet, a materialista tudomány önmagán, anyagi mivoltán túlmutató dimenzióit kutatja. Nem tudományos elemzéseket ír, hanem egy gondolati fonálra fűz fel térben és időben távol eső eseményeket, felfedezéseket, embereket és jelenségeket. „Magán-orvostörténelmet” ír – ami nem mellőzi a háttér-ismeretanyagot, a műveltséget, a lábjegyzeteket –, mégis egyedi, eredeti, mert egy sajátos személyiség szűrőjén keresztül láttat összefüggéseket vagy éppen ellentéteket.

A „Démokritosz mosolya”-ban két kortárs görög nagy egyéniség, Hippokratész és Démokritosz elképzelt találkozását jeleníti meg. A „Mágia” című esszében (már-már novellának nevezném) olyan irodalmi erővel és beleérző képességgel jeleníti meg az isteneknek élő szíveket áldozó azték civilizációt, hogy az olvasó szinte érzi a vér szagát a sikamlós oltárköveken. A „Családfánk” az emberi élet kialakulásának nagy ívű, szubjektív áttekintése az afrikai Afar-medencétől a közeli rokon neandervögyi embereken át a Homo sapiensig. Az esszé végén szót ejt a mormonok különös családfa-adatbázisáról, amely a halottak visszamenőleges megkeresztelése, vagyis „megváltása” miatt készül, és így ma már az emberiség legnagyobb (kétmilliárd cikket tartalmazó) családfa-adatbázisa.

„Hová tűnt a hisztéria?” című esszéjében egy mára már letűnt tünetcsoportnak állít emléket, megidézve az elmekórtan „atyját”, Jean-Martin Charcot-t és tanítványát, Sigmund Freudot. Vajon tényleg eltűnt a hisztéria, vagy csak más alakba költözött? A hisztéria evolúciójának érdekes magyarázatát adja Edward Shorter, aki szerint az évszázadok során mindig voltak „betegségbe menekülő” emberek, akik egy korszakra jellemző szomatikus tünetekké alakították át durva érzelmi tapasztalataikat.

Az „Irgalom” című esszében a „katarzis” szónak egy tágabb, kevésbé ismert jelentéstartamára hoz példákat: a „katarzis” nemcsak irodalmi-művészeti fogalom lehet, hanem jelenthet minden olyan mély élményt, megrázkódtatást, amely megtisztítja az embert, és új világot tár fel előtte. Albert testvér (Adam Chmielowski), Teréz anya, Cicely Saunders és Albert Schweitzer életpéldáján mutatja be ennek a katarzисnak a kibontakozását.

A kötet utolsó, terjedelmes esszéje a génterápia ma még beláthatatlan távlataira nyit rá.

Andrej Szczekliket elborzasztotta az orvostudományban eluralkodó technokrata szemlé-

let, a lelketlen, „futószalagon-orvoslás”. A gyógyítás története bővelkedik szívszorító helyzetekben – ezek pedig mindig alkalmasak arra, hogy meglássuk benne emberi esendőségünket, ugyanakkor nagyságunkat is. Szczeplik könyve a határok kitágításáról, vagyis a – legtágabb értelemben vett – halhatatlanság kereséséről szól.

Kölnei Livia

Szmodits László – Dobson Szabolcs: *A magyarországi zsidóság és a gyógyszerészet 1945-ig.* Bp., Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, 2014. 131 p.

A szerzőpáros hiánypótló munkát adott ki, hiszen a magyar gyógyszerészet és a zsidóság nagyszerű és egyben tragikus kapcsolattörténetét - részben ismert történelmi okokból, részben félelemből - senki nem elemezte még. A magyar zsidók gyakorlatilag a 19. század második felétől, pontosabban 1867-től nyerhettek korlátozás-mentesen patikajogot, a közös történelem tehát nagyjából ekkortól kezdődött. Az előzmények rövid áttekintése után a kötet gyakorlatilag az 1867 és 1944 közt eltelt időszakot vizsgálja rendkívül érdekes, és intelligensen elemzett statisztikák segítségével. E korszak elején a zsidók egyre növekvő számban és igen eredményesen vettek részt a gyógyszerészi és gyógyszerkutatói munkában, szerepük az első hazai gyógyszergyárak és egyáltalán, a két háború közt világszínvonalra emelkedő hazai gyógyszeripar létrehozásában elsőrendű volt. A virágkor az I. Világháborút követő numerus clausus törvény, majd az egyre nyíltabb antiszemitizmus következtében ért véget. Az 1938-tól sorjázó zsidótörvények a zsidó gyógyszerészeket először munkájuktól, lehetőségeiktől, jövedelmüktől, majd tulajdonuktól, becsületüktől is megfosztották. A német megszállás után pedig a magyar állam aktív részvételével megkezdődött fizikai megsemmisítésük is. A deportálás, munkaszolgálat, nyilas terror eredményeképpen a magyar zsidó gyógyszerészek nagyjából egyharmada vesztette életét. A szerzők megdöbbentő és eddig sehol sem olvasható adatokat közölnek a törvényesnek hazudott hivatalos rablás gyakorlati kivitelezéséről, menetéről és méreteiről is. Igen érdekes – és szintén őszinte – sorokat olvashatunk a zsidó gyógyszerészek 1945 utáni szerepéről, szerepvállalásáról, majd az 1956-os második emigrációs hullámról is. A könyv záró kétharmada a szöveges részt kiegészítő, rendkívüli alapos-sággal és szorgalommal összeállított táblázatokat, statisztikákat tartalmaz. Az első táblázatok a Budapesten és Szegeden 1852 és 1950 közt végzett izraelita vallású hallgatók teljes névsorát tartalmazzák, végzésük évével együtt. Ezután a „megvont jogosítványú”, azaz elrabolt gyógyszerterek listája olvasható abc- sorrendben, illetve település szerinti felbontásban. Az igen informatív kötetet neves magyar zsidó gyógyszerészek – köztük Falk Miksa, Harsányi János, Müller Vilmos, Richter Gedeon, Varró Aladár Béla - életrajzi lexikona zárja.

Noha ez a könyv nyilván számos adattal bővíthető (talán az erre való ösztönzés is volt egyik célja) szerzőpáros nem csak úttörő vállalkozása, nagy munkával összeállított statisztikái, tárgyilagossága, hanem elemzéseinek sokszempontúsága, kijelentéseinek megalapozottsága miatt is megérdemli elismerésünket.

Magyar László András

Viszket Zoltán: *Örlös Endre (egy óbudai orvos élete)*. Budapest, Óbudai Múzeum, 2014. 147 p. ill.

A Margit-kórház egykori igazgató-főorvosa, a neves sebész életútjának, és családja történetének hiteles feldolgozása az Óbudai Múzeum Közalapítvány által meghirdetett pályázatnak köszönhető. A pályázatot Viszket Zoltán történész nyerte el, ezáltal az adatgyűjtés, feldolgozás, és olvasmányos formába öntés hivatott kezekbe került. Örlös Endre és családjának krónikája nem hagyományos életrajz, családtörténet, hanem egyben a mozgalmas, tragikus 20. század története is. Felvillantja mindazokat a meghatározó történelmi-politikai eseményeket, amelyek sorsszerűen befolyásolták Örlös doktor magánéletét, pályafutását. Szakmai tudása, lelkiismeretes, áldozatos hozzáállása nevét a korabeli Óbudán fogalomná tette. A pályakezdő orvos származása, vallása miatti mellőzése, majd az üldözés évei után a néhány éves megfeszített szakmai munka pályája felfelé ívelő szakaszát jelentette, de ismét közbe szólt a történelem. Az 1956-os forradalom idején tanúsított emberies magatartása – az általa létrehozott „bunkerkórházban” pártállásra való tekintet nélkül ápolta minden sebesültet – nem elismerést eredményezett, hanem letartóztatás, számonkérés, elítélés, több éves internálás, pályafutásának derékba törése lett osztályrésze. 1990-után – poszthumusz - fordult személye és munkássága felé a közvélemény és az utókor figyelme. A Margit kórház bejáratánál emléktáblát avattak tiszteletére, 1995-ben Óbuda dísz-polgárává fogadta, 1994-ben a Német Vöröskereszt, 1995-ben a Magyar Vöröskereszt magas kitüntetését ítélte Örlös Endrének 1956-os helytállása elismerésként.

A kötet függelékeként megtaláljuk a felhasznált nyomtatott és levéltári dokumentumok jegyzékét, amely az oknyomozó történelmi munka színvonalának is tükröképe.

Kapronczay Katalin

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőbb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat CD-n vagy e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában is átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fönntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnévének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóíratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat CD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva n érti meg az visszaküldeni.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenet@t-online.hu Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail or in CD, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent on CD provided with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, Orvostortenet@t-online.hu.

